

ISSN 1896-8333
e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy

SCIENTIFIC PAPERS
of The Witelon State University
of Applied Sciences in Legnica

26 (1)/2018

Wydawnictwo Państwowej Wyższej
Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

ZESZYTY NAUKOWE

Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Nr 26(1)/2018

SCIENTIFIC PAPERS

of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica

No. 26(1)/2018

Rada Naukowa:

dr Metin Aksoy – Selcuk University (Konya, Turcja),
prof. Antonea Hristova – European Univeristy Politechnical (Pernik, Bułgaria),
prof. dr Gabi Meissner – Hochschule für Verwaltung und Finanzen (Ludwigsburg, Niemcy),
prof. dr hab. inż. Jerzy J. Pietkiewicz – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
prof. dr hab. inż. Ryszard K. Pisarski – PWSZ im. Witelona w Legnicy (Polska),
dr Silvia Rucinska – Uniwersytet w Koszycach (Słowacja),
prof. dr hab. Nadiya Skotna – Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franko
w Drohobyczu (Ukraina),
dr hab. Anna Winiarska-Mieczan – Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie (Polska),
prof. US, dr hab. Jolanta Witek – Uniwersytet Szczeciński (Polska),
prof. Kaisong Wu – South-Central University for Nationalities (Wuhan, Chiny),
prof. dr Stefan Zahradnik – Hochschule Nordhausen (Niemcy)

Komitet Redakcyjny:

dr Jan Wojtaś (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek, dr inż. Renata Gnitecka,
dr Paweł Kobes, mgr Przemysław Kulon, dr Monika Wierzbicka

Redaktorzy tematyczni:

dr Anna Kowal-Orczykowska, dr Izabela Bernatek-Zagula

Redaktor statystyczny:

dr Karol Selwat

Rada Wydawnicza:

prof. dr hab. inż. Jerzy Jan Pietkiewicz (przewodniczący), dr Wioletta Drzystek (redaktor
naczelny Wydawnictwa), dr Izabela Bernatek-Zagula, dr Jan Budka, dr Zbigniew Cesarz,
dr Anna Kowal-Orczykowska, mgr Przemysław Kulon,
dr Renata Myrna-Bekas, mgr Mirosław Szczypiorski, dr Małgorzata Szudrowicz-Garstka,
dr Monika Wierzbicka, dr Jan Wojtaś, dr hab. inż. Bogumiła Wnukowska,
prof. dr hab. inż. Wojciech Zamojski

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

ISSN 1896-8333

e-ISSN 2449-9013

ZESZYTY NAUKOWE

**Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
Nr 26(1)/2018**

SCIENTIFIC PAPERS

**of The Witelon State University of Applied Sciences in Legnica
No. 26(1)/2018**

Wydawnictwo
Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy

Legnica 2018

Redaktorzy językowi:
mgr Krystyna Gajaszek, mgr Waldemar Gajaszek (j. polski),
mgr Sylwia Zajchowska (j. niemiecki),
mgr Izabela Selera (j. angielski), dr hab. Łucja Skotnicka (j. rosyjski)

Projekt okładki:
Adam Chamera

Wydawca:
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 22 80 do 83
pwsz@pwsz.legnica.edu.pl, www.pwsz.legnica.edu.pl
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl

Czasopismo recenzowane według standardów
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

W wykazie czasopism naukowych MNiSW z 2016 r.
Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
zostały umieszczone w części B w poz. 2121 i za publikację w tych Zeszytach
uzyskuje się 7 punktów.

Czasopismo jest indeksowane w bazach:
CEJSH (The Central European Journal of Social Science and Humanities), BazEkon,
Index Copernicus (ICV w 2013 r. = 4,51 pkt; ICV w 2014 r. = 49,86 (5,48 pkt);
ICV w 2015 r. = 59,72, ICV w 2016 r. = 71,81) oraz

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Publikacje są dostępne na stronach internetowych:
Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl
oraz Wydawnictwa PWSZ im. Witelona w Legnicy:
www.wydawnictwo.pwsz.legnica.edu.pl/zeszyty_naukowe

Redakcja techniczna, skład i diapozytywy:
Waldemar Gajaszek, Krystyna Gajaszek
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej
im. Witelona w Legnicy „Wspólnota Akademicka”
ul. Sejmowa 5 A, 59-220 Legnica, tel. 76 723 21 20, tel./fax 76 723 29 04,
www.wa.legnica.edu.pl

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych bez uprzedniego wyrażenia zgody przez wydawcę.

Spis treści

Contents	7
Tetiana Zaporozhet Европейский вектор интеграции: опыт Польши для Украины. (Europejski wektor integracji: doświadczenie Polski dla Ukrainy)	9
Małgorzata Szudrowicz-Garstka W poszukiwaniu wykładników gramatyki komunikacyjnej. Analiza na przykładzie wybranych tekstów „Tygodnika Powszechnego”	21
Jolanta Bielawska Zasady optymalnej komunikacji z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w przebiegu procesu pielęgnowania	31
Kamila Sadaj-Owczarek, Natalia Puziak, Romana Kominiak, Mateusz Miszczyszyn Małgorzata Bujnowska Czy ciało po śmierci mózgu może się ruszać?	41
Małgorzata Wieczorek, Joanna Żółtańska, Małgorzata Lesińska-Sawicka Rola i zadania pielęgniarki sprawującej opiekę nad pacjentem podczas zabiegu hemodializy	55
Alicja Ziembowska, Joanna Żółtańska Problemy pielęgnacyjne pacjenta z miażdżycą tętnic kończyn dolnych – studium przypadku	73
Marek Szalkiewicz Idee pedagogiczne Zygmunta Mysłakowskiego	89
Barbara Kaczmarczyk Selected problems of education for safety in the changing environment of threats	105
Agnieszka Nymś-Górna, Anna Sobczak Akademickie biura karier i ich rola w poradnictwie zawodowym dla studentów	111
Monika Ziemianin Internet jako medium pamięci zbiorowej młodych ludzi. Analiza wybranych hiphopowych utworów patriotycznych dostępnych na YouTube	123

Tomasz Chłopecki

Reform of the Notaries between 1929 and 1933 139

Łukasz KempkaOferta wstępna formą zaproszenia do negocjacji w przedmiocie finansowania
kapitałowego 151**Maciej Błażewski**

Elektroniczne rejestry publiczne jako środki komunikacji elektronicznej 171

Krzysztof Justyński

Policja w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego województwa śląskiego 183

Piotr SzymaniecIntegracyjne podejście do systemu prawa. Uwagi o pracy Marii A. Kapustiny, Prawne
regulowanie. Podejście systemowe (Правовое регулирование: Системный подход,
Sankt-Petersburg 2017, s. 273) 193Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona
w Legnicy 201

Contents

Tetiana Zaporozhet	
European integration vector: the Polish experience for Ukraine	9
Małgorzata Szudrowicz-Garstka	
Searching the markers of communicational grammar. An analysis on the basis of selected examples from Tygodnik Powszechny	21
Jolanta Bielawska	
Principles of optimal communication with people affected by intellectual disability in the process of nursing	31
Kamila Sadaj-Owczarek, Natalia Puziak, Romana Kominiak, Mateusz Miszczyszyn Małgorzata Bujnowska	
Can the body after cerebral death still move?	41
Małgorzata Wieczorek, Joanna Żółtańska, Małgorzata Lesińska-Sawicka	
The role and tasks of nurses taking care of patients in hemodialysis	55
Alicja Ziembowska, Joanna Żółtańska	
Care-related problems occurring in patients with atherosclerosis of the lower limb arteries – case study	73
Marek Szalkiewicz	
Pedagogical ideas expressed by Zygmunt Mysłakowski	89
Barbara Kaczmarczyk	
Selected problems of education for safety in the changing environment of threats (Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa w zmieniającym się środowisku zagrożeń).....	105
Agnieszka Nymś-Górna, Anna Sobczak	
Academic Career Offices and their role in student career counselling	111
Monika Ziemianin	
The Internet as a medium of young people's collective memory. An analysis of selected hip-hop patriotic songs available on YouTube	123
Tomasz Chłopecki	
Reform of the Notaries between 1929 and 1933 (Reforma notariatu w latach 1929–1933).....	139

Lukasz Kempka

The initial offer as a form of invitation to negotiation on capital financing 151

Maciej Błażewski

Electronic public records as means of electronic communication171

Krzysztof Justyński

Police in the internal security system of the Silesian voivodeship183

Piotr SzymaniecIntegrative approach towards the legal system. Remarks concerning
Mariia A. Kapustina's dissertation entitled Legal regulation. A systemic approach
(Sankt-Petersburg 2017) 193Article submission guidelines in the Scientific Papers of The Witelon State
University of Applied Sciences in Legnica 201

Tetiana Zaporozhet

Narodowa Akademia Administracji Publicznej przy Prezydencie Ukrainy
e-mail: ztv72@ukr.net

Европейский вектор интеграции: опыт Польши для Украины

STRESZCZENIE

Europejski wektor integracji: doświadczenie Polski dla Ukrainy

W artykule zostały przeanalizowane różny aspekty instytucji politycznych i procesów, które odgrywają ważną rolę w geopolitycznym rozwoju nowoczesnej Ukrainy. Udowodnia się w nim, że stopniowe i efektywne wdrażanie standardów europejskich (jak pokazuje doświadczenie Polski) może stać się skutecznym mechanizmem dalszego ciągłego rozwoju i modernizacji naszego kraju, nową strategią reformowania kluczowych kierunków polityki państwowej w celu podniesienia poziomu życia i realizacji naszego najważniejszego marzenia: zdobycia równoprawnego członkostwa w Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: kierowanie państwem, zarządzanie państwem, polityka państwowa, polityka eurointegracyjna, eurointegracyjne procesy, polityka ekonomiczna, polityka finansowa, interesy narodowe.

Географическое положение Украины в Европе всегда объяснялось европейским влиянием культурно-исторического развития. Как одна из крупнейших стран континента она – объективно важный участник процессов, происходящих в Европе.

Вместе с тем, украинская история, культура и менталитет народа имеют вполне заметный отпечаток влияния “восточной стихии”, который она, по словам выдающегося украинского историка и общественного деятеля М. Грушевского, “...переварила реактивами своего западного духа”. Он отмечал, что “...мы являемся одним из самых ориентализованных западных народов – подобно болгарам, сербам, испанцам – и мы должны не забывать, а развивать и использовать то полезное и ценное, что дала нам эта ориентальная стихия”¹.

Свой вклад в обоснование Украины как геополитической реальности осуществил ученый-географ С. Рудницкий. Он считал, что именно географическое положение

¹ М. С. Грушевський, *Історія України-Руси*, В 11 т., 12 кн., редкол.: П. С. Сохань та ін., Київ, Наукова думка, 1991, (Пам’ятки історичної думки України), с. 177.

Украины на Юго-Востоке Европы обусловило постоянное влияние на ее развитие как Востока, так и Запада.

Идеолог украинского интегрального национализма Дмитрий Донцов придерживался четко прозападной, антироссийской геополитической ориентации и считал, что Украина является продолжением Центральной Европы. Анализируя геополитическое положение Украины, он отмечал, что "...положение Украины означает главные линии нашей политики. Когда история и география сделали из нас аванпост Европы против России., то первой заповедью нашей политики должно быть: в политике внутренней – воспитание всех основ западной культуры..., в политике внешней – полная сепарация от России. И там и здесь сильное соединение с Европой..."².

Известный американский геополитик Н. Спайкмен метко охарактеризовал роль и значение географического положения государства: "География есть фундаментальный фактор во внешней политике государств, так как он наиболее постояен. Министры приходят и уходят, умирают даже диктаторы, но цепи гор остаются нерушимыми"³.

Различные аспекты развития политических институтов и процессов, которые играют важную роль в геополитическом развитии современной Украины, исследуются в трудах таких ученых как В. Андрущенко, О. Антонюк, В. Бабкин, О. Бабкина, В. Бебик, В. Билоус, Е. Головаха, В. Кремень, И. Кресина, С. Макеева, О. Нагорная, С. Оксамитная, Н. Панина, В. Ребкало, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, М. Ходакивский, В. Храмов и др.

Анализируя факторы, которые влияют на геополитическое развитие Украины, можно выделить, в частности, запорожских ученых, исследующих такие проблемы: роль государства в мире и механизмы влияния культуры на интеграцию общества – В. Воронкова; детерминанты оптимизации исторического процесса развития общества – В. Воловик; ментальность народа – Р. Додонов; идеологию государства – В. Таран; проблемы формирования духовной гармонии личности в зависимости от уровня и типа мировоззренческого сознания – В. Жадько, Л. Кривега; проблемы устойчивого развития и трансформации украинского общества – О. Киндратець, С. Катаев; механизмы децентрализации и системной трансформации общества переходного типа в контексте регионального развития Украины – В. Зуева.

Предмет исследования, характер научной проблемы и задач этой статьи обусловили использование общенаучных методов системного анализа, в частности исторического метода познания, метода сравнения и определения взаимосвязей между общественно-политическими явлениями и процессами, метода моделирования и прогнозирования.

На современном этапе развития принята геополитическая модель Украины (Закон Украины "Об основах национальной безопасности Украины", ст. 6 гласит: "...интеграция Украины в европейское политическое, экономическое, правовое пространство и в евроатлантическое пространство безопасности, развитие равноправных взаимовыгодных отношений с другими государствами мира в интересах Украины") требует новых подходов не только в военной, но и в других сферах, прежде всего в политической, информационной и экономической.

² Уроки Дмитра Донцова для сучасної України, <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=>, с. 431.

³ N. J. Spykman, *America's Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power*, New York 1942, с. 41.

В этой связи уместными будут примеры Польши и Румынии, которые в последние годы главными своими целями определили: Польша – вывести страну в лидеры Центрально-Восточной Европы и стать главной опорой США и НАТО в регионе; Румыния – занять лидирующие позиции в Юго-Восточной Европе и на Востоке Балканского полуострова, а также получить роль проводника интересов США, НАТО и ЕС в Черноморском регионе;

Благодаря целенаправленным усилиям по достижению вышеупомянутого, Польша и Румыния фактически уже смогли реализовать свои национальные интересы или создать устойчивые предпосылки для их реализации.

Сегодня в геополитике под национальными интересами принято понимать важные цели, которые ставит перед собой государство и средства, с помощью которых она рассчитывает их достичь. Украинские национальные интересы – это наиболее существенные потребности украинского общества и государства, удовлетворение которых способно обеспечить их устойчивое развитие. Поэтому национальные интересы выступают важнейшей составляющей внутренней и внешней политики государства.

Достичь идеальной гармонии общечеловеческих, региональных и национальных интересов достаточно сложно: баланс между ними шаткий, а найденные компромиссы редко оказываются оптимальными для всех государств. В этой связи можно предположить, что если в прошлом содержание международной жизни определялся противоборством и взаимодействием национально-государственных интересов отдельных стран (например, «холодная война»), то уже сейчас, а тем более в ближайшие десятилетия они будут определяться другим: поиском общепринятых балансов между национально-государственными, региональными и глобальными (общечеловеческими) интересами и связаны будут с определением новых, более совершенных парадигм их развития⁴.

В наше время европейская цивилизация при большом разнообразии национально-культурных особенностей и оттенков опирается на такие фундаментальные основы, как рыночный тип хозяйствования, гражданское общество, развитая демократия, правовое государство, стирание разного рода национально-государственных границ, многообразие социальных инициатив и тому подобное. Европейские общества, конечно, не являются идеальными, свободными от противоречий, конфликтов и несправедливости. Таких никогда не было и не будет. Но если прав Гегель, утверждая, что всемирная история есть прогресс в познании свободы, то именно путь европейских обществ определяет вектор развития современной мировой цивилизации.

Подписание 27 июня 2014 экономической части Соглашения об ассоциации между Украиной и Евросоюзом, безусловно, выступает важным знаком солидарности Европейского Союза с Украиной. Несмотря на длительные сроки, необходимые для ратификации Соглашения Европейским Союзом и его государствами-членами, ее последовательная и эффективная имплементация может стать действенным механизмом дальнейшего устойчивого экономического развития и модернизации нашего государства, обновленной стратегией реформирования всех ключевых сфер и внедрение европейских стандартов в целях настоящего повышения уровня жизни населения Украины

⁴ В. А. Соколова, *Основы социологии: учебное пособие для вузов*, Ростов н/Д, Феникс, 2004, с. 142.

и реализации нашей стратегической цели – обретения полноправного членства в Европейском Союзе.

В этом контексте лучшим примером, иллюстрирующим перспективы проевропейского вектора интеграции Украины, является Польша.

Польша и Украина – два постсоциалистических государства, которые имели примерно одинаковые стартовые позиции в начале трансформационных преобразований, достаточно похожую структуру экономики, схожее геополитическое положение и поляризованную политическую систему. Долгое время они шли разными путями, поэтому сравним нынешние результаты двух государств, в частности, показатели социально-экономического развития, что позволит оценить эффективность каждой из двух внешнеполитических стратегий: четкой и активной политики проевропейской интеграции и политики балансирования между Востоком и Западом.

Польша, которая еще в 90-х годах прошлого века четко придерживалась курса на евроинтеграцию, достигла больших экономических успехов по сравнению с Украиной, которая пыталась получить дивиденды, декларируя интеграционные стремления одновременно в восточном и западном направлениях. При этом с момента присоединения Польши к ЕС экономический рост страны ощутимо ускорился, а темп роста ВВП во все годы был выше среднеевропейского показателя. Это позволило уменьшить разрыв в уровне экономического развития между Польшей и ЕС – отношение ВВП на душу населения государства к среднему показателю по ЕС увеличилась с менее чем 50% перед присоединением к ЕС и до 65% – в 2014 году. Кроме номинального роста ВВП, важны также положительные структурные трансформации в вопросах производства высокотехнологичной продукции. Сейчас значительный вклад в ВВП вносят машиностроение, ИТ-индустрия, строительство, легкая промышленность, образование и наука⁵.

Опыт Польши опровергает тезис о том, что вступление в ЕС автоматически приводит к охлаждению торговых отношений с восточными странами. Наоборот, после присоединения к ЕС Польша значительно увеличила экспорт в этот регион, в том числе и в Россию, что обусловлено общим повышением конкурентоспособности польской экономики. Если в 2004 г. доля восточных стран в польском экспорте и импорте товаров составила 7,0 и 9,7% соответственно (на Россию приходилось 1,7 и 2,1%), то в 2015 г. Она возросла до 10,0 и 16,3% (доля России увеличилась до 5,4 и 14,3% соответственно)⁶.

Заметим, что единственным, но достаточно весомым преимуществом Украины является более низкий уровень безработицы. Реальная картина подтверждает статистические данные: проблема безработицы действительно крайне актуальна для Польши.

Она является четким примером негативного эффекта от вступления в ЕС. Высокую безработицу польские эксперты объясняют ошибочной политикой демонтажа металлургической и угольной промышленности, что послужило причиной упадка тяжелого машиностроения. Произошло это под давлением жестких экологических норм ЕС, которые начали действовать после присоединения республики к союзу. В то время польское

⁵ В. Р. Сіденко, *Потенціал економічного розвитку України в контексті європейської інтеграції*, Фінанси України 2014, № 9, с.144–148.

⁶ *Yearbook of foreign trade statistics of Poland*, 2015, <http://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/yearbook-of-foreign-trade-statistics-2015,9,9.html>, с. 63.

правительство считало вложения значительных средств в повышение экологичности этих производств нецелесообразным и экономически нерентабельным. Вместе с тем, эти отрасли формируют значительное количество рабочих мест, ликвидацию которых невозможно компенсировать динамичным развитием высокотехнологичного производства и сектора малого и среднего бизнеса. В Украине же, благодаря сохранению крупных промышленных производств (хотя и экологически вредных), значительно ниже уровень безработицы.

Тем не менее, несмотря на ряд проблем, интеграция Польши в ЕС коррелирует со значительным улучшением абсолютного большинства показателей социально-экономического развития государства. Достичь этого прогресса ей удалось благодаря возможностям и выгодам, предоставленным Польше членством в ЕС. Эти выгоды были как прямые, так и косвенные. Оставляя без внимания опосредованные (хотя они также важны для достижения проевропейского вектора интеграции, такие, как улучшение бизнес-климата, укрепление рыночной экономики, создание эффективной системы защиты прав собственности, прямой доступ к финансовым рынкам европейских стран, отсутствие таможенных барьеров в рамках Европейского союза), рассмотрим только прямые конкретные экономические выгоды.

Наиболее ощутимые из них, безусловно, – прямые дотации из бюджета ЕС. Они поступают в Польшу в рамках реализации двух приоритетов ЕС, а именно – политики выравнивания и поддержки сельского хозяйства. Всего с момента вступления в ЕС (1 мая 2004) она получила почти 85 300 000 000 евро. Правда, как член ЕС, страна также делает взносы в бюджет союза, поэтому совокупный объем трансфертов несколько меньше – 65 млрд евро. В рамках политики выравнивания было получено 52 800 000 000 евро, а в рамках общей сельскохозяйственной политики – еще +28 200 000 000. Только в 2016 г. из бюджета ЕС Польша получила почти 12 млрд евро “чистыми”. В бюджете ЕС на 2014–2020 гг. для Польши назначены дополнительно 105 800 000 000 евро, из них 72 900 000 000 – в рамках политики выравнивания⁷.

Что касается механизма финансирования, то европейские средства поступают через финансирование операционных программ, подготовленных национальными органами власти и согласованных с органами управления ЕС.

Указанные суммы поступают в бюджет и идут на финансирование направлений, соответствующих названиям операционных программ. При этом большая часть средств – это капитальные расходы, которые нельзя направить на другие цели. Значительный объем средств Евросоюз направляет на модернизацию инфраструктуры Польши (строительство автострад, аэропортов, модернизацию железнодорожных путей, обновление парка коммунального транспорта); реализацию энергоэффективных мероприятий (от развития проектов “зеленой” энергетики до переоснащения ТЭС на потребление газа); развитие малого бизнеса; финансирование образования и науки и многое другое.

Кроме прямых бюджетных дотаций, непосредственной выгодой от присоединения к ЕС можно считать рост реальных прямых иностранных инвестиций (а не рост объемов репатриации капитала, как это происходит на Украине). Это подтверждается тем, что 90% инвестиций в Польшу приходится на европейские и американские компании, их приход в страну обусловлен интеграцией государства в единое экономическое

⁷ *Yearbook of foreign trade statistics of Poland*, 2016, <https://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/yearbook-of-foreign-trade-statistics-2016,9,10.html>, с. 230.

западное пространство. В период 2003–2012 гг. Польша привлекла 101 900 000 000 евро, тогда как Украина с гораздо большим потенциалом – 36 800 000 000 евро⁸.

Членство в Европейском Союзе гарантирует также энергетическую безопасность Польши. В первую очередь, это связано с накоплением Польшей необходимых запасов энергоносителей (согласно требованиям ЕС), получением возможности доступа к европейской помощи в обеспечении польских энергетических потребностей, а также с интеграцией газотранспортных и электроэнергетических сетей страны в соответствующие энергетические системы ЕС. Значительная роль в энергетической политике Польши отводится также реализации новых технологий добычи сланцевого газа, что должно снизить ее зависимость от газового импорта, в первую очередь, из России. Все это дает возможность Варшаве эффективно избегать сбоев в поставках энергетических ресурсов польского рынка.

Кроме того, солидное польское представительство в Европарламенте (на сегодня – 51 депутат) позволяет Варшаве лоббировать свои позиции на парламентском уровне ЕС. В данном контексте весьма показательна польско-шведская инициатива “Восточное партнерство”, что позволяет Польше способствовать процессам европейской интеграции стран бывшего СССР, в том числе Украины.

Важным для Польши и в целом для Европейского Союза было ее председательство в ЕС во второй половине 2011 года. В частности, в рамках общей 18-месячной программы, принятой правительствами Польши, Дании и Республики Кипр, главные усилия польская сторона направляла на содействие экономическому развитию ЕС, (в том числе малому и среднему бизнесу), укрепление общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза (включая активизацию политики расширения ЕС), повышение оборонного потенциала ЕС (в первую очередь, усиление возможностей боевых тактических групп), а также обеспечение европейской энергетической безопасности.

На общем фоне этих польских достижений большинство предсказаний тех, кто был против членства Польши в ЕС (возможность массового банкротства национальных предприятий из-за наплыва более конкурентных иностранных товаров, в частности, в аграрном секторе; отток польских граждан на заработки за границу; масштабное приобретение иностранцами земельных угодий) или не исполнилось, или было крайне незначительным.

Вместе с тем, следует подчеркнуть, что, кроме значительных потенциальных выгод, на европейском направлении интеграции Украины ожидают и потенциальные угрозы. Главная из них заключается в том, что украинские предприятия не являются конкурентоспособными, поэтому могут не только не добиться успеха на европейских рынках, но и потерять внутренний. Это действительно реальная угроза, поскольку европейские предприятия уже находятся на порядок выше в техническом и технологическом развитии. Однако, по нашему мнению, угрозой для отечественной экономики является не европейские инвестиции, а их нехватка.

Конечно, негативные последствия мирового финансово-экономического кризиса не оставили в стороне и Польшу, где возникали экономические проблемы. Однако, Польше удалось сохранить положительную динамику в экономическом развитии, что превышает соответствующие показатели в большинстве стран Европейского

⁸ *Poland Balance of Trade*, <http://www.tradingeconomics.com/poland/balance-of-trade%5D>, с. 115.

Союзу. Причина цього – взвешенна економічна та фінансова політика керівництва Польщі в попередні роки, значительна підтримка державою малого та середнього бізнесу в економіці країни, стабільність фінансової системи, а також тісні економічні зв'язки з Німеччиною – однією з найбільш розвинутих та стабільних країн ЄС.

Совершенно очевидно, что для украинской экономики в европейском векторе интеграции существует немало угроз, но и потенциальные выгоды достаточно привлекательны. Добиться успехов в этом направлении можно при наличии политической воли руководства страны довести это движение к полноценной интеграции в ЕС.

Таким образом, Республика Польша сегодня является примером страны, где эффективные экономические и общественно-политические реформы привели к мощному экономическому росту и политической стабильности. Страна справилась с проявлениями мирового финансово-экономического кризиса, а ее авторитет и политический вес в мире неуклонно растут.

Именно поэтому национальные интересы Украины в первую очередь заключаются в скорейшем выстраивании ее социальной жизни в соответствии с чертами европейских обществ. А значит – отстаивать национальные интересы Украины надо прежде всего внутри. Это, конечно, не означает, что в Украине нет никаких интересов за пределами ее границ. Торговые и другие экономические интересы лежат в плоскости отношений с развитыми странами, откуда могут прийти капитал, высокие технологии и современная организация производства. Что касается интересов безопасности, то они охватывают весь мир.

По мнению В.Кириченко, национальные интересы – это “интегральное выражение интересов всех членов общества, которое реализуется через политическую систему. Они сочетают интересы каждого человека, общества в целом. При этом имеются в виду интересы не вообще граждан, принадлежащих к данному обществу, а каждого гражданина, интересы национальных, социальных, политических групп и интересы государства”⁹. Национальные интересы не тождественны интересам нации, считает он “так как первые отражают (интегрируют) интересы всех людей независимо от национальной принадлежности, а вторые – только интересы определенной нации”.

В зависимости от степени влияния на экономическую, политическую, военную, научно-техническую и другие сферы функционирования государства национальные интересы можно классифицировать по степени важности как жизненно важные, второстепенные, критические, а по степени устойчивости – стратегические, оперативные и тактические¹⁰.

Для определения национальных интересов Украины следует учитывать экономические, исторические, социально-политические, географические факторы. Национальный интерес является интегральным выражением интересов всех членов общества, которые реализуются через политическую систему. Именно поэтому

⁹ В. Кириченко, *Національні інтереси (формування)*, [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького*, редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін., К.: Довіра: Генеза, 1996, с. 118.

¹⁰ В. Ковальський, О. Манчинський, Є Пронкін, *Національні інтереси (два аспекти – внутрішній і зовнішній)*, [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького*, редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін., К.: Довіра: Генеза, 1996., с. 116.

украинские национальные интересы выступают объединяющим фактором существования в украинском государстве представителей различных этнических групп, которые связывают улучшение условий своей социальной, политической, культурной жизни с украинским государством¹¹.

Отсюда следует, что определение национальных интересов (как тактических, так и стратегических) являются ключевыми для Украины, как и любого государства, поскольку именно через эти интересы и возможности их обеспечения оценивается уровень безопасности и защищенности как отдельного человека, так и общества и государства в целом. Только с этой исходной позиции можно формировать долгосрочный стратегический курс государственного строительства и конкретную политику по его реализации.

Выводы. Таким образом, возрождение Украины и занятие ею достойного места в мире возможно лишь при условии сосредоточения основных усилий на достижении стратегической цели – превращения ее в мощное унитарное государство – регионального лидера, способного гарантировать безопасность и высокий социальный уровень жизни своих граждан.

Сейчас, по сути, Украина получает очередной (возможно и последний) шанс в своей истории, которым может воспользоваться в свою государственную пользу только на основе приведенных выше подходов. Принимая во внимание современные реалии, эти шаги должны быть следующие:

- в сфере внутренней политики – обеспечение стабильности, демократического развития и правового порядка в стране в качестве основных предпосылок для организации эффективной работы всех органов государственной власти, а также достижение согласия в обществе и уверенности всех слоев населения в перспективах положительного развития Украинского государства. Указанное возможно с достижением консенсуса между всеми политическими силами Украины на основе базового принципа патриотизма и сохранения украинской государственности, с обеспечением безусловной действенности украинского законодательства. Здесь первостепенное значение приобретает решительная борьба с коррупцией, сепаратизмом, попытками федерализации Украины, политическим экстремизмом и любыми другими проявлениями антиукраинской деятельности;
- в сфере внешней политики – выход Украины из «серой зоны» между Западом и Востоком и становления государства как самостоятельного субъекта международных отношений, способного отстаивать свои национальные интересы. Прежде всего, это требует:
 - сбалансированного развития отношений с США / НАТО / ЕС вместе с последовательным продолжением процессов европейской интеграции Украины;
 - предоставление активной поддержки украинской диаспоре с целью сохранения ее самоидентичности и создание дополнительных каналов для продвижения украинских интересов в других странах;
 - в экономической и социальной сферах – превращение Украины в экономически развитую самодостаточную страну, интегрированную в мировую экономику и европейскую энергетическую и транспортную системы, способную гарантировать

¹¹ Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко, *Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади*, К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001, с. 181–211; В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін., *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи*, За ред. В. С. Крисаченка, К.: НІСД, 2004, с. 12–87.

собственную экономическую (в первую очередь, энергетическую) безопасность и надежное благосостояние украинских граждан. Для этого необходимо:

- принять срочные меры по диверсификации источников и путей получения энергоносителей, что на этом этапе приобретает первостепенное значение и достигается сооружением терминала по приему сжиженного природного газа, интеграцией украинской газотранспортной системы в европейскую трубопроводную сеть, широким использованием альтернативных видов энергии (прежде всего сланцевого газа, биотоплива, ветровой и солнечной энергии) использованием энергосберегающих технологий;

- улучшить инвестиционный климат в Украине путем повышения прозрачности украинской финансово-экономической системы. В контексте взаимодействия с иностранными инвесторами необходимо предоставить приоритеты получению современных технологий, что усилит конкурентоспособность украинской продукции на внутреннем и внешнем рынках. В то же время, в пределах указанной деятельности – не допускать установления иностранного контроля над ключевыми отраслями украинской экономики;

- в сфере безопасности – обеспечение суверенитета, территориальной целостности и безопасности государства и его населения, а также обретения Украиной роли одного из гарантов стабильности в Юго-Восточной Европе и Черноморско-Кавказском регионе. По этому поводу целесообразно:

- последовательно реформировать оборонную составляющую государства в соответствии с имеющимися или потенциальными угрозами военной безопасности Украины;

- обеспечивать способность Вооруженных Сил Украины защищать страну от внешних агрессий, прежде всего за счет создания / усиление компонентов сдерживания агрессора, прикрытие государственных границ, оперативного реагирования (аэромобильных войск и сил специального назначения), стратегической и оперативно-тактической разведки;

- активизировать меры по техническому переоснащению Вооруженных Сил с предоставлением первоочередного внимания разработке / модернизации ракетных систем оперативно-тактического назначения, средств противовоздушной обороны, высокоточного оружия, самолетов ударной и транспортной авиации, а также вертолетов различного назначения, систем залпового огня, противотанковых систем, новых образцов бронетанковой техники, автоматизированных систем управления и связи, средств разведки – с привлечением, прежде всего, научно-производственного потенциала Украины и в сотрудничестве со странами Запада.

Для практической реализации приведенных выше мероприятий жизненно важное значение для Украины имеет организация активной и наступательной информационной кампании по отстаиванию собственных интересов и противодействия внешним информационным воздействиям.

В этой, по сути, решающей для Украины ситуации, которая определяет ее дальнейшую судьбу как независимой страны, главные усилия всех неравнодушных к будущему нашего государства граждан должны сосредотачиваться на консолидации украинской нации вокруг единой национальной идеи. Это, в свою очередь, требует безусловного соблюдения базовых принципов украинской государственности, в частности – сохранение единства национальной самоидентификации украинской нации, незыблемости наших границ, а также предотвращения потери украинских духовных и культурных ценностей под влиянием внешних сил.

В Новой Европе займет должное место и Новая Украина. Она призвана превратиться в ведущую страну мира, стать центром интеграции Восточной и Западной Европы на основе подлинной демократии и определяющих моментах формирования новой духовной и христианской по своему содержанию цивилизации. Как в свое время утверждал Дмитрий Донцов: “Только воспитание совершенно нового духа спасет нас”¹².

Список использованной литературы

- Грушевський М. С., *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн., редкол.: П.С. Сохань та ін., Київ: Наукова думка, 1991, (Пам’ятки історичної думки України), 648 с.
- Уроки Дмитра Донцова для сучасної України*, <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=>
- Spykman N.J., *America’s Strategy in World Politics. The United States and the Balance of Power*, New York 1942, 41. p.
- Соколова В. А., *Основы социологии: учебное пособие для вузов*, Ростов н/Д: Феникс, 2004, 245 с.
- Сіденко В. Р., *Потенціал економічного розвитку України в контексті європейської інтеграції*, Фінанси України, 2014, № 9, с. 143–150.
- Yearbook of foreign trade statistics of Poland*, 2015, <http://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/yearbook-of-foreign-trade-statistics-2015,9,9.html>
- Yearbook of foreign trade statistics of Poland*, 2016, <https://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/yearbook-of-foreign-trade-statistics-2016,9,10.html>
- Poland Balance of Trade*, <http://www.tradingeconomics.com/poland/balance-of-trade%5D>
- Кириченко В., *Національні інтереси (формування)* [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства НАН України*. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін., К.: Довіра: Генеза, 1996, 942 с.
- Ковальський В., Манчинський О., Пронкін Є., *Національні інтереси (два аспекти – внутрішній і зовнішній)* [в:] *Мала енциклопедія етнодержавознавства НАН України*. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін., К.: Довіра: Генеза, 1996, 942 с.
- Римаренко Ю. І., Шкляр Л. Є., Римаренко С. Ю., *Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади*, К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001, 264 с.
- Крисаченко В.[в:]С., Степико М.[в:]Т., Власюк О.[в:]С. та ін., *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи*, За ред. В. С. Крисаченка, К.: НІСД, 2004, 648 с.

¹² *Уроки Дмитра Донцова для сучасної України*, <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=>

SUMMARY

Tetiana Zaporozhet

**European integration vector: the Polish experience
for Ukraine**

This article analyzes various aspects of the development of political institutions and processes that play an important role in the geopolitical development of modern Ukraine. It proves that consistent and effective implementation of European standards (as the Polish example shows) can become an effective mechanism for further sustainable economic development and modernization of our state, an updated strategy for reforming all key areas of government policy in order to really improve the living standards of Ukraine and implement our strategic goal of gaining full membership in the European Union.

Key words: state administration, state policy of eurointegration, eurointegration processes, economic policy, financial policy, national interests, Poland.

Data wpływu artykułu: 06.10.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 21.11.2017 r.

Małgorzata Szudrowicz-Garstka

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych
e-mail: m.szudrowicz.garstka@gmail.com

W poszukiwaniu wykładników gramatyki komunikacyjnej. Analiza na przykładzie wybranych tekstów „Tygodnika Powszechnego”

STRESZCZENIE

Niniejsze opracowanie przybliży pojęcie gramatyki komunikacyjnej. Teoretyczne wprowadzenie samego terminu poprzedza część analityczną, której zadaniem jest przedstawienie wykładników gramatyki komunikacyjnej obecnych w badanych tekstach. Analizie poddane są dwa felietony wybrane spośród tekstów „Tygodnika Powszechnego”. Obydwa pochodzą z rubryki „Okruchy Słowa” autorstwa bp. Grzegorza Rysia i stanowią przykłady dydaktycznego dyskursu religijno-dziennikarskiego, każdy z nich realizuje jednak inną intencję komunikacyjną. Podczas gdy jeden ma na celu zmianę postawy odbiorcy, drugi skupia się na przekazie informacji. W zależności od zamierzonego celu autor stosuje środki językowe, z którymi wiążą się odpowiednie znaczniki gramatyki komunikacyjnej. Ich analiza pozwala poznać strukturę tekstu z uwzględnieniem kontekstualnych uwarunkowań.

Słowa kluczowe: gramatyka komunikacyjna, tekst, dyskurs dziennikarski, komunikacja.

Podstawy gramatyki komunikacyjnej

Każdy użytkownik języka z pojęciem gramatyki zaznajamiany jest stosunkowo wcześnie. Już w szkole podstawowej poznaje się gramatykę, czy to języka ojczystego, czy obcego. Za każdym razem dotyczy ona pewnych reguł obowiązujących w danym języku, które – jeśli są przestrzegane – przesądzą o poprawności przekazu. Takie spojrzenie na gramatykę wynika z tradycyjnego ujęcia tegoż przedmiotu. Aleksy Awdiejew i Grażyna Habrajska charakteryzują je następująco:

Dla gramatyk tradycyjnych podstawowym materiałem analizy i opisu był zbiór jednostek formalnych, czyli najbardziej uchwytnych i obserwowanych bezpośrednio przejawów językowych, wyodrębnianych na mocy kompetencji językowych nosicieli języka. Celem tych gramatyk było sformułowanie kryteriów wyodrębniania jednostek formalnych, ich charakterystyka i klasyfikacja oraz opis reguł ich łączenia. Zawdzięczamy im wyodrębnienie i opis poziomu fonologicznego,

morfologicznego i składniowego języka, precyzyjne opisy systemów fonologicznych, procesów derywacyjnych i reguł składniowych¹.

Owo tradycyjne spojrzenie na gramatykę doprowadziło w swej konsekwencji do opisu poziomów istnienia języka, nie wyczerpało jednak całej gamy możliwych badań:

Koncentrując się na opisie jednostek formalnych, twórcy tych gramatyk pozostawiali na boku opis znaczenia jednostek językowych, traktując je jako odrębny przedmiot badań, nie wchodzący w zakres gramatyki. Nie zajmowano się również funkcjonowaniem opisywanych jednostek w procesie komunikacyjnym².

Pewną alternatywą dla tradycyjnie rozumianej gramatyki stanowi gramatyka komunikacyjna. Aleksy Awdiejew³ traktuje ją jako „próbę przezwyciężenia stratyfikacyjnego impasu w badaniach językowych”. Poprzez holistyczne podejście do języka gramatyka komunikacyjna przyczynia się do badania procesu komunikacji. Jej celem, zdaniem Awdiejewa i Habrajskiej, jest „opis organizacji i generowania (tworzenia) przekazu komunikacyjnego oraz procesu jego odbioru”⁴. Innymi słowy, dzięki wykorzystaniu gramatyki komunikacyjnej możemy przedstawić proces transferu i odbioru informacji.

Podstawą obowiązującą w badaniach z zakresu gramatyki komunikacyjnej jest całościowe spojrzenie na język. Oznacza ono brak wprowadzania ścisłego podziału języka na jednostki gramatyczne i znaczące, a tym samym ich wspólną odpowiedzialność za przekaz informacji⁵. Doprowadza to do zachwiania tradycyjnie wyodrębnianych jednostek formalnych, z których każda może pełnić zbliżoną funkcję komunikacyjną. Aleksy Awdiejew ilustruje to na przykładzie trzech form: „białawy, jakby biały, można powiedzieć biały”⁶. Każda z nich przekazuje informację o tym, iż coś wydaje się być białe, jednakże na trzy sposoby: za pomocą afiksu, leksemu i frazy. Przez analogię jednostki z tego samego poziomu językowego, np. rzeczowniki, mogą mieć odrębną wartość informacyjną⁷, a tym samym spełniać odrębne funkcje komunikacyjne. Powyższe spostrzeżenia skutkują koniecznością połączenia analizy formalnej i znaczeniowej danego komunikatu.

Szukając definicji gramatyki komunikacyjnej, warto sięgnąć również do badań przeprowadzonych przez Piotra Chruszczewskiego⁸. Zgodnie z nimi „gramatyki komunikacyjne stanowią zbiory różnego typu wzorów zachowań werbalnych i niewerbalnych, zależnych

¹ A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 1, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2004, s. 13.

² Ibidem, s. 13.

³ A. Awdiejew, *Gramatyka komunikacyjna: wybór jednostki operacyjnej* [w:] *Język a kultura*, tom 20, red. A. Dąbrowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 120.

⁴ A. Awdiejew, G. Habrajska, op. cit., s. 14.

⁵ A. Awdiejew, *Komunikatywizm (perspektywa metodologiczna badań lingwistycznych)* [w:] *Język w komunikacji*, tom 1, red. G. Habrajska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2001, s. 23–24.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ P. Chruszczewski, *The Communicational Grammar of Political Discourse*, Logos Verlag, Berlin 2002; P. Chruszczewski, *Językoznawstwo antropologiczne. Zadania i metody*, Oddział Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 2011.

od sytuacji i instytucji, do których przynależą i w których występują⁹. Zatem każda sytuacja i instytucja, a co za tym idzie, każdy typ dyskursu będzie wiązał się z odrębnymi wzorcami zachowań (czy to werbalnych, czy niewerbalnych), zaś podstawowym zadaniem nadawcy i odbiorcy będzie ich poszukiwanie i poznawanie.

Nieco inne sformułowanie tego samego autora przedstawia gramatykę komunikacyjną jako próbę wyselekcjonowania i opisu reguł tworzenia tekstów ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji użycia, społeczeństwa, do którego są skierowane, i kultury, w jakiej powstają¹⁰. Bez względu na to, czy potraktujemy gramatykę jako zbiór wzorów zachowań, czy jako zbiór reguł tworzenia tekstów, mamy do czynienia z zespołem cech decydujących o powstaniu, przekazie i odbiorze komunikacyjnego tekstu z uwzględnieniem kontekstu, w którym ten jest osadzony.

Celem wyodrębnienia reguł gramatyki komunikacyjnej niezbędne jest wyodrębnienie minimalnej jednostki analitycznej. W niniejszej pracy będzie stanowił ją tekst, zaznaczyć jednak należy, iż badacze nie są zgodni w tej materii. Dla Aleksiego Awdiejewa¹¹ termin, rozumiany jako samodzielny wyraz mający znaczenie i przez to przekazujący określoną informację, staje się najmniejszą jednostką gramatyki komunikacyjnej. Dla Piotra Chruszczewskiego¹² to tekst właśnie stanowi elementarną jednostkę komunikacyjną. Natomiast według Aleksiego Awdiejewa¹³ „[...] tekst jest tylko bodźcem do interpretacji, sam zaś nie stanowi kompletnego sensu”. Jego interpretacja służy odtworzeniu zamiaru komunikacyjnego nadawcy. W tym celu niezbędnym jest dopełnienie znaczeniowe, uzyskiwane z kontekstu, sytuacji czy konsytuacji. Tylko dzięki niemu odbiorca będzie w stanie określić intencję nadawcy.

Jeśli jednak rozumiemy teksty jako samodzielne jednostki komunikacyjne przekazujące intencję nadawcy adresatowi¹⁴, mogą one być traktowane jako podstawowe jednostki gramatyki komunikacyjnej. Schematycznie można przedstawić to w formie następującego wykresu (rys. 1).

Powstanie każdego tekstu wiąże się ze ściśle określonym zamiarem komunikacyjnym nadawcy. Jego odkrycie, a tym samym interpretacja tekstu jest zasadniczym zadaniem odbiorcy. Jako że proces rozumienia tekstu nie jest możliwy w oderwaniu od otaczającego go kontekstu, zanurzenie sytuacyjne, społeczne i kulturowe mogą być traktowane jako źródło „dopełnienia znaczeniowego”, sugerowanego przez Aleksiego Awdiejewa i Grażynę Habrajską¹⁵.

⁹ P. Chruszczewski, *Językoznawstwo antropologiczne...*, s. 204.

¹⁰ P. Chruszczewski, *The Communicational...*, s. 87.

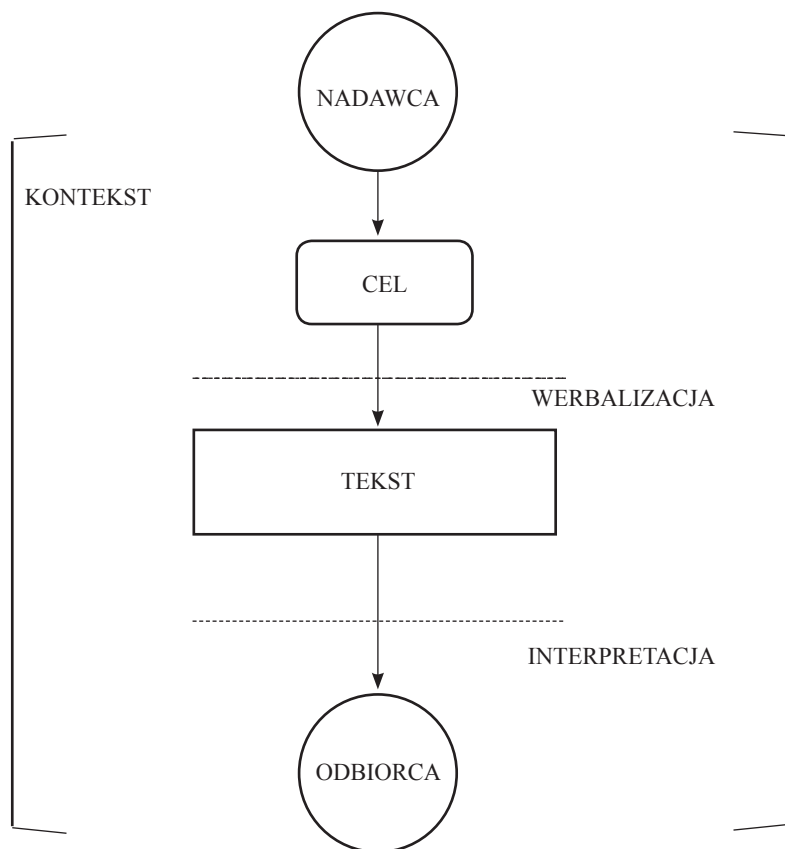
¹¹ A. Awdiejew, *Leksykon w gramatyce komunikacyjnej* [w:] *Gramatyka komunikacyjna*, red. A. Awdiejew, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Kraków 1999, s. 147.

¹² P. Chruszczewski, *The Communicational...*, op. cit.

¹³ A. Awdiejew, *Leksykon w gramatyce...*, s. 147.

¹⁴ Por. np. A. Duszak, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998; D. Ostaszewska, *Organizacja tekstu a problem gromadzenia i scalania jego informacji*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1991; T. Dobrzyńska, *Tekst* [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wyd. Wiedza o kulturze, Wrocław 1993, s. 283–304; T. Dobrzyńska, *Tekst w perspektywie stylistycznej* [w:] T. Dobrzyńska, *Tekst – styl – poetyka. Zbiór studiów*, Universitas, Kraków 2003, s. 9–40; B. Witosz, *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1997; J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa [2009] 2012; J. Labocha, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

¹⁵ A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie...*, op. cit.

Rys. 1. Tekst jako jednostka gramatyki komunikacyjnej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie A. Awdiejew, G. Habrajska, op. cit.

Model badawczy

Zastosowana metodologia badawcza opiera się na metodzie opracowanej przez Piotra Chruszczewskiego¹⁶ i nawiązuje do badań dotyczących teorii gatunków i rejestrów dyskursu (TG-R), przeprowadzonych przez Suzannę Eggins i Jima Martina¹⁷. Zakłada klasyfikację tekstu na argumenty, a następnie przyporządkowanie im odpowiednich kategorii. Do opisu gramatyki komunikacyjnej analizowanego dyskursu religijno-publicystycznego wykorzystane są następujące znaczniki:

¹⁶ P. Chruszczewski, *American Presidential Discourse. An Analysis*, Logos Verlag, Berlin 2003.

¹⁷ S. Eggins, J. Martin, [*Genres and Registers of Discourse [w:] Discourse as Structure and Process*, red. T. van Dijk, Sage Publications, London, s. 230–256], *Gatunki i rejestry dyskursu*, tłum. G. Grochowski [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T. van Dijk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa [1997] 2001, s. 153–181.

- A – uwarunkowania sytuacyjne tekstu (sytuacyjność),
- B – emocjonalne zabarwienie tekstu (emocje),
- C₁ – odwołania do wydarzeń z przeszłości (przeszłość),
- C₂ – odwołania do ogólnie znanych faktów w danym społeczeństwie (wiedza ogólna),
- D – argumenty zbudowane na zasadzie przeciwstawień (przeciwieństwa),
- E₁ – bezpośrednie odniesienia do Biblii (intertekstualność – Biblia),
- E₂ – bezpośrednie odniesienia do źródeł pozabiblijnych (intertekstualność – inne źródła),
- F – marker o charakterze dydaktycznym (nauczanie).

Dodatkowo ujętym zagadnieniem jest kwestia intencji komunikacyjnych nadawcy. Wybrane teksty muszą realizować określony cel. Ze względu na ich dydaktyczno-religijny charakter powinny im towarzyszyć cele dydaktyczne związane ze sferą życia religijnego. Spośród opisanych w literaturze celów komunikacyjnych¹⁸ wyróżniono:

- kształtowanie postaw pożądanых przez nadawcę,
- przekazywanie wiedzy.

Zastosowana metoda badawcza zakłada dobór tekstów względem spełnianego przez nie celu komunikacyjnego. Kolejnym etapem jest analiza pojedynczego tekstu, uwzględniająca jego podział na argumenty i późniejsze przyporządkowanie odpowiednich kategorii. Na podstawie uzyskanych wyników tworzy się modele przedstawiające struktury argumentów. Ich wyjaśnienie następuje w końcowym etapie procedury badawczej.

Analiza wybranych tekstów

Analizie poddane zostały dwa teksty pochodzące z „Tygodnika Powszechnego” z roku 2012. Obydwa pochodzą z rubryki „Okrucy Słowa”, zaś ich autorem jest bp Grzegorz Ryś. Zasadniczym celem pierwszego z nich, *Primitiae dormientium*¹⁹, jest modyfikacja postawy odbiorcy. W przypadku drugiego tekstu, *Objawienie Pańskie*²⁰, nadrzędną ideą komunikacyjną jest przekaz informacji. Co istotne, powyższa klasyfikacja tekstów nie oznacza, iż realizują one wyłącznie jeden cel komunikacyjny, ale że wskazany cel komunikacyjny ma charakter dominujący.

Poniższy fragment zawiera szczegółową analizę obu tekstów:

Primitiae dormientium

Tekst dotyczy tematu śmierci, umierania lub, korzystając z terminologii starożytnych chrześcijan, zasypiania. Autor początkowo tłumaczy rozbieżności związane z powyższymi zagadnieniami, a następnie przytacza przykłady chrześcijan, którzy bez lęku czekali na śmierć. Wymienia postać Polikarpa, Ignacego z Antiochii, Perpetuy, Cypriana, Wawrzyńca i Tomasza More’a, którzy wręcz z irracjonalną odwagą przeżywali ostatnie chwile swojego życia. Zastanawiając się nad ich zachowaniem, stwierdza:

¹⁸ G. Habrajska, *Styl a cele komunikacyjne* [w:] *Style konwersacyjne*, red. B. Witosz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 41–49.

¹⁹ Tygodnik Powszechny 2012, nr 36.

²⁰ Tygodnik Powszechny 2012, nr 3.

Skąd się bierze w człowieku taka postawa? Z siły charakteru? Z szaleństwa? Z pewności siebie i swoich racji? Nie! Bierze się ona wyłącznie z przekonania, że Chrystus wytrącił śmierci z ręki „oścień”, którym nas bodła. Jak osła, którego dźga się od tyłu ostro zakończonym kołkiem – jeśli tylko spróbuje wierzcąc, to sam się pokaleczy. „Ościeniem śmierci jest grzech” – stwierdza Paweł²¹. Śmierć nas pogania (bodzie nas) świadomością naszych grzechów. Kiedy chcemy się jej „postawić”, ona z nas drwi: „Nie chojrakuj! Popatrz na swoje grzechy! Na to, kim jesteś!”. Pogania nas i przeraża, dopóki dysponuje ościeniem. A co, gdy go straci, gdy – zanurzeni w paschalnym wydarzeniu Chrystusa – przyjmujemy łaskę rozgrzeszenia? Jak Franciszek w Porcjunkuli? Wtedy z „ostatniego wroga”²² staje się „siostrą”: „Pochwalony bądź, Panie mój, przez siostrę naszą, śmierć cielesną, której żaden człowiek żywy uniknąć nie może. Biada tym, którzy umierają w grzechach śmiertelnych; Błogosławieni ci, których śmierć zastanie w Twej najświętszej woli, albowiem śmierć druga nie wyrządzi im krzywdy”²³.

Korzystając z tak rozbudowanego argumentu, autor dąży do wykształcenia określonej postawy wobec śmierci. Zależy mu na postawie pozbawionej lęku i strachu, a w zamian za to pełnej akceptacji i nadziei. Korzysta z następujących kategorii: D/B/E₁/F/E₁/E₂ (zestawienia/emocje/intertekstualność (Biblia)/nauczanie/intertekstualność (Biblia)/intertekstualność (inne źródła). W pierwszym fragmencie przeciwstawia dwa różne źródła braku lęku wobec śmierci. Są one oddzielone z widocznym zapalem wykrzyzaną partykułą „nie”. Następnie cytuje *Pierwszy List do Koryntian* i tłumaczy, naucza na temat relacji człowieka i śmierci. Ponownie nawiązuje do słów św. Pawła, a następnie przytacza fragment *Pieśni słonecznej* stworzonej przez św. Franciszka.

Struktura argumentów:

1. E₁/A/C₂/C₁ – intertekstualność (Biblia)/ sytuacyjność/ wiedza ogólna/ przeszłość.
2. D/B – zestawienia/emocje.
3. D/B/C₁ – zestawienia/ emocje/ przeszłość.
4. D/B/E₁/F/E₁/E₂ – zestawienia/ emocje/ intertekstualność (Biblia)/ nauczanie/ intertekstualność (Biblia)/ intertekstualność (inne źródła).

Liczba zastosowanych znaczników tekstu:

A-1, B-3, C₁-2, C₂-1, D-3, E₁-3, E₂-1, F-1.

Objawienie Pańskie

Tekst artykułu przedstawia historyczne aspekty celebracji święta Trzech Króli. Jego podstawowym celem komunikacyjnym jest przekazanie wiedzy na temat historii liturgii uroczystości. Każdy z argumentów użytych do tworzenia tekstu w mniejszym lub większym stopniu realizuje wyżej wskazany cel. Pierwszy z nich: „Dziś «okrucz» dziejów liturgii” stanowi wprowadzenie i zapowiada tematykę felietonu. W kolejnych autor, wychodząc od ogólnej wiedzy odbiorców: „Obchodziliśmy niedawno uroczystość Objawienia

²¹ 1 Kor 15, 56.

²² 1 Kor 15, 26.

²³ Św. Franciszek, *Pieśń słoneczna*.

Pańskiego. Popularnie nazywamy ją uroczystością Trzech Króli”, przechodzi do wydarzeń dotyczących Kościoła w Starożytności: „Tymczasem starożytny Kościół w celebracji Objawienia Pana łączył wspomnienie trzech wydarzeń: pokłonu trzech Króli, chrztu Jezusa w Jordanie i pierwszego znaku dokonanego przezeń w Kanie Galilejskiej” oraz w Średniowieczu:

Papież Innocenty III na przełomie XII i XIII wieku w Rzymie znalazł dla celebracji owej „trzeciej odsłony Objawienia Pańskiego” (cudu w Kanie) miejsce szczególne – wszystkich wiernych Rzymu i pielgrzymów zwoływał w tym dniu na Eucharystię nie do któregoś z rzymskich kościołów, ale do ufundowanego przez siebie...szpitala pod wezwaniem Ducha Świętego [...] W niedzielę po święcie Chrztu Pańskiego papież prowadził do szpitala z Bazyliki św. Piotra procesję, w której niesiono m.in. Chustę św. Weroniki [...].

Autor dopowiada tu legendę związaną z powstaniem szpitala św. Ducha, pisze o pierworzecz dziejszego okna życia, które miało powstać w tamtejszym szpitalu. Przedstawia również przebieg samej procesji ze szczególnym uwzględnieniem kazań głoszonych przez Innocentego III. Jako że zawsze dotyczyły one uczynków miłosierdzia względem drugiego człowieka, analizowany tekst przestaje dotyczyć tylko zamierzonej historii, ale dotyka również czasów współczesnych. Kończy go argument składający się z dwóch elementów: C₁/D (przeszłość/zestawienia):

Medytację nad Objawieniem Pańskim zamykał papież Innocenty ukazaniem Chrystusa potrzebującego pomocy: ubogiego, bezdomnego, chorego, głodnego, pragnącego, pobitego, bezbronny, zabijanego. Uczył, jak Go rozpoznać – nie tylko na świętej Chuście, ale i w twarzy każdego cierpiącego; nie tylko w kościele, ale i w „szpitalu”; nie tylko w liturgii, ale i w życiu; nie tylko w wydarzeniach biblijnej historii, ale dziś – obok siebie.

Nawiązanie do obchodów uroczystości sprawowanych przez papieża Innocentego wprowadza ciąg czterech zestawień, z których każde, występując w ramach tej samej struktury („nie tylko..., ale...”), stanowi swego rodzaju podsumowanie tekstu i jednocześnie apel o wypełnianie „dział miłosierdzia” w codzienności.

Struktura argumentów:

1. A – sytuacyjność.
2. C₂/C₁ – wiedza ogólna/ przeszłość.
3. F/E₁ – nauczanie/ intertekstualność (Biblia).
4. C₁/D/C₁ – przeszłość/ zestawienia/ przeszłość.
5. C₁/B/C₁/F (przeszłość/ emocje/ przeszłość/ nauczanie.
6. C₁/D – przeszłość/ zestawienia.

Liczba zastosowanych znaczników tekstu:

A-1, B-1, C₁-6, C₂-1, D-2, E₁-1, E₂-0, F-2.

Rezultaty badań

W efekcie przeliczenia zastosowanych markerów w poszczególnych tekstach uzyskano następujące wyniki:

Tabela 1. Liczbowy wykaz zastosowanych znaczników tekstu

Teksty	A	B	C ₁	C ₂	D	E ₁	E ₂	F
<i>Primitiae dormientium</i>	1	3	2	1	3	3	1	1
<i>Objawienie Pańskie</i>	1	1	6	1	2	1	0	2
Suma	2	4	8	2	5	4	1	3

Powyższa tabela podsumowuje liczbę markerów użytych do opisu badanych felietonów. W jej ostatnim wierszu zamieszczono sumaryczną częstotliwość występowania poszczególnych typów markerów. I tak najczęściej zastosowanymi znacznikami są odwołania do wydarzeń historycznych (8 powtórzeń). Każde z nich dotyczy czasów, które są bardzo odległe dla czytelnika. Z taką samą częstotliwością pojawiają się zestawienia i intertekstualne nawiązania do innych, wcześniejszych tekstów (5 powtórzeń). Na kolejnych miejscach występują: emocje i nauczanie (odpowiednio 4 i 3 powtórzenia). Najrzadziej używane są markery odwołujące się do wiedzy ogólnej odbiorców, a także te, które wskazują na sytuacyjne zanurzenie tekstu (2 powtórzenia).

Korzystając z uzyskanych danych, utworzony został model przedstawiający strukturę argumentów w obydwu tekstach: C₁/D/B/E₁/F/C₂/A/E₂ – historia/zestawienia/emocje/intertekstualność (Biblia)/nauczanie/wiedza ogólna/sytuacyjność/intertekstualność (inne źródła). W modelu tym na plan pierwszy wysuwają się odwołania historyczne (C₁). Wynikają one z tematyki i intencji komunikacyjnej felietonu *Objawienie Pańskie*. Autor przekazuje w nim informacje dotyczące historii liturgii wskazanego święta, co z oczywistych względów wymaga odwołań do czasów minionych. Kolejny znacznik, zestawienia (D), pełniąc funkcję perswazyjną, częściej występuje w tekście pt. *Primitiae dormientium*. Podobnie rzecz ma się z emocjami (B). Emocjonalne nacechowanie tekstu bardziej ujawnia się w *Primitiae dormientium*, gdzie staje się narzędziem, za pomocą którego autor stara się nakłonić odbiorcę do zajęcia określonej postawy względem śmierci. Znaki zapytania i wykrzykniki z jednej strony wskazują na emocje nadawcy, z drugiej – mają za zadanie wzbudzić emocje u adresata. Biblijne nawiązania intertekstualne (E₁) dominują nad odwołaniami do innych źródeł (E₂). Autor częściej przytacza wersety z Nowego Testamentu, ponieważ są one bliższe czytelnikowi. W porównaniu z nimi źródła pozabiblijne pojawiają się tylko raz – w formie fragmentu *Pieśni słonecznej* św. Franciszka. Dystrybucja pozostałych znaczników jest zbliżona. Nauczanie (F), wprowadzając pierwiastek dydaktyczny, dwukrotnie występuje w tekście *Objawienia Pańskiego* i jednokrotnie w *Primitiae dormientium*. Sytuacyjność (A) i wiedza ogólna (C₂) rozłożone są dokładnie w ten sam sposób. W obu tekstach wykorzystane są tylko raz. Ta sama częstotliwość ich występowania w tekście przekazującym informacje jak i w tekście nacechowanym perswazyjnie podkreśla neutralny charakter obydwu znaczników.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż wskazane regularności składają się na obraz gramatyki komunikacyjnej dyskursu religijno-dziennikarskiego. Zanurzone w kontekście

znaczniki, występując w określonym porządku, stanowią zbiór reguł dotyczących tworzenia tekstów. Wprowadzona w badaniu kategoria celu dzieli teksty na te, których nadrzędnym celem jest przekaz informacji, oraz te, które mają za zadanie kształtować postawę odbiorcy. Analiza uwzględniająca intencje komunikacyjne pokazuje różnice w dystrybucji poszczególnych wskaźników. Oznacza to, że autor w zależności od wyznaczonego celu sięga po potrzebne mu elementy i układa je w odpowiednich proporcjach. Niniejsza praca, bazując na wybranych felietonach, wskazuje jedynie pewne tendencje, które warte są dalszego potwierdzenia w kolejnych badaniach naukowych.

Bibliografia

- Awdiejew A., *Leksykon w gramatyce komunikacyjnej* [w:] *Gramatyka komunikacyjna*, red. A. Awdiejew, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, Kraków 1999, s. 133–160.
- Awdiejew A., *Komunikatywizm (perspektywa metodologiczna badań lingwistycznych)* [w:] *Język w komunikacji*, tom 1, red. G. Habrajska, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2001, s. 23–29.
- Awdiejew A., Habrajska G., *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, tom 1, Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2004.
- Awdiejew A., *Gramatyka komunikacyjna: wybór jednostki operacyjnej* [w:] *Język a kultura*, tom 20, red. A. Dąbrowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 119–128.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa [2009] 2012.
- Chruszczewski P., *The Communicational Grammar of Political Discourse*, Logos Verlag, Berlin 2002.
- Chruszczewski P., *American Presidential Discourse. An Analysis*, Logos Verlag, Berlin, 2003.
- Chruszczewski P., *Językoznawstwo antropologiczne. Zadania i metody*, Oddział Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 2011.
- Dobrzyńska T., *Tekst* [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wyd. Wiedza o Kulturze, Wrocław 1993, s. 283–304.
- Dobrzyńska T., *Tekst w perspektywie stylistycznej* [w:] *Tekst – styl – poetyka. Zbiór studiów*, T. Dobrzyńska, Universitas, Kraków 2003, s. 9–40.
- Duszak A., *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- Eggs S., Martin J., [*Genres and Registers of Discourse* [w:] *Discourse as Structure and Process*, red. T. van Dijk, Sage Publications, London, s. 230–256], *Gatunki i rejestry dyskursu*, tłum. G. Grochowski [w:] *Dyskurs jako struktura i proces*, red. T. van Dijk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, [1997] 2001, s. 153–181.
- Habrajska G., *Styl a cele komunikacyjne* [w:] *Style konwersacyjne*, red. B. Witosz, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 41–49.
- Labocha J., *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

Ostaszewska D., *Organizacja tekstu a problem gromadzenia i scalania jego informacji*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1991.

Witosz B., *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji. Zagadnienia struktury tekstu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1997.

SUMMARY

Małgorzata Szudrowicz-Garstka

Searching the markers of communicational grammar. An analysis on the basis of selected examples from Tygodnik Powszechny

This article focuses on the notion of communicational grammar. The theoretical background introduces a textual analysis that aims at searching the markers of communicational grammar. The researched material comprises two articles selected from Tygodnik Powszechny. They feature in the Scraps of Words column written by bishop Grzegorz Ryś and constitute the examples of didactic religious and journalistic discourse. Each of them has an individual communicational goal. While the first one aims at changing the receiver's attitude, the other one mainly transmits some information. Depending on the intention, the author uses appropriate linguistic phrases and markers associated with them. The analysis of the two texts reveals their structure along with its contextual embeddings.

Key words: communicational grammar, text, journalistic discourse, communication.

Data wpływu artykułu: 26.10.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 18.12.2017 r.

Jolanta Bielawska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej
e-mail: jolabielawska@o2.pl

Zasady optymalnej komunikacji z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w przebiegu procesu pielęgnowania

STRESZCZENIE

Komunikacja interpersonalna jest procesem niezwykle złożonym, określanym w literaturze przedmiotu jako struktura wielopoziomowa, wymagająca podejścia całościowego, uwzględniającego wszystkie rodzaje interakcji. Ciągłe komunikowanie się z innymi osobami jest warunkiem realizacji celów życiowych, osobistych i zawodowych. Z komunikacji podstawowej wyodrębnić należy komunikację medyczną/zdrowotną dotyczącą różnych aspektów zdrowia, choroby, niepełnosprawności. Szczególne znaczenie należy przypisać umiejętności komunikacji z pacjentem z niepełnosprawnością intelektualną. Ich zakres znacznie wykracza poza komunikaty werbalne i pozawerbalne. Specyfika niepełnosprawności intelektualnej stawia przed pielęgniarzką trudne zadanie poznania pacjenta, jego przeżyć, emocji, obiektywnej oceny stanu psychicznego. Warunkiem osiągnięcia tego celu, warunkiem poznania jest zrozumienie osoby niepełnosprawnej intelektualnie. Konieczne jest także doskonalenie przez pielęgniarzkę kompetencji komunikacji z pacjentem, zwiększenie ich skuteczności, zauważanie i naprawa błędów w tym zakresie, co jest też warunkiem poprawnie realizowanego procesu pielęgnowania.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność intelektualna, komunikacja interpersonalna, proces pielęgnowania, opieka medyczna.

Wprowadzenie

Komunikowanie interpersonalne powszechnie rozumiane jest jako uzgadnianie znaczeń i sposobów rozumienia otaczającego świata, siebie i ludzi. Wojciech Nyklewicz definiuje komunikowanie jako wzajemne interpretowanie rzeczywistości odbywające się na zasadzie sprzężenia zwrotnego¹. W opiece medycznej, także w pielęgnowaniu, każde zachowanie pacjenta jest komunikatem. Każdy stan zdrowia, choroby czy niepełnosprawności jest dla pielęgniarzki

¹ W. Nyklewicz, *Podstawy teoretyczne procesu komunikowania* [w:] *Komunikowanie interpersonalne w pielęgniarstwie*, red. A. Kwiatkowska, E. Krajewska-Kula, W. Pank, Wyd. Czelej, Lublin 2003, s. 29.

zbiorem komunikatów, na podstawie których podejmuje interwencje stosownie do potrzeb pacjenta i obowiązujących standardów. W opiece medycznej komunikacja interpersonalna ma bardzo szeroki charakter i ogromne znaczenie. Zachowania komunikacyjne człowieka są determinowane kilkoma czynnikami: doświadczaniem cierpienia fizycznego w wyniku choroby czy niepełnosprawności, doświadczaniem cierpienia psychicznego i emocjonalnego, zachowaniem innych oraz wewnętrznym modelem rzeczywistości (nazywanym modelem świata). Modele te u poszczególnych osób mają niepowtarzalny charakter, zawierają różne doświadczenia, wiedzę o sobie i innych oraz otaczającym świecie. Tworzone są w oparciu o indywidualne doświadczenia sensoryczne, takie jak: widzenie, słyszenie, czucie, powonienie, smakowanie². Należy pamiętać, że każdy postrzega otaczającą rzeczywistość w sposób subiektywny, oparty na indywidualnej skłonności do takiego a nie innego poznawania świata. Także doświadczenie, wspomnienia, wiedza, skłaniają człowieka do określonego zachowania. Poznanie więc znaczenia i mechanizmów komunikacji interpersonalnej ma dla pielęgniarstwa, opieki nad pacjentem szczególne znaczenie. Warunkuje poprawne przeprowadzenie procesu pielęgnowania. Uzasadnienie tego poglądu znajduje odzwierciedlenie w każdej teorii pielęgnowania mającej zastosowanie we współczesnym pielęgniarstwie.

Specyficzne problemy komunikowania się z osobą niepełnosprawną intelektualnie

Zdefiniowanie pojęcia „osoba z niepełnosprawnością intelektualną” nie jest jednoznaczne. Trudność polega na tym, że przywoływane teorie i standardy postępowania niestety nie odkrywają rzeczywistości, w której osoba niepełnosprawna funkcjonuje, a tym samym nie „odpowie” na jej indywidualne potrzeby. W terapii, leczeniu, usprawnianiu, pielęgnowaniu i opiece wskazuje się na holistyczny obraz danej osoby/pacjenta/podopiecznego. Poznanie deficytów zdrowotnych, sprawnościowych czy komunikacyjnych staje się więc sprawą wtórną. Doświadczenie dowodzi, że w praktycznych wymiarach życia osoby niepełnosprawnej intelektualnie znacznie większe znaczenie będzie miało partnerstwo, towarzyszenie, wsparcie i pomoc, a nie odwoływanie się do sztywnych kanonów postępowania medycznego. Takim praktycznym wymiarem jest między innymi choroba, której doświadcza osoba niepełnosprawna intelektualnie. Staje się więc stroną w dialogu z personelem medycznym. Niezbędnym warunkiem interwencji medycznych jest poznanie i zrozumienie drugiego człowieka, a niezbędnym warunkiem zrozumienia człowieka jest konstruktywne komunikowanie się z nim. Poznanie kompetencji i zachowań komunikacyjnych osób niepełnosprawnych będzie wymagało czasu, rzetelnej obserwacji, dokładnej anamnezy. Wielu pacjentów/podopiecznych ma poważne trudności z komunikacją werbalną, więc szczególne znaczenie ma w tym wypadku komunikacja niewerbalna: gestykulacja, mimika, postawa ciała, poruszanie się, określana jako komunikacja wizualna, oraz wokalizacja, kontakt wzrokowy, kontakt słuchowy, dotyk i kontakt fizyczny³. O ile w procesie porozumiewania się z osobą niepełnosprawną w stopniu lekkim można bazować na porównywalnej płaszczyźnie poznania i zrozumienia

² Ibidem, s. 30.

³ A. Smrokowska-Reichmann, *Rzeczywistość znacznego i głębokiego upośledzenia umysłowego* [w:] *Stymulacja multisensoryczna niepełnosprawnych umysłowo*, red. A. Smrokowska-Reichmann, „Na temat” 2007, nr 9, Wyd. Dom Wydawniczo-Reklamowy Tematy, Kraków 2007, s. 5.

rzeczywistości, to w odniesieniu do osób ze znacznym i głębokim stopniem niepełnosprawności nie jest to już możliwe. Pacjenci z niepełnosprawnością w stopniu znacznym postrzegają wolno, reagują na silne bodźce, porozumiewanie się werbalne z otoczeniem jest utrudnione, mowa prosta, uboga, z wadami. Osoby z niepełnosprawnością w stopniu głębokim cechuje uwaga rozproszona, brak umiejętności mowy, ograniczenie rozumienia mowy⁴. Niezależnie natomiast od stopnia niepełnosprawności funkcjonuje inny, ale bardzo ważny wymiar komunikacji. To odczuwanie i wyrażanie emocji: złość, gniew, strach, smutek, radość, zadowolenie. Muszą być zauważone i poprawnie odczytane. Rozwiązaniem jest w tym wypadku opieka zindywidualizowana, zorientowana na pacjenta/podopiecznego.

Proces pielęgnowania

W opiece pielęgniarskiej punktem wyjścia jest zorientowanie na te wszystkie elementy, które decydują o indywidualności pacjenta. W każdej sytuacji ta indywidualność pozwala na zbliżenie się do pacjenta/podopiecznego i poznanie jego stanu bio-psycho-społecznego, potrzeb i oczekiwań. Dalej stanowi punkt wyjścia do podejmowania takich działań, które utożsamiane jest z procesem pielęgnowania⁵.

Proces pielęgnowania można zastosować w stosunku do każdego pacjenta, w każdym stanie oraz niemal w każdej sytuacji opiekuńczej. W niektórych sytuacjach sukcesem procesu pielęgnowania jest utrzymanie dotychczasowego stanu i poziomu funkcjonowania pacjenta/podopiecznego oraz niedopuszczenie do pogorszenia się tego stanu. Na tej metodzie pracy, jaką jest proces pielęgnowania, opiera się metoda indywidualnych przypadków. Metoda studium przypadków znajduje zastosowanie w sytuacjach, gdy występują ograniczone zdolności do samoopieki z powodu niedostatecznych możliwości psycho-fizycznych, gdy zostały wyczerpane indywidualne zasoby sił i możliwości rozwiązywania problemów, które przerastają możliwości jednostki pod względem jakościowym i ilościowym, gdy występują nieprawidłowe zachowania w sferach bio-psycho-społecznego funkcjonowania i/lub brak wiedzy lub świadomości, który prowadzi do powstania problemów⁶. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną spełniają wszystkie te warunki. To grupa, w której zapotrzebowanie na opiekę jest bardzo duże. W sytuacji niepełnosprawności sprzężonej czy choroby przewlekłej lub innych uwarunkowań te potrzeby są jeszcze większe, a pacjent nie jest w stanie sam sobie z nimi poradzić. Należy podkreślić, że w tej metodzie indywidualnej pracy z jednostką/osobą niepełnosprawną intelektualnie bardzo ważna jest wzajemna komunikacja, poszanowanie odmienności w tej interakcji i zrozumienie trudności. Specyficzne potrzeby osób z niepełnosprawnością intelektualną w zakresie opieki wymagają zastosowania specyficznych indywidualnych metod.

Zdecydowana większość osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębokim jest zdolna do utrzymania emocjonalnego kontaktu z innymi osobami, głównie bliskimi, opiekunami. Pacjent/podopieczny jest zdolny do rozumienia prostych poleceń, opanowania prostych umiejętności praktycznych w zakresie samoobsługi, orientacji w codziennych,

⁴ Ibidem, s. 3.

⁵ J. Górąjek-Jóźwik, *Podstawy i założenia zindywidualizowanego pielęgnowania [w:] Pielęgniarstwo* red. K. Zahradniczek, Wyd. PZWL, Warszawa 2014, s. 141.

⁶ *Metoda case study w pielęgniarstwie. Wprowadzenie do zagadnienia*, red. M. Lesińska-Sawicka, Wyd. Med. Borgis, Warszawa 2009, s. 20.

powtarzanych czynnościach. Uczy się poprzez doświadczanie w systematycznie powtarzanych sytuacjach⁷. Osoby niepełnosprawne w stopniu znacznym również uczą się poprzez doświadczenie praktyczne, ale łatwiej nawiązują kontakty z otoczeniem. Porozumiewają się w sposób pozawerbalny oraz z pomocą niewielkiego zasobu słów i prostych zdań, co znacznie ułatwia realizowanie działań opiekuńczych i zaangażowanie pacjenta do czynności samodzielnych, głównie w czynnościach samoobsługowych. Dość dobrze radzą sobie w prostych sytuacjach praktycznych, a w sprzyjających bezpiecznych warunkach również w małych społecznościach grupowych i samodzielnym poruszaniu się w znanym terenie. Natomiast osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym mogą radzić sobie w różnych sytuacjach życiowych: samoobsługi, zaradności osobistej, higieny, przygotowania prostych posiłków, prania, sprzątania, samodzielnego poruszania się poza miejscem zamieszkania⁸. Powyższe umiejętności i możliwości są bardzo istotne z punktu widzenia warunków i możliwości opieki. Pacjenci/podopieczni, którzy uczestniczą w usprawnianiu ruchowym i usprawnianiu w zakresie koordynacji wzrokowo-ruchowej, u których stymulowano rozwój mowy oraz rozwój umiejętności społecznych, głównie poprzez zapewnienie kontaktu z innymi osobami, są w stanie osiągnąć znacznie wyższy poziom funkcjonowania fizycznego, intelektualnego i emocjonalnego, niż się powszechnie uważa⁹.

Komunikacja w przebiegu procesu pielęgnowania

Z uwagi na umiejętności oraz możliwości komunikacyjne osoby z niepełnosprawnością intelektualną i jej indywidualne kompetencje należy podkreślić znaczenie rzetelnej obserwacji pacjenta i jego otoczenia, obiektywnych informacji z każdego źródła i rzetelnej anamnezy. To czynniki, które warunkują poprawne zrozumienie pacjenta, jego potrzeb i ograniczeń. Planowanie procesu pielęgnowania powinno opierać na poznaniu zachowań komunikacyjnych pacjenta, co nie tylko ułatwi lub umożliwi opiekę, ale pozwoli poznać przyczyny nieporozumień czy błędy w interpretacji otrzymywanych sygnałów. Wzajemne poznanie następuje poprzez codziennie podejmowane czynności i działania, także te, w których dominuje komunikacja pozawerbalna, tj. czynności higieniczne, przygotowywanie i spożywanie posiłków, wspólne spędzenie czasu czy zwyczajne bycie obok i przekaz: „jestem, gdybyś mnie potrzebował”¹⁰.

Pielęgniarka, obserwując zachowania osoby niepełnosprawnej intelektualnie, ma świadomość ich znaczenia w komunikacji, podejmuje próby odczytania kompetencji pacjenta/podopiecznego w tych relacjach. Wymienić więc należy takie zachowania jak: posługiwanie się sygnałami głosowymi, gestami, mimiką, zmysłami. Są one odpowiedzią (pozytywną lub negatywną) na kontakt werbalny, obecność drugiej osoby, podejmowane aktywności lub na konkretną sytuację, w której uczestniczy. Z pewnością ogromne znaczenie mają zachowania o charakterze interakcji, dające odpowiedź na pytanie: w jakim zakresie pacjent/podopieczny jest osobą aktywną w relacji z pielęgniarką/opiekunem, czy jest w stanie

⁷ J. Sawicka, K. Snarska, E. Krajewska-Kułak, *Problemy osób upośledzonych umysłowo w aspekcie opieki długoterminowej* [w:] *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, red. K. Kędziora-Kornatowska, M. Muszaliak, E. Skolimowska, Wyd. PZWL Warszawa 2010, s. 202.

⁸ Ibidem, s. 203.

⁹ Ibidem, s. 204.

¹⁰ S. M. Carroll, *Zaburzenia komunikacji werbalnej* [w:] *Podręcznik diagnoz pielęgniarskich*, red. B. J. Ackley, G. B. Ladwig, Wyd. GC Media House Sp. z o. o. Warszawa 2011, s. 260.

komunikować się z drugą osobą w sposób efektywny (stosownie do wieku i zakresu niepełnosprawności) i jaki sposób komunikowania się preferuje¹¹.

Działania psychoterapeutyczne

Z uwagi na wieloczynnikowe uwarunkowania zaburzeń psychicznych, zaburzeń zachowania u osób z niepełnosprawnością intelektualną działania pielęgnacyjno-opiekuńcze są realizowane równolegle z różnymi specyficznymi i niespecyficznymi działaniami psychoterapeutycznymi. Stanowią one skuteczne wsparcie w procesie pielęgnowania, kształtowania umiejętności samoopiekuńczych. Zalicza się do nich: leczenie i terapię logopedyczną, muzykoterapię, terapię zajęciową, terapię behawioralną, terapię rodzinną¹². Pacjent nabywa w nich praktycznych umiejętności życiowych, społecznych, samodzielności, a nawet umiejętności kierowania swoim życiem.

Trening komunikacji funkcjonalnej

Trening ma szczególne znaczenie w przypadku nieprawidłowych zachowań pacjenta/podopiecznego, np. zachowań o charakterze agresywnym lub samoogresji. Istotne dla procesu pielęgnowania jest poznanie funkcji, jaką pełni to zachowanie dla pacjenta, co chce przez to powiedzieć lub co osiągnąć. Celem treningu komunikacji funkcjonalnej jest zastąpienie zachowania problemowego innym zachowaniem, właściwym, które będzie odgrywało taką samą rolę jak zachowanie nieprawidłowe¹³. Wśród czynników, które wpływają na powodzenie treningu, autorzy wymieniają trzy najbardziej istotne: zmieniony sposób komunikacji musi pełnić tę samą funkcję co zachowanie nieprawidłowe (np. uzyskanie uwagi personelu), musi być bardziej efektywny (np. wiązać się z mniejszym wysiłkiem pacjenta i pozytywnym wzmocnieniem), a przede wszystkim musi być zrozumiały i akceptowany przez innych oraz konsekwentnie stosowany¹⁴. Takie działanie znajduje zastosowanie także w codziennej pielęgnacji i edukacji pacjenta w zakresie czynności dnia codziennego. Jest też zgodne z zasadami opieki pielęgniarstwiej.

Wspomaganie inteligencji emocjonalnej

W powszechnym, holistycznym modelu opieki nad osobą z niepełnosprawnością intelektualną istotne miejsce zajmuje troska o stan emocjonalny. Istotne jest zauważenie, poznanie i rozumienie emocji i uczuć pacjenta, sposobów ich wyrażania. Osoba niepełnosprawna

¹¹ Ibidem, s. 261.

¹² S. Barnow, A. Ermer, V. Dittmann, R. D. Stieglita, *Upośledzenie umysłowe* [w:] H. J. Freyberger, W. Schneider, R. D. Stieglitz, *Kompendium psychiatrii, psychoterapii, medycyny psychosomatycznej*, Wyd. PZWL, Warszawa 2015, s. 213.

¹³ B. A. Benson, S. M. Haverkamp, *Podjęcie behawioralne w leczeniu: zasady I praktyka* [w:] N. Bouras, G. Holt, *Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania u osób niepełnosprawnych intelektualnie*, Wyd. Urban & Partner, Wrocław 2010, s. 318.

¹⁴ Ibidem, s. 318.

intelektualnie ma prawo otwarcie wyrażać własne emocje: radość, wzruszenie, niepokój, strach, gniew, złość. Ujawniane są one przez słowa, mimikę, gesty, spojrzenie itd. Służą do komunikowania się w konkretnej sytuacji oraz w odniesieniu do oczekiwanych czy też akceptowanych lub nie, reguł społecznych i kulturowych. W procesie opieki możliwe i konieczne jest zrozumienie emocji i uczuć osoby niepełnosprawnej intelektualnie oraz związanego z tym jej zachowania, zwłaszcza w sytuacji choroby, radzenia sobie z nią czy w innej trudnej sytuacji życiowej. Wspomaganie inteligencji emocjonalnej pacjenta intelektualnie niepełnosprawnego wpływa znacząco na zmniejszenie deficytów poznawczych, zwiększa efektywność interakcji z osobą niepełnosprawną intelektualnie, prowadzi do poprawy jakości codziennego życia¹⁵.

Poprawa kompetencji motorycznych

Pacjent z niepełnosprawnością intelektualną może lepiej się komunikować, poznając świat poprzez bezpośrednie doświadczenia. Takie doświadczenia są zdobywane dzięki możliwości poruszania się, wykonywania nowych aktywności, prób w zakresie nowych zachowań. Istotne dla procesu opieki jest to, czy pacjent potrafi się samodzielnie przemieszczać, czy potrafi wykonać konkretną czynność, posłużyć się prostym sprzętem. Posiadane kompetencje motoryczne wspomagane przez inne doświadczenia komunikacyjne: wzrok, słuch, dotyk, smak, zapach, ruch – ulegają poprawie. Poprawie ulegają także funkcje poznawcze i kompetencje psychosocjalne¹⁶.

Podmiotowość osób z niepełnosprawnością intelektualną

Również osoby z dużym doświadczeniem zawodowym doświadczają dylematów dotyczących oceny zachowań i wzajemnych relacji, zwłaszcza w sytuacjach problemowego zachowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Każde otoczenie pacjenta z niepełnosprawnością intelektualną powinno respektować potrzebę autonomicznego funkcjonowania pacjenta, niezależnie od dysfunkcji, także intelektualnych. W każdej sytuacji (życiowej i opiekuńczej) należy docenić chęci i możliwości pacjenta. Andrzej Giryński podkreśla, że dostrzeganie autonomii psychicznej i społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną oznacza, że doświadczają one poczucia tożsamości, przeżywają różne stany emocjonalne związane z przebiegiem swojego życia, tj. radość, smutek, cierpienie¹⁷. Przeprowadzone przez tego autora badania jednoznacznie wskazują, że osoby z niepełnosprawnością potrafią w pełni określić cierpienie swoje i innych osób, mają świadomość własnej niepełnosprawności, cierpią z po-

¹⁵ M. Lohe, A. Smrokowska-Reichmann, *Wspomaganie i rozwój inteligencji emocjonalnej osób niepełnosprawnych intelektualnie – teoria i praktyka*, Wspólne Tematy 2012, nr 3, s. 43.

¹⁶ A. Smrokowska-Reichmann *Praktyka stymulacji podstawowej na co dzień* [w:] *Stymulacja multisensoryczna niepełnosprawnych umysłowo*, red. A. Smrokowska-Reichmann, Na Temat 2007, nr 3, s. 12.

¹⁷ A. Giryński, *Cierpienie jako zjawisko egzystencjalne w percepcji i ocenie osób z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] *Osobowość, samorealizacja, odpowiedzialność, bezpieczeństwo, autonomia. Teoria, empiria i praktyka w rehabilitacji osób z niepełnosprawnością umysłową od dzieciństwa do późnej starości*, red. J. Głódkowska, A. Giryński, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2004, s. 74.

wodu stygmatyzacji, a przeżywane cierpienie dezorganizuje ich funkcjonowanie w różnych sytuacjach zadaniowych o charakterze poznawczym i społecznym¹⁸.

Alternatywne i wspomagające metody komunikacji

Zarówno literatura przedmiotu, jak też doświadczenie zawodowe wskazują, że w procesie komunikowania się – także w przebiegu procesu pielęgnowania – tradycyjne metody oddziaływania o charakterze logopedycznym są niewystarczające. Standardem jest stosowanie postępowania rehabilitacyjnego w postaci komunikacji alternatywnej i wspomagającej. Komunikacja wspomagająca jest definiowana jako proces poprawy/pomocy, słowem – wspomagania zdolności/umiejętności mówienia. Natomiast komunikacja alternatywna jest rozumiana jako proces poznawania i przyswajania zastępczych sposobów uzupełniania braku mowy dźwiękowej¹⁹. Metody te w coraz szerszym zakresie upowszechniają się w praktyce klinicznej. Dobór metody warunkowany jest możliwościami i indywidualnymi potrzebami zainteresowanych osób. Wymaga też zastosowania nowych rozwiązań technologicznych, specjalnych programów komputerowych, pomocy i urządzeń komunikacyjnych. Korzystanie z pomocy w zakresie komunikacji znacząco wpłynie na przebieg i skuteczność opieki medycznej nad osobami z niepełnosprawnością intelektualną.

Podsumowanie

Podejmując temat opieki nad osobami z niepełnosprawnością intelektualną, częściej mówi się o niej w kontekście niepowodzeń niż sukcesów. Błędna komunikacja między partnerami w pielęgnowaniu, jakimi są (powinni być) pacjent i pielęgniarka, może zakłócać efektywność działań opiekuńczych, terapeutycznych i pielęgnacyjnych. Wskazując na zadania pielęgniarki jako osoby odpowiedzialnej za przebieg procesu pielęgnowania oraz profesjonalistki wspierającej szeroko rozumiane usprawnianie osoby niepełnosprawnej intelektualnie, należy podkreślić takie kompetencje jak: umiejętność pozyskiwania informacji niezbędnych w procesie pielęgnowania, umiejętność aktywnego słuchania, umiejętność odkrywania i optymalnego wzmacniania zasobów życiowych i sprawnościowych osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

Bibliografia

- Barnow S., Ermer A., Dittmann V., Stieglita R.D., *Upośledzenie umysłowe* [w:] H.J. Freyberger, W. Schneider, R.D. Stieglitz, *Kompendium psychiatrii, psychoterapii, medycyny psychosomatycznej*, Wyd. PZWL, Warszawa 2015.
- Benson B.A., Havercamp S.M., *Podejście behawioralne w leczeniu: zasady i praktyka* [w:] N. Bouras, G. Holt, *Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania u osób niepełnosprawnych intelektualnie*, Wyd. Urban & Partner, Wrocław 2010.

¹⁸ Ibidem, s. 78.

¹⁹ W. Loebel, *Szkieł rozwoju wspomagającej i alternatywnej komunikacji w Polsce* [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J.J. Bleszyński, Wyd. Impuls Kraków 2008, s. 21.

- Carroll S.M., *Zaburzenia komunikacji werbalnej* [w:] *Podręcznik diagnoz pielęgniarstkich*, red. B.J. Ackley, G.B. Ladwig, Wyd. GC Media House, Warszawa 2011.
- Giryński A., *Cierpienie jako zjawisko egzystencjalne w percepcji i ocenie osób z niepełnosprawnością intelektualną* [w:] *Osobowość, samorealizacja, odpowiedzialność, bezpieczeństwo, autonomia. Teoria, empiria i praktyka w rehabilitacji osób z niepełnosprawnością umysłową od dzieciństwa do późnej starości*, red. J. Głodkowska, A. Giryński, Wyd. Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2004.
- Górajek-Jóźwik J., *Podstawy i założenia zindywidualizowanego pielęgnowania* [w:] *Pielęgniarstwo*, red. Zahradniczek K., Wyd. PZWL Warszawa 2014.
- Loebl W., *Szkieł rozwoju wspomagającej i alternatywnej komunikacji w Polsce* [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J.J. Błeszyński, Wyd. Impuls, Kraków 2008.
- Lohe M., Smrokowska-Reichmann A., *Wspomaganie i rozwój inteligencji emocjonalnej osób niepełnosprawnych intelektualnie – teoria i praktyka*, Wspólne Tematy 2012, nr 3.
- Metoda case study w pielęgniarstwie. Wprowadzenie do zagadnienia*, red. M. Lesińska-Sawicka, Wyd. Med. Borgis, Warszawa 2009.
- Nyklewicz W., *Podstawy teoretyczne procesu komunikowania* [w:] *Komunikowanie interpersonalne w pielęgniarstwie*, red. A. Kwiatkowska, E. Krajewska-Kułał, W. Pank, Wyd. Czelej, Lublin 2003.
- Rzeczywistość znacznego i głębokiego upośledzenia umysłowego* [w:] *Stymulacja multisensoryczna niepełnosprawnych umysłowo*, red. A. Smrokowska-Reichmann, „Na temat”, nr 9, Wyd. Dom Wydawniczo-Reklamowy Tematy, Kraków 2007.
- Sawicka J., Snarska K., Krajewska-Kułał E., *Problemy osób upośledzonych umysłowo w aspekcie opieki długoterminowej* [w:] *Pielęgniarstwo w opiece długoterminowej*, red. K. Kędziora-Kornatowska, M. Muszałik, E. Skolimowska, Wyd. PZWL, Warszawa 2010.
- Smrokowska-Reichmann A., *Praktyka stymulacji podstawowej na co dzień* [w:] *Stymulacja multisensoryczna niepełnosprawnych umysłowo*, red. A. Smrokowska-Reichmann, „Na temat” 2007, nr 3.

SUMMARY

Jolanta Bielawska

Principles of optimal communication with people affected by intellectual disability in the process of nursing

Interpersonal communication is an extraordinarily complex process, described in specialist literature as a multifaceted structure which requires a holistic approach, taking into consideration all kinds of interaction. Constant communication with other people is a prerequisite for achieving one's life, personal and professional goals. Medical/health communication, which refers to various aspects of health, illness and disability, must be differentiated from basic communication. Particular significance must be attributed to the ability to communicate with a patient affected by intellectual disability. Its range goes considerably beyond verbal and non-verbal communication.

A peculiar nature of intellectual disability confronts nurses with a difficult task of getting to know the patient, their experiences, emotions as well as making an objective assessment of their mental condition. A proper understanding of an intellectually disabled person constitutes a prerequisite for achievement of this goal. It is also crucial for nurses to perfect their competence of successful communication with their patients, to increase the effectiveness of this communication as well as noticing and repairing their mistakes.

Key words: intellectual disability, interpersonal communication, nursing process, medical care;

Data wpływu artykułu: 16.03.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 29.05.2017 r.

Kamila Sadaj-Owczarek, Natalia Puziak, Romana Kominiak, Mateusz Miszczyszyn

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Pile,
Zakład Ratownictwa Medycznego Instytutu Ochrony Zdrowia

Małgorzata Bujnowska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej
Polskie Towarzystwo Higieniczne
e-mail: bujnowska.m@wp.pl

Czy ciało po śmierci mózgu może się ruszać?

STRESZCZENIE

Odruchy rdzeniowe są fizjologicznym objawem spotykanym u zmarłych w mechanizmie śmierci mózgu. Nierzadko skutecznie wprowadzają element niepewności u personelu medycznego opiekującego się zmarłym dawcą narządów. Motoryczne odruchy rdzeniowe występujące pośmiertnie odbywają się na drodze łuku odruchowego – połączenia nerwowego między rdzeniem kręgowym a mięśniami szkieletowymi. Połączenia te są odpowiedzialne za odruchy bezwarunkowe – a więc za te, których przewodzenie odbywa się szlakami nerwowymi z pominięciem mózgowia. Jednym z takich odruchów jest objaw Łazarza, który objawia się krótkotrwałym uniesieniem i skrzyżowaniem rąk a następnie opuszczeniem ich na klatkę piersiową.

Słowa kluczowe: objaw Łazarza, odruchy rdzeniowe, śmierć mózgu, automatyzm rdzeniowy, mózgowie, rdzeń kręgowy.

W starożytności Galen z Pergamonu zauważył i wyróżnił trzy kluczowe narządy, przez które śmierć „ogarnia” organizm ludzki: mózg, serce i płuca. Brak oddechu w kulturze greckiej utożsamiany był z zapoczątkowaniem procesu umierania. Przeszło 800 lat temu żydowski lekarz Mojżesz Majmonides napisał w swoim traktacie, że „drgawki pojawiające się po dekapitacji nie są objawem życia, gdyż mózg utracił już swoją kontrolę nad ciałem”. Tymi słowami jasno określił kluczową rolę ośrodkowego układu nerwowego dla utrzymania życia oraz możliwość krótkiego zachowania jego szczątkowych funkcji po odcięciu głowy. Kartezjusz w 1637 roku w wyniku obserwacji doświadczeń na zwierzętach zauważył, że „wkrótce po dekapitacji można jeszcze chwilowo dostrzec ruchy martwego już zwierzęcia”¹.

W 1740 roku Duńczyk Winslow określił „pewne oznaki śmierci”, którymi według niego

¹ L. Cierpka, M. Durlik, *Transplantologia kliniczna. Zasady ogólne*, Wydawnictwo terMedia, Poznań 2015.

są plamy opadowe i stężenie pośmiertne. Stwierdził też, że zjawiska te zachodzą przez autoлизę, czym opisał końcowy etap procesu śmierci. Początek zjawiska umierania został określony pod koniec XVII wieku. W czasach rewolucji francuskiej Loyer i Regnard zaobserwowali, że u niektórych zgilotynowanych skazańców jeszcze przez kilka minut można było wywołać odruchy ścięgniste i samoistne ruchy mięśni twarzy. Odruch ze ścięgna Achillesa i kolanowy udało się wywołać nawet po 8 minutach. Ich badania pokazały, że „skazany nie traci przytomności przez dwie sekundy po oddzieleniu głowy od ciała, serce może bić nawet przez godzinę, głębokie odruchy ścięgniste potrafią przetrwać jeszcze przez co najmniej kilka minut”².

W 1800 roku ukazało się dzieło francuskiego uczonego Xaviera Marie Bichata pod tytułem *Recherches physiologiques sur la vie et la mort*. Jest to niezwykle istotna praca dla powstania koncepcji śmierci mózgu oraz tanatologii. Budzi też podziw w dzisiejszych czasach, zarówno z powodu objętości – ponad 500 stron, jak i z racji celności obserwacji fizjologicznych i ich trafnej interpretacji. W swoim dziele Bichat kwestionuje panujące wówczas przekonanie, że śmierć jest odwrotnością życia, twierdzi natomiast, że jest procesem stopniowo obejmującym organizm. Uważał, że życie jest możliwe poprzez ściśle powiązania funkcji poszczególnych narządów, a ich rozerwanie oznacza nieuporządkowanie, które przybliży organizm do śmierci. Bichat podsumował to zdaniem: „Życie jest ciągłym przeciwstawianiem się śmierci”, w ten sposób wyprzedzając o 150 lat koncepcję zdysocjowanego charakteru śmierci, którą ustanowiono dopiero podczas 22 Światowego Kongresu Towarzystw Medycznych w Sydney w 1968 roku³.

Bichat w pierwszej części swojej pracy uznał, że należy rozdzielić życie somatyczne od duchowego, a obecność obu stanowi o pełni życia. Jest to niezwykle istotne stwierdzenie z punktu widzenia współczesnego postrzegania śmierci, ponieważ podkreśla, że obecność funkcji wegetatywnych nie jest kryterium życia. Śmierć rozumiana jest jako bezpowrotna utrata zdolności integracji fizycznych i psychicznych funkcji organizmu.

Druga część pracy Bichata formułowała założenie koncepcji śmierci mózgu. Autor stwierdził dwa graniczne momenty śmierci: ustanie funkcji życiowych i martwicę tkanek (procesy gnilne). Według niego istnieją trzy kardynalne funkcje organizmu: czynność ośrodkowego układu nerwowego, krążenie krwi oraz oddychanie. Ustanie którejkolwiek jest pierwszym zdarzeniem w procesie umierania, które prowadzi do zaniku pozostałych funkcji. Bichat jako pierwszy użył pojęcia „śmierć mózgową”. Uznał, że „śmierć mózgu powoduje śmierć organizmu jako całości”. Założenia te były oparte na argumentach fizjologicznych i wynikach obserwacji klinicznych oraz badań doświadczalnych. Opis kolejności wypadania poszczególnych funkcji organizmu po śmiertelnym uszkodzeniu mózgowia jest aktualny do dzisiaj. Bichat był twórcą koncepcji śmierci mózgu jako teoretycznej hipotezy, bez możliwości weryfikacji w ówczesnych czasach⁴.

W 1866 roku pierwsze obserwacje kliniczne, które dotyczyły możliwości izolowanej śmierci mózgu, zostały poczynione przez prekursorów neurochirurgii. Wynikało to z możliwości zaobserwowania szczegółowej sekwencji zdarzeń spowodowanych wzrostem ciśnienia wewnątrzczaszkowego. W tym właśnie roku Leyden wykonał pierwszy pomiar ciśnienia

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem; A. S. Lyons, R. J. Petrucelli II, *Ilustrowana historia medycyny*, Wydawnictwo Penta, Warszawa 1996.

śródczaszkowego u zwierząt i opisał objawy świadczące o jego podwyższeniu: głęboką śpiączkę, poszerzone źrenice, nieprawidłowy oddech oraz pogłębiającą się bradykardię, aż do zatrzymania krążenia. Zauważył też, że zastosowanie sztucznej wentylacji zapobiega tej sekwencji wydarzeń⁵.

W drugiej połowie XIX wieku zaobserwowano, że u chorych z ciężkim urazem mózgu pierwszym zdarzeniem jest zatrzymanie oddechu, dopiero później ustanie pracy serca. Fagge w doniesieniu z 1886 roku opisał taką sytuację u chorego z guzem mózgu. W 1890 roku Macewen jako pierwszy wykonał zabieg trepanopunkcji u pacjenta z ropniem mózgu, a w 1893 roku opisał pacjenta z ropniem tylnego dołu czaszki, u którego wystąpił bezdech, ale praca serca nie ustała przez kolejne 24 godziny dzięki zastosowaniu sztucznej wentylacji. Jalland w 1892 roku opisał chorego z ropniem mózgu, u którego na skutek zwiększonego ciśnienia śródczaszkowego doszło do ustania oddechu, który powrócił po szybkiej ewakuacji ropnia.

W 1894 roku brytyjski chirurg Victor Horsley opublikował artykuł, w którym zostały przedstawione losy czterech chorych z wypierającym procesem wewnątrzczaszkowym, u których doszło do zatrzymania funkcji oddychania. Uznał, że nieunikniona jest następująca sekwencja wydarzeń: bezdech z następującym po nim zatrzymaniem pracy serca. U pacjenta zaplanowanego do zabiegu z powodu guza mózgu doszło do ustania czynności oddechowej, przez co zabieg się nie odbył: „pacjent leżał na łóżku martwy, serce kontynuowało pracę” oraz „chory zmarł z niewydolności oddechowej, a nie z niewydolności serca”⁶.

Harvey Cushing, operując chorego z powodu ropnia mózgu – powikłania po zapaleniu ucha środkowego, z objawami wysokiego ciśnienia wewnątrzczaszkowego, zaobserwował brak tętnienia naczyń mózgu w otworze trepanopunkcyjnym wkrótce po ustaniu oddechu. Wywnioskował, że ciśnienie wewnątrzczaszkowe przewyższające ciśnienie tętnicze powoduje zaprzestanie krążenia mózgowego, co prowadzi do uszkodzenia między innymi ośrodka oddechowego. Stwierdził, że „szerokie otwarcie sklepienia czaszki może jeszcze ocalić życie w tych przypadkach, które są związane z niewydolnością rdzenia przedłużonego”. Uznał, podobnie jak Horsley, że chwilą śmierci jest w takiej sytuacji zatrzymanie oddechu, a nie akcji serca. Swoje spostrzeżenia opublikował w 1902 roku. Opracował w nich przede wszystkim aktualną do dzisiaj klasyczną triadę Cushinga, która opisywała wpływ ciśnienia śródczaszkowego na układ krążenia, a także zarys patofizjologicznego modelu pierwotnego nadnamiotowego uszkodzenia mózgu, który obowiązywał przez kolejne 50 lat.

Te dwa powyższe doniesienia należy uznać za pierwsze medyczne relacje naukowe, oparte na danych klinicznych i eksperymentach. Kolejne doniesienia naukowe zaczynają pojawiać się dopiero w latach 50. XX wieku, kiedy na szerszą skalę wprowadzono respiratory. W 1953 roku w Sztokholmie powstał pierwszy oddział intensywnej terapii, a bodźcem do jego stworzenia była epidemia *poliomyelitis* w krajach skandynawskich. Powstała wówczas konieczność prowadzenia sztucznej wentylacji u kilkudziesięciu osób z porażeniem mięśni oddechowych za pomocą tracheotomii, co zapoczątkowało erę respiratorów wytwarzających dodatnie ciśnienie w drogach oddechowych⁷.

Riishede i Ethelberg w 1953 roku przedstawili opis 5 chorych, u których w wyniku urazu

⁵ L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.; W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu*, wyd. 1, Wydawnictwo Cornetis, Wrocław 2010; A. S. Lyons, R. J. Petrucelli II, op. cit.

⁶ Ibidem.

⁷ L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.

mózgu doszło do głębokiej śpiączki z brakiem odruchów z nerwów czaszkowych. Wykonano angiografię naczyniową, w której nie uwidoczniiono przepływu mózgowego. Były to pierwsze opisy angiografii obrazujące brak przepływu mózgowego w krytycznym wzniesieniu ciśnienia śródczaszkowego. Opis objawów klinicznych przedstawiono jednak mało szczegółowo.

Trzy lata później ukazał się artykuł opisujący 6 pacjentów leczonych na oddziale intensywnej terapii w Sztokholmie z powodu urazu czaszkowo-mózgowego. U wszystkich wykonano angiografię naczyń mózgowych, w której stwierdzono całkowite lub częściowe zatrzymanie przepływu, a także zaburzenia oddychania, wielomoc, zaburzenia termoregulacji (obniżenie temperatury ciała), znaczne obniżenie ciśnienia tętniczego krwi oraz nieobecność odruchów w zakresie nerwów czaszkowych.

W 1957 roku francuscy neuropatolodzy Fischgold i Mathis opisali 9 chorych będących w głębokiej śpiączce, u których nie występowały odruchy ze strony nerwów obwodowych, jak i czaszkowych, nie rejestrowano też aktywności bioelektrycznej mózgu. Fischgold próbował określić czas utrzymywania się płaskiego EEG. Swoje obserwacje prowadził przez 48 godzin, mimo iż nie stwierdził powrotu śladu aktywności powyżej 3 godzin od ich ustania⁸.

Mollaret i Goulon, paryscy neuropatolodzy, w 1959 roku wprowadzili pojęcie śpiączki przetrwałej jako czwarty, najgłębszy stopień śpiączki, odróżniający się nieodwracalnością i brakiem spontanicznego oddechu. Na przykładzie 23 pacjentów z ciężkim uszkodzeniem mózgu z różnych przyczyn, wyodrębnili trzy zasadnicze grupy objawów neurologicznych, charakterystycznych dla śpiączki przetrwałej: śpiączka, zaburzenia funkcji nerwów czaszkowych oraz brak czynności ośrodka oddechowego. Ponadto zauważali, że objawem tej patologii jest również utrata zdolności organizmu do utrzymania homeostazy, co zmusza do interwencji terapeutycznej pod postacią: zastępczej wentylacji, wlewu noradrenaliny, utrzymania temperatury ciała i wyrównywania zaburzeń wodno-elektrolitowych. Nieuchronnie prowadziło to do zatrzymania krążenia, najczęściej w ciągu 48 godzin, pomimo zastosowanych powyższej terapii. Swoje spostrzeżenia przedstawili w pierwszym numerze „Revue Neurologique” z 1959 roku w artykule *Coma depasse et necroses nerveuses centrales massives*, opierając się na wynikach autopsji mózgu zmarłych spełniających kryteria śpiączki przetrwałej. Stwierdzili, że w wyniku zmian zachodzących w śpiączce dochodzi do izolowanej, rozplywnej martwicy mózgu. W tym samym numerze Bertrand i współpracownicy przedstawili podobny opis martwicy mózgu u pacjentki będącej w stanie śpiączki przetrwałej od kilku dni: „cały centralny system nerwowy, w tym mózg i rdzeń kręgowy, wyglądały tak jakby system nerwowy był poddany autopsji co najmniej tydzień później”⁹.

W tym samym roku niezależna grupa badaczy z Lyonu wprowadza pojęcie śmierci centralnego układu nerwowego, opierając się jednak na niewielkim materiale klinicznym (4 osoby). Scharakteryzowali ten stan jako: brak aktywności kory i pnia mózgu, co przejawia się zanikiem oddychania, brakiem aktywności ośrodka kontrolującego układ krążenia, a także płaskim zapisem elektroencefalograficznym. Opisali również sposób określania nieodwracalnej śmierci centralnego układu nerwowego: „brak aktywności kory mózgu i międzymózgowia od minimum 24 godzin, stwierdzony dwukrotnie w przedziale 2 do 3 godzin, pozwala na postawienie z całą pewnością diagnozy”. Kryteria te, chociaż mniej znane, zasługują na uwagę, ponieważ po raz pierwszy, opierając się na doświadczeniach przeprowadzonych na zwierzętach, spróbowano zdefiniować czas utrzymywania się objawów neurologicznych,

⁸ L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.; S.A. Lyons, R.J. Petrucelli II, op. cit.

⁹ L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.; W. Iwańczuk., *Śmierć mózgu...*; A.S. Lyons, R.J. Petrucelli II, op. cit.

świadczących o nieodwracalności stanu. Sugar już w 1936 wykazał, że 15-sekundowa anoksja u kota powoduje zanik korowego EEG, a 4-minutowa brak aktywności rdzenia przedłużonego¹⁰. Heymans w 1938 roku określił czas anoksji powodującej martwicę ośrodka oddechowego u psa na 30 minut, a Sauzende stwierdził, że 47-minutowe zatrzymanie krążenia u królika powoduje zanik odruchów z nerwów czaszkowych.

Francuscy autorzy założyli, że 3-godzinny odstęp między badaniami, w których stwierdzono brak funkcji mózgu, jest wystarczający i bezpieczny dla stwierdzenia śmierci mózgu u ludzi. Przyjęto jednak, że utrzymanie się objawów przez co najmniej 18–24 godzin jest dowodem nieodwracalności tych zmian¹¹.

Wetheimer uznał, że rozpoznanie śmierci układu nerwowego na podstawie tych kryteriów upoważnia do zaniechania terapii. Są one bliskie współczesnym, mimo że nie jest dokładnie określona metoda stwierdzania bezdechu i wykonania EEG. W 1960 roku grupa lekarzy z Lyonu uzupełniła protokół diagnostyczny o angiografię naczyń mózgowych. W 1966 roku Revillard postulował zmodyfikowanie postępowania i przedstawił następujące kryteria śmierci mózgu: brak odruchów, szerokie nieruchome źrenice, brak ruchów gałek ocznych, brak reakcji źrenic na światło, bezdech trwający 5 minut, brak przepływu mózgowego i brak reakcji na podanie atropiny¹².

Rozpoznanie śmierci mózgu według kryteriów mózgowych

Proces uszkodzania i obrzęku mózgu zapoczątkowany jest najczęściej w przestrzeni nadnamiotowej, a dopiero w następnej kolejności obejmuje pień mózgu i przestrzenie podnamiotowe. Pień mózgu staje się zatem ostatnią strukturą ulegającą uszkodzeniu. W takiej sytuacji, zgodnie z protokołem, badanie kliniczne może być podstawą do rozpoznania śmierci mózgu. W niewielu przypadkach nowotworu, procesu niedokrwiennego lub też wylewu uraz jest ograniczony wyłącznie do przestrzeni podnamiotowej. Wynika z tego, że pomimo wystąpienia klinicznych cech śmierci mózgu możliwe jest zachowanie czynności życiowych półkul mózgowych. Z tego względu w różnych krajach (w tym również w Polsce) w przypadku rozpoznawania śmierci mózgu spowodowanej uszkodzeniem podnamiotowym obowiązuje rozszerzona procedura diagnostyczna obejmująca badania przyrządowe, które pozwalają na ocenę zachowania czynności półkul mózgowych¹³.

Obowiązujące w Polsce od lipca 2007 roku znowelizowane przepisy dotyczące rozpoznawania śmierci przywróciły koncepcję rozpoznawania śmierci mózgu w miejsce poprzedniej, mówiącej o rozpoznawaniu śmierci pnia mózgu. W związku z tym konieczne stało się wprowadzenie zmian w protokole diagnostycznym uwzględniających aktualny stan wiedzy. Największe z nich to: wyodrębnienie pierwotnych i wtórnych uszkodzeń mózgu, określenie trzech grup wiekowych wśród dzieci, wyznaczenie czasu obserwacji wstępnej, zróżnicowanie odstępu między dwiema seriami badań, w zależności od wieku badanego i rodzaju

¹⁰ L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.

¹¹ Ibidem.

¹² L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.; W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; A. S. Lyons, R.J. Petrucelli II, op. cit.

¹³ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność ruchowa po rozpoznaniu śmierci pnia mózgu – opis przypadku*, *Anestezjologia Intensywna Terapia* 2005, nr 3, s. 193–196; www.Poltransplant.pl, dostęp: 20.06.2017.

uszkodzenia mózgu, wprowadzenie instrumentalnych badań potwierdzających określenie odruchów rdzeniowych, zróżnicowanie procesów nad- i podnamiotowych oraz modyfikacja próby bezdechu¹⁴.

Rozpoznawanie śmierci mózgu można rozpocząć po wyczerpaniu wszystkich dostępnych możliwości leczenia i po nabraniu pewności, że proces umierania mózgu stał się nieodwracalny. Zdefiniowano w tym celu czas obserwacji wstępnej na co najmniej 6 godzin w przypadku uszkodzeń pierwotnych i co najmniej 12 godzin w przypadku uszkodzeń wtórnych oraz dzieci do 2. roku życia. Po tym czasie można przejść do pierwszego etapu postępowania diagnostycznego polegającego na analizie stwierdzeń i wykluczeń zgodnie z dokładnie określonym schematem. Sporadycznie zdarzają się sytuacje szczególne, które mimo obecności cech śmierci mózgu nie pozwalają na wykonanie niektórych badań klinicznych z powodu uszkodzenia elementów łuku odruchowego lub przetrwałego działania leków o wydłużonym okresie eliminacji. Należy umieścić w protokole informację o tym fakcie i realizować dalsze etapy postępowania diagnostycznego pod warunkiem, że w późniejszym czasie zostanie wykonane dodatkowe instrumentalne badanie potwierdzające.

Zakończenie etapu pierwszego pozwala na rozpoczęcie drugiego, który obejmuje wykonanie dwóch serii badań potwierdzających trwały bezdech oraz nieobecność odruchów pniowych, tzn. brak reakcji źrenic na światło, odruchu rogówkowego, spontanicznych ruchów gałek ocznych, ruchów gałek ocznych przy próbie kalorycznej, jakichkolwiek reakcji ruchowych na bodziec bólowy zastosowany w zakresie unerwienia nerwów czaszkowych, jak również reakcji ruchowej w obrębie twarzy w odpowiedzi na bodźce bólowe zastosowane w obszarze unerwienia rdzeniowego, odruchów kaszlowych i wymiotnych, odruchu oczno-rdzeniowego, reaktywności ośrodka oddechowego¹⁵.

Próba bezdechu powinna wykazać brak jakiejkolwiek czynności oddechowej w reakcji na wzrost prężności CO₂. Zalecane jest spełnienie dwóch kryteriów, tzn. osiągnięcie wartości ciśnienia parcjalnego CO₂ we krwi tętniczej co najmniej 60 mmHg i przyrost wartości co najmniej 20 mmHg. W poprzednich kryteriach zalecano osiągnięcie tych wartości poprzez kilkuminutową wentylację czystym tlenem, następnie odłączenie od respiratora na 10 minut. Niestety, w przypadku ciężkiego uszkodzenia płuc gwałtownie zmniejszało się wysycenie krwi tlenem i próba musiała zostać przerywana. W nowych kryteriach dopuszczono taką zmianę parametrów wentylacji, aby osiągnąć wymagane wartości bez konieczności odłączenia od respiratora, przy jednoczesnym osiągnięciu zalecanych wartości PaCO₂ i potwierdzeniu aktywności oddechowej. Próba bezdechu, ze względu na potencjalną szkodliwość zwiększenia stężenia CO₂, a także na możliwość niedotlenienia, powinna być wykonywana jako ostatnia próba kliniczna. Dwie serie badań powinny być wykonane w określonych dla konkretnego przedziału wiekowego odstępach czasu¹⁶.

W opisie kryteriów zawarto szczegółowe instrukcje dotyczące sposobu wykonania badań oraz interpretacji wyników, w myśl których dla potrzeb diagnostyki śmierci mózgu mogą być

¹⁴ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*

¹⁵ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; Komunikat Ministra Zdrowia z dnia 29.09.1996 r. o wytycznych w sprawie kryteriów stwierdzenia trwałego i nieodwracalnego ustania funkcji pnia mózgu (śmierci mózgowej), Dziennik Urzędowy MZiOS Nr 14, poz. 36; Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów.

¹⁶ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*; Komunikat Ministra Zdrowia...; Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu....

zastosowane badania elektrofizjologiczne: EEG, słuchowe potencjały wywoławcze, somatosensoryczne potencjały wywołane oraz badania przepływu mózgowego: angiografia mózgowia, scyntygrafia mózgowia, badanie dopplerowskie przepływu mózgowego¹⁷.

Odruchy rdzeniowe

Występowanie odruchów rdzeniowych i automatyzmu rdzeniowego u chorych z rozpoznaną śmiercią mózgu jest częstym i dobrze poznanym zjawiskiem. Wzbudza jednak liczne wątpliwości co do postawionej diagnozy nawet wśród personelu oddziałów, na których często stwierdza się śmierć mózgu ze względu na ich specyfikę. Do tej pory opisano kilkadziesiąt form aktywności ruchowej pochodzącej z rdzenia kręgowego i obwodowej części nerwów czaszkowych po potwierdzonej badaniami przyrządowymi śmierci mózgu.

Patofizjologia opiera się na krytycznym wzroście ciśnienia śródczaszkowego i jego następstwach, jakimi są zatrzymanie krążenia mózgowego i wgłobienie struktur pnia mózgu do otworu potylicznego. Strefa demarkacyjna oddziela żywy rdzeń kręgowy od martwego już pnia mózgu i przebiega na wysokości od pierwszego do trzeciego kręgu szyjnego. W obrębie tej strefy dochodzi do reakcji zapalnej w odpowiedzi na zniszczoną tkankę. Na tym poziomie następuje przerwanie wstępujących i zstępujących szlaków, które łączą mózg z rdzeniem kręgowym¹⁸. Proces ten przebiega dwufazowo. Na pierwszym etapie dochodzi do przejściowego wstrząsu rdzeniowego, który składa się z dwóch elementów: zaburzeń hemodynamicznych i upośledzenia czynności neurologicznych, takich jak porażenie wiotkie i brak odruchów. Zaburzenia krążenia spowodowane są spadkiem napięcia neurogennego naczyń i względną hipowolemią, która wynika z zastoju krwi w nieczynnych mięśniach. Zaburzenia neurologiczne wynikają z braku impulsacji z dróg siatkowato-rdzeniowych. Powoduje to zanik pobudliwości aparatu pierścienno-spiralnego i obniżenie napięcia mięśniowego. W drugiej fazie powracają niektóre funkcje rdzenia kręgowego. Wstrząs po urazowym przerwaniu rdzenia trwa zazwyczaj od dwóch do czterech tygodni, w przypadku śmierci mózgu mija czasami już po kilku godzinach, przeważnie jednak trwa kilkanaście godzin¹⁹.

Jeżeli śmierć spowodowana jest pierwotnym nadnamiotowym uszkodzeniem mózgu, to proces zaburzeń czynności układu kontroli ruchu ma trzy etapy: sztywność z odkorowania, sztywność z odmóżdzenia, a na końcu porażenie wiotkie. Sztywność z odkorowania, spowodowana uszkodzeniem dróg piramidowych na poziomie torebki wewnętrznej lub konarów przednich mózgu, manifestuje się obustronnym zgięciowym położeniem kończyn górnych i wyprostnym kończyn dolnych. Wynika to z braku hamującego wpływu na układ siatkowaty wyższych pięter mózgowia. Sztywność odmóżdzeniowa α wywołana jest uszkodzeniem pnia powyżej tworzącego mostu, a w szczególności przerwaniem transmisji pomiędzy jądrami przedsionkowymi a czerwiennymi. Charakteryzuje się zwiększonym napięciem tylko mięśni prostowników wszystkich kończyn, ponieważ brak pobudzającej impulsacji do mięśni zginaczy powoduje niekontrolowane działanie nieantagonizowanych mięśni prostowników. Sztywność odmóżdzeniową α i γ definiują objawy identyczne

¹⁷ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; Komunikat Ministra Zdrowia...; Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu...; www.Poltransplant.pl, dostęp 20.06.2017.

¹⁸ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*

¹⁹ Ibidem; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*

jak te w sztywności odmłodzeniowej α , ale znacznie bardziej nasilone. Natomiast wiotkość mięśni jest fazą porażenną, która wykazuje brak aktywności tworzącego siatkowatego. Po śmierci mózgu dochodzi do porażenia wiotkiego, to odróżnia ją od urazowego przerwania rdzenia kręgowego, po którym po jakimś czasie może dojść do spastyczności. Prawdopodobnie ma tu znaczenie kolejność wypadania funkcji ośrodka ruchu²⁰.

Izolowany rdzeń kręgowy, pozbawiony wpływu wyższych struktur, ale nadal ukrwiony, jest źródłem własnej aktywności, zarówno spontanicznej, jak i sprowokowanej. Unaczyniona przez odgałęzienia tętnicy szyjnej, zewnętrzna, obwodowa część nerwów czaszkowych, mimo zniszczenia wewnętrznych dróg korzeniowych w pniu mózgu i jąder, może zachować pewien stopień pobudliwości. Wyrazem czego mogą być miokimie i miorytmie, rytmiczne skurcze mięśni. Innym przejawem odnerwienia mięśni są mioklonie²¹.

Odruchy rdzeniowe stwierdzone po śmierci mózgu dzielimy, zależnie od typu receptorów w nich uczestniczących, na proprio-, intero- i eksteroceptywne, ze względu na organizację neuronalną na mono- i polisynaptyczne oraz na mono- i polisegmentalne, a także na ipsi- i bilateralne. Ze względu na efektor wyróżniamy odruchy wegetatywne i somatyczne, w których efekтором jest mięsień. Do podstawowych typów odruchów somatycznych zaliczamy: odruchy regulujące napięcie mięśni – miotatyczne, zgięciowe – cofania i koordynujące ruchy kończyn – skrzyżowany odruch wyprostny²².

U człowieka drogi własne rdzenia kręgowego są słabo rozwinięte, jego masa to zaledwie 2% centralnego układu nerwowego, dlatego jego autonomia i samodzielne ośrodki są ograniczone. Drogi rdzeniowe to głównie długie, zstępujące i wstępujące drogi projekcyjne, w mniejszej części natomiast krótkie kojarzeniowe drogi łączące segmenty rdzenia kręgowego. Ośrodkowe generatory wzorców ruchowych są najbardziej rozbudowanymi pośród nich, biorą one udział w koordynacji złożonych ruchów, dlatego funkcje izolowanego rdzenia sprowadzają się do najprostszych odruchów o nieskomplikowanej organizacji neuronalnej. Najczęściej występującymi są odruchy mięśni na rozciąganie, dawniej zwane głębokimi odruchami ścięgnistymi. Mogą występować w dwóch postaciach: fazowej oraz tonicznej. Synapsy tych interneuronów są pod kontrolą hamujących i pobudzających dróg nadrdzeniowych, określane są odruchami własnymi rdzenia kręgowego²³.

Najczęściej badanymi odruchami miotatycznymi są: skokowy (lokalizowany w S1), kolanowy (L2-L4), z mięśnia dwugłowego (C5-C6) i mięśnia trójgłowego (C7-C8). W 1969 roku Bronisch i Schneider pierwsi opisali ich istnienie u chorych z rozpoznaną śmiercią mózgu. Bronisch stwierdził też obecność odruchów rdzeniowych głębokich i powierzchniowych: brzusznych i podeszwy, a także odruch cofania stopy. Schneider wywołał także odruch zgięcia ramion i przedramion wywołany przygięciem głowy do klatki piersiowej u 4 spośród 10 badanych. Również inni badacze obserwowali wiele odruchów rdzeniowych, nawet po ich początkowej nieobecności, co związane jest ze wstrząsem rdzeniowym. Wystąpiły one w 12–72 godziny po rozpoznaniu śmierci mózgu i zostały wywołane według różnych źródeł u 14–87% pacjentów. Tak duża rozpiętość wywołana jest różnym sposobem obserwacji, liczebnością badanej grupy oraz czasem obserwacji. U 11%

²⁰ Ibidem; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*

²¹ L. Cierpka, M. Durlík, op. cit.; W. Iwańczuk *Śmierć mózgu ...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*

²² W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*

²³ Ibidem; www.Poltransplant.pl, dostęp: 20.06.2017 r.

zmarłych w tym mechanizmie zaobserwowano nierówność źrenic. Mumenthaler u 3 spośród 45 pacjentów zaobserwował odruch Babińskiego, była to pierwsza wzmianka o jego obecności po śmierci mózgu²⁴.

Wśród odruchów rdzeniowych stwierdzanych po śmierci mózgu można wyodrębnić również takie, które występują w warunkach fizjologicznych, np. odruch cofania, lub podobne do objawów oponowych, takich jak objawy Brudzińskiego – karkowy i łonowy, a także sztywność karku. Są to bilateralne, polisynaptyczne, eksteroceptywne, polisegmentalne odruchy wywołane wzrostem ciśnienia w podpajęczynówce podczas rozciągania rdzenia w czasie przygięcia głowy. Warunkiem koniecznym do wystąpienia odruchów jest prawidłowe ukrwienie rdzenia kręgowego, w przeciwnieństwie do automatyzmu rdzeniowego, który wywołany jest przez hipoksję. Spittler i współpracownicy w oparciu o badania wymieniają aż 37 różnych odruchów i automatyzmów i jest to obecnie jedno z najwnikliwszych opracowań na ten temat²⁵.

Zdecydowanie rzadziej obserwowane ruchy występują tylko w pojedynczych doniesieniach klinicznych. Petterson i Christie opisali odruch wywołany drażnieniem skóry w okolicy sutkowej lub kończyny górnej manifestujący się zwrotem głowy. Wyjątkowość tego odruchu polega na tym, że jego droga biegnie z motoneuronów szyjnej części rdzenia przez rdzeniową część nerwu dodatkowego, wstępuje do czaszki i łączy się z mózgową częścią tego nerwu. Później opuszcza czaszkę z nerwem dodatkowym i unerwia mięśnie mostkowo-obojęczykowo-sutkowy i czworoboczny. Neurony centralne dla tego odruchu znajdują się w szyjnym odcinku rdzenia kręgowego. Nie jest to zatem odruch przewodzony przez pień mózgu, chociaż włókna biegną z nerwem czaszkowym. Wynika to ze specyficznego charakteru nerwu dodatkowego, który jest nerwem przejściowym, tzn. po części czaszkowym, a po części rdzeniowym²⁶.

Innymi odruchami, których obecność może poddawać w wątpliwość słuszność postawionej diagnozy, są odruchy realizowane za pośrednictwem nerwów współczulnych docierających do oczodołu. Mięśnie powiek posiadają podwójne unerwienie, somatyczne i autonomiczne. Odruch współczulny polega na częściowym otwarciu powieki i/lub poszerzeniu źrenicy w odpowiedzi na drażnienie skóry szyi, okolicy sutka i kończyny górnej. Innym fenomenem obserwowanym po śmierci mózgu jest łzawienie – samoistne lub w odpowiedzi na ból. Sytuacja ta ma niezwykle ważny aspekt psychologiczny i może być brana za świadomą reakcję. Gruczoł łzowy podobnie do powieki ma podwójne unerwienie, stąd też możliwe jest jego pobudzenie²⁷.

Objaw Babińskiego jest charakterystyczny dla uszkodzenia ośrodkowego neuronu ruchowego lub przerwania dróg piramidowych. W opinii wielu neurologów obecność tego objawu świadczy o zachowanym przewodzeniu w szlakach mózgowo-rdzeniowych, co wyklucza rozpoznanie śmierci mózgu. Temu zdaniu zaprzeczają fakt, że odruch ten pojawia się też po całkowitym urazowym przerwaniu rdzenia kręgowego. Ważną rolę w patogenezie tego zjawiska stanowią bodźce bólowe, ponieważ są odpowiedzialne za powstawanie skurczów

²⁴ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność ...*; A. H. Ropper, *Unusual spontaneous movements in brain-dead patients*, *Neurology* 1984, nr 34, s. 1089–1092; www.Poltransplant.pl, dostęp 20.06.2017 r.

²⁵ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*

²⁶ L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.; W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; Iwańczuk W., *Spontaniczna czynność ...*

²⁷ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*

mięśni zginaczy. Polegają one na jednoczesnym skurczu stawu biodrowego, kolanowego i skokowego²⁸.

Po instrumentalnie potwierdzonym rozpoznaniu śmierci mózgu wielokrotnie obserwowano odruchy przypominające ruchy oddechowe. Nie były one jednak źródłem wytworzenia efektywnej objętości oddechowej. Najbardziej spektakularny opis tego zjawiska pochodzi od Turnbulla, który u 34-letniej pacjentki po stwierdzeniu braku przepływu mózgowego oraz aktywności bioelektrycznej mózgu zaobserwował przez 24 godziny ruchy klatki piersiowej. Najpierw występowały sporadycznie, a z czasem regularnie, z częstotliwością 18 na minutę i objętością 275 ml i tylko wtedy, gdy przełączono respirator na tryb CPAP z ciśnieniem w przedziale 4–14cm H₂O. Badanie wykazało aktywność nerwów przeponowych. W trakcie próby bezdechu nie zauważono ruchów oddechowych. Okamoto i Sugimoto opisali przypadek 3-miesięcznego chłopca, który po 40 dniach od przyrządowego stwierdzenia śmierci mózgu zaczął wykazywać nieregularny ruch oddechowy w postaci 2–3 agonalnych westchnień o objętości 30–50 ml, utrzymujący się przez 21 dni do asystolii²⁹.

Anomalie szerokości źrenic również budzą wiele wątpliwości odnośnie faktu zaistnienia śmierci mózgowej. W tym stanie zaobserwowano prawidłową szerokość źrenic, wąskie źrenice, nierówne, a także zmianę ich szerokości – spontaniczną i w odpowiedzi na bodziec bólowy. Zjawiska te są tłumaczone faktem zachowanego przewodzenia w zwoju szyjno-tętnicznym. W takim przypadku szerokość źrenic zależy od stopnia wyładowań w układzie współczulnym, kontrolowanym przez ośrodek rdzaskowo-rdzeniowy³⁰.

Objaw Łazarza

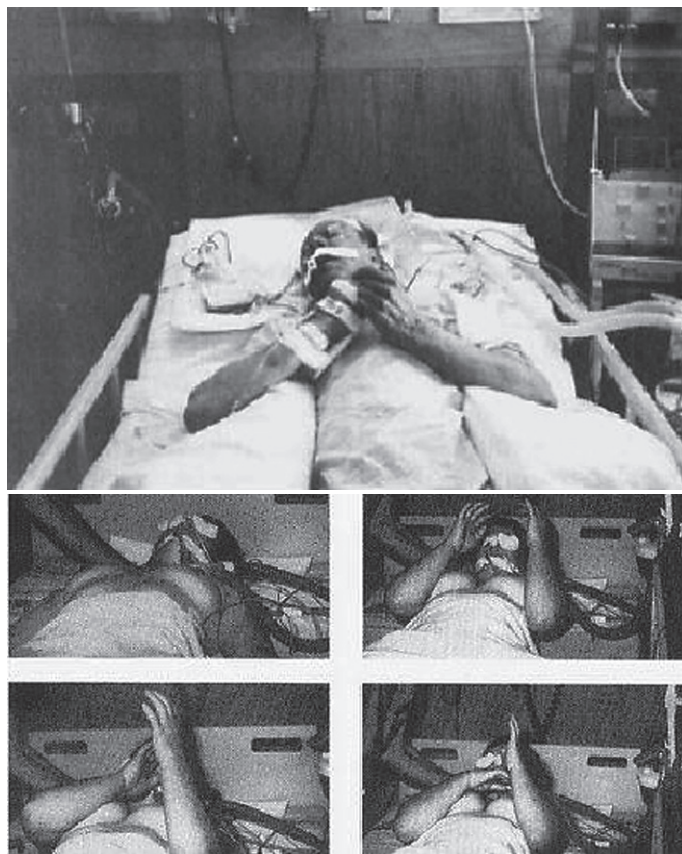
Samoistna kompleksowa czynność rdzenia określana jest automatyzmem rdzeniowym i spowodowana jest samowzbudzeniem motoneuronów α w odpowiedzi na głębokie zaburzenia homeostazy. W 1982 roku Mandel opisał przypadek pacjenta, u którego przez 9 dni od stwierdzenia śmierci mózgu występowały początkowo spontaniczne, a później w odpowiedzi na bodziec bólowy, naprzemienne ruchy kończyn dolnych imitujące chodzenie. Ponadto zaobserwowano spontaniczne ruchy kończyn górnych w postaci zgięcia w stawach łokciowych i ułożenia ich na klatce piersiowej. Był to pierwszy opis kompleksowej czynności ruchowej rdzenia kręgowego. Ropper sfotografował taką złożoną czynność ruchową polegającą na obustronnym odwiedzeniu ramion, a następnie ich zgięciu w stawach łokciowych, nadgarstkowych i międzypaliczkowych oraz złożeniem dłoni na klatce piersiowej jak do modlitwy. Automatyzm ten na podobieństwo zdarzenia opisanego w *Ewangelii* został nazwany objawem Łazarza. Przypomina on niemowlęcy odruch Moro, który jest wyrazem niedojrzałości centralnego układu nerwowego i z czasem zanika. Heytens zaobserwował, że oprócz charakterystycznych ruchów kończyn górnych odruchowi temu towarzyszy też silne napięcie mięśni tułowia, aż do jego zgięcia. Objaw Łazarza był często obserwowany w czasie pobierania narządów po zaklemowaniu aorty, zanim jeszcze wprowadzono

²⁸ W. Iwańczuk W. *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*; Komunikat Ministra Zdrowia...; Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu...

²⁹ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; Komunikat Ministra Zdrowia...; Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu...; www.Poltransplant.pl, dostęp 20.06.2017 r.

³⁰ W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*[2,3]

stosowanie leków zwiotczających i anestetyków. Częstość występowania automatyzmów rdzeniowych wynosi od 1,4 do 8%. W większości występują fazy utajenia i trwania. Obecność automatyzmów rdzeniowych jest zależna przede wszystkim od ilości zaangażowanych segmentów rdzeniowych oraz ilości bodźców wywołujących reakcję³¹.

Ryc. 1. Objaw Łazarza

Źródło: www.realchoice.blogspot.com, dostęp 20.06.2017 r.

Śmierć nie jest jednoczasowa dla wszystkich komórek i tkanek. Po śmierci mózgu mogą przetrwać niektóre funkcje układu nerwowego, które są przyczyną powstania wątpliwości diagnostycznych. Wystąpienie czynności ruchowej u potencjalnych dawców narządów jest niezwykle obciążającą psychicznie okolicznością dla personelu medycznego i rodziny zmarłego. W nowelizacji polskiej regulacji prawnej z 2007 roku dodano komentarz o możliwości pojawienia się wielu z opisanych tutaj odruchów i automatyzmów.

Rozpoznanie śmierci mózgu jest równoznaczne ze stwierdzeniem zgonu. Moment stwierdzenia zgonu to godzina uznania chorego za zmarłego w mechanizmie śmierci mózgowej.

³¹ L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.; W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*; A. S. Lyons, R. J. Petrucelli II, op. cit.

Należy wówczas zaprzestać terapii, nawet jeśli wystąpią odruchy rdzeniowe tak skomplikowane jak objaw Łazarza. Są tylko dwa wyjątki od tej reguły: kobieta ciężarna, w celu podtrzymania funkcji somatycznych, a także opieka nad osobą, która ma zostać dawcą narządów.

Na świecie nie ma jednolitej procedury diagnostycznej śmierci mózgu. Należy obserwować, badać i wykluczać różne objawy. Można również zauważyć, że istnieje pewien model postępowania, który występuje najczęściej. Zalicza się do niego godzinne obserwacje uszkodzenia mózgu: próbę bezdechu, określoną docelową prężnością CO₂ we krwi tętniczej, a także EEG i angiografię naczyń mózgowych³².

Bibliografia

- Cierpka L, Durlik M, *Transplantologia kliniczna. Zasady ogólne*, Wydawnictwo terMedia, Poznań 2015.
- Iwańczuk W., *Śmierć mózgu*, wyd. 1, Wydawnictwo Cornetis, Wrocław 2010.
- Iwańczuk W., *Spontaniczna czynność ruchowa po rozpoznaniu śmierci pnia mózgu – opis przypadku*, Anestezjologia Intensywna Terapia 2005, nr 3/, s. 193–196.
- Lyons A. S., Petrucelli II R. J., *Ilustrowana historia medycyny*, Wydawnictwo Penta, 1996.
- Komunikat Ministra Zdrowia z dnia 29.09.1996 r. o wytycznych w sprawie kryteriów stwierdzania trwałego i nieodwracalnego ustania funkcji pnia mózgu (śmierci mózgowej). Dziennik Urzędowy MZiOS Nr 14, poz. 36.
- Ropper A. H., *Unusual spontaneous movements in brain-dead patients*, Neurology 1984, nr 34, s. 1089–1092.
- Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów.
- [www. realchoice.blogspot.com](http://www.realchoice.blogspot.com), dostęp 20.06.2017 r.
- [www. Poltransplant.pl](http://www.Poltransplant.pl), dostęp 20.06.2017 r.

SUMMARY

Kamila Sadaj-Owczarek, Natalia Puziak, Romana Kominiak, Mateusz Mischyszyn, Małgorzata Bujnowska

Can the body after cerebral death still move?

Core remissions are a pathophysiological symptom found in the dead in the mechanism of cerebral death. Often, they effectively introduce an element of uncertainty in medical personnel taking care of a dead organ donor. Motor core reflexes occurring postmortem are performed by the reflex arc – the nerve connection between the spinal cord and the skeletal muscles. These connections are responsible for unconditioned reflexes – that is, those whose conduct is nerve-bound pathways without the brain.

³² L. Cierpka, M. Durlik, op. cit.; W. Iwańczuk, *Śmierć mózgu...*; W. Iwańczuk, *Spontaniczna czynność...*; [www. Poltransplant.pl](http://www.Poltransplant.pl), dostęp: 20.06.2017 r.[1,2,3,9]

One of such reflexes is Lazarus sign, which manifests itself in the short-lived rapture and crossing of hands, which are finally rested on the chest.

Key words: Lazarus sign, spinal automatism, brain death, brain.

Data wpływu artykułu: 22.08.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 14.11.2017 r.

Małgorzata Wieczorek

Stacja Dializ II sp. z o.o. Bolesławiec
e-mail: malgosw68@o2.pl

Joanna Żółtańska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,
Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej
e-mail: zoltanskaj@pwsz.legnica.edu.pl

Małgorzata Lesińska-Sawicka

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. S. Staszica w Pile
e-mail: safkowa@op.pl

Rola i zadania pielęgniarki sprawującej opiekę nad pacjentem podczas zabiegu hemodializy

STRESZCZENIE

Leczenie nerkozastępcze może odbywać się w formie dializoterapii i transplantacji nerek. Dializoterapia jest przeprowadzana za pomocą dwóch metod: hemodializy i dializy otrzewnowej. Proces hemodializy (HD) jest dynamicznym zabiegiem, w czasie którego osocze krwi pacjenta jest poddawane kilkugodzinnemu oddziaływaniu na nie roztworu leczniczego, jakim jest płyn dializacyjny. Do najważniejszych ostrych powikłań, jakie mogą wystąpić w trakcie zabiegu, należą: hipotonia i hipertonia śródodializacyjna, kurcze mięśni, świąd skóry, odczyny gorączkowe, hipoglikemia. Rzadziej występują zespół pierwszego użycia dializatora, zespół niewyrównania, hiper- i hipokaliemia, zator powietrzny, hemoliza. Ważnym członkiem w zespole terapeutycznym stacji dializ jest pielęgniarka. To właśnie ona jest najbliżej pacjenta, sprawuje bezpośredni nadzór nad prawidłowym przebiegiem zabiegu hemodializy, obserwuje chorego, reaguje natychmiast, kiedy pojawiają się powikłania. Odgrywa również znaczącą rolę w edukacji chorych, co skutkuje poprawą jakości życia, lepszym samopoczuciem w okresie międzydializacyjnym oraz zmniejszeniem liczby powikłań.

Słowa kluczowe: hemodializa, pacjent dializowany, opieka pielęgniarska.

Wstęp

W skład układu moczowego wchodzi nerki, moczowody, pęcherz moczowy oraz cewka

moczowa. Nerki są narządem parzystym, położonym zaotrzewnowo, na tylnej ścianie jamy brzusznej i mają kształt ziarna fasoli. Są silnie unerwione i unaczynione¹. Ich najważniejszą funkcją jest usuwanie z organizmu końcowych produktów metabolizmu i substancji toksycznych oraz utrzymanie równowagi osmotycznej².

Wskazaniem do leczenia nerkozastępczego jest niewydolność nerek, czyli stan chorobowy, w którym nerki tracą zdolność do oczyszczania organizmu, wydalania wody oraz utrzymanie homeostazy. Niewydolność nerek dzielimy na dwa rodzaje: ostrą i przewlekłą. Inną sytuacją, w której wykorzystywane jest leczenie dializami, są ostre zatrucia.

Ostra niewydolność nerek (ONN) to zespół kliniczny, w którym dochodzi do nagłego i najczęściej odwracalnego zmniejszenia się filtracji kłębuszkowej i gromadzenia się w płynach ustrojowych produktów przemiany białkowej, czyli między innymi mocznika i kreatyniny. ONN najczęściej przebiega ze skąpomoczem lub bezmoczem, rzadziej występuje prawidłowa ilość moczu lub poliuria. W zależności od przyczyny wywołującej ostrą niewydolność nerek dzieli się ją na trzy rodzaje:

1. Przednerkową – jako przyczyny możemy tu wymienić:
 - hipowolemię z powodu krwotoku, zapalenia otrzewnej, trzustki, oparzeń, a także uporczywych wymiotów i biegunki;
 - przyczyny sercowo-naczyniowe – np. zmniejszenie rzutu serca w wyniku zawału mięśnia sercowego czy tamponady oraz rozszerzenie naczyń w wyniku wstrząsu anafilaktycznego lub działania leków hipotensyjnych.
2. Nerkową – tutaj przyczyny niewydolności dzielimy na:
 - zapalne, czyli choroby pierwotnie dotyczące kłębuszków nerkowych, naczyń nerkowych oraz śródmiąższu i cewek nerkowych, np. ostre zapalenie kłębków nerkowych, ostre zapalenie cewkowo-śródmiąższowe, rozsiane wykrzepianie wewnątrznaczyniowe;
 - niezapalne, np. nadciśnienie złośliwe, zatory tętnic lub żył nerkowych, czy czynniki toksyczne, jak leki, środki kontrastowe, grzyby trujące, metale ciężkie.
3. Trzecią grupę stanowią czynniki pozanerkowe, które utrudniają odpływ moczu, np. kamica nerkowa, nowotwory pęcherza, szyjki macicy, choroby gruczołu krokowego, martwica brodawek nerkowych czy pourazowe zwężenia cewki moczowej.

W zależności od przyczyny i fazy ONN stan kliniczny pacjenta jest różny³. Wczesne rozpoznanie i wdrożenie działań eliminujących przyczynę ONN zapobiega przejściu niewydolności nerek w fazę utrwaloną i pozwala na leczenie objawowe i zachowawcze, czasami jednak pacjent wymaga leczenia nerkozastępczego. Klinicznymi wskazaniami do leczenia nerkozastępczego pacjenta z ostrą niewydolnością nerek są: przewodnienie, które może doprowadzić do obrzęku płuc lub mózgu, nadciśnienie tętnicze nie odpowiadające na leczenie hipotensyjne, stany hiperkatabolizmu, drgawki lub drżenia metaboliczne, cechy skazy krwotocznej; wskazania biochemiczne to: stężenie potasu > 6,5 mmol/l, mocznika > 200 mg/dl, wodorowęglan sodu < 13 mmol/l, pH < 7,1. Innymi wskazaniami mogą być przygotowania do zabiegu operacyjnego lub niektórych badań diagnostycznych⁴.

¹ M. Bujnowska, *Zarys anatomii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2014.

² M. Bujnowska, *Zarys fizjologii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2017.

³ B. Rutkowski, Z. Zdrojewski, *Ostra niewydolność nerek [w:] Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Wyd. Via Medica, Gdańsk 2009, s. 34–46.

⁴ B. Rutkowski, P. Rutkowski, *Leksykon chorób nerek i terapii nerkozastępczej*, Termedia, Poznań

Przewlekła niewydolność nerek (PNN) jest to stan chorobowy będący elementem przewlekłej choroby nerek (PChN), którą dzielimy na pięć stadiów. Istotą choroby jest upośledzenie funkcji nerek w wyniku uszkodzenia lub zmniejszenia się liczby czynnych nefronów, które ulegają zniszczeniu przez różne procesy chorobowe, jakie toczą się w mięszu nerki. Stadium PChN określa się na podstawie stopnia filtracji kłębuszkowej – eGFR:

I – uszkodzenie nerek z prawidłowym lub podwyższonym eGFR ≥ 90 ml/min/1,73 m². Uszkodzenie nerek w postaci albuminurii, krwinkomoczu, białkomoczu lub zmian widocznych w badaniach obrazowych, np. torbiele w USG.

II – uszkodzenie nerek z łagodnym obniżonym eGFR 60–89 ml/min/1,73 m². Stadium utajonej niewydolności nerek.

III – uszkodzenie nerek z umiarkowanym obniżonym eGFR 30–59 ml/min/1,73 m². Stadium jawnej wyrównanej niewydolności nerek.

IV – uszkodzenie nerek z ciężkim obniżonym eGFR 15–29. Stadium jawnej niewyrównanej niewydolności nerek.

V – niewydolność nerek z ciężkim obniżonym eGFR < 15 . Stadium schyłkowej niewydolności nerek. Krańcowa niewydolność nerek. Mocznica, jeżeli występują kliniczne objawy związane z niewydolnością nerek.

O niewydolności nerek mówimy, gdy eGFR spadnie poniżej 60 ml/min/1,73 m², czyli od III stadium przewlekłej choroby nerek. Do głównych przyczyn przewlekłej choroby nerek należą:

- powikłania spowodowane cukrzycą – ok. 30% przypadków,
- nadciśnienie tętnicze – długotrwałe, szczególnie źle prowadzone albo złośliwe,
- kłębuszkowe zapalenie nerek,
- śródmiąższowe zapalenie nerek – bakteryjne, wirusowe lub grzybicze,
- wielotorbielowość nerek – wrodzona, genetyczna choroba nerek,
- choroby układowe, np. toczeń rumieniowaty układowy,
- zapalenia naczyń krwionośnych,
- choroby nowotworowe.

Przewlekła choroba nerek rozwija się powoli i długo przebiega bezobjawowo, szczególnie w początkowych jej stadiach. Dlatego ważne jest, aby zwrócić uwagę na objawy, które mogą towarzyszyć przewlekłej nefropatii, takie jak: obrzęki – podudzi, okolicy krzyżowej, powiek, szczególnie rano, po przebudzeniu się; nadciśnienie tętnicze; mocz podbarwiony krwią; pienienie się moczu; nykturię, czyli nocne oddawanie moczu; nawracające zakażenia dróg moczowych; narastające zmęczenie mogące być objawem niedokrwistości⁵. Leczenie dializami należy rozważać przed wystąpieniem klinicznych objawów mocznicy, a jest ono konieczne, gdy eGFR obniży się do 15 ml/min/1,73 m², a u chorych na cukrzycę do 20 ml/min/1,73 m².

Ostre zatrucia – leczenie nerkozastępcze znalazło też zastosowanie w przypadkach ostrych zatruc. Dzięki dializie istnieje możliwość usunięcia ksenobiotyku lub jego toksycznych metabolitów już po ich wchłonięciu do organizmu. Wskazania do zastosowania dializoterapii u pacjentów po ostrych zatruciach podzielić można na dwie grupy:

- pacjenci, u których zastosowanie zabiegu dializy umożliwi usunięcie z ich organizmu trucizny,

2010, s. 73.

⁵ B. Rutkowski, E. Król, *Przewlekła choroba nerek [w:] Leczenie nerkozastępcze – poradnik dla pacjentów i ich rodzin*, red. B. Rutkowski, Wyd. Via Medica, Gdańsk 2010 s. 28–38.

- pacjenci kwalifikowani do zabiegu ze względu na ostre powikłania ostrych zatruc.

Za pomocą dializ leczeni są chorzy: z pierwszej grupy – zatruci np. etanolem, metanolem, glikolem etylowym, litem, żelazem czy lekami takimi jak: paracetamol, butapirazol, salicylany, teofilina, trójpierścieniowe leki przeciwdepresyjne oraz pochodne kwasu barbiturowego; z grupy drugiej – pacjenci w hipertermii złośliwej, po zatruciach narkotykami, z hemolizą po zatruciach chromem, miedzią, jadami zwierząt, detergentami.

Najczęściej stosowaną techniką leczenia nerkozastępczego w ostrych zatruciach jest powtarzana przerywana hemodializa, ale stosowane są również inne metody, takie jak np. hemodiafiltracja, hemofiltracja czy hemoperfuzja. Według opinii specjalistów, dla dobra pacjenta decyzję o zastosowaniu zabiegu dializoterapii lepiej podjąć za wcześniej niż zbyt późno⁶.

W intensywnej terapii wskazaniami do hemodializy są: kwasica metaboliczna z pH < 7,1, hiperkaliemia $[K^+] > 6,5$ mmol/l, ciężkie przewodnienie zaburzające funkcje narządowe (obrzęk płuc), objawy mocznicy (wymioty, drgawki, zapalenie osierdzia), zatrucie lekami podlegającymi dializie, ciężka hipo- i hipertermia oporna na inne metody leczenia, skąpomocz/bezmocz nieodpowiadający na leczenie, ciężka hiponatremia $[Na^+] < 115$ mmol/l lub hipernatremia $[Na^+] > 160$ mmol/l, zespół dysfunkcji wielonarządowej (MODS), zespół uogólnionej reakcji zapalnej (SIRS), ciężka sepsa/wstrząs septyczny⁷.

Leczenie nerkozastępcze może odbywać się w formie dializoterapii i transplantacji nerek. Dializoterapia jest przeprowadzana za pomocą dwóch metod: hemodializy i dializy otrzewnowej.

Proces hemodializy (HD) jest dynamicznym zabiegiem, w czasie którego osocze krwi pacjenta jest poddawane kilkugodzinnemu oddziaływaniu na nie roztworu leczniczego, jakim jest płyn dializacyjny. Skład elektrolitowy płynu dializacyjnego jest zbliżony do fizjologicznego składu osocza. Do wykonania zabiegu hemodializy niezbędny jest aparat nazywany „sztuczną nerką”, a proces dializy zachodzi w dializatorze, który stanowi część aparatu do HD. Dializator zbudowany jest z dwóch przedziałów – przedziału krwi i przedziału płynu dializacyjnego, oddzielonych od siebie półprzepuszczalną błoną dializacyjną. W procesie hemodializy wykorzystane są dwa zjawiska fizyczne: dyfuzja i konwekcja, czyli ultrafiltracja. W czasie dyfuzji, w zależności od różnicy stężeń po obu stronach błony dializacyjnej, dochodzi do przemieszczania się cząstek rozpuszczonych w osoczu do płynu dializacyjnego i odwrotnie, z płynu dializacyjnego do osocza przez pory w błonie dializacyjnej. Szybkość dyfuzji uzależniona jest od trzech czynników: gradientu stężeń, ciężaru cząsteczkowego oraz oporności błony półprzepuszczalnej. Dyfuzja to proces oczyszczania krwi z toksycznych produktów przemiany materii. Konwekcja natomiast to transport wody z substancjami w niej rozpuszczonymi przez błonę dializatora pod wpływem różnicy ciśnień. W czasie ultrafiltracji usuwany jest głównie nadmiar wody, jaki gromadzi się w organizmie przy niewydolnych nerkach⁸. W czasie każdego zabiegu, trwającego od trzech do pięciu godzin, przez dializator przepływa, a następnie wraca do organizmu około 40 do 60 litrów oczyszczonej krwi⁹. W tym czasie mogą wystąpić

⁶ M. Barwina, Z. Chodorowski, J. Sein Anand, *Ostre zatrucia [w:] Leczenie nerkozastępcze w praktyce...*, op. cit., s. 71–74.

⁷ F.G. Smith, J. Yeung, *Intensywna Terapia. Najważniejsze zagadnienia*, PZWL. Warszawa 2014, s. 324–328.

⁸ A. Książek, W. Załuska, *Hemodializa [w:] Nefrologia*, red. A. Książek, B. Rutkowski, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2004.

⁹ *Leczenie nerkozastępcze w praktyce...*, op. cit.

różne dolegliwości, takie jak: złe samopoczucie, zawroty i bóle głowy z towarzyszącymi nudnościami oraz kurczami mięśniowymi. Pomiędzy zabiegami wielu pacjentów skarży się na ciągle uczucie pragnienia, zmęczenie, bóle głowy i zaburzenia snu¹⁰.

Dostęp naczyniowy do hemodializy, jego pielęgnacja i zapobieganie powikłaniom

Aby można było przeprowadzić zabieg hemodializy, niezbędne jest uzyskanie odpowiedniego dostępu naczyniowego. Dostępem naczyniowym nazywamy wykonanie przetoki tętniczo-żylną albo założenie cewnika permanentnego, a w przypadku konieczności natychmiastowego wykonania dializy zakłada się cewnik czasowy.

Przetoka tętniczo-żylna jest to chirurgiczne wytworzenie połączenia tętnicy z żyłą celem arterializacji żyły, tzn. przepływu krwi tętniczej przez żyłę. Arterializacja żyły ma na celu pogrubienie jej ściany i poszerzenie światła naczynia, co umożliwi z kolei wielokrotne jej nakłuwanie celem zapewnienia odpowiedniego przepływu krwi przez aparat do HD. Używane też są protezy naczyniowe

U chorych, u których nie można wytworzyć przetoki tętniczo-żylną, zakłada się cewnik permanentny najczęściej do żyły szyjnej wewnętrznej. Jest on wykonany z silikonu, różni się od cewnika czasowego tym, że posiada dakronową mufkę, która wrastając się w tkankę podskórną, zapobiega jego wypadaniu oraz stanowi barierę przed wnikaniem drobnoustrojów chorobotwórczych¹¹.

Dostęp naczyniowy jest kluczowym ogniwem hemodializy. Jego niewłaściwe funkcjonowanie bądź też brak możliwości korzystania, np. z powodu powikłań, stanowi poważne zagrożenie zdrowia, a nawet życia pacjenta. Dlatego tak ważne jest umiejętne korzystanie z przetoki tętniczo-żylną czy cewnika dializacyjnego przez personel pielęgniarski stacji dializ, zgodnie z ogólnie obowiązującymi procedurami. Rola pielęgniarki dializacyjnej w zapobieganiu powikłaniom obejmuje dwa obszary: umiejętne korzystanie, pielęgnację i obserwację dojścia naczyniowego oraz edukację pacjenta w zakresie samokontroli i samoopieki nad przetoką lub cewnikiem.

Nowo wytworzoną przetokę można nakłuwać po upływie 4–6 tygodni, jest to czas na tzw. „dojrzewanie” przetoki, czyli poszerzenie światła i pogrubienie ściany naczynia żylnego. Do zadań pielęgniarki należy obserwacja miejsca zabiegu, zmiana opatrunku, kontrola szumu w przetoce oraz edukacja chorego. Powikłania, jakie mogą wystąpić po wykonaniu przetoki tętniczo-żylną, dzielimy na wczesne i późne.

Z wczesnych powikłań można wymienić: krwotok z rany operacyjnej, obrzęk kończyny z przetoką, krwiak w okolicy rany, zakażenie rany pooperacyjnej, zatrzymanie przepływu krwi w przetoce, objawy niedokrwienia kończyny (bładość, uczucie zimna w obrębie palców, mrowienie i ból palców), krążenie oboczne w obrębie przetoki. Każdą niepokojącą

¹⁰ D. Dutkowska, B. Rumianowski, E. Grochans, B. Karakiewicz i wsp., *Porównanie jakości życia pacjentów hemodializowanych i dializowanych otrzewnowo*, Problemy Higieny i Epidemiologii 2012, nr 93(3), s. 529–535.

¹¹ B. Białobrzeska, A. Kawecka, A. Kliś, *Rodzaje dostępu naczyniowego do hemodializy [w:] Jak dbać o dostęp naczyniowy do hemodializy*, red. B. Białobrzeska, A. Kliś, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 18–28.

zmięnię pielęgniarka zobowiązana jest zgłosić lekarzowi, szczególnie jeśli stwierdzi brak szumu w przetoe. Lekarz natomiast powinien niezwłocznie skierować chorego do ośrodka, który wykona zespolenie celem wykonania chirurgicznego zabiegu naprawczego. W celu zapobiegania powikłaniom pielęgniarka opiekująca się chorym powinna bezwzględnie przestrzegać zasad aseptyki i antyseptyki, a zakładając opatrunek, zwrócić uwagę, aby nie był on założony zbyt ciasno i nie okrażnie, a raczej przyklejony przylepcem. Pielęgniarka dializacyjna powinna też wiedzieć, że na kończynie z przetoką nie wolno mierzyć ciśnienia krwi, pobierać krwi do badań laboratoryjnych ani też podawać leków i stosować wlewów dożylnych. Ta zasada obowiązuje przez cały czas funkcjonowania przetoki, z wyjątkiem sytuacji, kiedy ratowane jest życie pacjenta¹².

Późnymi powikłaniami po wytworzeniu przetoki, czyli powikłaniami powstałymi podczas korzystania z przetoki do hemodializy, są: krwiak po nieudanych wkłuciach, stan zapalny, zakrzepnięcie przetoki, tętniaki i zwężenia w okolicy przetoki oraz tętniaki rzekome. Aby zminimalizować ryzyko powstawania powikłań, pielęgniarka powinna przestrzegać zasad obowiązujących przy nakłuwaniu żyły do dializy. Żyłę powinno się nakłuwać powyżej miejsca jej połączenia z tętnicą, w odległości minimum 5 cm. Igły należy wkłuwać ostrzem w kierunku przepływu krwi, stosując tzw. drabinkową metodę klucia naczyń żylnego, a miejsca wkłucia powinny być każdorazowo zmieniane. Taki sposób nakłuwania żyły zapobiega przewężeniu naczyń i osłabieniu jej ściany, pozwala natomiast na równomierne poszerzenie i wzmocnienie naczyń całej przetoki. Odstęp pomiędzy igłami powinien wynosić ok. 5 cm, co zapobiega recyrkulacji w przetoe. Zalecane jest niezbyt gwałtowne wkłucie igieł dializacyjnych do światła przetoki, co zapobiega przebicciu dolnej ściany naczyń krwionośnego i powstaniu krwiaka. Ważne jest również zwrócenie uwagi, aby pacjent każdorazowo przed nakłuciem przetoki umył rękę wodą z mydłem. Równie ważne jest tamowanie krwi po usunięciu igieł dializacyjnych. Należy zwrócić uwagę, aby ucisk był umiarkowany, niezbyt silny, aby nie doszło do zatrzymania przepływu krwi w przetoe. Czas tamowania nie powinien przekraczać 10–15 min. W przypadku wystąpienia krwiaka należy zastosować okład z Altacetu i lodu oraz miejscowo masć ze środkiem przeciwzakrzepowym, np. z heparyną.

Innym sposobem dostępu naczyniowego do dializy jest cewnik permanentny i cewnik czasowy. Pielęgnacja obu cewników nie różni się zasadniczo od siebie. W obu przypadkach należy bezwzględnie przestrzegać zasad aseptyki i antyseptyki. Cewnik musi być zabezpieczony jałowym opatrunkiem, a do jego zmiany zarówno pielęgniarka, jak i pacjent powinni założyć maseczkę chirurgiczną. Podczas zmiany opatrunku pielęgniarka zwraca uwagę na wygląd skóry wokół cewnika. Skóra nie powinna być zaczerwieniona, nie powinien występować obrzęk, ból, nie można stwierdzić wycieku jakiegokolwiek płynu. Okolicę ujścia cewnika należy umyć bezalkoholowym środkiem dezynfekującym i założyć świeży opatrunek. Nie należy używać roztworów alkoholowych, gdyż mogą one uszkodzić cewnik. Opatrunek zaleca się zmieniać przed każdym zabiegiem dializy, natomiast pacjenta należy poinstruować, że on sam nie może zdejmować opatrunku¹³.

Wczesne powikłania, jakie mogą wystąpić podczas zakładania cewnika, to: przypadkowe

¹² W. Weyde, M. Krajewska, M. Klinger, *Dostęp naczyniowy do hemodializy*, Forum Nefrologiczne, tom 1, nr 3, 2008, s. 119–126.

¹³ B. Białobrzeska, M. Urbaniak, *Charakterystyka przewlekłej choroby nerek [w:] Jak dbać o dostęp naczyniowy...*, op. cit., s. 2–11.

nakłucie tętnicy, perforacja żyły, zator powietrzny, zaburzenia rytmu serca, niewłaściwe ułożenie końcówki cewnika lub najczęściej krwawienie z okolic wkłucia. Do powikłań późnych należą: zakażenia, zakrzepica cewnika, zwężenia lub zarośnięcie żyły centralnej oraz późna perforacja naczynia. Zakażenia cewników dializacyjnych dotyczyć mogą ich powierzchni wewnętrznej, tunelu lub ujścia zewnętrznego. Najczęściej dochodzi do infekcji w wyniku zanieczyszczenia końcówek cewnika lub miejsca jego zakażenia florą bakteryjną pacjenta. Doskonałą pożywką dla bakterii są również skrzepy krwi, które osiadają na ściankach cewnika. Dlatego, aby zapobiec zakażeniu, obowiązuje procedura podłączenia dializy na cewniku z użyciem sterylnej serwety, rękawic, sprzętu oraz materiału opatrunkowego i wspomnianej wcześniej maski chirurgicznej. Koreczki, które zabezpieczają końcówki cewnika, muszą być każdorazowo zmieniane. Wszystkie czynności wokół cewnika należy wykonywać z zachowaniem zasad ścisłego reżimu sanitarnego. W przypadku wystąpienia zakażenia cewnik czasowy należy niezwłocznie usunąć, a cewnik stały usuwa się w przypadku braku odpowiedzi na antybiotykoterapię. W celu zapobiegania zakrzepicy pielęgniarka powinna po zabiegu dokładnie przepłukać cewnik 0,9% NaCl, a następnie jego światło wypełnić antykoagulantem zgodnie z zaleceniami producenta (np. Citra-lock 46,7%), który podawany jest na końcówkach każdego kanału cewnika. Przy tej czynności należy zwrócić szczególną uwagę, aby skrzepy i powietrze z cewnika nie dostały się do naczynia pacjenta¹⁴.

Rola pielęgniarki w trakcie zabiegu hemodializy

Pielęgniarka w stacji dializ pełni wiele różnych funkcji. Wynika to głównie z tego, że jest osobą, która spędza z chorym najwięcej czasu, przebywa z pacjentem podczas trwania zabiegu, nadzoruje go i reaguje w momencie pojawienia się sytuacji niebezpiecznych. Nie oznacza to jednak, że samodzielnie prowadzi leczenie hemodializą, jest bowiem zobowiązana do przestrzegania zaleceń lekarskich oraz współpracy z innymi członkami zespołu terapeutycznego, do którego należą m.in. lekarz, dietetyk, technik, salowa. Zadania pielęgniarki obejmują następujące płaszczyzny:

1. Przygotowanie stanowiska i aparatu do zabiegu oraz pomoc choremu przed dializą.
2. Obserwacja pacjenta i nadzór nad „sztuczną nerką” w czasie trwania dializy.
3. Zapobieganie zakażeniom krwiopochodnym na stacji dializ.
4. Edukacja pacjenta.

Do obowiązków pielęgniarki należy przygotowanie stanowiska dializacyjnego do zabiegu, przygotowanie „sztucznej nerki” i innego sprzętu potrzebnego do prawidłowego przeprowadzenia dializy. Obok stanowiska dializacyjnego powinien znajdować się stolik zabiegowy wyposażony w sprzęt i leki potrzebne do podjęcia interwencji w przypadku ostrego powikłania oraz odpowiednie pojemniki niezbędne do segregacji odpadów medycznych

Przygotowując „sztuczną nerkę” do pracy, szczególną uwagę należy zwrócić na przygotowanie dializatora: jego rodzaj, powierzchnię oraz na to, by maksymalnie usunąć z niego zalegające powietrze. Jest to niezmiernie istotne, ponieważ to właśnie zalegające powietrze może powodować znaczne zmniejszenie powierzchni czynnej, wykrępienie, zmniejszenie ciśnienia oraz zmniejszenie ultrafiltracji. Ważną czynnością jest odpowiednie ustawienie wszystkich ograniczników alarmów. Niedopuszczalne jest prowadzenie zabiegu

¹⁴ *Podręcznik dializoterapii*, red. A. Książek, Wyd. Czelej, Lublin 2008.

przy wyłączonych alarmach, gdyż grozi to przeoczeniem istotnego sygnału pojawiających się problemów lub powikłań.

Pielęgniarka odpowiada za odpowiednie przygotowanie pacjenta do zabiegu. W większości przypadków polega to na sprawowaniu nadzoru nad myciem okolicy dostępu naczyniowego, ważenie chorego oraz (jeśli jest to konieczne) pomoc w przebraniu się oraz dotarciu do stanowiska dializacyjnego. Niezbędnym elementem w opiece nad pacjentem dializowanym jest jego obserwacja, która pozwala na wczesne rozpoznanie powikłań mogących wystąpić podczas zabiegu. Pielęgniarka sprawująca bezpośrednią opiekę nad chorymi dializowanymi nie powinna opuszczać sali i pozostawiać pacjentów bez opieki. Priorytetem jest monitorowanie podstawowych parametrów życiowych, takich jak: ciśnienie krwi, tętno i oddech.

Należy dążyć także do tego, aby przez cały czas trwania hemodializy utrzymać zlecone przez lekarza parametry zabiegu. Zmniejszenie przepływu, przerwy spowodowane alarmami czy poprawianiem wkłucia wymagają korekty czasu zabiegu. Nie należy ulegać także naciskom ze strony pacjentów, którzy (zdarza się) próbują nakłonić pielęgniarkę do zmiany ustalonych parametrów, szczególnie czasu zabiegu.

Niezbędna jest obserwacja zestawu do HD podczas zabiegu. Sprawdzamy: detektory powietrza i poziomy krwi oraz jej spienienie, zakrzepy i barwę, a także funkcjonowanie pompy krwi i pompy heparyny¹⁵.

Chorzy hemodializowani należą do grupy pacjentów wysokiego ryzyka zakażeniem HBV i HCV. Głównym powodem jest znaczna inwazyjność tej metody leczenia, polegająca na powtarzalnym przerywaniu ciągłości skóry. Infekcjom dodatkowo sprzyja osłabienie mechanizmów odpornościowych u tej grupy pacjentów. Zapobieganie zakażeniom polega przede wszystkim na stworzeniu w stacji dializ takich barier, które uniemożliwiłyby przenoszenie się drobnoustrojów z chorego na chorego, z personelu medycznego na chorego oraz ze sprzętu medycznego na chorego. Rolą pielęgniarki jest szeroko pojęta profilaktyka zakażeń wewnątrzszpitalnych. W profilaktyce „krzyżowej” drogi zakażenia stosuje się odrębne pomieszczenia lub przynajmniej odrębne stanowiska dla pacjentów HbsAg(+), anty-HBc(+), anty-HCV(+), HCV RNA(+), a skuteczność tej metody profilaktyki jest większa przy jednoczesnym rozdzieleniu personelu, który opiekuje się chorymi. Pacjenci o nieokreślonym profilu serologicznym powinni być dializowani na oddzielnym stanowisku, a po każdej takiej dializie obowiązuje dokładna dezynfekcja stanowiska i aparatu „sztucznej nerki”, którą przeprowadzamy przy użyciu dwóch różnych środków dezynfekcyjnych. Okresowej kontroli bakteriologicznej i dezynfekcyjnej powinien także podlegać układ dystrybucji wody z uzdatniacza.

Po przeprowadzeniu zabiegu, wychodząc z założenia, że każdy chory jest potencjalnie zakaźny, pielęgniarka musi przeprowadzić dezynfekcję chemiczną i termiczną aparatu „sztucznej nerki” oraz dezynfekcję całego stanowiska dializacyjnego. Istotną rolę w zapobieganiu zakażeniom odgrywa pacjent, który powinien bezwzględnie przestrzegać podstawowych zasad higieny osobistej. Bezpośrednio przed dializą powinien przebrać się, dokładnie umyć ręce i okolice miejsca z przetoką. Pielęgniarka powinna dopilnować, aby umył ręce także po zabiegu, co pozwoli na usunięcie pozostałych na skórze ewentualnych śladów krwi. Na miejsce wkłucia powinna założyć opatrunki homeostatyczne, zabezpieczając w ten sposób innych chorych i personel przed kontaktem z krwią.

¹⁵ M. Liber, *Rola pielęgniarki w trakcie zabiegu hemodializy [w:] Leczenie nerkozastępcze w praktyce...*, op. cit., s. 131–146.

Innym elementem profilaktyki i kontroli zakażeń HBV i HCV jest ich monitorowanie. Pacjenci dializowani mają wykonywane badania kontrolne w kierunku obecności HbsAg, anty-HBc oraz anty-HCV według ustalonych procedur obowiązujących w stacjach dializ. Każde nowe zachorowanie jest dokładnie analizowane, a pacjent zostaje przeniesiony ze stanowiska czystego na tzw. stanowisko „dodatnie”¹⁶.

Ostre powikłania hemodializy i postępowanie pielęgniarskie z nimi związane

Do najważniejszych ostrych powikłań, jakie mogą wystąpić w trakcie zabiegu, należą: hipotonia i hipertonia śródodializacyjna, kurcze mięśni, świąd skóry, odczyny gorączkowe, hipoglikemia. Rzadziej występują: zespół pierwszego użycia dializatora, zespół niewyrównania, hiper- i hipokaliemia, zator powietrzny, hemoliza.

Hipotonia śródodializacyjna – najczęściej występujące powikłanie w trakcie hemodializy.

Objawy: osłabienie, niepokój, bledność, wzmożona potliwość, nudności, wymioty, tachykardia, utrata przytomności.

Zapobieganie: unikanie dużego przewodnienia między dializami, niestosowanie nadmiernej ultrafiltracji w czasie zabiegu, niespożywanie posiłków w czasie dializy.

Postępowanie i leczenie: ułożenie pacjenta w pozycji Trendelenburga, zmniejszenie ultrafiltracji do minimum, dializa sekwencyjna, podanie dożylnie soli fizjologicznej 200–300 ml, podanie 10% NaCl lub glukozy 40%.

Hipertonia śródodializacyjna.

Objawy: ból głowy, nudności, wymioty.

Zapobieganie: unikanie przewodnienia między dializami, niestosowanie dużej ultrafiltracji, normalizacja masy ciała, wykluczenie hipo- i hiperkalcemii.

Postępowanie i leczenie: podanie leków hipotensyjnych, w przypadku bardzo opornego nadciśnienia – przerwanie zabiegu HD.

Kurcze mięśni – dotyczą szczególnie osób starszych z miażdżycą naczyń obwodowych, palaczy tytoniu, osób z niskim wskaźnikiem BMI oraz chorych nadmiernie odwodnionych w czasie zabiegu.

Objawy: ból kończyn dolnych, spadek RR, najczęściej występują kurcze mięśni kończyn dolnych i górnych oraz mięśni międzyżebrowych.

Zapobieganie: właściwe ustawienie „suchej masy” ciała, unikanie szybkiego odwadniania, unikanie znacznego przewodnienia między dializami, ćwiczenia rehabilitacyjne rozciągające mięśnie.

Postępowanie i leczenie: podanie stężonych preparatów soli lub glukozy, w razie sil-

¹⁶ M. Durlik, J. Ciancira, B. Rutkowski, *Zalecenia postępowania profilaktycznego i leczniczego w zakażeniach wirusami zapalenia wątroby typu B i C u pacjentów z przewlekłymi chorobami nerek*, Nefrologia i Dializoterapia Polska 2007, nr 11 s. 141–145.

nych dolegliwości bólowych podanie leków przeciwbólowych, skuteczne może być podanie Oksazepamu 2 godz. przed zabiegiem¹⁷.

Świąd skóry – jest dla pacjentów bardzo dokuczliwym i trudnym do opanowania powikłaniem. Etiologia jego nie jest do końca znana. Może być wynikiem nadczynności przytarczyc, polineuropatii, podwyższonego stężenia Ca, Mg, P w surowicy lub też reakcją alergiczną na błonę dializatora i inny materiał używany do dializy.

Zapobieganie: eliminacja czynników alergizujących, kontrola stężenia elektrolitów we krwi, podanie przed zabiegiem leków przeciwhistaminowych, uspakajających, profilaktyczne podawanie preparatów witaminy D, farmakologiczne lub chirurgiczne leczenie nadczynności przytarczyc.

Postępowanie i leczenie: zastosowanie farmakoterapii, Hydroksyzyna, Clemastin, w szczególnych przypadkach dożylnie Lidokaina.

Odczyny gorączkowe – są reakcją na kontakt organizmu z bakterią lub objawem infekcji.

Objawy: gorączka, dreszcze, wymioty, spadek ciśnienia tętniczego.

Zapobieganie: przestrzeganie zasad aseptyki i antyseptyki przy dostępie naczyniowym, zapobieganie zakażeniom, szczególnie krwiopochodnym, dokładna dezynfekcja wewnętrzna i zewnętrzna aparatu do hemodializy, systematyczna kontrola bakteriologiczna wody, przestrzeganie higieny osobistej przez pacjenta.

Postępowanie i leczenie: podanie leków przeciwgorączkowych, pobranie materiału do badań bakteriologicznych, antybiotykoterapia, w przypadku ciężkich odczynów – przerwanie zabiegu.

Zespół pierwszego użycia dializatora – zespół objawów o charakterze nadwrażliwości na pierwszorazowy kontakt z dializatorem. Wyróżnia się dwa rodzaje reakcji na dializator:

1. Anafilaktyczna – niebezpieczna dla pacjenta, występuje w ciągu kilku pierwszych minut od rozpoczęcia dializy.

Objawy: świąd skóry, pokrzywka, duszność, niepokój, ból brzucha, ucisk i ból w klatce piersiowej, uczucie gorąca w przetoce i na całym ciele, spadek RR.

Postępowanie i leczenie: natychmiastowe przerwanie zabiegu bez oddawania krwi, podanie leków przeciwwstrząsowych, podanie tlenu do oddychania, kontrola parametrów życiowych.

2. Niespecyficzna – występuje częściej niż anafilaktyczna, mniej groźna dla pacjenta, może pojawić się w pierwszej godzinie dializy.

Objawy: kaszel, nadmierny odruch kichania, śluzowy nieżyt nosa, katar, łzawienie, umiarkowany świąd skóry, ból w okolicy krzyżowo-lędźwiowej, ucisk w klatce piersiowej.

Postępowanie i leczenie: kontynuacja dializy po podaniu tlenu, leczenie objawowe, wnikliwa obserwacja chorego, monitorowanie parametrów życiowych.

Zapobieganie: w obu przypadkach zmiana rodzaju dializatora, wnikliwa obserwacja pacjenta podczas kolejnych zabiegów¹⁸.

¹⁷ M. Liber, *Rola pielęgniarki w trakcie zabiegu hemodializy [w:] Leczenie nerkozastępcze w praktyce...*, op. cit., s. 131–146.

¹⁸ B. Białobrzeska, A. Dębska-Ślizień, *Pielęgniarstwo nefrologiczne*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2013.

Zespół niewyrównania – jest to zespół neurologiczny, który może wystąpić podczas pierwszych zabiegów hemodializy. Dotyczy pacjentów z wysokim stężeniem mocznika i kreatyniny we krwi, dużą kwasicią metaboliczną, bardzo przewodnionych. Do zespołu niewyrównania dochodzi w mechanizmie spadku mocznika i innych substancji rozpuszczonych w surowicy krwi, przez co krew staje się roztworem bardziej hipotonicznym niż komórki mózgowe. Wskutek tego woda przemieszcza się do tkanki mózgowej i następuje obrzęk mózgu.

Objawy: ból głowy, niepokój, dezorientacja, drżenie mięśniowe, zaburzenia widzenia, wymioty.

Zapobieganie: pierwsze dializy codzienne i krótsze, niska ultrafiltracja, zabieg z profilowanym stężeniem sodu.

Postępowanie i leczenie: przerwanie zabiegu, podanie leków uspokajających, monitorowanie parametrów życiowych¹⁹.

Hiperkaliemia – wysoki poziom potasu w surowicy krwi, powyżej 5,5 mmol/l. Występuje stosunkowo rzadko w czasie hemodializy. Najczęściej wynika z błędu dietetycznego, krwawienia z przewodu pokarmowego, recyrkulacji krwi w czasie zabiegu HD, hemolizy.

Objawy: drętwienie kończyn, obniżenie napięcia mięśni, tachykardia; spadek RR, biegunka, charakterystyczne zmiany w EKG.

Zapobieganie: eliminacja błędów dietetycznych, diagnostyka i leczenie krwawień z przewodu pokarmowego, ocena stopnia recyrkulacji w przetoece lub cewniku dializacyjnym, modyfikacja płynu dializacyjnego.

Postępowanie i leczenie: dializa z użyciem płynu z niskim stężeniem potasu, czasem dożylnie podanie preparatów wapnia, glukozy z insuliną.

Hipokaliemia – spadek stężenia potasu w surowicy krwi poniżej 3,5 mmol/l. Przyczyną hipokaliemii jest: niedożywienie, intensywne pocenie się, przewlekłe biegunki i wymioty, nieefektywna dializa.

Objawy: obniżenie siły mięśniowej, zaburzenia świadomości, charakterystyczne zmiany w EKG.

Zapobieganie: właściwe odżywienie pacjenta, diagnostyka i leczenie chorób przewodu pokarmowego, efektywna dializoterapia.

Postępowanie i leczenie: weryfikacja parametrów dializy, weryfikacja „suchej masy” pacjenta, kontrola nawodnienia, dializa ze zwiększonym stężeniem potasu w płynie dializacyjnym, doustna lub dożylna suplementacja potasu.

Hipoglikemia – na spadek poziomu cukru narażeni są pacjenci z nieprawidłowo leczoną cukrzycą, z chorobami wątroby, wyniszczeni, żywieni pozajelitowo. Do hipoglikemii dochodzi w wyniku wydializowania glukozy z surowicy krwi, stan taki jest jednak rzadkością, gdyż rutynowo stosuje się płyn dializacyjny z glukozą.

Objawy: wymioty, wzrost ciśnienia tętniczego, drżenie mięśniowe, utrata przytomności.

Zapobieganie: stosowanie płynu dializacyjnego z glukozą, kontrola glikemii w trakcie dializy; u pacjentów z wysokim ryzykiem wystąpienia hipoglikemii, podawanie roztworu glukozy przez cały czas trwania zabiegu.

¹⁹ M. Kalinowski, W. Trusewicz, *Ostre powikłania hemodializ [w:] Leczenie nerkozastępcze w praktyce...*, op. cit., s. 147–156.

Postępowanie i leczenie: podanie drogą doustną substancji spożywczych z wysokim indeksem glikemicznym, dożylnie podanie 40% roztworu glukozy.

Zator powietrzny – powikłanie zagrażające życiu, obecnie rzadko występujące. Do zatoru dochodzi w wyniku dostania się powietrza do linii żyłnej z powodu nieszczelnego połączenia igły z linią krwi lub nieszczelności linii żyłnej. Inną przyczyną może być zbyt mała podaź krwi z naczyń, a w przypadku cewnika dializacyjnego – złe jego zabezpieczenie i zasysanie powietrza. Zator może też powstać w czasie niekontrolowanego wlewu kroplowego podczas zabiegu i zakończeniu zabiegu z użyciem powietrza.

Objawy ogólne: duszność, uczucie rozpięcia w klatce piersiowej, sinica, kaszel. Objawy zależne od pozycji ciała: w pozycji siedzącej – zator przedostaje się do układu żylnego i naczyń mózgowych – drgawki, utrata przytomności, zgon. Pozycja leżąca – powietrze w prawym przedsionku i prawej komorze serca – objawy niewydolności prawokomorowej. Pacjent leży na prawym boku – powietrze w krążeniu płucnym i naczyniach obwodowych – naddciśnienie płucne i zatory tętnicze na obwodzie. W momencie przechodzenia przez układ żylny pacjent może gwałtownie reagować i krzyknąć.

Zapobieganie: sprawdzenie prawidłowości działania aparatu do HD, szczególnie detektora i alarmu powietrza, ścisła i dokładna kontrola wszystkich połączeń linii i igieł do hemodializy, nadzór nad przebiegiem zabiegu; pacjenta z cewnikiem w żyłę szyjną należy ułożyć w pozycji leżącej podczas podłączenia i odłączenia od aparatu; nie kończymy zabiegu z użyciem powietrza.

Postępowanie i leczenie: natychmiastowe przerwanie zabiegu, ułożenie chorego w pozycji Trendelenburga na lewym boku, podanie tlenu do oddychania, zaintubowanie pacjenta nieprzytomnego, podanie heparyny, kontrola radiologiczna i USG serca; pacjenta nie wolno pionizować przez kilkanaście do kilkudziesięciu godzin²⁰.

Hemoliza – powikłanie zagraża życiu pacjenta, obecnie bardzo rzadko występujące. Hemoliza polega na przechodzeniu hemoglobiny do osocza krwi z powodu uszkodzenia erytrocytów. Przyczyną może być niska osmolarność lub przegrzanie płynu dializacyjnego, zanieczyszczenie wody do produkcji płynu. Do hemolizy może dojść z powodu wysokiego ciśnienia w liniach krwi w wyniku ich zagięcia bądź skręcenia.

Objawy: ból pleców w okolicy lędźwiowej, ból brzucha, duszność, uczucie ciężaru w klatce piersiowej, niepokój, bóle wieńcowe, ból ręki z przetoką, jasna, przypominająca czerwone wino krew, tachykardia, a następnie bradykardia, zimna, wilgotna skóra, ostra hipowolemia z objawami zatrucia wodnego i obrzękiem mózgu, ostra hiperkaliemia, może dojść do uszkodzenia serca, wątroby lub trzustki.

Zapobieganie: nadzór nad aparatem do dializy w czasie jej trwania, autoryzowanie i serwisowanie aparatu do dializy, zapobieganie zanieczyszczeniu aparatury środkami dezynfekcyjnymi.

Postępowanie i leczenie: natychmiastowe przerwanie zabiegu bez oddawania krwi, podanie tlenu do oddychania, monitorowanie parametrów życiowych, pobranie krwi do oznaczenia poziomu Na, K, wolnej hemoglobiny i hematokrytu, pobranie próbek wody i płynu dializacyjnego, niezwłoczne leczenie hiperkaliemii, hospitalizacja pacjenta z uwagi na możliwość trwania hemolizy²¹.

²⁰ B. Białobrzeska, M. Urbaniak, *Charakterystyka przewlekłej choroby nerek*. [w:] *Jak dbać o dostęp naczyniowy...*, op. cit., s. 2–11.

²¹ A. Mucha, *Najczęstsze ostre powikłania hemodializ*, *Dializa i Ty* 2012, nr 3 (18), s. 16–17.

Edukacja pacjenta

Edukacja jest istotnym elementem opieki nefrologicznej i wpływa na zmniejszenie chorobowości i śmiertelności w tej populacji pacjentów²². Zadania edukacyjne, określone jako wychowawcze, stanowią nieodłączny element opieki pielęgniarskiej. Głównym ich celem jest udzielanie pacjentowi informacji o chorobie, zapobieganiu powikłaniom oraz kształtowaniu pożądanych zachowań umożliwiających jak najlepsze samopoczucie i długie życie²³. Samokontrola pacjenta to ważny element leczenia powtarzalnymi hemodializami, gdyż stan zdrowia pacjenta dializowanego w 70% zależy od niego samego²⁴. Ważnym elementem edukacji jest nauczenie pacjenta samokontroli i samoobserwacji własnego organizmu²⁵. Samokontrola polega przede wszystkim na kontrolowaniu diety, zarówno jakościowym, jak i ilościowym, oraz na kontroli ilości przyjmowanych płynów²⁶. Ważne jest uświadomienie choremu, że dieta stanowi znaczną część dializoterapii, a stałe przewodnienie może prowadzić do znacznego obciążenia układu krążenia, akceleracji nadciśnienia, uszkodzenia mięśnia sercowego oraz zastoinowej niewydolności krążenia. Leczenie żywieniowe, zapewniające choremu odpowiednią ilość energii i składników odżywczych, znacznie ogranicza ilość tworzonych toksycznych produktów przemiany materii, znosi niedożywienie, spowalnia postęp choroby i poprawia stan odżywienia. Ścisłego przestrzegania wymaga od chorego również leczenie farmakologiczne, które obejmuje leczenie niedokrwistości erytropoetyną, wyrównanie gospodarki wapniowo-fosforanowej.

Ograniczenia w diecie wymaga sól, gdyż nadmierna podaż soli zwiększa pragnienie, a więc przyczynia się do nadmiernych przyrostów wagi, podwyższenia ciśnienia tętniczego oraz może prowadzić do zatrzymania wody w organizmie i powstawania obrzęków, a nawet obrzęku płuc. Szczególną uwagę w diecie chorego dializowanego należy poświęcić spożyciu przez niego produktów zawierających potas. Pacjent powinien być poinformowany, że nadmiar potasu we krwi może spowodować groźne dla życia zaburzenia rytmu serca, z nagłym zatrzymaniem krążenia włącznie. Chory dializowany powinien umieć rozpoznać pierwsze objawy hiperkaliemii i hipokaliemii, którymi są: mrowienie w okolicy ust i języka, osłabienie siły rąk, mrowienie nóg. W przypadku pojawienia się tych objawów pacjent powinien niezwłocznie zgłosić się na dializę²⁷.

W terapii dietetycznej przydatne jest prowadzenie przez pacjenta dzienniczka spożycia, co pomaga narzucić mu dyscyplinę terapeutyczną, ułatwia zrozumienie procesu leczenia,

²² J. Lange, E. Wojtaszek, *Program edukacji pacjentów z przewlekłą chorobą nerek*, Forum Nefrologiczne, tom 4, nr 1, 2011, s. 47–50.

²³ J. Bielawska, *Kompetencje zawodowe pielęgniarki*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2012, nr 8, s. 5–17.

²⁴ S. Rodak, *Co na naszym stole? Zalecenia dietetyczne dla pacjentów hemodializowanych*, Dializa i Ty 2013, nr 1 (19), s. 19–21.

²⁵ J. Bielawska, *Pacjent z niepełnosprawnością w oddziale szpitalnym. Wybrane zagadnienia* [w:] *Interdyscyplinarny wymiar zdrowia*, red. J. Żółtańska, M. Bujnowska, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2016, s. 7–14.

²⁶ K. Michalik, *Jak przekonać pacjentów do stosowania diety w przewlekłej niewydolności nerek*, Dializa i Ty 2012, nr 2 (17), s. 15–16.

²⁷ J. Pietrzyk i wsp., *Żywność chorych z niewydolnością nerek*, Wydawnictwo Proserpius, Koszalin 2010, s. 19–22.

a przede wszystkim pozwala na korygowanie popełnianych błędów żywieniowych. Nauką właściwej diety powinny być objęte, obok samego zainteresowanego, również osoby w rodzinie odpowiedzialne za przygotowanie posiłków.

Najtrudniejszym zadaniem dietetycznym stojącym przed pacjentem i personelem stacji dializ jest zachowanie dyscypliny w przyjmowaniu płynów. Pielęgniarka powinna stale przypominać choremu o konieczności przestrzegania reżimu płynowego, który nie powinien przekraczać 2–3% masy ciała. Pożywienie zawiera średnio 800–1000 ml płynów (są to tzw. płyny „niewidoczne”). Płyny tzw. „widoczne”, które pacjent przyjmuje codziennie, to: woda, kawa, herbata, napoje i zupy. Dozwolona ilość płynów to ilość wydalanego na dobę moczu plus około 0,5 l na pokrycie strat wydalanych z potem, kałem i oddechem²⁸. Można zwiększyć podaż płynów w przypadku upalnej pogody, wysokiej gorączki, obfitego pocenia się oraz wymiotów i biegunek. Aby wspomóc chorego w zmaganiach z reżimem płynowym, można przekazać mu kilka sposobów na zmniejszenie pragnienia. Należą do nich: unikanie słonych potraw, jedzenie w kawałkach zimnych lub mrożonych owoców, używanie do picia małej filiżanki, ssanie kostki lodu lub plasterka schłodzonej świeżej cytryny, ograniczenie spożycia słodczy, ssanie cukierków miętowych lub gumy do żucia bez cukru. Pomocne jest też częste płukanie jamy ustnej bez połykania wody²⁹. Pacjent musi też wiedzieć, że duże przybory wagi między dializami i konieczność odwodnienia kilku kilogramów w czasie jednej hemodializy mogą spowodować wykrzepienie przetoki. Temat diety należy z pacjentem omawiać wielokrotnie, w zależności od jego stanu i potrzeb.

W procesie leczenia hemodializami istotną rolę zajmuje także aktywność fizyczna chorego. Poprawia ona wydolność krążenia, wpływa korzystnie na metabolizm glukozy i lipidów, zapobiega osteoporozie. Należy zatem uświadomić choremu, iż choroby współistniejące, takie jak: nadciśnienie tętnicze, cukrzyca, choroby sercowo-naczyniowe, zmiany degeneracyjne mięśni i kości, nie stanowią przeszkody dla ćwiczeń fizycznych, a wręcz są zalecane, należy je tylko indywidualnie dostosować do stanu pacjenta. Kolejnym elementem edukacyjnym jest nauczenie pacjenta obserwacji i pielęgnacji dojścia naczyniowego. Bezpośrednio po wykonaniu przetoki tętniczo-żylną ważną jest obserwacja miejsca zabiegu pod kątem krwawienia, obrzęku, zaczerwienienia oraz sinicy lub błądosi palców dłoni, mogąca świadczyć o ich niedokrwienu. Należy chronić opatrunek przed zabrudzeniem i nauczyć pacjenta wysłuchiwania szumu przetoki. Pacjent musi wiedzieć, że nie wolno mu dźwigać ciężarów, leżeć na ręce z przetoką, chodzić lub siedzieć z ręką opuszczoną wzdłuż ciała. Po usunięciu szwów, czyli w 10–14 dobie, pacjent powinien rozpocząć systematyczne ćwiczenia przetoki. Spowodują one, że naczynia żyłne powiększą się, staną się grubsze i mocniejsze. Duże i widoczne żyły pozwolą na bezbolesne wkłuwanie igieł i wykonanie skutecznej dializy. Oprócz personelu stacji dializ również pacjent musi dbać o to, aby przetoka nie wykrzepiła. Należy uczulić go, aby nie nosił ciasnych ubrań, mankietów, gumek w rękawie, zegarków, bransolet, które mogą uciskać przetokę. Na ręce z przetoką nie wolno mierzyć ciśnienia tętniczego, pobierać krwi ani podawać iniekcji dożylnych czy wlewów kroplowych. Chory musi codziennie kontrolować szmer w przetoce, a wszelkie zmiany w jej funkcjonowaniu, takie jak: brak szmeru, bolesność, obrzęk, zaczerwienienie czy stwardnienie, zgłosić niezwłocznie personelowi stacji dializ. Nie należy pominąć również poinformowania chorego

²⁸ Ibidem.

²⁹ M. Kaczkan, S. Małgorzewicz, *Zasady żywienia u pacjentów leczonych metodami nerkozastępczymi* [w:] *Leczenie nerkozastępcze w praktyce...*, op. cit., s. 462–472.

o konieczności zachowania szczególnej dbałości o higienę osobistą okolic przetoki, gdyż zdarza się, że jej brak powoduje poważne powikłania pod postacią zakażeń³⁰.

Podsumowanie

Ważnym członkiem w zespole terapeutycznym stacji dializ jest pielęgniarka. To właśnie ona jest najbliższym pacjentowi, sprawuje bezpośredni nadzór nad prawidłowym przebiegiem zabiegu hemodializy, obserwuje chorego, reaguje natychmiast, kiedy pojawią się powikłania. Odgrywa również znaczącą rolę w edukacji chorych, co skutkuje poprawą jakości życia i lepszym samopoczuciem w okresie międzydializacyjnym oraz zmniejszeniem liczby powikłań, które w tej grupie chorych są niestety nieuniknione. Powikłania te mogą wynikać zarówno z choroby podstawowej, jak i z chorób towarzyszących, braku samodyscypliny pacjenta, a także z błędów jatrogennych, wad sprzętu jednorazowego czy awarii aparatów do hemodializy. Istotną rzeczą jest, aby pielęgniarka stacji dializ umiała rozpoznać pojawiające się powikłanie i odpowiednio szybko na nie zareagowała.

Bibliografia:

- Barwina M., Chodorowski Z., Sein Anand J., *Ostre zatrucia [w:] Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 71–74.
- Białobrzaska B., Dębska-Ślizień A., *Pielęgniarstwo nefrologiczne*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2013.
- Białobrzaska B., Kawecka A., Kliś A., *Rodzaje dostępu naczyniowego do hemodializy [w:] Jak dbać o dostęp naczyniowy do hemodializy*, red. B. Białobrzaska, A. Kliś, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 18–28.
- Białobrzaska B., Urbaniak M., *Charakterystyka przewlekłej choroby nerek [w:] Jak dbać o dostęp naczyniowy do hemodializy*, red. B. Białobrzaska, A. Kliś, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 2–11.
- Bielawska J., *Kompetencje zawodowe pielęgniarki*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2012, nr 8/, s. 5–17.
- Bielawska J., *Pacjent z niepełnosprawnością w oddziale szpitalnym. Wybrane zagadnienia [w:] Interdyscyplinarny wymiar zdrowia*, red. J. Żółtańska, M. Bujnowska, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2016, s. 7–14.
- Bujnowska M., *Zarys anatomii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2014.
- Bujnowska M., *Zarys fizjologii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2017.
- Durlik M., Ciancira J., Rutkowski B., *Zalecenia postępowania profilaktycznego i leczniczego w zakażeniach wirusami zapalenia wątroby typu B i C u pacjentów z przewlekłymi chorobami nerek*, *Nefrologia i Dializoterapia Polska* 2007, nr 11, s. 141–145.

³⁰ A. Mierzwa, H. Suder, *Opieka pacjenta nad przetoką tętniczo-żylną*, *Dializa i Ty* 2011, nr 4(15), s. 19.

- Dutkowska D., Rumianowski B., Grochans E., Beata Karakiewicz i wsp., *Porównanie jakości życia pacjentów hemodializowanych i dializowanych otrzewnowo*, *Problemy Higieny i Epidemiologii* 2012, nr 93(3), s. 529–535.
- Kaczkan M., Małgorzewicz S., *Zasady żywienia u pacjentów leczonych metodami nerkozastępczymi* [w:] *Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 462–472.
- Kalinowski M., Trusewicz W., *Ostre powikłania hemodializ* [w:] *Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk, s. 147–156.
- Książek A., Załuska W., *Hemodializa* [w:] *Nefrologia*, red. A. Książek, B. Rutkowski, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2004.
- Lange J., Wojtaszek E., *Program edukacji pacjentów z przewlekłą chorobą nerek*, *Forum Nefrologiczne*, tom 4, nr 1, 2011, s. 47–50.
- Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2008.
- Liber M., *Rola pielęgniarki w trakcie zabiegu hemodializy* [w:] *Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. Rutkowski B., Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 131–146.
- Michalik K., *Jak przekonać pacjentów do stosowania diety w przewlekłej niewydolności nerek*, *Dializa i Ty* 2012, nr 2(17), s. 15–16.
- Mierzwa A., Suder H., *Opieka pacjenta nad przetoką tętniczo-żylną*, *Dializa i Ty* 2011, nr 4(15), s. 19.
- Mucha A., *Najczęstsze ostre powikłania hemodializ*, *Dializa i Ty* 2012, nr 3(18), s. 16–17.
- Pietrzyk J. i wsp., *Żywienie chorych z niewydolnością nerek*, Wydawnictwo Prosperius, Koszalin 2010, s. 19–22.
- Podręcznik dializoterapii*, red. A. Książek, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2009.
- Rodak S., *Co na naszym stole? Zalecenia dietetyczne dla pacjentów hemodializowanych*, *Dializa i Ty* 2013, nr 1(19), s. 19–21.
- Rutkowski B. i Król E., *Przewlekła choroba nerek* [w:] *Leczenie nerkozastępcze – poradnik dla pacjentów i ich rodzin*, red. B. Rutkowski, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2010, s. 28–38.
- Rutkowski B., Rutkowski P., *Leksykon chorób nerek i terapii nerkozastępczej*, Termedia, Poznań 2010, s. 73.
- Rutkowski B., Zdrojewski Z., *Ostra niewydolność nerek* [w:] *Leczenie nerkozastępcze w praktyce pielęgniarskiej*, red. B. Rutkowski, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 34–46.
- Smith F.G., Yeung J., *Intensywna terapia. Najważniejsze zagadnienia*, PZWL, Warszawa 2014.
- Weyde W., Krajewska M., Klinger M., *Dostęp naczyniowy do hemodializy*, *Forum Nefrologiczne* 2008, tom 1, nr 3, s. 119–126.

SUMMARY

Małgorzata Wieczorek, Joanna Żółtańska, Małgorzata Lesińska-Sawicka

The role and tasks of nurses taking care of patients in hemodialysis

Renal replacement therapy may take the form of dialysis and kidney transplantation. Dialysis is performed by means of two methods: hemodialysis and peritoneal dialysis. Hemodialysis (HD) is a dynamic procedure during which the patient's blood plasma is exposed for a few hours to a therapeutic solution such as dialysis fluid. The most important acute complications that may occur during the procedure are hypotension and hypertonic muscle cramps, skin pruritus, fever, hypoglycaemia. The less frequently observed complications include the first dialysis use syndrome, decompensation syndrome, hyper- and hypocalcaemia, air embolism and hemolysis. A nurse is an important member of the therapeutic dialysis unit. She is in direct control of the normal course of hemodialysis, she observes the patient, reacting immediately whenever complications occur. She plays an important role in the process of educating patients, which results in improved quality of life and improved well-being observed in patients during the interval between dialysis and the reduction in the number of occurring complications.

Key words: hemodialysis, post-hemodialysis complications, nursing care.

Data wpływu artykułu: 20.06.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 03.08.2017 r.

Alicja Ziembowska

Absolwentka kierunku Pielęgniarstwo w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Witelona w Legnicy

e-mail: alicjaziembowska@gmail.com

Joanna Żółtańska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy,

Wydział Nauk o Zdrowiu i Kulturze Fizycznej

e-mail: zoltanskaj@pwsz.legnica.edu.pl

Problemy pielęgnacyjne pacjenta z miażdżycą tętnic kończyn dolnych – studium przypadku

STRESZCZENIE

Jedną spośród często spotykanych chorób naczyniowych jest miażdżycą tętnic kończyn dolnych. W Polsce z powodu niedokrwienia kończyn dolnych w poradni chirurgii naczyniowej leczonych jest około 40 tysięcy chorych. Leczenie dzielimy na: zachowawcze i inwazyjne. Celem pracy była próba przedstawienia problemów pielęgnacyjnych pacjenta z miażdżycą tętnic kończyn dolnych. W pracy posłużono się metodą „studium indywidualnego przypadku”. Wykorzystano następujące techniki badawcze: wywiad, analiza dokumentacji medycznej, obserwacja, pomiar parametrów życiowych. Nowoczesne standardy postępowania zakładają indywidualizację opieki medycznej nad pacjentem, z uwzględnieniem współdziałania pacjenta w planowaniu terapii. Występowanie wzajemnych interakcji między stanem fizycznym, emocjonalnym i społecznym a stopniem nasilenia dolegliwości wynikających z choroby sprawia, że pracownicy ochrony zdrowia zobowiązani są do wielowymiarowej oceny stanu zdrowia, z uwzględnieniem perspektywy pacjenta. W opiece nad chorym niezbędna jest interdyscyplinarność ukierunkowana na: farmakoterapię, rehabilitację, profilaktykę wtórną z redukcją czynników ryzyka miażdżycy, przestrzeganie właściwej diety, zwiększenie aktywności ruchowej oraz wsparcie psychologiczne.

Słowa kluczowe: miażdżycą tętnic kończyn dolnych, problemy pielęgnacyjne, opieka pielęgnarska.

Wstęp

Miażdżycą stanowi obecnie jeden z najpoważniejszych problemów zdrowotnych ludzkości. Ze względu na częstotliwość jej występowania, etiopatogenezę i skutki ekonomiczne została zaliczona do chorób cywilizacyjnych, a choroby układu krążenia stanowią obecnie najczęstszą przyczynę zgonów w społeczeństwach krajów wysoko rozwiniętych. Miażdżycą wraz z jej

powikłaniami u pacjentów po 40. roku życia doprowadza do 95% zawałów serca, 90% niedokrwienia kończyn dolnych i około 75% niedokrwienych udarów mózgu¹.

Jedną spośród często spotykanych chorób naczyniowych jest miażdżycza tętnic kończyn dolnych. W Polsce z powodu niedokrwienia kończyn dolnych do poradni chirurgii naczyniowej trafia co roku około 40 tysięcy chorych. Z badań epidemiologicznych wynika, iż drugie tyle pacjentów nie jest objętych żadną pomocą specjalistyczną pomimo objawów zaawansowanej choroby tętnic. W grupie osób, u których zostało rozpoznane przewlekłe niedokrwienie kończyn dolnych, 30% umiera w okresie 5 lat, 75% z tych zgonów jest spowodowana przyczynami sercowo-naczyniowymi. Aż 5% chorych powyżej 65. roku życia, ze stwierdzonym chromaniem przestankowym, wymaga wykonania dużej amputacji (powyżej stawu kolanowego) w okresie 5 lat².

Miażdżycza to proces złożony, długotrwały i wielopłaszczyznowy. Polega na odkładaniu się w ścianie tętnic tłuszczów, głównie cholesterolu, oraz włóknika, krwinek i soli wapnia. Doprowadza to do zwężenia lub zamknięcia światła naczynia, przez co zmniejsza się dopływ krwi do tkanek.

Proces tworzenia się miażdżycy można podzielić na 6 etapów:

- a) dysfunkcję śródbłonna,
- b) przenikanie lipoprotein LDL do błony wewnętrznej,
- c) migrację monocytów – makrofagów do warstwy podśródbłonkowej oraz przekształcenia się ich w komórki piankowe z następczym rozpadem,
- d) proces trombogenezы,
- e) migrację komórek mięśni gładkich z błony środkowej do wewnętrznej i ich rozplem,
- f) tworzenie się tkanki łącznej międzykomórkowej³.

Czynniki wpływające na rozwój miażdżycy możemy podzielić na:

- a) niespodlegające modyfikacji:
 - wiek (mężczyźni ≥ 45 lat, kobiety ≥ 55 lat),
 - płeć (większe ryzyko u mężczyzn niż u kobiet przed menopauzą),
 - wczesne (u mężczyzn < 55 . roku życia, u kobiet < 65 . roku życia) występowanie w rodzinie choroby niedokrwiennej serca lub chorób innych tętnic na podłożu miażdżycy,
 - już rozwinięta choroba niedokrwiennej serca lub choroby innych tętnic na podłożu miażdżycy;
- b) podlegające modyfikacji:
 - nieprawidłowe żywienie,
 - palenie tytoniu,
 - mała aktywność fizyczna,
 - nadciśnienie tętnicze,
 - zwiększone stężenie cholesterolu LDL (LDL-C) w osoczu,
 - małe stężenie cholesterolu HDL (HDL-C),

¹ W. Noszczyk, *Miażdżycza i inne choroby tętnic obwodowych*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.

² P. Rościszewski, M. Koziarska-Rościszewska, *Niezdolność do pracy u osób z niedokrwieniem kończyn dolnych*, Orzecznictwo Lekarskie 2009, nr 6(1), s. 48–66.

³ S. Łopaciuk, *Zakrzepy i zatory*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002.

- zwiększone stężenie triglicerydów (TG),
 - upośledzona tolerancja glukozy lub cukrzyca,
 - nadwaga i otyłość,
 - stres;
- c) dodatkowo – zwiększone stężenie w osoczu:
- białka C-reaktywnego (CRP),
 - homocysteiny,
 - lipoproteiny,
 - fibrynogenu⁴.

Najczęściej zmiany miażdżycowe obserwowane są w tętnicach wieńcowych oraz w tętnicach wychodzących z łuku aorty. Problem miażdżycy w tętnicach kończyn dolnych charakteryzuje się dużym zaawansowaniem zmian w tętnicy udowej powierzchownej⁵.

Tętnica udowa wychodzi z tętnicy biodrowej zewnętrznej. Jej początkowy odcinek leży w miejscu trójkąta udowego, który jest pokryty blaszką powierzchniową powięzi szerokiej uda i sąsiaduje bocznie z nerwem udowym oraz przyśrodkowo z żyłą udową.

Tętnica podkolanowa położona jest w dole podkolanowym. Ma ona wiele odgałęzień, między innymi do więzadeł i stawu kolanowego, mięśni oraz sieci stawowej kolana. Dzieli się ona na tętnicę piszczelową przednią i tylną⁶.

Tworzenie się płytek miażdżycowych w kończynie dolnej początkowo prowadzi do ograniczenia chodzenia, w końcowej fazie może doprowadzić do niedokrwienia i martwicy.

Objawy miażdżycy kończyn dolnych

Miażdżycę trudno jest początkowo rozpoznać, ponieważ w pierwszych etapach choroby nie daje żadnych dolegliwości bólowych. Rozwija się stopniowo przez lata, doprowadzając do zwężenia światła naczynia, aby ujawnić się w postaci wysiłkowych bólów kończyn. Zaburzenia przepływu pojawiają się przy zwężeniu przekraczającym 70%. Dlatego duży odsetek pacjentów, u których postępuje miażdżycą tętnic kończyn dolnych, nie ma do tego momentu objawów klinicznych niedokrwienia. Pojawiają się one wraz z zaawansowaniem choroby.

Do podstawowych objawów zaliczamy:

- chromanie przestankowe – są to bóle lub bolesne skurcze mięśni kończyny dolnej podczas wysiłku, które ustępują podczas odpoczynku w ciągu 10 minut, ból w zależności od lokalizacji miażdżycy może obejmować uda i podudzia,
- bóle kończyn dolnych,
- zmęczenie,
- oziębienie kończyny z powodu niedokrwienia,
- drętwienie, błądność kończyn dolnych,
- owrzodzenia,
- obrzęk łydek lub stóp,
- zmiana koloru w opuszkach palców nóg przy bardzo niskich temperaturach,

⁴ A. Szczeklik, P. Gajewski, *Interna Szczeklika. Podręcznik chorób wewnętrznych*, Medycyna Praktyczna, Kraków 2014, s. 147–164.

⁵ M. Bujnowska, *Zarys fizjologii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2017.

⁶ M. Bujnowska, *Zarys anatomii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2014.

- obrzęk wraz z zaczerwienieniem lub nadwrażliwością,
- utrata owłosienia (w wyniku zmniejszenia perfuzji tętniczej może wtedy dojść również do brązowo-czarnych owrzodzeń wtórnych, które mogą prowadzić do powstania zgorzeli),
- martwica⁷.

Do sklasyfikowania stopnia nasilenia dolegliwości klinicznych niedokrwienia kończyn dolnych służy skala Fontaine'a:

- I – upośledzenie ukrwienia kończyn dolnych z wyłączeniem objawów subiektywnych,
- II A – chromanie przestankowe, które występuje po przejściu większej odległości niż 200 metrów,
- II B – chromanie przestankowe, które występuje po pokonaniu dystansu mniejszego niż 200 metrów,
- III – ból spoczynkowy oraz obecność zmian troficznych,
- IV – martwica⁸.

Leczenie obwodowej miażdżycy kończyn dolnych

1. Leczenie zachowawcze – ma na celu zmniejszenie tempa progresji zmian chorobowych, zmniejszenie objawów i wydłużenie dystansu chromania, a także zmniejszenie powikłań choroby oraz wyeliminowanie czynników ryzyka miażdżycy podlegających modyfikacji. Polega ono na: zaprzestaniu palenia tytoniu (główny czynnik wywołujący chromanie – rok po zaprzestaniu palenia ryzyko wystąpienia chromania jest takie jak u niepalących)⁹, kontroli i normalizacji poziomu glikemii u chorych na cukrzycę (stopień zaawansowania choroby i jej nasilenie może korelować zwłaszcza z postaciami ciężkiego niedokrwienia), normalizacji ciśnienia tętniczego, normalizacji poziomu cholesterolu. Najważniejszym elementem w terapii jest włączenie aktywności fizycznej, w tym regularnych treningów marszowych. W przypadku niedokrwienia kończyn dolnych z chromaniem jest to terapia alternatywna do klasycznych zabiegów chirurgicznych¹⁰. U pacjentów z lekkim i umiarkowanym chromaniem stosowanie regularnego treningu marszowego (przynajmniej trzy razy w tygodniu po 30 minut) daje takie same odległe (po 2 latach) wyniki jak leczenie chirurgiczne¹¹. Wprowadzenie nowych wewnątrznaczyniowych technik zabiegowych, które wiążą się z niższym

⁷ Z. Gaciong, P. Jędrusik, *Przewodnik Batesa po badaniu podmiotowym i przedmiotowym*, Wydawnictwo Termedia, Poznań 2010.

⁸ Grupa Robocza Europejskiego Towarzystwa Kardiologicznego (ESC) do spraw rozpoznania i leczenia chorób tętnic obwodowych. Autorzy/członkowie Grupy Roboczej: Michał Tendera (przewodniczący; Polska), 2011, *Wytyczne dotyczące rozpoznania i leczenia chorób tętnic obwodowych*, Kardiologia Polska 2011, 69, supl. VI, s. 271–340.

⁹ J.A. Critchley, S. Capewell, *Mortality risk reduction associated with smoking cessation in patients with coronary heart disease: a systematic review*, JAMA 2003, nr 290(1), s. 86–97.

¹⁰ S. Spronk, J.L., Bosch, P.T. den Hoed et al., *Intermittent claudication: clinical effectiveness of endovascular revascularization versus supervised hospital-based exercise training – randomized controlled trial*, Radiology 2009, nr 250, s. 586–595.

¹¹ R. M. Greenhalgh, J. J. Belch, L. C. Brown et al., *The adjuvant benefit of angioplasty in patients with mild to moderate intermittent claudication (MIMIC) managed by supervised exercise, smoking cessation advice and best medical therapy: results from two randomised trials for stenotic femoropopliteal and aortoiliac arterial disease*, European Journal of Vascular and Endovascular Surgery 2008, nr 36, s. 680–688.

ryzykiem powikłań, skłania do wcześniejszej kwalifikacji pacjentów do leczenia inwazyjnego – zwłaszcza w przypadku małej poprawy podczas leczenia zachowawczego. Dają też możliwość leczenia z obciążeniami ogólnoustrojowymi, których występowanie nasila się z wiekiem. Farmakoterapia jest stosowana jako leczenie skojarzone z redukcją czynników ryzyka i treningiem marszowym. Jednak nie ma jednoznacznych dowodów na wpływ farmakoterapii na wydłużenie dystansu chrania.

2. Leczenie inwazyjne – wskazaniem do leczenia zabiegowego jest brak poprawy po leczeniu zachowawczym. Leczenie inwazyjne dzielimy na:

a) wewnątrznaczyniowe:

- PTA (*percutaneous transluminal angioplasty*) – przezskórna angioplastyka balonowa,
- założenie stentów,
- miejscowa tromboliza;

b) operacyjne:

- wszczępienie pomostu omijającego (syntetyczny lub z żyły pacjenta), możemy podzielić na: anatomiczne, pozaanatomiczne,
- sympatektomia,
- mechaniczne udrożnienie tętnic (endarterektomia, profudoplastya),
- amputacja kończyny¹².

Amputacja kończyny dolnej

Podjęcie decyzji o amputacji nie jest łatwe, szczególnie dla pacjenta, mimo to często jest jedyną drogą postępowania chroniącą przed groźnymi powikłaniami oraz zgonem, który jest skutkiem rozwijających się zmian martwiczych i ogólnej reakcji organizmu¹³.

Wskazania do amputacji:

- bezwzględne – polegają na ratowaniu życia za cenę amputacji kończyny; dzielimy je na natychmiastowe (amputacje dokonane przez uraz, zmiążdżenie kończyny lub zgorzel gazowa, bez możliwości innych metod leczenia) oraz wtórne (amputacja konieczna, ale jest czas do przygotowania pacjenta do operacji, np. krytyczne niedokrwienie kończyny po wcześniejszych nie dających efektów terapeutycznych próbach leczenia innymi metodami);
- względne – we wszystkich innych przypadkach, w których odjęcie kończyny może doprowadzić do poprawy funkcji narządu, a tym samym uwolnić pacjenta od stałych bólów oraz niegojących się, rozległych ran; decyzję o wykonaniu amputacji pacjent powinien podjąć po konsultacji z psychologiem¹⁴.

Początkowo amputacji podlegają najbardziej dystalne części kończyny, z powodu lepszych warunków do rehabilitacji¹⁵.

¹² W. Hendiger, A. Siwka, P. Słowiński i współ., *Interwencje naczyniowe w objawowej miażdżycy tętnic kończyn dolnych u osób starszych*, Postępy Nauk Medycznych 2016, XXIX (11B), s. 51–56.

¹³ S. Głuszek, *Chirurgia. Podręcznik dla studentów wydziałów nauk o zdrowiu*, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2008.

¹⁴ O. J. Garden, A. W. Bradbury, J. L. R. Forsythe, R. W. Parks, *Chirurgia. Podręcznik dla studentów*, Edra Urban & Partner, Wrocław 2012, s. 387–398.

¹⁵ Ż. Fiodorenko-Dumas, A. Pupka, *Rehabilitacja w chorobach naczyń obwodowych*, Wydawnictwo MedPharm Polska, Wrocław 2011.

Poziomy amputacji kończyny dolnej:

1. Stopa – nie wymaga protezowania, pacjent może opierać się na kikutcie (zalecane jest wtedy obuwie ortopedyczne):

- palce,
- częściowe odjęcie stopy na wysokości śródstopia.

2. Amputacja Syme'a – na wysokości kostek.

3. Goleń – wykonywana na poziomie połowy jej długości do granicy 1/3 bliższej.

4. Udo – jeśli istnieje możliwość, amputację wykonuje się na 7–10 cm powyżej szpary stawu kolanowego. Jeśli kikut udowy osiąga długość 30 cm (przy zmierzeniu od krętarza większego), to jest na tyle długi i silny, by użyć w protezie nowoczesny staw kolanowy. W przypadku niemożności wykonania amputacji na tej wysokości, dąży się do ocalenia jak najdłuższego kikutka.

5. Wyłuszczenie w stawie biodrowym – bardzo rzadko spotykane, zazwyczaj wykonywane z powodu zmian martwiczych albo zgorzeli niedokrwionego kikutka po amputacji uda. Po takiej amputacji choremu zalecana jest proteza „kanadyjska”, która oprócz stawu kolanowego zawiera również staw biodrowy¹⁶.

Cel pracy

Celem pracy była próba przedstawienia problemów pielęgnacyjnych pacjenta z miażdżącą tętnic kończyn dolnych.

Material i metoda

W pracy posłużono się metodą studium indywidualnego przypadku. Wykorzystano techniki badawcze: wywiad, analiza dokumentacji medycznej, obserwacja, pomiar parametrów życiowych.

Opis przypadku

52-letni pacjent ze zdiagnozowaną od 4 lat miażdżycą zarostową kończyn dolnych: prawej i lewej, w przeszłości po zabiegach angiochirurgicznych (stan po endarektomii tętnicy udowej wspólnej i biodrowej zewnętrznej prawej oraz po sympatektomii lędźwiowej prawostronnej), przyjęty w trybie planowym w oddział angiochirurgii z powodu postępującego braku czucia, ze zmianami niedokrwionymi kończyny dolnej prawej (IV stopień wg skali Fontaine'a) oraz z zaawansowanymi zmianami miażdżycowymi kończyny dolnej lewej, z drobnymi, trudno gojącymi się, bolącymi owrzodzeniami. Chory od 30 lat nałogowo pali papierosy.

Po przyjęciu pacjenta na oddział wykonano zabieg udrożnienia tętnicy udowej powierzchownej i podkolanowej prawej. W wyniku braku poprawy ukrwienia kończyny wykonano amputację podudzia prawego. W przebiegu pooperacyjnym doszło do ropienia kikutka i martwicy mięśni podudzia, w wyniku czego wykonano amputację udową prawostronną.

Równocześnie stwierdzono objawy niedokrwienia lewej kończyny dolnej. Pacjent miał wykonaną angiografię tętnic lewej kończyny dolnej. Badanie wykazało wielopoziomowe istotne zwężenia lewej tętnicy udowej powierzchownej, odcinkową niedrożność lewej tętnicy podkolanowej i międzykostnej. W tym samym czasie został wykonany zabieg angioplastyki

¹⁶ W. Noszczyk, *Chirurgia. Repetytorium*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2012.

balonowej wyżej wymienionych zmian, który z powodu odwarstwień ściany naczynia uzupełniono stentoplastyką.

Aktualnie pacjent jest w 14 dobie po amputacji podudzia prawego. Rozpoczęto rehabilitację oraz naukę zakładania protezy. Utrzymuje się wysoki poziom cholesterolu całkowitego (270 mg/dl), cholesterolu LDL (135 mg/dl) oraz trójglicerydów (160 mg/dl). Podstawowe parametry życiowe: temperatura 37,2°C, RR 130/80 mmHg, tętno 86 ud./min. Dolegliwości zgłaszane przez chorego: bóle fantomowe, ból lewej kończyny dolnej, szybka męczliwość, problemy z poruszaniem się. Pomimo zdiagnozowanej od 4 lat miażdżycy pacjent przejawia małą wiedzę na temat swojej jednostki chorobowej. Nowo zaistniała sytuacja jest dla niego bardzo trudna. Ciężko jest mu się pogodzić z brakiem kończyny, jednak aktywnie bierze udział w rehabilitacji.

Schorzenia towarzyszące:

- hiperlipoproteinemia mieszana,
- miażdżycza aorty, tętnic wieńcowych serca, tętnic szyjnych i tętnic kończyn dolnych,
- przewlekłe niedokrwienie kończyny dolnej lewej – IV wg Fontaine,
- wieloogniskowe owrzodzenia grzbietu lewej stopy,
- przewlekła niewydolność żylna – V wg CEAP,
- choroba niedokrwienności serca,
- dławica piersiowa stabilna (CCS 0/1),
- przewlekła graniczna niewydolność nerek,
- wole mieszane (guzkowo-torbielowe) z eutyrozą.

Przebyte choroby i operacje:

- stan po endarektomii tętnicy udowej wspólnej i biodrowej zewnętrznej prawej, oraz po sympatektomii lędźwiowej prawostronnej,
- stan po operacyjnym usunięciu raka podstawno komórkowego skóry okolicy skroniowej.

Leki przyjmowane na stałe – na podstawie zleceń lekarskich zapisanych pacjentowi w Indywidualnej Karcie Zleceń Lekarskich:

- Agapurin 600 retard p.o. 2x1 tabl.,
- Ticlo (Ifapidin) 250 mg p.o. 2x1 tabl. – nazwa międzynarodowa: Ticlopidini hydrochloridum,
- Zocor 20 mg p.o. 1x dziennie, wieczorem – nazwa międzynarodowa: Simvastatinum,
- Hydrochlorothiazyd 12,5 mg p.o. 1 tabl. rano co drugi dzień,
- Ulfamid 20 mg p.o. 1x dziennie, wieczorem – nazwa międzynarodowa: Famotidine,
- Clexane 0,4mg s.c. 1x dziennie – nazwa międzynarodowa: Enoxaparinum natricum,
- Ketonal 100 mg p.o. w razie bólu- nazwa międzynarodowa: Ketoprofenum,
- Nu-gel/Fibrolan do stosowania miejscowego na zmiany martwicze – nazwa międzynarodowa: Fibrinolysinum,
- Alantan maść do stosowania miejscowego – nazwa międzynarodowa: Allantoin,
- Linomag maść do stosowania miejscowego – nazwa międzynarodowa: Vitaminum F.

Problemy pielęgnacyjne u pacjenta

1. Problem: ból lewej kończyny dolnej spowodowany zaawansowanym procesem miażdżycowym, objawiającym się niedokrwieniem kończyny.

Cel opieki:

- zmniejszenie dolegliwości bólowych w trakcie leczenia,

Interwencje:

- ocena bólu w skali VAS,
 - podaż leków przeciwbólowych zgodnie ze zleceniem lekarskim,
 - rozmowa z pacjentem na temat rodzaju, natężenia bólu, czynników oraz pory dnia, w której ból się nasila, przedstawienie pacjentowi powodów i przyczyn bólu kończyny dolnej,
 - obserwacja lewej kończyny dolnej pod kątem cech zmian zapalnych – obrzęku, zaczerwienienia, ucieplenia kończyny, odczuwanego bólu oraz upośledzenia funkcji,
 - badanie podstawowych parametrów życiowych, takich jak: temperatura ciała, ciśnienie tętnicze, tętno,
 - zapewnienie pacjentowi odpowiedniego mikroklimatu na sali, eliminacja czynników nasilających ból – hałas, nadmierne oświetlenie,
- Ocena podjętych działań:
- ból zmniejszył się po podaniu leków, jednak nie ustąpił całkowicie.
 - wskazania do dalszej obserwacji.

2. Problem: dyskomfort pacjenta z powodu odczuwania bólu fantomowego amputowanej kończyny prawej.

Cel opieki:

- zmniejszenie negatywnych doznań związanych z występowaniem bólu fantomowego w trakcie przystosowywania się do nowych warunków życia.

Interwencje:

- poinformowanie pacjenta o możliwości powstania bólu fantomowego, czyli doznań przypisanych kończynie amputowanej,
- farmakoterapia na zlecenie lekarza,
- zachęcenie do rozmowy z innymi pacjentami po amputacji, którzy mieli podobne doświadczenia,
- poinformowanie pacjenta o negatywnych skutkach długotrwałego przyjmowania leków przeciwbólowych,
- zalecenie konsultacji w poradni leczenia bólu.

Ocena podjętych działań:

- pacjent odczuwa ból fantomowy w godzinach popołudniowych,
- po przyjęciu leków przeciwbólowych – Tramal 100mg s.c. ból ustępuje.

3. Problem: owrzodzenia stopy lewej kończyny dolnej z powodu zmian miażdżycowych związanych z niedokrwieniem.

Cel opieki:

- leczenie i zapobieganie dalszemu rozwojowi owrzodzeń po zakończeniu hospitalizacji.

Interwencje:

- obserwacja owrzodzeń pod kątem ich rozległości, głębokości oraz rodzaju wydzieliny,
- poinformowanie pacjenta o konieczności odciążenia kończyny poprzez zmniejszenie nacisku na stopę – ograniczenie chodzenia,
- przed zmianą opatrunku podaż leków przeciwbólowych na zlecenie lekarskie,
- przygotowanie oraz założenie jałowego opatrunku zgodnie z zasadami aseptyki i antyseptyki raz lub kilka razy w ciągu dnia, w zależności od potrzeby,
- dobór sposobu leczenia rany zgodnie z zasadami TIME:
 - T (*tissue*) – mechaniczne lub enzymatyczne usuwanie naskórka,

- I (*inflammation*) kontrola infekcji,
- M (*moisture*) wilgotność,
- E (*edge*) ochrona brzegu rany,
- odnotowanie powyższych działań w dokumentacji pacjenta.

Ocena podjętych działań:

- założono jałowy opatrunek zgodnie z obowiązującymi zasadami,
- rany owrzodzeniowe oczyszczone, na brzegach owrzodzenia widoczna ziarnina.

3. Problem: duszność wysiłkowa spowodowana chorobą niedokrwienną serca.

Cel opieki:

- zmniejszenie duszności w trakcie wysiłku fizycznego.

Interwencje:

- konsultacja kardiologiczna (CCS 0/1),
- klasyfikacja ciężkości objawów niewydolności serca wg skali NYHA,
- zastosowanie tlenoterapii w celu zapewnienia odpowiedniej saturacji,
- podaż leków zgodnie z kartą zleceń,
- obserwacja zabarwienia powłok skórnych,
- monitorowanie: ciśnienia tętniczego, tętna, saturacji, oddechu, diurezy, bilansu płynów,
- dostosowanie aktywności fizycznej do wydolności wysiłkowej chorego,
- nauka ćwiczeń oddechowych,
- zapewnienie odpowiedniego mikroklimatu na sali,
- odnotowanie powyższych działań w dokumentacji pacjenta.

Ocena podjętych działań:

- duszność nie nasiliła się,
- parametry życiowe w normie,
- pacjent poprawnie wykonuje ćwiczenia oddechowe.

4. Problem: dyskomfort pacjenta z powodu obrzęku kikuta prawej kończyny dolnej w wyniku amputacji.

Cel opieki:

- zmniejszenie obrzęku i poprawa komfortu pacjenta w okresie gojenia się rany pooperacyjnej na kikucie.

Interwencje:

- obserwacja kikuta pod kątem wystąpienia cech zmian zapalnych,
- pomiar podstawowych parametrów życiowych: ciśnienie tętnicze, tętno, temperatura,
- zalecenie pacjentowi leżenia na plecach, z jednoczesnym uniesieniem kikuta pod kątem 45°, zalecenie, aby amputowaną kończynę codziennie układać w pozycji nieco uniesionej, przy pomocy wałków, poduszki, koca itp. na 20–30 minut,
- zachęcanie do kilkukrotnego w ciągu dnia 30 minutowego leżenia na brzuchu w celu uniknięcia przykurczów w stawie biodrowym,
- bandażowanie kikuta opaską elastyczną o szerokości 15 cm, tzw. stożkowe, którego celem jest wywarcie na kikut ucisku ograniczającego objętość zawartych w nim płynów tkankowych,
- stosowanie pończoch kikutowych minimalizujących obrzęk,
- poinformowanie pacjenta, iż obrzęk przy dobrze gojącym się kikucie powinien ustąpić po około 6–8 tygodniach,

- dokładna pielęgnacja skóry w miejscach obrzęku.
Ocena podjętych działań:
- kikut uda prawego czysty i bez cech zmian zapalnych,
- obrzęk ustępuje po bandażowaniu opaską elastyczną oraz unoszeniu kikutu przy użyciu wałków i koca.

5. Problem: hipercholesterolemia w wyniku nieprawidłowego stylu życia oraz nieprzestrzegania odpowiedniej diety.

Cel opieki:

- dążenie do uzyskania prawidłowych wartości lipidogramu podczas hospitalizacji oraz dalszego leczenia w warunkach ambulatoryjnych.

Interwencje:

- pobranie krwi do badań laboratoryjnych – określenie stężenia HDL, LDL, cholesterolu całkowitego oraz trójglicerydów,
- edukacja chorego dotycząca prawidłowej diety antymiażdżycowej,
 - produkty zalecane,
 - produkty do wyeliminowania z diety,
 - podanie przykładowego jadłospisu,
- umożliwienie kontaktu z dietetykiem,
- poinformowanie chorego o konieczności zaprzestania palenia papierosów oraz regularnego przyjmowania leków,
- edukacja pacjenta dotycząca prozdrowotnej aktywności fizycznej, co za tym idzie utrzymanie prawidłowej masy ciała,
- edukacja dotycząca modyfikowalnych czynników ryzyka chorób sercowo-naczyniowych.

Ocena podjętych działań:

- przeprowadzono edukację pacjenta w zakresie prozdrowotnego stylu życia,
- pacjent poinformowany o konieczności wykonywania kontrolnych badań laboratoryjnych – profilu lipidowego.

6. Problem: deficyt samoopieki w zakresie wykonywania czynności dnia codziennego oraz lokomocji.

Cel opieki:

- zmniejszenie deficytu i pomoc pacjentowi w czynnościach dnia codziennego w trakcie hospitalizacji.

Interwencje:

- ocena stopnia niepełnosprawności czynnościowej i zakresu potrzebnej pomocy,
- asystowanie pacjentowi przy czynnościach higienicznych, zapewnienie pacjentowi poczucia bezpieczeństwa i intymności,
- zachęcanie pacjenta do samodzielnej aktywności,
- zapewnienie pacjentowi sprzętu rehabilitacyjnego w celu ułatwienia lokomocji: wózek inwalidzki, chodzik, kule ortopedyczne.

Ocena podjętych działań:

- pacjent adoptuje się do nowych warunków życia,
- wykonuje samodzielnie coraz więcej czynności dnia codziennego związanych z samoopieką.

7. Problem: lęk pacjenta o własne zdrowie i życie z powodu zaawansowanej miażdżycy oraz obawa przed amputacją lewej kończyny.

Cel opieki:

- zmniejszenie lęku pacjenta w trakcie procesu terapeutycznego.

Interwencje:

- obserwacja lewej kończyny dolnej pod kątem objawów zagrażających kolejną amputacją: ból, porażenie, parestezje, brak tętna, ochłodzenie,
- nawiązanie kontaktu terapeutycznego z pacjentem poprzez okazanie życzliwości oraz zainteresowania, zapewnienie spokojnej atmosfery, okazanie akceptacji i szacunku podczas rozmowy,
- konsultacja z psychologiem,
- poinformowanie pacjenta, iż dzięki przestrzeganiu zaleceń lekarskich i pielęgniarских dotyczących zmiany stylu życia, regularnej farmakoterapii, higieny oraz kontroli lekarskiej można zapobiegać pogłębianiu się choroby i zapobiec ewentualnej amputacji drugiej kończyny.

Ocena podjętych działań:

- pacjent nadal obawia się amputacji lewej nogi,
- został poinformowany o konieczności przestrzegania zaleceń pielęgniarских i lekarskich w celu zminimalizowania ryzyka następnej amputacji.

8. Problem: obawa pacjenta przed protezowaniem po przebytej amputacji.

Cel opieki:

- zminimalizowanie obawy pacjenta w trakcie przygotowywania kończyny do protezowania.

Interwencje:

- zachęcenie pacjenta do udziału w ćwiczeniach przygotowujących do protezowania:
 - hartowanie kikuta w celu zmniejszenia wrażliwości na ucisk i dotyk, stosowanie ćwiczeń czucia powierzchownego i głębokiego, stosowanie elementów masażu klasycznego oraz masażu gąbką i szczoteczką oraz opieranie kikuta o podłoże, początkowo o miękkie poduszki, później nieco twardsze: materac, worek z grochem,
 - formowanie kikuta poprzez bandażowanie opaską elastyczną, stosowanie pończoch kikutowych, metoda kompresji silikonowymi lejkami pooperacyjnymi, które kształtem przypominają pończochy – pomagają pacjentowi do przyzwyczajenia kikuta do ucisku, który później będzie wywoływać proteza,
- sprawdzenie, czy kikut został całkowicie wygojony i uformowany, wtedy jeśli pacjent jest zdolny do dłuższego stania i chodzenia o balkoniku, rozpoczęcie protezowania:
 - nauka zakładania protezy w różnych pozycjach (leżenia, siedzenia, stania),
 - nauka chodu z kulami i bez,
 - ćwiczenia prawidłowej postawy oraz nauka higieny protezy,
- podaż leków przeciwbólowych zgodnie ze zleceniem lekarskim,
- asekuracja pacjenta przy wykonywanych ćwiczeniach, zapewnienie przerw i odpoczynku między ćwiczeniami,
- mobilizowanie chorego do ćwiczeń, wykazanie cierpliwości i życzliwości przy ćwiczeniach, chwalenie nawet małych postępów u pacjenta.

Ocena podjętych działań:

- pacjent chętnie bierze udział w protezowaniu, mimo początkowego bólu przy założeniu protezy,
- przy użyciu kul ortopedycznych może wstać z łóżka.

9. Problem: obniżony nastrój pacjenta z powodu zmiany swojego wyglądu zewnętrznego po przebytej amputacji.

Cel opieki:

- poprawa nastroju pacjenta oraz podniesienie poczucia własnej wartości w trakcie adaptacji do nowych warunków życia.

Interwencje:

- okazanie postawy szacunku, życzliwości oraz zrozumienia podczas rozmowy z pacjentem,
- zachęcanie pacjenta do jak najczęstszego zakładania protezy i podejmowania próby chodzenia,
- wytłumaczenie, iż dzięki dłuższej i systematycznej rehabilitacji pacjent może wrócić do czynności i zadań, które wykonywał wcześniej,
- poinformowanie pacjenta o możliwości kontaktu z innymi ludźmi po amputacji, możliwości wymiany doświadczeń, spostrzeżeń dotyczących leczenia i rehabilitacji,
- zachęcanie rodziny pacjenta do motywowania pacjenta do ćwiczeń oraz do codziennej aktywności i pracy,
- w razie potrzeby zalecenie kontaktu z psychologiem.

Ocena podjętych działań:

- samopoczucie pacjenta poprawiło się po rozmowie z rodziną,
- pacjent chce jak najszybciej nauczyć się samodzielnego przemieszczania.

10. Problem: lęk i obawa pacjenta przed powrotem do domu.

Cel opieki:

- obniżenie lęku i niepokoju w czasie trwania okresu adaptacyjnego do nowych warunków życia.

Interwencje:

- spokojna, życzliwa rozmowa z pacjentem na temat jego obaw,
- poinformowanie rodziny pacjenta o konieczności przystosowania mieszkania pacjenta do nowo zaistniałej sytuacji, tzn. likwidacja progów, chodników, dywanów,
- poinformowanie pacjenta o możliwości pomocy ze strony różnych fundacji i organizacji pomagającym ludziom po amputacji,
- ułatwienie choremu kontaktu z pracownikiem socjalnym w celu uzyskania świadczeń ze strony pomocy społecznej,
- edukacja pacjenta oraz jego rodziny dotycząca życia z chorobą, przestrzegania diety, kontynuowania rehabilitacji.

Ocena podjętych działań:

- obawy pacjenta przed powrotem do domu nadal się utrzymują z powodu nieprzystosowania mieszkania dla osoby z niepełnosprawnością oraz z powodu konieczności zmiany dotychczasowego trybu życia pacjenta i jego rodziny.

11. Problem: niechęć do zaprzestania nałogowego palenia papierosów przez pacjenta.

Cel opieki:

- dążenie do abstynencji nikotynowej jako element zmiany stylu życia.

Interwencje:

- edukacja pacjenta dotycząca szkodliwych skutków palenia tytoniu,
- uświadomienie pacjentowi, że rzucenie palenia jest konieczne dla skuteczności dalszego leczenia,
- przedstawienie wpływu szkodliwego działania tytoniu na inne układy, np. oddechowy,
- motywowanie pacjenta do podjęcia próby odstawienia tytoniu,
- przedstawienie pozytywnych skutków zaprzestania nałogu,
- zachęcanie rodziny do wspierania i motywowania pacjenta.

Ocena podjętych działań:

- pacjent został poinformowany o konieczności zaprzestania palenia papierosów,
- potwierdził, że podejmie próbę zakończenia nałogu.

12. Problem: deficyt wiedzy pacjenta na temat miażdżycy oraz niepokodzenie się z jej przewlekłym charakterem.

Cel opieki:

- dostarczenie pacjentowi odpowiednich informacji na temat choroby w trakcie procesu terapeutycznego.

Interwencje:

- rozmowa z pacjentem na temat istoty choroby, jej przebiegu i powikłań,
- wyjaśnienie pacjentowi różnicy pomiędzy chorobą ostrą a przewlekłą,
- przedstawienie i omówienie w prosty i przystępny sposób czynników ryzyka miażdżycy, takich jak: palenie papierosów, hipercholesterolemia, nadciśnienie tętnicze, brak aktywności fizycznej, prawidłowa dieta,
- poinformowanie pacjenta o konieczności stałego i regularnego przyjmowania leków, a także stałej kontroli w poradni angiologicznej,
- zaopatrzenie pacjenta w broszury i ulotki informacyjne,
- upewnienie się, iż pacjent zrozumiał przekazane informacje, oraz zachęcanie pacjenta do poszerzenia wiedzy na temat choroby we własnym zakresie.

Ocena podjętych działań:

- pacjent został wyedukowany z zakresu działań profilaktycznych w miażdżycy,
- chętnie brał udział w rozmowie oraz zobowiązał się do zapoznania się z otrzymanymi ulotkami informacyjnymi dotyczącymi profilaktyki wtórnej.

Podsumowanie

Opieka pielęgnarska nad pacjentem z miażdżycą kończyn dolnych wymaga wnikliwej obserwacji chorego, umiejętności rozpoznawania powikłań i edukacji w ramach profilaktyki wtórnej. Przewlekłe niedokrwienie kończyn dolnych wpływa w sposób istotny na upośledzenie codziennej aktywności chorych, a do głównych problemów pacjenta z miażdżycą należą:

W sferze fizycznej:

- hipercholesterolemia,

- obrzęki i owrzodzenia kończyny dolnej,
- amputacja kończyny na poziomie uda,
- ból fantomowy,
- niedokrwienie oraz ból kończyny dolnej.

W sferze psychicznej:

- lęk i obawa przed kolejną amputacją,
- niepokodzenie się z własnym wyglądem po amputacji,
- strach przed protezowaniem,
- deficyt samoopieki w zakresie czynności dnia codziennego,
- brak wiedzy na temat miażdżycy.

W sferze socjalnej:

- obawa przed brakiem akceptacji wyglądu pacjenta po amputacji ze strony społeczeństwa,
- niepokój z powodu utraty aktywności zawodowej,
- lęk przed powrotem do domu.

Nowoczesne standardy postępowania zakładają indywidualizację opieki medycznej nad pacjentem, z uwzględnieniem współudziału pacjenta w planowaniu terapii. Występowanie wzajemnych interakcji między stanem fizycznym, emocjonalnym i społecznym a stopniem nasilenia dolegliwości wynikających z choroby sprawiają, że pracownicy ochrony zdrowia zobowiązani są do wielowymiarowej oceny stanu zdrowia, z uwzględnieniem perspektywy pacjenta¹⁷. Celem opieki jest zatem umiejętne rozpoznawanie problemów pielęgnacyjnych i wprowadzenie profesjonalnych działań, które doprowadzą do ich rozwiązania¹⁸. Oprócz działań doraźnych niezbędna jest edukacja i profilaktyka¹⁹. Osobnym problemem jest opieka nad pacjentem, u którego niezbędna była amputacja. Rodzi to ogromne problemy emocjonalne związane z akceptacją i dostosowaniem się do nowych warunków życia oraz problemy wynikające z odpowiedniego dopasowania protezy i rehabilitacji²⁰.

W opiece nad chorym niezbędna jest interdyscyplinarność ukierunkowana na: farmakoterapię, rehabilitację, profilaktykę wtórną z redukcją czynników ryzyka miażdżycy, przestrzeganie właściwej diety, zwiększenie aktywności ruchowej oraz wsparcie psychologiczne. Zdyscyplinowanie pacjentów i ściśle stosowanie się do zaleceń personelu ma kluczowe znaczenia w terapii pacjenta.

¹⁷ R. Piotrkowska, M. Dobosz, J. Książek i współ., *Jakość życia chorych z miażdżycą naczyń obwodowych – przegląd piśmiennictwa*, *Annales Academiae Medicae Gedanensis* 2011, 41, s. 89–95.

¹⁸ J. Bielawska, *Kompetencje zawodowe pielęgniarki*, *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy* 2012, nr 8, s. 5–17.

¹⁹ J. Bielawska, *Pacjent z niepełnosprawnością w oddziale szpitalnym. Wybrane zagadnienia [w:] Interdyscyplinarny wymiar zdrowia*, red. J. Żółtańska, M. Bujnowska, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2016, s. 7–14.

²⁰ A. Nabzdyk, *O korzyściach sprawnego zaopatrzenia pacjenta po amputacji [w:] Człowiek – zdrowie – jakość życia*, red. J. Żółtańska, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2015, s. 165–170.

Bibliografia

- Bielawska J., *Kompetencje zawodowe pielęgniarki*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2012, nr 8, s. 5–17.
- Bielawska J., *Pacjent z niepełnosprawnością w oddziale szpitalnym. Wybrane zagadnienia [w:] Interdyscyplinarny wymiar zdrowia*, red. J. Żółtańska, M. Bujnowska, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2016, s. 7–14.
- Bujnowska M., *Zarys anatomii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2014.
- Bujnowska M., *Zarys fizjologii człowieka*, Wydawnictwo Edicon, Poznań 2017.
- Critchley J.A., Capewell S., *Mortality risk reduction associated with smoking cessation in patients with coronary heart disease: a systematic review*, Journal of the American Medical Association (JAMA) 2003, nr 290(1), s. 86–97.
- Fiodorenko-Dumas Ż., Pupka A., *Rehabilitacja w chorobach naczyń obwodowych*, Wydawnictwo MedPharm Polska, Wrocław 2011.
- Gaciong Z., Jędrusik P., *Przewodnik Batesa po badaniu podmiotowym i przedmiotowym*, Wydawnictwo Termedia, Poznań 2010.
- Garden O.J., Bradbury A.W., Forsythe J.L.R., Parks R.R., *Chirurgia. Podręcznik dla studentów*, Edra Urban & Partner, Wrocław 2012.
- Głuszek S., *Chirurgia. Podręcznik dla studentów wydziałów nauk o zdrowiu*, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2008.
- Greenhalgh R.M., Belch J.J., Brown L.C. et al., *The adjuvant benefit of angioplasty in patients with mild to moderate intermittent claudication (MIMIC) managed by supervised exercise, smoking cessation advice and best medical therapy: results from two randomised trials for stenotic femoropopliteal and aortoiliac arterial disease*, European Journal of Vascular and Endovascular Surgery 2008, nr 36 s. 680–688.
- Grupa Robocza Europejskiego Towarzystwa Kardiologicznego (ESC) do spraw rozpoznania i leczenia chorób tętnic obwodowych. Autorzy/członkowie Grupy Roboczej: Michał Tendera (przewodniczący; Polska), 2011, *Wytyczne dotyczące rozpoznania i leczenia chorób tętnic obwodowych*, Kardiologia Polska 2011, 69, supl. VI, s. 271–340.
- Hendiger W., Siwka A., Słowiński P. i współ., *Interwencje naczyniowe w objawowej miażdżycy tętnic kończyn dolnych u osób starszych*, Postępy Nauk Medycznych 2016, XXIX (11B), s. 51–56.
- Łopaciuk S., *Zakrzepy i zatory*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002.
- Nabzdyk A., *O korzyściach sprawnego zaopatrzenia pacjenta po amputacji [w:] Człowiek – Zdrowie – Jakość życia*, red. Żółtańska J., Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy, Legnica 2015, s. 165–170.
- Noszczyk W., *Miażdżycy i inne choroby tętnic obwodowych*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.
- Noszczyk W., *Chirurgia. Repetytorium*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2005.
- Piotrkowska R., Dobosz M., Książek J. i współ., *Jakość życia chorych z miażdżycą naczyń obwodowych – przegląd piśmiennictwa*, Annales Academiae Medicae Gedanensis 2011, 41, s. 89–95.

- Rościszewski P., Koziarska-Rościszewska M., *Niezdolność do pracy u osób z niedokrwieniem kończyn dolnych*, Orzecznictwo Lekarskie 2009, nr 6(1), s. 48–66.
- Spronk S., Bosch J. L., den Hoed P. T. et al., *Intermittent claudication: clinical effectiveness of endovascular revascularization versus supervised hospital-based exercise training – randomized controlled trial*, Radiology 2009, nr 250 s. 586–595.
- Szczeklik P., Gajewski P., *Interna Szczeklika. Podręcznik chorób wewnętrznych*, Medycyna Praktyczna, Kraków 2014, s. 147–164.

SUMMARY

Alicja Ziembowska, Joanna Żółtańska

Care-related problems occurring in patients with atherosclerosis of the lower limb arteries – case study

One of the most prevalent diseases is atherosclerosis of the lower limb arteries. In Poland, about 40 thousand patients are treated in vascular surgery clinics due to ischaemia of the lower limbs. Treatment is divided into conservative and invasive. The aim of this paper is to present care-related problems occurring in patients affected by atherosclerosis of the lower limbs arteries. The ‘individual case study’ method was employed to research this problem. The research techniques used include an interview, a talk, medical documentation analysis, participant observation as well as an analysis of laboratory and specialist test results. Modern standards presuppose an individualization of patient care, assuming the patient's involvement in therapeutic planning. The proper care of aforementioned patients involves interdisciplinary care, pharmacotherapy, rehabilitation, secondary prevention with reduction of risk factors for atherosclerosis, a proper diet, increased physical activity and psychological support.

Key words: Atherosclerosis of the lower limb arteries, patient care issues, nursing care.

Data wpływu artykułu: 14.07.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 11.12.2017 r.

Marek Szalkiewicz

absolwent Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
e-mail: marekszalkiewicz1990@gmail.com

Idee pedagogiczne Zygmunta Mysłakowskiego

STRESZCZENIE

Autor przedstawia najważniejsze założenia teorii pedagogicznej Zygmunta Mysłakowskiego. Omawia idee procesu wychowania. Charakteryzuje proces przystosowania. Skupia się na pojęciach kształcenia i nauczania. Zwraca uwagę na rolę doświadczenia w procesie kształcenia. Opisuje pojęcie i cechy rozmowy oraz istotę talentu pedagogicznego. Na zakończenie ukazuje istotę działania zespołowego.

Słowa kluczowe: wychowanie, kształcenie, doświadczenie, talent pedagogiczny, rozmowa, zespół.

Pedagogika socjalistyczna jest nurtem opartym na poglądach dwóch niemieckich filozofów: Karola Marksa i Fryderyka Engelsa. Zakłada on, iż wyzyskiwany proletariąt i ciągle wzbo-
gająca się burżuazja prowadzą między sobą tzw. walkę klasową. W jej wyniku proletariąt,
jako strona zwycięska, rozprawi się z biedą i uciskiem, a tym samym obejmie stery władzy.
Wprowadzi też nowy porządek społeczny oparty na sprawiedliwości społecznej i wspólnym
korzystaniu z dóbr. Socjalizm traktuje człowieka jako istotę najwyższą, kształtowaną przez
warunki bytowe, a także prawa rządzące rynkiem i życiem społecznym¹. Dzięki nowym
rządom jednostki zaczną zyskiwać pierwiastek człowieczeństwa, umożliwiając im roz-
wój własny i całej społeczności w oparciu o zmianę dotyczących jej warunków material-
nych, społecznych i duchowych². W myśl tego pedagogika powinna zostać ukierunkowana
na wprowadzanie gwałtownych zmian w otoczeniu, współdziałanie wychowanków oraz
przekształcanie otoczenia w społecznie pożądanym kierunku.

¹ L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2012, s. 27–28.

² S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Dom Wydawniczy Strzelec, Kielce 1998, s. 89–90; G. L. Gutek, *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007, s. 235.

Do polskich przedstawicieli tego nurtu zalicza się m.in. Władysława Spasowskiego, Heliodora Muszyńskiego³, Stefanię Sempołowską, Bogdana Suchodolskiego czy Zygmunta Mysłakowskiego. Właśnie poglądy tego ostatniego pedagoga będą stanowiły cel moich rozważań.

Zygmunt Mysłakowski urodził się w 1890 r. w Nowym Mieście. Studiował filozofię oraz nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, a także w Wiedniu i w Paryżu. W 1926 r. został rektorem Uniwersytetu w Krakowie, zaś w latach 1950–1956 pełnił tę funkcję w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. Początkowo pozostawał pod wpływem psychologizmu jako kierunku w teorii poznania, jednak pod wpływem własnych doświadczeń oraz sytuacji wewnętrznej w Polsce zwrócił się ku światopoglądowi laickiemu i lewicowemu. Po II wojnie światowej zaczął sympatyzować z obejmującą rządy w Polsce partią komunistyczną⁴.

W swojej koncepcji Mysłakowski (1890–1971) łączył ze sobą różne aspekty wychowania: biologiczny, społeczny i humanistyczny. Wychodził bowiem z założenia, iż wychowanie pełni funkcję rekonstrukcyjną, tzn. służy pobudzaniu u jednostki kreatywności i zdolności budowy przez nią nowego systemu aksjologicznego. System ten powinien nie tylko wzbogacać osobowość jednostki, ale także i grupy społecznej, do której ona przynależy⁵.

Mysłakowski uznawał także, iż uczeń powinien kreować swoją osobowość tylko poprzez przyjęcie obowiązujących kanonów kulturowych i praw cywilizacyjnych. Zadaniem wychowawcy jest tu kształtowanie u jednostek postawy odbiorcy praw kulturowych, przygotowanie jej do czynnego udziału w społeczeństwie, a także traktowanie jej osobowości jako harmonijnej i sensownej całości. Według Mysłakowskiego tylko sprawdzona wiedza i nawyki pozwolą dziecku na ukształtowanie prawidłowej osobowości, wolnej od wypaczeń i fałszywych przekonań. Tym celom powinny zostać podporządkowane procesy wychowania i kształcenia, a także grupowa działalność wychowanka.

Mysłakowski wychodził również z założenia, iż wychowanie jest uzupełnieniem ustroju politycznego. Cele wychowania, treści nauczania oraz organizacja szkolnictwa są bowiem zależne od potrzeb ustroju, a nie od przepisów ogólnie ustalonych przez ekspertów i panującą władzę. Wyznaczaniem tych celów i treści powinny zająć się różne siły społeczne (np. wojsko, prasa, teatr). Mysłakowski zauważył również, że na skuteczność procesów wychowawczych wpływają również gospodarka i sytuacja społeczno-polityczna⁶.

³ Najważniejsze założenia koncepcji Heliodora Muszyńskiego zostały przeze mnie poruszone w tekście pt. *Problematyka wychowania w koncepcji Heliodora Muszyńskiego*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2016, nr 21 (4).

⁴ M. Kornat, *Zygmunt Mysłakowski i jego koncepcja „ucieczki od wolności”* [w:] *Doktryny – Historia – Władza. Księga dedykowana Profesorowi Wiesławowi Kozubowi- Ciembroniewiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. A. Citkowska-Kimla, M. Kiwior-Filo, B. Szlachta, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 139–140.

⁵ *Mysłakowski Zygmunt Karol*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Myslakowski-Zygmunt-Karol;3944910.html>, dostęp: 4 listopada 2017 r.

⁶ B. Śliwerski, *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013, s. 343; M. Szymański, *Socjologia edukacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013, s. 95–96.

Pojęcie, rodzaje i funkcje wychowania

Mysłakowski wychodzi z założenia, iż człowiek jako istota społeczna i biologiczna podlega różnego rodzaju czynnikom, wśród których wychowanie jest tylko jedną z grup. Do tych czynników zalicza się⁷:

1. **Czynniki dziedziczne i wrodzone** – geny, cechy charakteru, niepełnosprawność.
2. **Rozwój w środowisku, do którego przynależy jednostka** – np. środowisko wiejskie, środowisko robotnicze, środowisko inteligenckie, grupa rówieśnicza, szkoła.
3. **Chów** – rozumiany jako otaczanie dzieci opieką przez rodziców, ochrona przed chorobami, kataklizmami i sytuacjami niebezpiecznymi, zapewnienie im pożywienia.
4. **Urabianie** – jako mimowolne wchodzenie dziecka w otoczenie społeczne, uczenie się od jego członków pożądanym wzorów postępowania, poznawanie stosunków międzyludzkich, przyswajanie sobie tradycji, obyczajów, zwyczajów i wzorów kulturowych, naśladowanie przez dziecko czynności i zachowań innych osób. Dzięki urabianiu wychowanek staje się jednostką odróżniającą się od innych sposobem zachowania i stylem życia, której charakter jest kształtowany przez doświadczenia.
5. **Wychowanie epizodyczne** – rozumiane jako podejmowane przez rodziców doraźnie posunięcia, którym nie przyświeca idea uczenia dziecka pożądanym wzorów zachowań (np. sytuacje związane z zaspokojeniem potrzeb materialnych). Są to zachowania uznawane przez Mysłakowskiego za irracjonalne i przypadkowe, będące spuścizną po poprzednich pokoleniach (np. modelu rodziny patriarchalnej, ustroju feudalnym). Zachowania te nie są powiązane ustalonym wcześniej planem.
6. **Wychowanie planowe** – jest to inicjowanie działań opartych na wcześniej podjętych rozważaniach oraz ich uporządkowaniu i znalezieniu powiązań między nimi. Chodzi tu o tworzenie przez państwo struktury systemu oświaty i wychowania (szkoły, programy nauczania, kuratoria, ministerstwa), które musi przebiegać równocześnie z rozwojem badań naukowych w obszarze pedagogiki, pozwalających na dostosowanie tej nauki do stale zmieniających się warunków oraz ukierunkowanie jej na czoło wszystkich czynników formujących istotę ludzką.
7. **Samokształcenie i samowychowanie** – są to procesy przebiegające przez pewien czas równocześnie z procesem wychowania planowego, zaś po zakończeniu przez jednostkę obowiązku szkolnego nadal kształtujące jej charakter. Rozpoczynają się one w momencie inicjowania przez prowadzącego sytuacji dydaktyczno-wychowawczej, w trakcie której wychowanek otworzy się na sugestie wychowawcy i będzie z nim współpracował, tak by przy tym wzbudził swoje zainteresowanie konkretnym zagadnieniem lub czynnością. Rozpoczyna się wtedy proces samokształcenia, w trakcie którego zacznie zakładać np. kolekcje motyli oraz zbierać pomoce dydaktyczne potrzebne mu do pogłębienia wiedzy o danym zjawisku. W trakcie studiów wyższych zajęcia powinny podtrzymywać chęć jednostki do rozwijania samodzielnej pracy umysłowej, a także doskonalenia warsztatu. Proces samokształcenia powinien trwać przez całe życie (Mysłakowski wspomina tutaj o koncepcji kształcenia ustawicznego, choć pojęcie to nie było jeszcze znane za jego życia). Z kolei samowychowanie polega na wyznaczaniu sobie wzorów osobowych oraz dążeniu do ich osiągnięcia.

⁷ Z. Mysłakowski, *Kształcenie i doświadczenie*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1961, s. 69–79.

Jest to najważniejszy proces jednokierunkowy opierający się na osobistych przekonaniach jednostki o tym, kim naprawdę ona jest („ja aktualne”) oraz kim chciałaby być naprawdę („ja potencjalne”)⁸. To drugie podejście jest celem samowychowania, czymś, co traktowane jest przyszłościowo, jako czynnik pozytywny.

Mysłakowski uważa więc, że jest to proces wieloetapowy, mający swoje źródło w rodzinie, z tym że z czasem jej rolę zastępują wychowawca-nauczyciel i grupa szkolna. Człowiek zaczyna kształtować się pod wpływem wielu czynników. Na każdym etapie rozwoju uczy się określonych zachowań i ról społecznych. Najpierw są to role i zachowania nie uznawane, które z czasem ustępują miejsca zamierzonym i wynikającym z określonej przyczyny posunięciom. Za wpajanie dziecku tego, co jest uznawane przez społeczeństwo, odpowiada wychowawca. Poprzez jego działanie podopieczny internalizuje powszechnie uznawane wartości i normy. W pewnych sytuacjach może jednakże zacząć podporządkowywać się dyktatowi innych osób i podporządkować swoje działania ich woli. Choć może kształtować własne zainteresowania i zaspokajać własne potrzeby, to w pewnym momencie może wykonywać to pod naciskiem innych.

Ponadto Mysłakowski uważa, iż istnieją dwa rodzaje wychowania. Pierwszym jest **wychowanie pierwotne**, polegające na zaspokojeniu aktualnych potrzeb przybierających formy opieki, kształtowaniu zdolności do samodzielnej realizacji własnych zamierzeń, a także uczeniu odruchów warunkowych, tak by stworzyły zwarty system pozwalający dziecku na utrzymanie własnej egzystencji. Z kolei **wychowanie wtórne** opiera się na zmianie doświadczeń i uczuć indywidualnych w zbiorowe, a przy tym w tworzeniu nurtów, wartości, systemu wierzeń itd. spajających grupę społeczną i nadających tej grupie cele⁹. Chodzi tu więc o fakt, iż wychowanie pierwotne jest ukierunkowane na zaspokojenie potrzeb osobistych wychowanka „tu i teraz”, wdrożenie go do rozeznania się we własnej sytuacji i uczenie rozwiązywania problemów, zaś wychowanie wtórne jest procesem odpowiadającym socjalizacji i inkulturacji, wdrażaniem dziecka do działania w kolektywie, a także podejmowaniem przez grupę, do której przynależy, inicjatyw prospołecznych. Zauważam tutaj jednakże pewien dysonans. Polega on według mnie na tym, że dla Mysłakowskiego celem wychowania pierwotnego jest ukształtowanie wychowanka jako indywidualisty, skupionego tylko na sobie i nie dostrzegającego innych, zaś wychowanie wtórne ma uczynić jednostkę altruistyczną, zdolną do współdziałania i poświęcenia siebie na rzecz ideałów wyznawanych przez zbiorowość. Z jednej strony Mysłakowski nawiązuje do idei pedagogiki socjalistycznej, zakładającej aktywne zaangażowanie się wychowanka w kolektyw, zaś z drugiej odwołuje się do nurtu liberalnego, traktującego dziecko jako istotę wolną, liczącą się tylko i wyłącznie ze sobą, swoimi potrzebami i zamierzeniami. Oba te nurty wzajemnie się wykluczają, co prowadzi do powstania dwoistego ideału wychowanka, jako istoty z jednej strony współdziałającej z innymi, a z drugiej zdolnej do zaspokojenia w związku z tym własnych korzyści.

Idąc dalej, Mysłakowski rozróżnia dwie funkcje wychowania¹⁰:

- **adaptacyjną** – polega ona na wzajemnym wywieraniu wpływu na siebie jednostek i grup społecznych,

⁸ Podobne rozróżnienie występuje w koncepcji Heliodora Muszyńskiego.

⁹ Z. Mysłakowski, *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności*, Książka i Wiedza, Warszawa 1964, s. 3–37.

¹⁰ Ibidem, s. 210–214.

- **rekonstrukcyjną** – opiera się ona na wpojeniu dziecku przekonania do tego, iż jest zdolne przekształcać środowisko oraz zmieniać stosunki społeczne.

Proces wychowania jako całość powinien obejmować obie funkcje. Może też obejmować jedną z nich, ale tylko w sytuacji, gdy dziecko ją postrzega na swój sposób, a grupa społeczna w inny. Poprzez to, co nie dostrzegane, wychowanek utożsamia się ze światem społecznym¹¹. Wychowanie więc powinno być z jednej strony nastawione na kształtowanie postawy prospołecznej u dziecka, wdrażanie go do aktywnego działania w kolektynie, zaś z drugiej na obopólne oddziaływanie wychowanka i grupy, do której on należy. Istotna wydaje mi się także, podkreślana przez Mysłakowskiego, kwestia roli wychowawcy w procesie kształtowania osobowości dziecka. Powinien on bowiem wierzyć we własne siły i uznawać swoje działanie za wartościowe, ale przede wszystkim pomóc dziecku w przystosowaniu się do panujących warunków, a także „wyposażyć” go w zdolność do kształtowania w przyszłości lepszej rzeczywistości¹². Wychowawca więc dobiera metody wychowawcze pod kątem przygotowania dziecka do walki o nowe jutro. W ten sposób powoli staje się ono ideowcem podporządkowanym bez reszty dyktatowi i wymogom władzy. Choć z jednej strony wychowawca uznaje swoje posunięcia za dobre i autonomiczne, to tak naprawdę działa on pod naciskiem otoczenia. Wydaje mi się więc, że takie pojmowanie pracy wychowawcy przez Z. Mysłakowskiego prowadzi do postrzegania roli wychowawcy jako osoby entuzjastycznie podchodzącej do nowych wyzwań i mającej wysoką samoocenę, zaś z drugiej realizującej swoje obowiązki pod kątem budowy nowego ładu społecznego.

W swoich rozważaniach Mysłakowski kładzie również nacisk **na potrzeby, które są związane z oczekiwaniami dziecka wobec wychowawcy**¹³:

1. **Potrzeba powodzenia** – potrzeba związana z tworzeniem przez wychowawcę sytuacji pozwalających na uaktywnienie się mocnych stron podopiecznego. Chodzi tu o wzbudzenie zainteresowania dziecka przekazywanymi informacjami, w czym istotną rolę odgrywa gruntowne przygotowanie merytoryczne i metodyczne wychowawcy, a także jego zainteresowanie wychowankiem jako żywą istotą. Wychowawca powinien też szanować indywidualność podopiecznego.

2. **Potrzeba uznania** – za swoje postępy i osiągnięcia dziecko powinno być doceniane przez wychowawcę, a jednocześnie spotykać się z jego życzliwością.

3. **Potrzeba zrozumienia** – chodzi tu o dogłębne pojmowanie przez wychowawcę intencji dziecka i prawidłową ocenę jego zachowania. Ważne jest, by cechował się przy tym cierpliwością wobec dziecka i był wolny od uprzedzeń.

W opinii Mysłakowskiego zrealizowanie w pełni powyższych potrzeb sprzyja kształtowaniu pozytywnych relacji między podopiecznym a wychowawcą. Dzięki temu dziecko uznaje wychowawcę za autorytet, czuje się akceptowane, a także jest zmotywowane do dalszej pracy nad sobą i dalszej nauki. Mysłakowski twierdzi więc, że to od nastawienia wychowawcy zależy dalsza przyszłość podopiecznego, a także kierunki dalszego działania. Brak zrozumienia i niechęć wobec pracy z dzieckiem sprawia, iż wszelkie wysiłki zostają zniweczone, zaś dziecko zaczyna się buntować wobec działań wychowawcy, traktować go jak wroga, a także odczuwać osamotnienie i brak poczucia własnej wartości.

¹¹ Ibidem, s. 213–214.

¹² Ibidem, s. 446–448.

¹³ Z. Mysłakowski, *O kulturze współzycia*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1969, s. 27–31.

Przystosowanie a wychowanie

W mojej ocenie jedną z istotnych cech koncepcji Mysłakowskiego jest oddzielenie przez niego pojęcia przystosowania od definicji wychowania. W ten sposób neguje on przeciwstawianie wychowania jako procesu adaptacji jednostki do społeczności, której staje się członkiem, zespołowi cech traktowanych jako „natura ludzka”¹⁴. Według niego **przystosowanie** to proces polegający na realizacji przez jednostkę zadań stawianych przez grupę społeczną, podporządkowanie się stawianym przez nią wymaganiom, a także adaptacji do panujących norm moralnych¹⁵. Mysłakowski traktuje proces przystosowania jako uczynienie dziecka aktywnym członkiem zbiorowości, zdolnym do realizowania stawianych przez nią celów, a także uznawanie przez nią powszechnie uznawanych wartości i praw. W ten sposób dziecko uczy się zachowań traktowanych przez zbiorowość jako pożądane i nie godzące w społeczny etos. Unika też przy tym izolowania się od innych oraz alienacji¹⁶.

Mysłakowski wyróżnia **cztery kategorie definicyjne pojęcia „przystosowanie”**¹⁷:

1. **Biologiczne ujęcie przystosowania** – proces dynamicznego przekształcania rzeczywistości przez jednostkę dzięki jej twórczej działalności. Zmieniając środowisko, zmienia jednocześnie swój charakter. Istnieje tutaj współdziałanie środowiska i jednostki, dzięki któremu w obu dochodzi do przekształcania się rzeczywistości.

2. **Metafizyczne ujęcie przystosowania** – proces przekształcania się cech ludzkich pod wpływem warunków geograficznych, ekonomicznych i historycznych.

3. **Socjologiczne ujęcie przystosowania** – proces oparty na nawiązywaniu i podtrzymywaniu przez jednostkę relacji ze środowiskiem społecznym (rodzina, klasa szkolna) wpływający na jej osobowość oraz motywujący ją do pracy nad sobą. W tym ujęciu przystosowanie polega też na styczności z pewnymi osobami poprzez oglądanie ich w telewizji, słuchanie ich w radiu lub czytanie o nich w gazetach.

4. **Potoczne ujęcie przystosowania** – przymusowa adaptacja jednostki do okoliczności zewnętrznych, na które nie ma wpływu. W tym sensie może objawiać się zmianą w obrębie dotychczasowego obszaru działalności, brakiem sprzeciwu wobec nagłych sytuacji lub manifestacją oporu wobec nowych sytuacji.

Mysłakowski traktuje proces przystosowania jako wdrożenie jednostki w wyniku procesów socjalizacji i inkulturacji do zależnych od czasu, miejsca i środowiska społecznego okoliczności, uczenie jej nowych sposobów postępowania, a także kształtowanie jej charakteru. Wychowanek nabywa więc zdolność do zmiany istniejących warunków, a zarazem samego siebie, poprzez aktywne współdziałanie z otoczeniem (ujęcie biologiczne). Pod wpływem sytuacji ekonomicznej, społecznej i miejsca zamieszkania wykształcają się przez całe życie jego mocne i słabe strony (ujęcie metafizyczne). Poprzez kontakt z mediami, prowadzenie dialogu, dyskusowanie oraz zajęcia szkolne i pozaszkolne kształtuje swój światopogląd, a zarazem i zainteresowania (ujęcie socjologiczne). Kiedy w jego życiu wydarza się coś niespodziewanego, może szybko zaakceptować nową sytuację lub uznać ją za krzywdzącą

¹⁴ Ibidem, s. 439.

¹⁵ Ibidem, s. 439.

¹⁶ Odnosząc się do definicji Z. Mysłakowskiego, nawiązywałem tutaj do zjawiska niedostosowania społecznego.

¹⁷ Z. Mysłakowski, *Kształcenie...*, s. 81–90.

dla siebie (ujęcie potoczne). Przystosowanie jest procesem wieloetapowym i wieloaspektowym. Od różnych czynników zależy bowiem postawa dziecka w zmieniającym się świecie, postrzeganie przez niego sytuacji oraz jego przysła działalność życiowa. Jednakże, jak już wcześniej wspomniałem, dziecko może poświęcić swoją podmiotowość i inicjatywę na rzecz innych, realizować stawiane przez nich zamierzenia i nie przeciwstawiać się ich woli. W tej sytuacji nie ma świadomości własnych poczynań oraz potencjalnych konsekwencji z nich wynikających.

Kształcenie, uczenie się, nauczanie. Istota doświadczenia

W niniejszym opracowaniu poruszyłem już kwestię pojmowania wychowania przez Mysłakowskiego oraz istotę procesu przystosowania. Teraz scharakteryzuję poglądy tego pedagoga dotyczące procesu kształcenia, nauczania i uczenia się. Mysłakowski wiąże te procesy ze zdobywaniem przez jednostkę doświadczeń, tzn. tym, czego jednostka się uczy, gdy zetknie się z określoną sytuacją.

Zdaniem Mysłakowskiego **kształcenie ogólne spełnia następujące funkcje**¹⁸:

- wyposażanie ucznia w elementarną wiedzę dotyczącą jego otoczenia; uczenie go zdolności rozumienia zjawisk zachodzących w obrębie przyrody, społeczeństwa i kultury (sztuka, wiedza, technika);
- formalne kształtowanie u ucznia zdolności do logicznego myślenia;
- realizacja funkcji usługowej polegającej na rozumieniu i uczeniu się przez dziecko powiązanych ze sobą dyscyplin naukowych (np. historia w stosunku do wiedzy o społeczeństwie);
- kształtowanie u podopiecznego doświadczenia i poszerzanie jego horyzontów myślowych; nawet, jeśli dziecko zapomni zrozumianych wcześniej przez niego treści, może posłużyć się doświadczeniem umysłowym (poczucie prawdopodobieństwa, klasy, zjawiska);
- stwarzanie uczniowi warunków do nawiązywania interakcji z innymi osobami.

W myśl Z. Mysłakowskiego, obowiązkiem nauczyciela jest uczenie dziecka podstawowych czynności, takich jak czytanie, pisanie i liczenie, wyrabianie u niego zręczności i dokładności w wykonywaniu codziennych czynności, kształtowanie jego zdolności do samodzielnego myślenia, wyrażania uczuć oraz praktycznego działania, wzbudzanie kreatywności oraz wrażliwości artystycznej i naukowej, wykształcenie nawyków, światopoglądu oraz zaradności, wzbudzanie postaw prospołecznych, a przede wszystkim holistyczne traktowanie wychowanka jako twórczego aktywisty, niekiedy w odniesieniu do większych całości (np. wychowanie zdrowotne, edukacja medialna, wychowanie patriotyczne)¹⁹. W myśl podejścia holistycznego uczeń powinien być postrzegany całościowo – nauczyciel powinien wiedzieć, jakie dziecko posiada zdolności i ograniczenia. Jest to dla niego podstawa do dalszej realizacji planu pracy z dzieckiem. Działania te powinny obejmować wzmocnienie mocnych stron u ucznia, wyrównywanie braków oraz doskonalenie słabiej rozwiniętych umiejętności.

Mysłakowski definiuje uczenie się, jako **proces nabywania treści nie mających wpływu na osobowość ucznia, lecz mających formę pomocniczą do wykonywania przez niego**

¹⁸ Z. Mysłakowski, *Proces kształcenia...*, s. 25.

¹⁹ Ibidem, s. 104.

określonych czynności²⁰. Tak pojmowane uczenie się polega na nabywaniu sekwencji umiejętności potrzebnych dziecku do realizacji pewnych działań i obowiązków (np. sprzątanie domu, pisanie dokumentów). Nie są one związane z kształtowaniem jego charakteru, lecz pozwalają mu na sprawniejszą i bardziej wydajną pracę w domu lub w szkole.

Jak już wspominałem, Z. Mysłakowski bardzo mocno akcentuje w procesie kształcenia i uczenia się rolę **doświadczenia**. Już na wstępie słusznie zauważa, że pierwsze doświadczenia pojawiają się już na wczesnym etapie rozwoju jednostki (poprzez naśladownictwo, język), kiedy dziecko przyswaja sobie pojęcia, normy i wartości odgrywające ważną rolę w procesie socjalizacji i zdobywania przez niego wiedzy. Doświadczenia pozwalają na przystosowanie się do rzeczywistości i jednocześnie jej zrozumienie²¹. Inaczej rzecz ujmując, doświadczenia sprawiają, iż jednostka poznaje świat, wie, jak w nim się poruszać, jak należy postępować, a także co wolno, a czego nie należy robić.

Idąc dalej, Z. Mysłakowski wyodrębnia **trzy fazy aktu myślowego**²²:

- **doświadczenie pierwotne** – jest to pojmowanie określonego stanu rzeczy lub zjawiska poprzez jego spostrzeżenie; stan umysłowy poprzedzający próbę poszukiwania innowacji, aktywności ukierunkowanej na wyższy poziom poznania;
- **doświadczenie zrekonstruowane** – zmieniony odbiór określonej sytuacji lub zdarzenia poczyniony uprzednio procesem myślowym;
- **faza czynnej refleksji** – obejmuje uczenie się oraz zastanowienie się nad określoną sytuacją, oparte jest na bezpośrednim stosunku do przedmiotu, jego analizie, porównywaniu, recepcji zagadnienia, obserwacji, eksperymencie, formułowaniu praw naukowych itd.

Dla Mysłakowskiego doświadczenie stanowi więc rezultat złożonego procesu zaczynający się od percepcji określonego zjawiska. Następnie jego odbiór ulega redefinicji i przeobrażeniu, w wyniku czego może powstać nowa teoria lub nowe pojęcie.

Ponadto Mysłakowski uważa, że doświadczenie może wyrażać się zarówno w świadomości pojedynczej istoty, jak i większej zbiorowości. Stanowi ono jednocześnie przeżycie subiektywne (wytwór, postawę) oraz wyrażoną za pomocą znaków treść zobiektywizowaną, będącą ludzkim wytworem (np. metafora poetycka, styl architektoniczny). Jest jednocześnie „artefaktem” złożonym z bezpośrednich przemyśleń i przeżyć osoby uczącej się, jej posunięć oraz stosunku do otaczającej ją rzeczywistości. Mysłakowski twierdzi także, iż doświadczeniem nie mogą być ani mechanicznie wyuczona teoria, ani treści nie powiązane ze sobą i nie mające bezpośredniego przełożenia na grunt praktyczny, ani niewłaściwie zinterpretowane treści. Dodaje też, iż doświadczenie może wynikać z działalności umysłowej, wynikającej z uczuć i przeżyć jednostki w danym momencie. Doświadczenia zatem powinny powstawać na gruncie społecznym, być rezultatem procesu samokształcenia i samowychowania, a także kształtować światopogląd jednostki. Dodaje również, iż powiązane ze sobą na różnych płaszczyznach różnorakie doświadczenia jednostki prowadzą ją do efektu finalnego, jakim jest **wykształcenie**. Może być to kształcenie intelektu, wyobraźni lub sprawności psychomotorycznej²³. Chodzi więc o to, by wykształciły się określone sprawności w jednostce, które będą nabywane w wyniku procesu uczenia się

²⁰ Ibidem, s. 119.

²¹ Ibidem, s. 114.

²² Ibidem, s. 115–116.

²³ Ibidem, s. 119.

poprzez zdobywanie doświadczeń. Każde wspomnienie, zdarzenie czy informacja pobudzają jednostkę do dalszego przyswajania określonych zagadnień.

Doświadczenie jest więc efektem złożonego procesu składającego się z następujących etapów²⁴:

- powtarzanie się jednokierunkowych doświadczeń,
- wybór doświadczeń uznawanych przez jednostkę za korzystne,
- zapamiętywanie wybranych w ten sposób treści, nawyków, sprawności,
- nabywanie biegłości w posługiwaniu się doświadczeniami,
- organizowanie się wszystkich elementów w struktury wyższego i najwyższego rzędu (np. nabywanie umiejętności pisania poezji, komponowania utworów muzycznych); doświadczenie uznawane za „mistrzostwo” w danej dziedzinie (lub dziedzinach) posłuży jednostce do przekazania swoich umiejętności i wiedzy następcom, a także przygotowuje ją do dorosłego życia i aktywnego udziału w społeczeństwie.

Dodatkowo Z. Mysłakowski wyodrębnia **trzy rodzaje doświadczenia**²⁵:

1. **Potoczne** – doświadczenie powstające w wyniku rozwoju społeczno-ekonomicznego, przekazywania dorobku cywilizacyjnego z pokolenia na pokolenie za pośrednictwem mowy i naśladownictwa.

2. **Naukowe** – doświadczenie związane z korzystaniem z narzędzi potrzebnych dla poszerzania wiedzy (np. teleskop, mikroskop) i uczeniem się teorii biorących swój początek w tworzeniu nowych metod i narzędzi badawczych, ściśle sprecyzowanych pojęciach oraz założeniach empirycznych.

3. **Światopoglądowe** – doświadczenie wychodzące poza obręb zdobytej wiedzy, łączące się z innymi doświadczeniami w większą całość (np. ideologie polityczne). Doświadczenia te mogą być uargumentowane, jeśli są zgodne z prawami nauki i ludzkimi przeżyciami, a także jeśli nie występują w nich elementy uznawane przez Z. Mysłakowskiego za irracjonalne, takie jak intuicja czy natchnienie.

Tak jak już wcześniej powiedziałem, doświadczenia są efektem działalności społecznej. Wynikają z korzystania z różnego rodzaju dóbr kulturowych, nabywania wiedzy oraz emocji jednostki. Mysłakowski utożsamia więc mocno doświadczenia z podejmowaniem przez jednostkę inicjatywy, realizacją postawionych zamierzeń oraz kształtowaniem własnej osobowości. Jednakże nie zauważa on, iż w pewnym momencie doświadczenia mogą przysłonić zdrowy rozsądek jednostki, a co za tym idzie, uczynić ją ideowcem w walce o „zgniłe kompromisy” i „obietnice bez pokrycia”. W ten sposób uczeń może być bardziej podatny na manipulację, a przez to nie być zdolnym do samodzielnego myślenia.

Pojęcie i cechy rozmowy

Kolejnym zagadnieniem, jakie wydało mi się w koncepcji Z. Mysłakowskiego interesujące, jest kwestia podtrzymywania relacji wychowawcy z dzieckiem lub grupą wychowawczą. Podkreśla on bowiem znaczenie kompetencji komunikacyjnych w pracy z podopiecznymi. Rozmowa toczona przez wychowawcę (nauczyciela) z podopiecznym stanowi istotny komponent procesu wychowania i kształcenia. Zdaniem Mysłakowskiego

²⁴ Ibidem, s. 120.

²⁵ Z. Mysłakowski, *O kulturze...*, s. 95–98.

rozmowa sprzyja wzajemnemu zbliżeniu się obu stron oraz tworzeniu się między nimi wspólnoty duchowej. Cel rozmowy powinien być jasno sprecyzowany i oparty na następujących regułach²⁶:

- wychowawca powinien poruszać tylko te tematy, którymi może wzbudzić zainteresowanie dziecka;
- rozmowa nie powinna polegać na pouczeniu dziecka i prowadzeniu wykładu, lecz pozwalać na szukanie odpowiedzi na postawione pytania;
- wychowawca nie może posługiwać się językiem naukowym, lecz mówić do podopiecznego w sposób dla niego przystępny i zrozumiały; powinien też unikać nadmiernej ścisłości;
- w dialogu z wychowankiem kluczowe jest uchwycenie jego intencji, a nie drobiazgowo analizowanie jego wypowiedzi; rozmowa jest bowiem „wymianą aluzji”;
- wychowawca musi koncentrować się na najważniejszych informacjach i formułować je w sposób klarowny dla dziecka;
- rozmowa nie powinna dotyczyć spraw osobistych dziecka i/lub wychowawcy ani tematów dla niego wstydlivych, nie może też polegać na narzucaniu wychowankowi przez prowadzącego dialog własnego zdania ani traktowaniu przez wychowawcę własnych odpowiedzi za najbardziej prawidłowe;
- wychowawca musi być otwarty na pomysły podopiecznego i umieć go wysłuchać;
- ważne jest zwracanie uwagi na reakcje rozmówcy i dobór słownictwa adekwatnego do sytuacji;
- wiadomości przekazywane w trakcie dialogu nie mogą w jakikolwiek sposób krzywdzić wychowanka czy prowokować go do niewłaściwych zachowań; to, co mówi wychowawca, powinno zostać przedstawione w korzystnym świetle;
- obie strony powinny unikać jednostkowego przedstawienia sytuacji, rozmowa bowiem powinna toczyć się na wielu płaszczyznach jednocześnie;
- jeśli podopieczny lub wychowawca są znużeni rozmową, powinni umieć ją przerwać; wychowawca powinien też zwracać uwagę na potrzeby i samopoczucie dziecka;
- prowadzący rozmowę powinien unikać stygmatyzowania wychowanka, jak również obrażania jego uczuć.

Dla Myślakowskiego rozmowa jest więc nastawiona na kształtowanie wyobraźni u dziecka, wzbogacanie jego wiedzy, budowanie przez wychowawcę autorytetu u podopiecznego, rozwój umiejętności interpersonalnych u wychowanka oraz budzenie jego ciekawości. Ważne jest, by wychowawca również coś wyniósł z tego dialogu, gdyż pozwala mu to lepiej poznać podopiecznego oraz zwrócić uwagę na jego zainteresowania. Ważne jest też to, że prowadzenie przez wychowanka dyskusji z wychowawcą świadczy o jego dynamicznym rozwoju umysłowym oraz różnicach widocznych w reprezentowanych przez niego i prowadzącego rozmowę postawach do określonego problemu. Wychowawca powinien szanować opinię podopiecznego. Nie może ani obrażać, ani upokarzać dziecka, kiedy zareaguje ono na jego opinię. Jeśli podopieczny się z nim nie zgadza, to wychowawca nie ma prawa narzucać mu własnego zdania, lecz szanować jego poglądy. Ta sama zasada dotyczy również wychowanka. Wychowawca musi też cechować się obiektywizmem w stosunku do drugiej osoby, zaś jego sądy powinny być wyważone, proste, sprawiedliwe i traktowane ostrożnie. Ważne jest także w opinii Z. Myślakowskiego, by wychowawca nie traktował dziecka jako

²⁶ Z. Myślakowski, *O kulturze...*, s. 60–61.

wroga, gdyż w ten sposób wzbudzi w nim negatywne emocje (m.in. gniew, złość, nienawiść, przemoc). Nie może też być w stosunku do niego uprzedzony i traktować go powierczośnie, gdyż pogłębia to jego konflikt z dzieckiem. W trakcie dyskusji ważne jest wspólne dążenie obu stron do wypracowania uzgodnień i równość między nimi. Należy zapamiętać o różnicach dzielących wychowawcę i dziecko, gdyż ich podkreślanie prowadzi do tresury i wydawania poleceń odbiorcy²⁷. Zygmunt Mysłakowski podkreśla więc istotne zasady prowadzenia dyskusji, wskazując na to, by obie strony podtrzymywały relacje oparte na traktowaniu siebie jako równorzędnych partnerów, zaś prowadzony przez nie dialog wzbogacał potencjał intelektualny wychowanka i pozwolił mu na traktowanie prowadzącego rozmowę jako autorytetu, osoby, od której może się czegoś nauczyć. Odwołam się tutaj do wspomnianego przeze mnie socjologicznego ujęcia przystosowania. Otóż Mysłakowski uznaje przystosowanie za zdolność do nawiązywania i podtrzymywania relacji z drugą osobą, umożliwiającą dziecku poszerzenie wiedzy i podnoszenie kwalifikacji. Rozmowa z wychowawcą umożliwia dziecku kształtowanie własnego światopoglądu oraz charakteru. Jednakże Mysłakowski nie bierze pod uwagę momentu, w jakim dziecko może podporządkować się wychowawcy i traci zdolność do samodzielnego myślenia. Dosyć często niektóre dyskusje kończą się narzucaniem własnego zdania, trudnościami w odbiorze informacji przez drugą stronę, a także stwierdzeniem, iż lepiej się nie wyróżniać z tłumu i uznać, że wychowawca ma we wszystkim absolutną rację.

Talent pedagogiczny i kontaktowość

Bardzo mocno z problematyką dialogu związane są dwa pojęcia: „kontaktowości” oraz „talentu pedagogicznego”.

Zygmunt Mysłakowski wychodzi z założenia, iż w trakcie tzw. **kontaktu psychicznego** ważną rolę pełni uchwycenie czegoś, co uznaje się za niezidentyfikowane, tego, co jest ważne w trakcie odbioru informacji lub jej przekazywanie, tego, co stwarza możliwości do nawiązania i utrzymania porozumienia. Ważny jest tu przekaz psychiczny pozwalający wychowawcy na zidentyfikowanie uczuć czy motywacji dziecka. Składają się na niego treść, którą wychowawca musi przekazać, formy komunikacji werbalnej i niewerbalnej, reakcje fizjologiczne oraz zachodzące w trakcie konkretnej sytuacji u odbiorcy mechanizmy psychiczne. Przekaz psychiczny okazuje się skuteczny tylko wtedy, gdy wychowawca właściwie rozumie intencje podopiecznego, zaś obie strony odbierają informacje w sposób niezakłócony. Zdaniem Mysłakowskiego bez przekazu psychicznego oddziaływania wychowawcze na dziecko okazują się bezskuteczne. Sam kontakt psychiczny tworzy się już w rodzinie. Może jednak zostać zahamowany lub „zerwany” w przypadku, gdy np. dziecko szuka innych wzorców zachowań niż te proponowane przez rodziców, odrzuca dotychczasowy dorobek cywilizacyjny, ulega wpływom mediów masowych lub nawiązuje kontakt z grupami o charakterze przestępczym lub spiskowym²⁸. Chodzi więc tutaj Mysłakowskiemu o sytuacje, gdy dziecko popada w konflikt z prawem, buntuje się wobec otoczenia, odrzuca obowiązujące normy i wartości, a także buduje swoje „ja”

²⁷ Ibidem, s. 62–66.

²⁸ Ibidem, s. 15–18.

na wzorcach czerpanych od innych osób, np. celebrytów (w literaturze andragogicznej okres ten wyróżnia się jako etap tożsamości świadomej).

Ponadto Mysłakowski twierdzi, iż wychowawca powinien być wyposażony w **talent pedagogiczny**, tzn. wrodzoną dyspozycję psycho-fizyczną pozwalającą mu na wykonywanie pewnych typów działalności bardziej efektywnie, niż gdyby przyszło mu się zajmować czymś innym. Z. Mysłakowski wyodrębnia **następujące cechy talentu pedagogicznego**²⁹:

- łatwość w nawiązywaniu interakcji z innymi osobami,
- bogata wyobraźnia, czyli umiejętność odtworzenia stanu psychicznego drugiego człowieka,
- instynkt rodzicielski,
- pobudliwość uczuć (empatia, odtwarzanie emocji wychowanka, współprzeżywanie),
- zdolność do wyrażania uczuć,
- okazywanie moralnej odwagi,
- postawa ekstrawertyczna.

Ewa Brodacka-Adamowicz dodaje, iż dla Mysłakowskiego talent ulega doskonaleniu poprzez nabywanie doświadczeń i empatię. Nauczyciel utalentowany szybciej i łatwiej wywiązuje się ze swoich obowiązków wychowawczych, dlatego że chętniej i sprawniej oddziałuje na uczniów. Ważna jest tutaj cecha, którą Mysłakowski nazywa **kontaktowością**. Jest ona wypadkową instynktu rodzicielskiego, żywej wyobraźni, obserwowania zachowań i emocji innych, własnego wyrażania myśli oraz czujności i adaptacji w wyrażaniu uczuć. Cecha ta ujawnia się, kiedy wychowawca ma przychylny stosunek do podopiecznych, a także umie skutecznie wywrzeć wpływ na ich poczynania. Mysłakowski dodaje tutaj, iż przy rozwijaniu przez wychowawcę talentu pedagogicznego konieczna jest jego praca nad sobą (znajomość silnych i słabych stron) oraz poszerzanie własnej wiedzy³⁰. Kontaktowość wiąże się również ze wspomnianym przeze mnie wcześniej prowadzeniem rozmowy między wychowawcą a podopiecznymi, utrzymywaniem prawidłowych relacji z innymi, reagowaniem na potrzeby i uczucia drugiego człowieka.

dwa wymiary kontaktowości³¹:

- jednostkowy – z poszczególnymi uczniami,
- kolektywny – z całą grupą (klasą szkolną).

Kontaktowość i talent pedagogiczny wpływają więc na relację dziecka (grupy) z wychowawcą. Jeśli ten ostatni jest życzliwy wobec osób, z którymi pracuje, jest przez nie postrzegany jako wzór do naśladowania, ktoś na kim zawsze można polegać. Jeśli jego oddziaływania wychowawcze są skuteczne, to jego podopieczni są w stanie szybciej internalizować powszechnie obowiązujące normy i wartości społeczne. Reasumując, Zygmunt Mysłakowski uznaje, że dobrym wychowawcą jest ten, który rozumie uczucia i potrzeby innych, potrafi zidentyfikować problemy dziecka, pomóc mu w trudnej sytuacji, a także być otwartym w stosunku do swoich podopiecznych. Według niego kompetencje komunikacyjne są więc istotne w pracy wychowawcy i powinny być stale podnoszone. Muszę jednak zwrócić

²⁹ D. Dziuba, *Osobowość nauczyciela- wychowawcy*, <http://www.znpchorzow.pl/publikacje/opracowania/065.pdf>, dostęp: 14 września 2016 r.

³⁰ E. Brodacka-Adamowicz, *Osobowość nauczyciela wychowawcy w świetle poglądów i działalności Henryka Rowida*, *Rozprawy Społeczne* 2014, nr 1, t. VIII, s. 19–20.

³¹ E. Dolata, „*Miłość dusz ludzkich*” *podstawą działalności nauczycielskiej w szkole twórczej* [w:] *Szkola twórcza w odtwórczym świecie*, red. J. Krukowski, A. Wołoch, Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, Kraków 2013, s. 111.

uwagę na to, iż w trakcie rozmowy wychowawca może próbować narzucić podopiecznemu własny sposób myślenia i pojmowania rzeczywistości (dokonywać manipulacji).

Istota zespołu

Zdaniem Z. Mysłakowskiego organizacja zespołu wypływa z działalności praktycznej oraz świadomego zrozumienia jej celowości. To cele angażują jednostki w zrzeszanie się w kolektywy połączone wspólnymi, zaplanowanymi posunięciami, które zmuszają każdego członka do włożenia takiego samego wysiłku w wykonywaną pracę. Tak rozumiana przez Mysłakowskiego działalność zespołowa zyskuje walor wychowawczy³².

Idąc dalej, uważa on, iż grupa powinna być organizowana w oparciu o wartości społeczne oraz wzajemny szacunek między członkami kolektywu. Każdy członek zespołu powinien poświęcić się dla innych po to, by zrealizować łączące zespół zamierzenia. Ważne jest, by jego postępowanie nie godziło w dążenia i integralność kolektywu. Zdaniem Mysłakowskiego przynależność do wspólnoty najlepiej objawia się w sytuacjach, gdy dla każdego członka grupy postawiony cel jest bliski, a także zrozumiały dla środowiska społecznego. Realizacja postawionych zamierzeń powinna spotykać się z aprobatą otoczenia, zaś każde zadanie powinno być ujmowane holistycznie, tzn. każda jednostka powinna realizować działania w sposób całkowity, przy zwracaniu uwagi na każdy etap realizacji zadania oraz związki między nimi. Jeśli w jednym etapie dojdzie do uchybień, wówczas cel nie zostanie zrealizowany. Cel powinien akcentować dobro społeczne, a nie wypływać z pobudek egoistycznych. Rzecz jasna, Z. Mysłakowski uważa, iż powinno to się odbywać przy uświadomieniu sobie celowości zamierzeń kolektywu oraz znajomości istoty kształcenia politechnicznego. Dzięki temu jednostki uczą się nowych umiejętności i nawyków. Wart uwagi jest też fakt, iż grupy mogą być powoływane w sytuacji doraźnej (np. organizacja wycieczki szkolnej, wystawa) lub istnieć, nawet kiedy ich cel zostanie zrealizowany. Wówczas wychowawca inicjuje nowe zadania lub działa w ramach dotychczasowego obszaru. Istotny jest też fakt, by grupa posiadała „kierownika”, który wybierany jest spośród podopiecznych uznawanych za najbardziej odpowiedzialnych do rządzenia grupą bądź sam inicjuje organizację zespołu. Kierownik powinien ufać pozostałym członkom kolektywu, być wobec nich życzliwy, pobudzać wiarę w ich umiejętności oraz być nastawionym na „obliczalność ich postępowania”. Istotne też, by uświadamiał im istotę działania zespołowego i dbał o to, by grupa nie była rozsadzana przez szkodliwe siły zewnętrzne³³. Według Mysłakowskiego ważna jest więc rola osoby kierującej zespołem, która dla jego członków jest „mentorem”, świadomym, iż zrealizują oni postawione zadania. Cele, jakie stawia sobie grupa, nie powinny więc stać w sprzeczności z interesem społecznym, gdyż prowadzą w ten sposób do tworzenia klik czy gangów zagrażających porządkowi społecznemu. Kolektyw bowiem powinien podejmować jedynie takie zadania, które mają wartość społeczną, są możliwe do zrealizowania, a także stanowią sekwencję następujących po sobie zdarzeń.

Zygmunt Mysłakowski uważa, iż każdy członek grupy powinien uznać jej cele za swoje. O tym, jaką one przybiorą formę, decydują takie czynniki jak: natura zadania produkcyjnego, liczebność zespołu oraz kwalifikacje członków³⁴. Tak więc od specyfiki zadania

³² Z. Mysłakowski, *Wychowanie człowieka...*, s. 406–408.

³³ *Ibidem*, s. 408–419.

³⁴ *Ibidem*, s. 414.

i przygotowania kolektywu zależy pomyślne zrealizowanie celu. Jednostki więc nastawiają się na realizację konkretnych zamierzeń i traktują je jako motyw ich rozwoju osobistego.

Dodam także, iż Z. Mysłakowski i tutaj podkreśla rolę wychowawcy-nauczyciela. Realizacja zamierzeń kolektywu wiąże się bowiem z jego samokształceniem, gdyż dzięki niemu kolektyw jest zdolny do skuteczniejszej pracy. Wychowawca kieruje się przy tym dyscypliną i chętnie dzieli się ze swoimi osiągnięciami z członkami zespołu. Kluczowe jest tutaj, by prowadził działalność badawczą w obrębie nauk pedagogicznych, tzn. pracował skutecznie z materiałem doświadczalnym, a także umiał dostrzec zjawiska oraz prawidłowości naukowe. Dzięki odczytom i referatom przyczynia się do lepszych warunków pracy zespołu i osiągania przez jego członków wymiernych efektów³⁵. Zauważam tutaj, iż Z. Mysłakowski podkreśla wagę przygotowania pedagogicznego wychowawców, których działania powinny zostać ukierunkowane na podnoszenie jakości pracy kolektywu, a także poszerzanie przez niego wiedzy potrzebnej w skutecznym zarządzaniu i kierowaniu zespołem. Wychowawca może przez to budować swój autorytet wśród podopiecznych, ucząc ich przy tym odpowiedzialności za realizację zadania. Z drugiej strony jednak rola wychowawcy w procesie kierowania zespołem może prowadzić do autokratyzmu, braku szacunku dla członków kolektywu, narzucania im własnych celów oraz nierespektowania ich wysiłków.

Podsumowanie

Wydaje mi się, że koncepcja Zygmunta Mysłakowskiego stanowi niewątpliwie wkład w rozwój polskiej myśli pedagogicznej, gdyż podkreśla rolę doświadczenia w procesie nauczania, istotę prowadzenia dialogu z wychowanekami oraz stałą pracę wychowawcy-nauczyciela nad sobą i własną wiedzą. Istotne jest także wyodrębnienie procesu przystosowania jako procesu przekształcania własnego charakteru pod wpływem wielu czynników, takich jak np. media czy warunki geograficzne. Mysłakowski słusznie tutaj zauważył, iż osobowość dziecka jest determinowana nie tylko przez oddziaływania rodziców, nauczycieli czy kolegów, lecz także przez czynniki zewnętrzne, sytuację materialną czy sytuację społeczno-polityczną. Czynniki te rzutują na charakter dziecka, jego zainteresowania oraz jego dalsze postępowanie.

Jednakże w pewnych momentach koncepcja ta sprowadza dziecko do roli przedmiotu, sterowanego przez wychowawcę lub grupę i kształtowanego zgodnie z jego (jej) przekonaniami. Dziecko więc traktowane jest z jednej strony jako jednostka poszerzająca własne zainteresowania, zaś z drugiej podporządkowana dyktatowi innych osób. W myśli Z. Mysłakowskiego dziecko można porównać do aktora grającego różne role w zależności od sytuacji. W zależności od przyjmowanych w danej sytuacji wzorców wychowanek podejmuje próby naśladowania osób, które nim manipulują. Często będzie też prowokować innych do zwrócenia uwagi na siebie, podejmując niestosowne zachowania. Duże ryzyko niesie ze sobą praca dziecka w kolektywie, gdyż jego członkowie mogą realizować cele godzące w dobro społeczne. Członkowie zespołu i nauczyciel mogą być pewni swoich inicjatyw, przez co ich odbiór rzeczywistości może zostać zachwiany. Z tego powodu mogą nie dostrzec innych ważnych czynników.

Dla Mysłakowskiego zdolność do utrzymywania przez wychowawcę kontaktu z dzieckiem

³⁵ Ibidem, s. 420–422.

jest bardzo ważna, gdyż wychowanek czuje się przy nim bezpieczny i wie, że w razie potrzeby może zwrócić się do niego o pomoc. Jednakże dialog między obiema stronami może prowadzić do instrumentalnego traktowania podopiecznego przez wychowawcę, którego rola sprowadza się do wydawania dziecku rozkazów. Mysłakowski twierdził, iż z jednej strony nauczyciel powinien wykazywać się cierpliwością i łagodnością w stosunku do podopiecznego, zaś z drugiej strony być wobec niego stanowczym i nieustępliwym.

Reasumując, jakkolwiek koncepcja Zygmunta Mysłakowskiego w wielu założeniach wydaje się interesująca, to niesie ona ze sobą pewien wymiar zagrożenia w procesie kształtowania osobowości wychowanka, a także w działaniach podejmowanych przez wychowawcę.

Bibliografia

- Brodacka-Adamowicz E., *Osobowość nauczyciela wychowawcy w świetle poglądów i działalności Henryka Rowida*, Rozprawy Społeczne 2014, nr 1, t. VIII, s. 19–20.
- Dolata E., „*Miłość dusz ludzkich*” podstawą działalności nauczycielskiej w szkole twórczej [w:] *Szkola twórcza w odtwórczym świecie*, red. J. Krukowski, A. Wołoch, Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, Kraków 2013, s. 111.
- Dziuba D., *Osobowość nauczyciela – wychowawcy*, <http://www.znpchorzow.pl/publikacje/opracowania/065.pdf>, dostęp: 14 września 2016 r.
- Gutek G.L., *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Wydawnictwa Psychologiczne, Gdańsk 2007, s. 235.
- Kornat M., *Zygmunt Mysłakowski i jego koncepcja „ucieczki od wolności”* [w:] *Doktryny – Historia – Władza. Księga dedykowana Profesorowi Wiesławowi Kozubowi-Ciembroniewiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. A. Citkowska-Kimla, M. Kiwior-Filo, B. Szlachta, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 139–140.
- Mysłakowski Z., *Kształcenie i doświadczenie*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1961.
- Mysłakowski Z., *O kulturze współzycia*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1969.
- Mysłakowski Z., *Proces kształcenia i jego wyznaczniki*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1970.
- Mysłakowski Z., *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności*, Książka i Wiedza, Warszawa 1964.
- Mysłakowski Zygmunt Karol*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Myslakowski-Zygmunt-Karol;3944910.html>, dostęp: 4 listopada 2017 r.
- Szymański M., *Socjologia edukacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013.
- Śliwerski B., *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013.
- Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Dom Wydawniczy Strzelec, Kielce 1998.

Zarzecki L., *Teoretyczne podstawy wychowania*, Karkonoska Państwowa Wyższa Szkoła w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2012.

SUMMARY

Marek Szalkiewicz

Pedagogical ideas expressed by Zygmunt Mysłakowski

The author of this paper outlines the key assumptions of the pedagogic theory presented by Zygmunt Mysłakowski and discusses the ideas related to upbringing. He stresses the importance of experience in the process of education and describes the notion and characteristics of the art of conversation as well as pointing out to the nature of a teaching talent. Finally, the author stresses the importance of team work.

Key words: upbringing, education, experience, teaching talent, conversation, team.

Data wpływu artykułu: 18.07.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 26.10.2017 r.

Barbara Kaczmarczyk

Akademia Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki,
Wydział Nauk o Bezpieczeństwie
e-mail: barbara.kaczmarczykwo@gmail.com

Selected problems of education for safety in the changing environment of threats

SUMMARY

More and more often people are participating in unexpected dangerous situations. As a result, we should broaden our knowledge about them and, in particular, form appropriate patterns of behaviour which will enable every single individual confronted with a dangerous situation to take appropriate action and, as a consequence, make them feel safe. This article deals with selected aspects of education for safety in the context of threats.

Key words: security, threat, knowledge, information, science, education.

A human has always faced various kinds of threats and challenges. These phenomena have evolved along with the changing environment. Emerging threats may change into crisis situations. Noticeable is the fact that participants of both threats and crises situations cannot behave professionally when facing them. A variety of causes can lead to such a situation. They include limited knowledge on dangerous phenomena and, above all, the inability to act in circumstances under which they occur. The above mentioned condition is also affected by the lack of experience in these situations. For the need of this article several terms require a broader definition. These are mainly: knowledge, information, science and education.

While speaking about knowledge, it should be understood as “general knowledge acquired through research, learning etc.; information resource in any field, knowledge of something”¹. Acquiring knowledge is a complex and long-term process. From the point of view of these considerations it should also be pointed out that knowledge is presented in five categories, i.e.²:

- *Erudition* understood as: learnedness, information resource, excessive reading, wide horizons; wisdom, patent, manner; ability, qualifications, preparation, education; knowledge, self-control, immobilisation, familiarity, orientation, listening.
- *Learning* understood as: humanities, social sciences, liberal science; life science, exact

¹ *Słownik języka polskiego (P-Ż)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, p. 461.

² A. Dąbrowska, E. Geller, R. Turczyn, *Słownik synonimów*, Świat Książki, Warszawa 1995, p. 145.

science; understanding; theory, doctrine, hypothesis; thesis, theorem, lemma; convincing, proving.

- *Cognition* understood as: recognition, gnosis; identifying, exploring; identification, in-tropathy; enlightenment, revelation, illumination, eureka; discovery, detection, disclosure, unmasking, exposing, demistification, demythologisation.
- *Curiosity* understood as: inquisitiveness, desire to learn, being middlesome; interest, being intrigued.
- *Awareness* understood as: understanding, realising, becoming conscious, visualisation.

Knowledge, as Wincenty Okoń notes, “covers all forms of awareness, so, therefore, the highest form – science, as well as ideology, religion and magic; beside the rational knowledge the irrational knowledge exists, in addition to true knowledge – false knowledge. Two categories of knowledge closely related to the human impact on reality are of significant importance in life. The first one is the practical knowledge based on experience, that provides information about how to change reality. The second is the theoretical knowledge (scientific knowledge) providing information about what reality is. An important characteristic of many scientific theses is that after conversion into standards they can be used as the practical knowledge”³. Generally speaking, knowledge is a collection of information gained within many years, although it must be assumed that knowledge can be both true and false. There is some kind of a danger as to the reliability of acquired knowledge. Hence, information that is interpreted in many ways is extremely important in this context. The result of the above is its abstract and multidimensional character. Providing it in various forms and by means of multiple codes is observed. The universality of its application makes it occur in all areas of life. The explanation of the term „information” should first be sought in the *Dictionary of the Polish language (Słownik języka polskiego)* which defines it as “a message about something or communicating something”⁴. The word comes from the Latin *informatio* and refers to imagination, explanation, notification.

Information is any data from both the environment and a person’s internal states. These are obtained directly and indirectly. Directly, through the impact of surrounding objects and phenomena on the sensory organs, and indirectly from the mass media, various notifications, books, newspapers and movies. As is clear from the definition included in the *Dictionary of the Polish language*, to obtain information means to find out what has been unknown, learn more about something that is little known or seems to be known, as well as to tell someone about something that is known, not known at all or only partially. Thus, the information resource of human knowledge comes from three sources. These are⁵: heredity which consists of information encrypted in genes, the acquis of human knowledge contained in customs, scientific and artistic works, the mass media, and personal experience shaped in direct contact with the environment.

There is a great need for good quality information, as accurate decisions are taken on this basis. Information is useful if, as noted by Tadeusz Kotarbiński, it meets the following characteristics⁶:

³ B. Szulc, *Nauka. Wiedza. Mądrość*, AON, Warszawa 2011, p. 26–27, cited after: W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984.

⁴ *Słownik języka polskiego (A–Ó)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, p. 240.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Warszawa 1958, p. 271.

1. Fidelity (information must reflect reality since a false or incomplete message, not showing essential characteristics of a phenomenon, disorganises cooperation and causes losses the greater the higher level it refers to).

2. Speed (information should be transmitted immediately. Reality and its individual components are in constant motion and are subject to change. The delay usually outdates data. As a result it becomes false and useless, even if constitutes the most faithful reflection of the facts at the time of their transfer).

3. Detail (a message should contain essential elements of the reported phenomena. Either vagueness or excessive meticulousness ought to be avoided. This is as the first one „blurs” contours of an image, while the other overloads and distracts attention – both are detrimental to the understanding of a message).

4. Legibility (signs used by a sender should be clear and not distorted during the transmission, and phrases and language used – understandable for a recipient. Readability depends to a certain extent also on a recipient of information).

Information is a pillar of science, which Bogdan Szulc defines in two contexts: educational and cognitive, in which there are distinguished two planes: dynamic and static. The dynamic plane is related merely to the cognitive activity. This is actually a process of understanding the world around us that can take place in two ways, i.e. through the mind or senses. In turn, the static plane refers to results of the cognition, which should be understood as „the entirety of facts collected during the research activity of all generations, contained in the theorems, laws and scientific theories”⁷. Theorems, laws and scientific theories are created on the basis of facts which are structured, sufficiently justified and properly verified during research. Tadeusz Kotarbiński similarly considers the term „science” as „not necessarily static – as a system of theorems, but dynamic as well- a set of actions that make up the research activity in relation to this or another subject of study”⁸.

Undoubtedly, in the consideration of science it is that „a force acting is the human mind which experiences, thinks and learns; the subject is all the internal and external experience, namely the universe, as long as it is given to the mind in the form of experience; the course of action is the reasoning concerning internal and external experience, in accordance with common logical standards and verification; the aim – forming a system of concepts and judgments which would symbolise all the logical and verifiable experience”⁹.

The considerations in the above context are important in education for safety. Threats caused by natural factors, human activities as well as the feeling of insecurity point to the very great need to increase safety action. These activities are the improvement of knowledge in the field of security and dissemination of knowledge in the field. These activities also aim to ensure stability through teaching proper attitudes, raising awareness as well as the ability to behave in the face of threats incurred. This is to be assumed that the acquisition of knowledge should be carried out taking into account all the principles discussed earlier in this article.

After the introduction of aspects related to knowledge, information and science, the issue of education should be considered. The *Dictionary of the Polish language* points out that “education” is “upbringing, teaching/learning”¹⁰. „Upbringing” means „all the measures

⁷ B. Szulc, op. cit., p. 11.

⁸ T. Kotarbiński, *Drogi dociekań własnych*, PWN, Warszawa 1986, p. 104.

⁹ B. Szulc, op. cit., p. 16.

¹⁰ *Słownik języka polskiego A-Q*, PWN, Warszawa 2007, p. 151.

aimed at shaping a human in physical, moral and mental terms, and preparing him/her for future life in society”¹¹, whereas „teaching/learning” is „the base of knowledge specified by curricular regime of a given school”. „Get education” is also „be developed by science, practice”¹². Based on the above, it must be stated that education is a complex process which consists of a number of elements. These elements include theoretical and practical knowledge.

It should also be seen that safety must be of concern to everyone. Therefore, it is important to educate the whole society. Education is a complex process that consists in recognising the truth, understanding it and creating new solutions that will enable the adoption of new solutions. Education for safety inherits the tradition of, among others, education for happiness, patriotic education, education for a happiness substitute – contemporary safety. Its aim is to „overcome and synthesise traditions of both military and security education as well as education for peace and renouncing violence”¹³.

According to the author, based on the studies conducted, it should be stated that education for safety should be implemented among children aged 3 and up. Transferred knowledge should be consolidated through a series of exercises repeated cyclically, which will allow to perform certain actions automatically. It takes years to achieve this state and it cannot be assumed that a single training proves to be sufficient. The substantiation of the above statements should also be supported by the fact that the attitude of a man, his/her habits and the line of thinking are shaped since childhood in different environments because „if we raise children in a peaceful environment and the behaviour of adult leaders is exemplary, children will become peacefully oriented people”¹⁴. The process of shaping the character of a person and his/her social attitudes is performed in many places, mainly at home, in a nursery, in a kindergarten, at school, at university, in a interest circle as well as at the workplace. The observed attitudes are role models for every young person to follow. It is adults who mainly shape the reality and teach what is good and what is bad. This is of great importance in the educational process, in shaping the personality and attitudes of a man. This is determined by events in which people participate, interests which they devote free time to and people they meet¹⁵. Education for safety is implemented in many countries, such as Japan, the Netherlands, Germany and the United States. In these countries system solutions are applied, through which a man is able to deal with emergency situations which also gives him/her a sense of safety, so institutions who are concerned with this state may be deployed to other events. In this way, resources are engaged in a rational manner and have a huge impact on the safety of a particular area. In Poland, there is a wide range of initiatives being run aimed at raising public awareness of education for safety. Some of them include: lectures carried out by officers from particular uniformed formations, organising scientific and practical undertakings, activities of scientific circles for education and safety promotion, activities of associations and non-governmental organisations, dissemination of information materials

¹¹ *Słownik języka polskiego P-Ż*, PWN, Warszawa 2007, p. 491.

¹² *Ibidem*.

¹³ More: *Współczesne trendy w edukacji dla bezpieczeństwa*, ed. by T.Szczurek, Warszawa 2011, p. 7–43.

¹⁴ V. Satir, *Rodzina. Tu powstaje człowiek*, GWP, Gdańsk 2002.

¹⁵ More: B. Kaczmarczyk, *Edukacja dla bezpieczeństwa w kontekście Jednostki poszukiwawczo-ratowniczej w Złotorzy* [in:] *Kwartalnik Policji Garnizonu Śląskiego* No. 2(4), Katowice 2011, p. 18–19.

Concluding the above considerations, it must be noted that education for safety is not so much necessary, but needed. Its quality depends on the deepening of true knowledge based on reliable information. As a result, education will make the society safe. In the light of the foregoing, it is concluded that safety consists of many elements. The principal one is a man, more broadly speaking his attitude, personality, beliefs, interest in self-development and self-realisation, the desire to do "something for somebody." Equally important is the knowledge as well as the experience and skills. Nevertheless, of great significance is bringing up children in the patriotic spirit, and also promotion of ideas, a willingness to permanent self-development, commitment to values, life in accordance with principles and rules, which lead finally to the integration of an individual's life with social affiliation of a wider sense. All the matters and all the elements should be considered together. Their sum is a guarantee of success of safety of both a person and the group. Therefore, it is crucial to devote more time to bringing up children and young people, especially, that this social group is a pillar of society and it should be particularly invested in. Reflections on education for safety are necessary especially that this area requires permanent improvement. This claim stems from the fact that the helplessness of many people who are in difficult situations is often observed. This is mainly due to the lack of experience under such circumstances, knowledge, and stress always accompanying them in these situations. What is more, the lack of willingness to help other people in a situation of danger is readily recognisable. Although, one can also assume that the so called "callousness" stems precisely from the fact that people may want to help but they cannot do this. This image, however, requires conclusion that there is no unity between people, they do not identify with another person and consequently they are not interested in safety of "a stranger".

Therefore, one can draw the thesis that this situation will change if education for safety in the context of various dangers will be intensified and will include all social groups. Its implementation should also be carried out in a thoughtful way. It would seem that the right solution in this respect would be a system covering every social group, and projects carried out within it should not be one-off, but repeated periodically. As a pledge for the aforementioned, it should be also pointed that exercise realised under various projects are an element that allows to check the level of knowledge and skills, as well as to improve them. Shaping a human's character is a very long and complex process. Functioning in hazardous conditions where life is dependent on other people forces cooperation, integration and trust. They are developed in the course of training exercises during which there are dangerous tasks where a team counts. Then, young people learn responsibility. This should be a planned sequence of events. Therefore, with a calm conscience it can be said that education for safety is a continuous process that achieves its objectives, i.e. dissemination of awareness and knowledge about causes, effects and the nature of threats that exist in Poland, as well as learning how to prepare for potential threats and responding to them. The implementation of this assumptions will make the functioning of people facing various dangers become something natural and, as a consequence, the level of safety will grow.

Bibliography

- Aponowicz A., *Współdziałanie*, MON, Warszawa 1970.
- Dąbrówka A., Geller E., Turczyn R., *Słownik synonimów*, Świat Książki, Warszawa 1995.
- Edukacja dla bezpieczeństwa jako najnowsza koncepcja wychowania metawojkowego i metaobronnego czasów globalizacji* [w:] *Współczesne trendy w edukacji dla bezpieczeństwa*, red. T. Szczurek, Warszawa 2011.
- Kaczmarczyk B., *Edukacja dla bezpieczeństwa w kontekście Jednostki Poszukiwawczo-Ratowniczej w Złotoryi*, Kwartalnik Policji Garnizonu Śląskiego nr 2(4), Katowice 2011.
- Kotarbiński T., *Drogi dociekań własnych*, PWN, Warszawa 1986.
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Warszawa 1958.
- Mahrburg A., *Co to jest nauka?*, Warszawa 1907.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984.
- Satir V., *Rodzina, Tu powstaje człowiek*, GWP, Gdańsk 2002.
- Słownik języka polskiego PWN (A-Ó)*, PWN, Warszawa 2007.
- Słownik języka polskiego PWN (P-Ż)*, PWN, Warszawa 2007.
- Szulc B., *Nauka. Wiedza. Mądrość*, AON, Warszawa 2011.

STRESZCZENIE

Barbara Kaczmarczyk

**Wybrane problemy edukacji dla bezpieczeństwa
w zmieniającym się środowisku zagrożeń**

Coraz częściej człowiek jest uczestnikiem zaskakujących sytuacji zagrożeń. To sprawia, że należy zgłębiać wiedzę na ich temat, a w szczególności kształtować odpowiednie postawy, które umożliwią taką reakcję, aby każdy uczestnik niebezpiecznego zjawiska był w stanie podjąć odpowiednie działania, co w konsekwencji spowoduje, że będzie czuł się bezpiecznie. Artykuł dotyczy wybranych problemów edukacji dla bezpieczeństwa w kontekście zagrożeń.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zagrożenie, wiedza, informacje, nauka, edukacja

Data wpływu artykułu: 15.11.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 10.01.2018 r.

Agnieszka Nymś-Górna

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: agnieszka.nyms@amu.edu.pl

Anna Sobczak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: annsob@st.amu.edu.pl

Akademickie biura karier i ich rola w poradnictwie zawodowym dla studentów

STRESZCZENIE

Współczesny niezwykle dynamiczny rynek pracy stawia przed młodymi ludźmi wiele wyzwań. Na znaczeniu nabiera doradztwo zawodowe skierowane do tej grupy społecznej, w tym do studentów oraz absolwentów szkół wyższych. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie roli akademickich biur karier w poradnictwie zawodowym dla studentów. W pierwszej części zaprezentowana została sytuacja absolwentów uczelni wyższych na rynku pracy, a także istota oraz zadania realizowane przez biura karier. Natomiast druga część opracowania poświęcona została metodologii oraz wynikom badań własnych, które prezentują opinie studentów na temat sytuacji ludzi młodych na rynku pracy oraz dokonaną przez nich ocenę działalności akademickich biur karier.

Słowa kluczowe: student, biuro karier, doradztwo zawodowe, rynek pracy, kariera.

Wstęp

Rynek pracy XXI wieku stawia wiele wyzwań przed edukacją oraz poradnictwem zawodowym, zwłaszcza kierowanym do ludzi młodych. Bezrobocie młodzieży, obecnie dotyczące również absolwentów szkół wyższych, stanowi jeden z największych problemów współczesnego rynku pracy. Młode, dobrze wykształcone pokolenie, które bardzo często nie znajduje miejsca na rynku pracy, określane jest mianem „straconej generacji”¹, dlatego też studenci oraz absolwenci szkół wyższych to grupa osób, do której kierowane są liczne formy wsparcia w zakresie poradnictwa zawodowego. Podstawowymi instytucjami, które zostały powołane, aby pomagać studentom oraz absolwentom w wejściu oraz w funkcjonowaniu na rynku pracy są akademickie biura karier. Biura te działają w większości ośrodków akademickich

¹ K. Szafranec, *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesów Rady Ministrów, Warszawa 2011, s. 135.

w Polsce i tworzą ogólnopolską sieć biur zajmujących się zawodową promocją studentów oraz absolwentów uczelni wyższych².

Przedmiotem niniejszego artykułu jest działalność akademickich biur karier oraz ich rola doradcza w planowaniu i realizowaniu kariery zawodowej przez studentów i absolwentów w świetle wyzwań współczesnego, niezwykle dynamicznego rynku pracy. Podstawą do kolejnych rozważań będzie analiza sytuacji absolwentów uczelni wyższych na obecnym rynku pracy. Jak wskazuje Augustyn Bańka, młodzież, wybierając dziś dany typ szkoły lub profil kształcenia akademickiego, nie ma pewności znalezienia zatrudnienia, co stawia młodych w bardzo trudnej sytuacji. Autor podkreśla także, że zmiany, które dokonały się na rynku pracy, spowodowały, że „wystąpiło realne zapotrzebowanie na doradztwo zawodowe”³. Według Agnieszki Pfeiffer „doradztwo edukacyjno-zawodowe jest związane z systemem oświaty i dotyczy procesu towarzyszenia uczniom w podejmowaniu decyzji związanych z wyborem kierunku kształcenia i zawodu oraz z planowaniem kształcenia i kariery zawodowej. Natomiast pojęcie poradnictwo zawodowe bardzo często spotykamy w odniesieniu do osób dorosłych”. W procesie doradztwa analizowane jest to, co dana osoba potrafi, jaką wiedzę posiada i jakimi cechami osobowości się odznacza, aby móc wykonywać określony zawód lub wybrać daną ścieżkę kariery⁴.

Biorąc pod uwagę bariery, na jakie napotykają absolwenci szkół wyższych na rynku pracy, akademickie biura karier pełnią ważną funkcję doradczo-edukacyjną. Celem niniejszego opracowania jest wskazanie najistotniejszych potrzeb doradczych studentów oraz absolwentów szkół wyższych, a także przedstawienie zadań i zakresu działalności akademickich biur karier. W artykule zaprezentowane zostaną wyniki badań własnych. Zostały one zrealizowane wśród studentów poznańskich uczelni. Stanowią one uzupełnienie rozważań nad działalnością akademickich biur karier oraz rolą, jaką odgrywają w poradnictwie zawodowym skierowanym do młodzieży akademickiej.

Sytuacja absolwentów szkół wyższych na rynku pracy

Ludzie młodzi, w tym absolwenci uczelni wyższych, znajdują się w relatywnie trudnej sytuacji na rynku pracy. Mimo że w ostatnich miesiącach na rynku pracy zauważa się ogólną poprawę, to wciąż wielu młodych, często dobrze wykształconych ludzi napotyka trudności ze znalezieniem zatrudnienia lub są zmuszeni podjąć pracę niezgodną ze swoim wykształceniem, kwalifikacjami oraz aspiracjami. Socjolog Zygmunt Bauman wskazuje, że „młodzi dziś ludzie, między 16. a 25. rokiem życia, są pierwszą najbardziej wykształconą generacją w historii, a zarazem najbardziej bezrobotnym pokoleniem w dziejach ludzkości”⁵.

² M. Szumigraj, *Poradnictwo kariery: systemy i sieci*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa 2012, s. 184.

³ A. Bańka, *Zawodoznawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy. Psychologiczne metody i strategię pomocy bezrobotnym*, Wydawnictwo Print B, Poznań 1995, s. 36.

⁴ *Doradztwo edukacyjno-zawodowe. Przykładowe rozwiązania*, red. A. Pfeiffer, KOWEŻiU, Warszawa 2014, s. 6.

⁵ Z. Bauman, *Nieśmiertelność nadziei. Wykład: Dylematy socjaldemokracji – od Lassalle'a do płynnej nowoczesności*, <http://www.krytykapolityczna.pl/artykuly/opinie/20130628/bauman-cisnienie-utopii>, dostęp: 23.06.2017 r.

W tym miejscu trzeba także zaakcentować, iż to właśnie młode pokolenie stanowi grupę osób, którą problem bezrobocia dotyka w największym stopniu i dlatego też ludzie młodzi zaliczani są do grup społecznych, które znajdują się w szczególnej sytuacji na rynku pracy. Za osoby znajdujące się w szczególnej sytuacji na rynku pracy uważa się także kobiety, osoby powyżej 50. roku życia oraz osoby niepełnosprawne⁶.

Problem bezrobocia wśród ludzi młodych występuje niemal we wszystkich państwach Unii Europejskiej. Według danych Eurostatu, w 2016 roku blisko połowa młodych ludzi w Grecji i Hiszpanii pozostawała bez zatrudnienia. Stopa bezrobocia we Włoszech oraz Chorwacji była również na bardzo wysokim poziomie i wyniosła odpowiednio 37,8% i 31,3%. W tym samym czasie bezrobocie wśród młodych Polaków z wynikiem 17,7% uplasowało się jako wynik środkowy. Jak podaje Eurostat, najniższe bezrobocie wśród młodzieży zostało odnotowane w Niemczech i jedynie w tym kraju stopa bezrobocia nie przekroczyła 10%⁷.

To, co wyróżnia obecne trudności młodych ze znalezieniem pracy, jest fakt, że coraz częściej problemy z uzyskaniem zatrudnienia mają już nie tylko młodzi z niskim wykształceniem, ale również legitymujący się wykształceniem wyższym oraz posiadający wysokie kwalifikacje. Jolanta M. Szaban wskazuje, że polskie pokolenie osób młodych w przedziale wiekowym 24–34 lata pod względem formalnym zaliczane jest do najlepiej wykształconych w Europie⁸. Pomimo to część polskich absolwentów szkół wyższych ma duże trudności w znalezieniu zatrudnienia, w szczególności zatrudnienia zgodnego z ukończonym kierunkiem studiów. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w końcu 2016 roku w urzędach pracy zarejestrowanych jako bezrobotni było 52 tys. absolwentów uczelni wyższych, przy czym za absolwenta uważa się osobę, która została zarejestrowana jako bezrobotna w ciągu 12 miesięcy od zakończenia studiów⁹. Ogólna liczba osób posiadających wykształcenie wyższe i równocześnie pozostających bez zatrudnienia w IV kwartale 2016 roku wyniosła 177,6 tys. Należy zwrócić uwagę, że osoby te stanowiły aż 13,3% wszystkich zarejestrowanych w urzędach pracy, podczas gdy w roku 2000 było to zaledwie 2,6%¹⁰. Statystyki te pokazują, że duża grupa ludzi z dyplomem uczelni wyższej boryka się z bezrobociem. Za przyczynę tego problemu uznaje się wzrost liczby osób, które kształcą się w szkołach wyższych, co prowadzi do nadpodaży ludzi z wykształcenie wyższym, a w konsekwencji brakuje dla tych osób miejsc pracy zgodnych z uzyskanymi kwalifikacjami. Zjawisko kształcenia masowego w uczelniach wyższych występuje w wielu krajach Unii Europejskiej, co przyczynia się do obniżenia standardów kształcenia i powoduje, że młodzi absolwenci nie posiadają odpowiednich umiejętności potrzebnych do podjęcia pracy. Zwraca się również uwagę, że kształcenie akademickie jest rozbieżne

⁶ Uchwała nr 28/2015 Rady Ministrów z dnia 10 marca 2015 roku w sprawie Krajowego Planu Działań na rzecz Zatrudnienia na lata 2015–2017.

⁷ Eurostat, *Youth unemployment rate – % of active population aged 15–24*, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipslm80&plugin=1>, dostęp: 23.06.2017 r.

⁸ J. M. Szaban, *Rynek pracy w Polsce i Unii Europejskiej*, Difin, Warszawa 2016, s. 143.

⁹ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sytuacja na rynku pracy osób młodych w 2016 roku*, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sytuacja-na-rynku-pracy-osob-mlodych/rok-2016/>, dostęp: 23.06.2017 r.

¹⁰ Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Rynek pracy w Polsce w 2016 roku*, <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sytuacja-na-rynku-pracy/rynek-pracy-w-polsce-w-2016-r/>, dostęp: 23.06.2017 r.

z potrzebami rynku pracy, a także wskazuje się, że młodym, wykształconym ludziom brakuje doświadczenia zawodowego¹¹.

Inną niepokojącą kwestią dotyczącą funkcjonowania absolwentów szkół wyższych na rynku pracy jest podejmowanie przez osoby te zatrudnienia tymczasowego, nisko płatnego oraz poniżej swoich kwalifikacji, a także aspiracji. Tego typu praca młodych wykształconych ludzi nazywana jest „podzatrudnieniem” (*underemployment*). Niejednokrotnie młodzi, którzy nie posiadają perspektyw na otrzymanie lepszego, adekwatnego do swojego wykształcenia zajęcia, pozostają na najniższych stanowiskach, poniżej swoich kwalifikacji oraz z niskim wynagrodzeniem. Tym samym przedłuża się ich okres pracy w charakterze „podzatrudnienia”, co może skutkować dewaluacją kwalifikacji zawodowych i zmniejszeniem szans młodych na znalezienie innego, lepszego miejsca pracy¹².

Rola akademickich biur karier

Brak pracy lub praca poniżej kwalifikacji nie pozwala młodym, dobrze wykształconym ludziom na wykorzystanie ich potencjału, a także na uzyskanie cennego doświadczenia zawodowego i osiągnięcia samodzielności finansowej, co prowadzi do frustracji oraz niezadowolonych młodych. Dlatego niezwykle ważne jest poradnictwo zawodowe dla studentów oraz absolwentów uczelni wyższych, mające na celu pomoc w wejściu na rynek pracy oraz w znalezieniu odpowiedniego zatrudnienia. Jedną z instytucji wspierających osoby młode i wykształcone w poszukiwaniu oraz projektowaniu swojej kariery edukacyjnej i zawodowej są akademickie biura karier.

Akademickie biura karier są jednostkami funkcjonującymi przy szkołach wyższych. Pierwsze Akademickie Biuro Karier powstało w 1993 roku przy Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, dzięki współpracy tej uczelni z brytyjskim Uniwersytetem z Hull. Inspirację do swoich działań czerpało z doświadczeń brytyjskich oraz niemieckich. Następnie sieć akademickich biur karier w Polsce zaczęła się rozrastać, odpowiadając jednocześnie na potrzeby osób młodych, wkraczających dopiero na rynek pracy. Przede wszystkim zaczęto zwracać uwagę na fakt, iż na rynku pracy pojawia się coraz więcej absolwentów szkół wyższych oraz na przyrost udziału absolwentów tychże szkół wśród ogółu bezrobotnych absolwentów¹³.

Do zadań biur karier, zgodnie z Ustawą z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, należy¹⁴:

- dostarczanie informacji o rynku pracy i możliwościach podnoszenia kwalifikacji zawodowych,
- zbieranie, klasyfikowanie i udostępnianie ofert pracy, staży i praktyk zawodowych,
- prowadzenie bazy danych studentów i absolwentów uczelni zainteresowanych znalezieniem pracy,

¹¹ J. M. Szaban, op. cit., s. 144.

¹² Ibidem, s. 140.

¹³ L. Grela, *Instytucje poradnictwa zawodowego w Polsce. Kierunki rozwoju [w:] Rola doradcy zawodowego w procesie promowania przedsiębiorczości i samozatrudnienia*, red. S. Solecki, Rzeszów 2005, s. 53.

¹⁴ Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy 2004, Dz.U. z 2004 r., nr 99, poz. 1001 z późn. zm., art. 2.

- pomoc pracodawcom w pozyskiwaniu odpowiednich kandydatów na wolne miejsca pracy oraz staże zawodowe,
- pomoc w aktywnym poszukiwaniu pracy.

W praktyce zadania te są najczęściej realizowane poprzez konsultacje indywidualne studentów ze specjalistami, uczestnictwo w szkoleniach tematycznych, konstruowanie dokumentów aplikacyjnych oraz przygotowywanie zestawienia ofert pracy, praktyk i staży. Informuje się także studentów o aktualnej sytuacji na rynku pracy oraz zaznajamia z europejskimi standardami rekrutacji. Coraz częściej realizowane są również projekty badawcze dotyczące losów absolwentów szkół wyższych¹⁵.

Za motto działalności biur karier można uznać ideę całożyciowego uczenia się. Wiele uwagi przywiązuje się do elastyczności studentów, ich mobilności oraz konstruktywnego radzenia sobie ze zmianami. Coraz częściej pracownicy biur karier spotykają się z „wędrownymi”, czyli młodymi absolwentami wracającymi z zagranicy, którzy oczekują poradnictwa międzykulturowego. Dlatego też tak ważne jest tworzenie sieci instytucji wspierających. Biura współpracują na co dzień z wieloma środowiskami i instytucjami, między innymi z pracodawcami (także na szczeblu międzynarodowym), szkołami wyższymi, urzędami pracy, Centrami Informacji i Planowania Kariery Zawodowej czy Ochotniczymi Hufcami Pracy¹⁶.

Ogólnopolska Sieć Biur Karier w Polsce istnieje od grudnia 1998 roku. Nie wszystkie biura karier w Polsce są w niej zrzeszone, a jedynie około 100. Głównym celem Sieci jest wymiana doświadczeń oraz informacji pomiędzy biurami karier oraz wspieranie inicjatyw tworzenia nowych ośrodków. Ogólnopolska Sieć wypracowała własne standardy pracy, aczkolwiek pojedyncze biura karier swoją codzienną pracę opierają dodatkowo na własnych metodach. Członkowie Ogólnopolskiej Sieci Biur Karier spotykają się cyklicznie na organizowanych konferencjach oraz szkoleniach¹⁷.

Biura Karier należące do Ogólnopolskiej Sieci spełniają¹⁸:

1. Standardy programowe:
 - a) oferują doradztwo zawodowe grupowe i indywidualne,
 - b) informują o sytuacji na rynku pracy oraz perspektywach podnoszenia swoich kwalifikacji,
 - c) tworzą zestawienia ofert pracy, staży i praktyk,
 - d) zarządzają bazą danych studentów, którzy sygnalizują poszukiwanie pracy,
 - e) kontaktują się z potencjalnymi pracodawcami,
 - f) prowadzą aktywną promocję instytucji Biura Karier.
2. Standardy logistyczne i organizacyjne:
 - a) zatrudniają etatowych pracowników,
 - b) dysponują lokalem,
 - c) funkcjonują przez okres minimum trzech miesięcy.

W czerwcu 2015 roku zarejestrowanych było około 340 akademickich biur karier funkcjonujących przy 428 szkołach wyższych w całej Polsce. Warto przytoczyć także kilka dobrych praktyk. Docenić należy Biuro Karier Politechniki Warszawskiej, które w roku

¹⁵ I. Stańczyk, *Doradztwo personalne i zawodowe*, Warszawa 2013, s. 64.

¹⁶ M. Szumigraj, op. cit., s. 185–186.

¹⁷ *Akademickie Biura Karier. Raport*, Warszawa 2009, s. 6–7.

¹⁸ *Ibidem*, s. 6.

akademickim 2014/2015 uzyskało ponad 11 700 ofert pracy, staży, praktyk i wolontariatu. Biuro Karier Politechniki Wrocławskiej uzyskało największą ilość ofert pracy (bez praktyk, staży oraz wolontariatu) – aż 10 199, natomiast za pośrednictwem Biura Karier Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 2014 pracę zarobkową podjęło 2328 osób, w tym 932 na podstawie umowy o pracę¹⁹.

Akademickie biura karier zajmują się *stricte* poradnictwem kariery. Oprócz tego typu działań wyróżnia się także doradztwo akademickie. Oba te pojęcia, chociaż wydawać się mogą zbliżone znaczeniowo, charakteryzują się zupełnie inną specyfiką podejmowanych inicjatyw.

Zadania z zakresu poradnictwa kariery realizowane są przez psychologów, pedagogów, doradców zawodowych oraz trenerów kompetencji społecznych. Skupiają się na kompetencjach doradczych, które mają wspierać studentów (oraz absolwentów) w projektowaniu kariery edukacyjnej, a następnie zawodowej. Podejmowane działania ukierunkowane są na przyszłość („po studiach”). Obowiązuje zasada dobrowolności korzystania z oferowanych usług. Natomiast doradztwo akademickie jest nową formą oddziaływań. Ma ono funkcjonować w ramach wydziałów (dzięki temu będzie wyspecjalizowane w danej dziedzinie, a profesjonalści będą doskonale zorientowani w sytuacji na rynku pracy w zakresie konkretnej dyscypliny). Realizowane ma być przez specjalistów oraz pracowników wydziału. Bazuje już nie tylko na kompetencjach doradczych, ale także decyzyjnych (co łączy się z planowaniem całego procesu kształcenia studenta). Główne założenie doradztwa akademickiego opiera się na planowaniu ścieżki edukacyjnej w perspektywie „na studiach”. Z kolei uczestnictwo w proponowanych usługach może być obligatoryjne lub całkowicie dowolne²⁰.

Obie formy powinny być komplementarne względem siebie, dzięki czemu możliwa jest większa efektywność podejmowanych działań. Są one wówczas także bardziej atrakcyjne dla studenta. Takie rozwiązania są dobrze rozpoznane w skali międzynarodowej, gdzie podkreśla się ich satysfakcjonującą skuteczność²¹.

Metodologia i wyniki badań własnych

Metodą, z wykorzystaniem której zostały przeprowadzone badania, był sondaż diagnostyczny, natomiast zastosowaną techniką – ankieta. Próbę badawczą stanowili studenci poznańskich uczelni – łącznie 82 ankietowanych, z czego 62,2% to kobiety, natomiast 37,8% mężczyźni. Respondentami były osoby pomiędzy 19. a 31. rokiem życia, z których 7,3% kształciło się na uczelniach prywatnych, a 92,7% na uczelniach państwowych. Zdecydowana część badanych studiowała w trybie stacjonarnym (81,7%), a tylko niewielka grupa to studenci studiów niestacjonarnych (18,3%). Procentowy podział studentów ze względu na stopień studiów przedstawia się następująco: studenci studiów I stopnia – 37,8%, studenci studiów II stopnia – 45,1%, studenci studiów III stopnia – 13,4% oraz jednolite studia magisterskie – 3,7%. Pośród badanych znalazły się również osoby, które równocześnie studiowały na dwóch kierunkach (17,1%). Zastosowano celowy dobór próby.

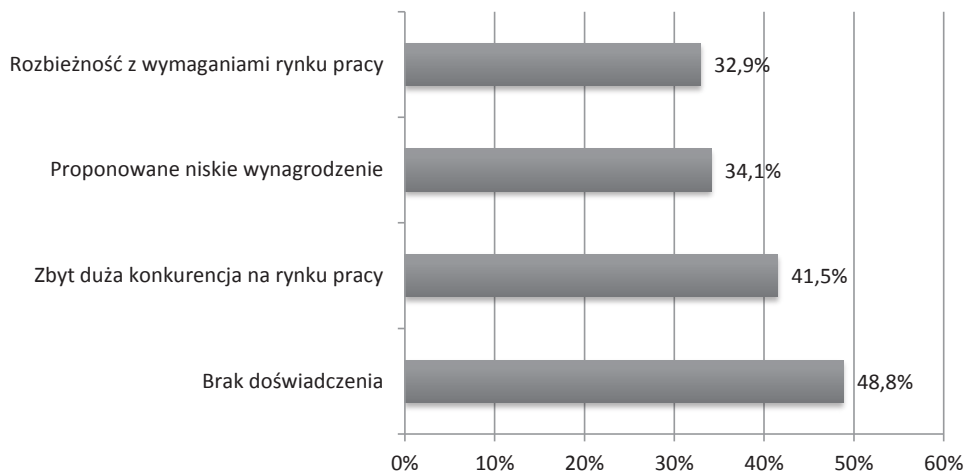
¹⁹ Wnioski z raportu Rzecznika Praw Absolwenta na temat działalności akademickich biur karier w roku akademickim 2014/2015, Bartłomiej Banaszak, Rzecznik Praw Absolwenta.

²⁰ M. Rosalska, A. Wawrzonek, *Między poradnictwem kariery a doradztwem akademickim – nowe obszary wsparcia doradczego dla studentów*, Studia Edukacyjne 2011, nr 17, s. 153.

²¹ *Ibidem*, s. 154.

Studentów zapytano między innymi o ocenę sytuacji ludzi młodych na rynku pracy. Duży odsetek badanych, bo aż 31% oceniło sytuację młodych jako złą lub bardzo złą, a 39% wskazało, że sytuacja młodzieży na rynku pracy jest przeciętna. Jedyne 30% respondentów odpowiedziało, że sytuacja młodych na rynku pracy jest dobra lub też bardzo dobra. Badani zostali również poproszeni o uzasadnienie swojej opinii. Swoje zdanie argumentowali najczęściej tym, że wiedza oraz kwalifikacje zdobyte podczas nauki na studiach są rozbieżne z wymaganiami rynku pracy. Respondenci wskazywali także, że wielu pracodawców poszukuje kandydatów do pracy z doświadczeniem, które trudno jest zdobyć ludziom młodym. Mimo iż znaczny odsetek badanych negatywnie ocenił sytuację młodych na rynku pracy, to ponad połowa (56,7%) przyznała, że osobom, które ukończyły studia, łatwiej jest znaleźć zatrudnienie. Jedyne 24,7% respondentów jest przeciwnych temu stwierdzeniu, a 18,5% studentów nie ma zdania na ten temat. Badani wskazali także, że mają duże szanse na znalezienie pracy zgodnej z ich kwalifikacjami (48,8%) lub są pewni, że znajdą pracę zgodną z ukończonym kierunkiem studiów (7,3%). Natomiast 28% studentów wskazało, że ma małe szanse na znalezienie pracy, a niemal co dziesiąta osoba uważa, że nie ma żadnych szans na znalezienie pracy zgodnej ze zdobytym wykształceniem na uczelni wyższej. Część badanych (6%) przyznała, że na razie nie zastanawia się nad tym. W tym miejscu podkreślić należy, że wyniki badań nie wykazały zależności pomiędzy kierunkiem studiów a dokonaną oceną przez studenta swoich szans na znalezienie pracy po zakończeniu edukacji w szkole wyższej. Odpowiedzi badanych, również odpowiedzi studentów tego samego kierunku, były bardzo zróżnicowane.

Respondenci zostali także poproszeni o wskazanie głównych barier znalezienia pracy zgodnej ze zdobytymi kwalifikacjami przez absolwentów uczelni wyższych. Badani mogli wskazać maksymalnie trzy odpowiedzi. Na wykresie 1 zaprezentowane zostały najczęściej wskazywane przez studentów bariery.

Wykres 1. Bariery znalezienia pracy przez absolwentów uczelni wyższych zgodnej z uzyskanymi kwalifikacjami w opinii studentów

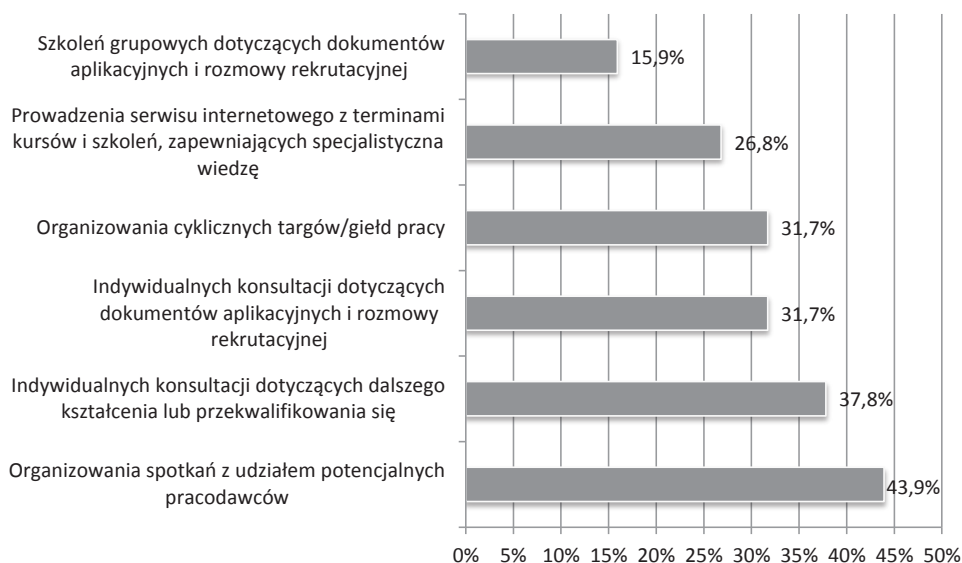
Źródło: opracowanie własne.

Jak można odczytać z powyższego wykresu, respondenci wskazywali najczęściej, że brak doświadczenia (48,8%) oraz zbyt duża konkurencja na rynku pracy (41,5%) stanowią

największe bariery w znalezieniu zatrudnienia, które byłyby zgodne z kwalifikacjami uzyskanymi podczas kształcenia w szkole wyższej.

Ankietowani odpowiadali także na pytanie, jak ważne jest dla nich doradztwo zawodowe oferowane bezpośrednio studentom. Ponad połowa badanych osób (52,4%) odpowiedziała, że jest ono dla nich bardzo ważne lub ważne, dla 34,2% jest mało ważne lub nieważne, a 13,4% respondentów nie ma zdania na ten temat. W uzasadnieniach odpowiedzi studenci najczęściej wspominali o tym, że nadal nie posiadają rzetelnych informacji na temat bieżącej sytuacji na rynku pracy, a doradca zawodowy mógłby ich wesprzeć w wyborze kierunku kształcenia atrakcyjnego dla potencjalnych pracodawców. Często także pojawiało się stwierdzenie, że „nie każda osoba wie, co chce robić po ukończeniu studiów”. Natomiast przeciwnicy doradztwa zawodowego dla studentów twierdzili, że jeśli ktoś jest zaangażowany w poszukiwanie pracy, to „sam sobie poradzi” lub że „nigdy nie dowiedziałam się z takich źródeł niczego, co byłoby dla mnie nowe”.

Kolejne pytanie (wielokrotnego wyboru) było związane z oczekiwaniami studentów wobec doradców zawodowych. Na wykresie 2 zostały zaprezentowane wybrane odpowiedzi wskazywane przez studentów.

Wykres 2. Oczekiwania studentów wobec doradców zawodowych

Źródło: opracowanie własne.

Dla studentów najważniejszy jest bezpośredni kontakt z pracodawcami (43,9%) oraz indywidualne konsultacje dotyczące dalszego kształcenia lub przekwalifikowania się (37,8%). Nie mniej ważne okazały się indywidualne konsultacje dotyczące rozmów kwalifikacyjnych i przygotowywanie dokumentów aplikacyjnych (31,7%), cykliczne targi pracy (31,7%) oraz prowadzenie serwisów internetowych z bazą ofert pracy (31,7%), a także praktyk i staży (30,5%). Niezwykle istotne jest również dla studentów prowadzenie przez doradców serwisów internetowych z terminami kursów i szkoleń (26,8%). Inne oczekiwania dotyczyły tworzenia programów coachingowych (20,7%) oraz mentorskich (12,2%), a także

organizowania szkoleń grupowych, podczas których omawiana byłaby sztuka tworzenia dokumentów aplikacyjnych oraz autoprezentacji podczas rozmowy kwalifikacyjnej (15,9%).

Ponad połowa respondentów (54,9%) nie orientuje się, w jakim miejscu może poszukiwać pomocy odnośnie planowania dalszej kariery edukacyjnej i zawodowej. Z kolei 45,1% twierdzi, że zdaje sobie sprawę z możliwości uzyskania wsparcia w rozmaitych placówkach i instytucjach, wskazując na takie miejsca jak: akademickie biura karier, inkubatory przedsiębiorczości, urzędy pracy, agencje pracy tymczasowej oraz agencje personalne, fundacje, działy HR w firmach, prywatne doradztwo zawodowe oraz eventy edukacyjne i dotyczące rozwoju kariery. Z uwagi na fakt, że jednak niemal połowa badanych osób nie wie, gdzie może zgłosić się w poszukiwaniu porady i wsparcia w projektowaniu swojej kariery, warto podejmować inicjatywy mające na celu promocję działań akademickich biur karier w całej Polsce.

Z usług akademickich biur karier korzystało tylko 19,5% badanych. Zainteresowani byli przede wszystkim indywidualnymi konsultacjami dokumentów aplikacyjnych, warsztatami i szkoleniami oraz uczestnictwem w targach pracy (Akademia Rozwoju i Przedsiębiorczości, Kariera na Językach). Natomiast 80,5% respondentów nigdy nie skorzystało z oferty biura karier. Źródeł takiego stanu rzeczy poszukiwać można pośród odpowiedzi udzielanych przez ankietowanych, takich jak: „na razie nie potrzebuję tego”, „nie miałam takiej potrzeby”, „sama poradziłam sobie ze zdobyciem interesującej mnie pracy”, „nie mam pojęcia, gdzie taka instytucja się znajduje”, „nie wiedziałam o istnieniu takowych”. Przytoczone powyżej przykłady mogą skłonić do głębszej refleksji nad sposobami zmobilizowania studentów do większego skoncentrowania się na swojej karierze już podczas wcześniejszych etapów edukacji (również poprzez korzystanie z różnorodnych usług).

Badane osoby zostały także poproszone o ocenę akademickich biur karier. Często jednak ankietowani nie podejmowali się takiej oceny ze względu na fakt, że nigdy nie korzystali z ich usług (41%) lub nie wiedzieli o ich istnieniu (12%). Niemniej jednak według 6% respondentów biura karier funkcjonują bardzo dobrze, 11% twierdziło, że dobrze, 17% – przeciętnie, 10% – źle. Żaden z badanych nie opowiedział się za tym, że biura funkcjonują na bardzo złym poziomie. Natomiast 3% respondentów nie miało zdania w tej kwestii. Studentów poproszono również o uargumentowanie swojego wyboru. Pojawiały się zarówno pozytywne uzasadnienia („kompetentni doradcy są otwarci na współpracę, mają pozytywny stosunek do studentów i wiele pomysłów”, „cały czas się coś dzieje i widzę to na konferencjach, warsztatach, szkoleniach czy facebooku”), jak i negatywne („wykazują mało inicjatywy w zakresie współpracy z firmami”, „zbyt mało wychodzą do studentów”).

Zakończenie

W ramach podsumowania warto podkreślić niezwykle ważną rolę doradztwa zawodowego dla studentów, jak również absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy. Często trudności ze znalezieniem zatrudnienia dotyczą osób młodych i wykształconych. Ponadto nierzadko zdarza się, że podejmowana przez te osoby praca jest niezgodna z ich aspiracjami oraz kwalifikacjami. Podstawową instytucją wspierającą studentów i absolwentów szkół wyższych w zakresie właściwego kreowania własnej ścieżki zawodowej są akademickie biura karier. Zasadniczym zadaniem biur karier jest świadczenie usług z zakresu poradnictwa zawodowego w taki sposób, aby osoby korzystające z ich pomocy uzyskały jak najbardziej rzetelną wiedzę o najwłaściwszych sposobach projektowania kariery edukacyjnej

i zawodowej. Przeprowadzone badania wskazują jednak, iż usługi akademickich biur karier nie cieszą się popularnością wśród studentów, o czym świadczy niewielka liczba osób deklarujących fakt korzystania z porad tej instytucji. Aż 80% badanych przyznało, że nigdy nie nawiązało współpracy z akademickim biurem karier.

Pomimo że badania nie zostały przeprowadzone na próbie gwarantującej ich reprezentatywność, to jednak na ich podstawie zauważalne są pewne tendencje. Mogą one zatem być inspiracją do pracy nad analizami charakteryzującymi się większą szczegółowością. Zagadnienie doradztwa zawodowego dla studentów i absolwentów jest niezwykle szerokie, a co za tym idzie, dostarcza wiele nowych wątków do badań, a ich wyniki mogą okazać się przydatne w kontekście projektowania wsparcia doradczego udzielanego przez akademickie biura karier.

Bibliografia

Akademickie Biura Karier. Raport, Warszawa 2009.

Bańka A., *Zawodownawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy. Psychologiczne metody i strategie pomocy bezrobotnym*, Wydawnictwo Print B, Poznań 1995.

Bauman Z., *Nieśmiertelność nadziei. Wykład: Dylematy socjaldemokracji: od Lassalle'a do płynnej nowoczesności*, 2013, <http://www.krytykapolityczna.pl/artykuly/opinie/20130628/bauman-cisnienie-utopi>.

Doradztwo edukacyjno-zawodowe. Przykładowe rozwiązania, red. A. Pfeiffer, KOWEZiU, Warszawa 2014.

Eurostat, *Youth unemployment rate – % of active population aged 15–24*, <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipslm80&plugin=1>.

Grela L., *Instytucje poradnictwa zawodowego w Polsce. Kierunki rozwoju [w:] Rola doradcy zawodowego w procesie promowania przedsiębiorczości i samozatrudnienia*, red. S. Solecki, Rzeszów 2005.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Rynek pracy w Polsce w 2016 roku*, <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sytuacja-na-rynku-pracy/rynek-pracy-w-polsce-w-2016-r/>.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Sytuacji na rynku pracy osób młodych w 2016 roku*, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sytuacja-na-rynku-pracy-osob-mlodych/rok-2016/>.

Stańczyk I., *Doradztwo personalne i zawodowe*, Difin, Warszawa 2013.

Szaban J.M., *Rynek pracy w Polsce i Unii Europejskiej*, Difin, Warszawa 2016.

Szafraniec K., *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesów Rady Ministrów, Warszawa 2011.

Szumigraj M., *Poradnictwo kariery: systemy i sieci*, Oficyna Wydawnicza ŁośGraf, Warszawa 2012.

Uchwała nr 28/2015 Rady Ministrów z dnia 10 marca 2015 roku, w sprawie Krajowego Planu Działań na rzecz Zatrudnienia na lata 2015–2017.

Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy 2004, Dz.U. z 2004 r., nr 99, poz. 1001 z późn. zm.

Wnioski z raportu Rzecznika Praw Absolwenta na temat działalności akademickich biur karier w roku akademickim 2014/2015, Bartłomiej Banaszak, Rzecznik Praw Absolwenta.

SUMMARY

Agnieszka Nymś-Górna, Anna Sobczak

Academic Career Offices and their role in student career counselling

Dynamically evolving contemporary labour market confronts young people with a number of challenges. Career counselling is becoming more and more important for this social group, which also includes students and university graduates. The aim of this article is to present the role of Academic Career Offices in student career counselling. The first part discusses the situation of university graduates on the labour market as well as the role and duties of Career Offices. The second part of the paper is devoted to the research methodology and results of the research, which reveals students' opinions about the situation of young people on the labour market and leads to their evaluation of activities conducted by the Academic Career Offices.

Key words: student, career office, career counselling, labour market, career.

Data wpływu artykułu: 30.06.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 16.10.2017 r.

Monika Ziemianin

Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
e-mail: monia.z2708@gmail.com

Internet jako medium pamięci zbiorowej młodych ludzi. Analiza wybranych hip-hopowych utworów patriotycznych dostępnych na YouTube

STRESZCZENIE

Gdy mówimy o pamięci zbiorowej, istotne wydaje się uwzględnienie rozmaitych grup, wspólnot i instytucji (państwowych i obywatelskich), które przyczyniają się do kulturowania pamięci o historii społeczeństwa, a także badanie ich wytworów i sposobów upamiętniania tej historii. Zaś interesującą przestrzenią do sprawdzenia tego, w jakich formach przejawia się i funkcjonuje pamięć zbiorowa, może okazać się Internet.

Celem artykułu jest ukazanie rozumienia przez raperów pojęcia pamięci zbiorowej na podstawie hip-hopowych utworów patriotycznych oraz jego percypowania przez słuchaczy. Stąd w artykule zostały zacytowane wersy hip-hopowych utworów patriotycznych i wypowiedzi internautów, którzy docenili patriotyczną działalność muzyczną polskich raperów.

Przeprowadzona analiza stała się podstawą do przyjęcia, iż hip-hopowe utwory patriotyczne są w stanie zainteresować słuchaczy i tym samym utrwalić pamięć o przeszłości przekazaną przez raperów.

Słowa kluczowe: pamięć zbiorowa, hip-hopowe utwory patriotyczne, YouTube.

Pamięć zbiorowa w ujęciu teoretycznym

W naukach społecznych takie pojęcia jak „pamięć zbiorowa”, „pamięć społeczna”, „pamięć kulturowa” i „polityka pamięci” wzbudzały ciekawość poznawczą zachodnich, a również i polskich, myślicieli. To Maurice Halbwachs zapoczątkował rozważania nad pamięcią zbiorową i jej społecznymi uwarunkowaniami, które nazwał „ramami”. Już w latach dwudziestych XX wieku francuski badacz głosił, że każda grupa kształtuje wiedzę swoich jednostek o przeszłości. Jak zauważył, pamięć o przeszłości ulega redefinicjom na skutek zmian zachodzących w świecie społecznym¹.

¹ Za: D. Minta-Tworzowska, *Pamięć „miejsca pamięci” jako budujące tożsamość w ujęciu archeologii*, Przegląd Archeologiczny 2013, tom 61, s. 33–50, http://rcin.org.pl/Content/50488/WA308_68745_PIII353_Pamiec-miejsca-pamie_I.pdf, data dostępu: 4.10.2017 r., s. 35.

Od czasów klasycznych prac Halbwachsa pojęcie pamięci zaczęło wdzierać się do rozważań społecznych, socjologicznych, politologicznych i historycznych, gdzie stawało się coraz popularniejsze. Na gruncie socjologii polskiej, za Halbwachsem, termin „pamięć zbiorowa” powtórzyła między innymi Barbara Szacka. Dla niej pamięć zbiorowa ma charakter dynamiczny i jest konstruowana przez członków grupy w toku interakcji społecznej². Ponadto Szacka, badając specyfikę pamięci zbiorowej, zwróciła uwagę na występowanie trzech jej wymiarów³. Pierwszy wymiar wyraża się w tym – to powtórzenie za Halbwachsem – iż pamięć o własnej przeszłości przynależy do takich zbiorowości jak naród, grupa wyznaniowa, społeczności lokalne. Drugi z nich (szczególnie istotny w tej pracy) dotyczy wyróżnienia dwóch kategorii pamięci zbiorowej w ramach jednej zbiorowości. Chodzi tu o pamięć oficjalną (uznaną i przekazywaną przez oficjalne środki przekazu) i pamięć nieoficjalną, która powstaje poza oficjalnym obiegiem, a której treści mogą różnić się od tych oficjalnie przekazywanych. Autorka nazywa ją pamięcią społeczną i podkreśla rolę czynników społecznych w jej kształtowaniu. Ta pamięć ma wymiar indywidualny. Jak kontynuuje Mariana Golka, pamięć społeczna musi uaktywnić się w świadomości jednostki, a to z kolei możliwe jest poprzez udział jednostki w kulturze, co sprzyja nabywaniu kompetencji kulturowych wskutek procesu enkulturacji, polegającej na uczeniu się kultury grupy⁴. Co ważniejsze, zdaniem Golki pamięć społeczna jest zazwyczaj „czyjaś pamięć”, gdyż każda zbiorowość posiada własną niepowtarzalną pamięć. Natomiast trzeci wymiar dotyczy rozumienia pamięci zbiorowej w sposób dwojaki, jako pamięci członków zbiorowości o jej dziejach oraz pamięci pokoleniowej, czyli pamięci przedstawicieli jakiegoś pokolenia o ważnych wydarzeniach z ich życia.

Dla moich analiz odwołam się do społecznych funkcji pamięci zbiorowej, o której pisze Szacka⁵. Jest to budowa tożsamości grupowej przez odwołanie do wspólnej przeszłości, przekazywanie wartości i wzorów zachowań. Dzieje się tak za pomocą symboli, które wskazują na postaci i wydarzenia z przeszłości. Co więcej, centralną rolę w przekazywaniu pamięci zbiorowej zajmuje państwo, które może manipulować pamięcią i kreować dogodną dla siebie wersję pamięci o dziejach kraju, co w konsekwencji prowadzi do sporów o kształt pamięci zbiorowej pomiędzy członkami danej wspólnoty narodowej. Jak się okazuje, to kontrolowanie i narzucanie pamięci o przeszłości przez państwo dokonuje się poprzez uprawianie odpowiedniej polityki pamięci i polityki historycznej. Zdaniem Lecha Nijakowskiego polityka pamięci to „wszelkie intencjonalne działania polityków i urzędników, mające formalną legitymizację, których celem jest utrwalenie, usunięcie lub redefinicja określonych treści pamięci społecznej”⁶. Z kolei Robert Traba, posługując się określeniem „pamięć historyczna”, uważał, iż pod pojęciem tym należy rozumieć afirmację historii narodowej kreowanej przez rząd, a wobec której krytyczna jest indywidualna pamięć o przeszłości, pamięć jednostkowa, czy inaczej pamięć społeczna⁷. Ponadto zdaniem tego historyka politycy mogą dopuszczać się ingerencji w interpretację historii i tym samym przyczyniać się do jej fałszowania.

² B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2006, s. 44.

³ Ibidem, s. 38–39.

⁴ M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2009, s. 23.

⁵ B. Szacka, op. cit., s. 46–58.

⁶ L. Nijakowski, *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 44.

⁷ R. Traba, *Historia – przestrzeń dialogu*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2006, s. 9–10, 33.

Choć państwo posiada uprzywilejowaną pozycję w przekazie pamięci zbiorowej, to moim zdaniem grupy społeczne odnajdują alternatywy (środku przekazu) do zmanifestowania swojej wizji pamięci. Każde pokolenie ma swoją pamięć, bo, jak zauważył przytoczony powyżej Golka, pamięć zbiorowa jest czyjaś – konkretnej grupy. Z czasem może przekształcić się w pamięć kulturową, gdy pojawiają się odpowiednie teksty kultury: od literackich po przekazy medialne⁸.

Janowi Assmanowi nauka zawdzięcza rozróżnienie pamięci indywidualnej, komunikacyjnej i kulturowej jako stadiów zakorzeniania przeszłości w życiu ludzi⁹. Pamięć indywidualna, jak sama nazwa wskazuje, osadza się w granicach doświadczenia indywidualnego, a więc w biografii. Pamięć komunikacyjna obejmuje relacje świadków minionych wydarzeń. A ponieważ dokonuje się ustnie, więc trwa najdalej do czwartego pokolenia. Cechą pamięci kulturowej jest jej materialne utrwalenie. Marcin Kula wymienia wiele sposobów materialnego upamiętniania pamięci o przeszłości. Takimi nośnikami pamięci są: fotografie, pomniki, nazwy zdarzeń, budowle, czczone daty wydarzeń, pochody, zgromadzenia¹⁰. Stąd pamięć kulturowa trwa przez długi okres czasu, bowiem, jak skonkludował Robert Traba: „Jan Assmann doszedł do wniosku, że pamięć kulturowa koncentruje się na takich punktach z przeszłości, które z czasem krystalizują się jako «figury symboliczne», na których «opiera się nasza pamięć». Dlatego przestaje ona być nierzeczywista, staje się natomiast rzeczywistością, która ma siłę normatywną i sprawczą w życiu społecznym”¹¹.

Aleida Assmann uporządkowała i rozwinęła refleksje męża, pisząc o pamięci komunikacyjnej (indywidualny przekaz dziejów), pamięci zbiorowej (odnoszącej się do przeszłości grupy lokalnej, narodowej czy politycznej) i pamięci kultury (utrwalonej w tekstach, mediach, instytucjach pamięci kulturowej)¹².

W mojej analizie chcę zaakcentować rolę środowiska społecznego w kształtowaniu obrazu przeszłości. Maciej Białous i Piotr Gliński zwrócili uwagę na współczesne media i ich rolę w kształtowaniu obrazu przeszłości. Stąd wiek XXI traktuję jako wzrost zainteresowania pamięcią zbiorową przez różne dyscypliny humanistyczne, które prowadzą zakrojone na szeroką skalę badania nad pamięcią, w tym szczególnie przyglądając się fenomenom pamięci zbiorowej w Internecie, gdyż, jak piszą Białous i Gliński, to właśnie „konwencje komunikacji w sieci w coraz większym stopniu decydują o tym, które wydarzenia z przeszłości są pamiętane oraz w jaki sposób są upamiętniane”¹³. Mając na uwadze treść publikacji naukowych, takich, jak: *Wirtualne wspólnoty pamięci. Przeszłość i pamięć zbiorowa w przestrzeni Internetu*¹⁴, *Sieć pamięci: cyfrowe postaci pamięci społecznej*¹⁵ oraz *Internet*

⁸ M. Saryusz-Wolska, *Wprowadzenie [w:] Pamięć zbiorowa i kulturowa – współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2009, s. 18–19.

⁹ Za: D. Minta-Tworzowska, op. cit., s. 35.

¹⁰ Za: A. Szpociński, *Nośniki pamięci, miejsca pamięci*, Sensus Historiae 2014, nr 4, s. 18, <http://www.sensushistoriae.epigram.eu/index.php/czasopismo/article/viewFile/230/233>, dostęp: 5.10.2017 r.

¹¹ R. Traba, op. cit., s. 33.

¹² M. Saryusz-Wolska, op. cit., s. 33.

¹³ M. Białous, P. Gliński, *Internet jako medium pamięci zbiorowej*, http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5248/1/Stud_Podl_24_2016_M.Bialous_P.Glinski_Internet_jako_medium_pamieci_zbiorowej_mlodych_ludzi.pdf, 2016, dostęp: 9.06.2017 r., s. 317.

¹⁴ K. Malicki, *Wirtualne wspólnoty pamięci. Przeszłość i pamięć zbiorowa w przestrzeni Internetu*, <https://www.ur.edu.pl/file/50316/23.pdf>, 2011, dostęp: 9.06.2017 r.

¹⁵ *Sieć pamięci: cyfrowe postaci pamięci społecznej*, red. A. Fiń, Ł. Kaprańska, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2015, s. 291.

jako medium pamięci zbiorowej młodych ludzi. Przykład sieciowej aktywności wokół filmu „Miasto 44”¹⁶, postanowiłam sprawdzić, czy hiphopowe utwory patriotyczne zamieszczone w serwisie YouTube można uznać za jedną z form pamięci zbiorowej w Internecie. Jednak aby udzielić odpowiedzi na postawiony problem badawczy, to konieczne jest scharakteryzowanie hiphopowych utworów patriotycznych oraz przyjrzenie się ich percepcji przez słuchaczy. W tym celu przeprowadziłam jakościową analizę treści pięciu wybranych hiphopowych utworów patriotycznych z uwzględnieniem typowych parametrów dla utworów zamieszczanych w serwisie YouTube. Są nimi:

- a) *Zapomniani Bohaterowie* (autor: zespół Hemp Gru feat. Bas Tajpan),
- b) *BHO* (autor: Piotr „Tau” Kowalczyk feat. Bezczel, Klaudia Duda),
- c) *Młody Polak* (autor: Piotr „Kękę” Siara),
- d) *Sztafeta Pokoleń* (autor: Tadeusz „Tadek” Polkowski)
- e) *Kocham to państwo* (autor: Dominik „Żółwik” Płachno, członek zespołu 3Y).

Dlaczego hip-hop?¹⁷

Nim przejdę do rozważań na temat tego, jak raperzy przyczyniają się do upamiętniania przeszłości, chciałabym przybliżyć powody podjęcia takiego tematu w tym artykule.

Moje zainteresowanie tą problematyką rozpoczęło się w 2014 roku, kiedy to po raz pierwszy wzięłam udział w koncercie (Tajne Komplety), podczas którego raperzy przekazywali treści z zakresu historii Polski w rytm muzyki hiphopowej. To spojrzenie badacza na tłum młodych ludzi, w którym dostrzegłam odczuwanie podobnych emocji i utożsamianie się z podobnymi wartościami, a także wspólne recytowanie z raperami treści wykonywanych utworów hiphopowych, skierowały moją uwagę na poruszane wątki ideowe i patriotyczne w hip-hopie.

Do bliższego przyjrzenia się kwestii wyrażania i reprodukcji pamięci o przeszłości zachęcił mnie stan literatury przedmiotu na temat hip-hopu i patriotyzmu w hip-hopie. Oprócz leksykonów czy encyklopedii jako cenne źródła wiedzy z zakresu badań nad kulturą hiphopową znalazłam opracowania książkowe: Tomasz Kukołowicz napisał *Raperzy kontra Filomaci*¹⁸, Miłosz Miszczyński w oparciu o teksty różnych autorów zredagował *Hip-hop w Polsce. Od blokowisk do kultury popularnej*¹⁹, a Bartosz Kotowski napisał *Język, bunt, tożsamość: socjologiczno-antropologiczne studium subkultury młodzieżowej rap*²⁰.

¹⁶ M. Białous, P. Gliński, op. cit.

¹⁷ Na potrzeby artykułu, za Piotrem Flicińskim i Stanisławem Wójtowiczem, autorka przyjmuje następujące rozumienie hip-hopu: „gatunek muzyczny lub ogólnie: kultura związana z muzyką hiphopową”, P. Fliciński, S. Wójtowicz, *Hip-hop. Słownik*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 69. Stąd w artykule tym znamienne będzie stosowanie dwóch określeń: „hip-hop” i „rap” na oznaczenie gatunku muzyki. Niemniej należy pamiętać o tym, iż pojęcia te nie są tożsame, bowiem hip-hop jest pojęciem szerszym i obejmuje całość kultury odnoszącej się do muzyki hiphopowej (breakdance, graffiti, ubiór), zaś nazwa rap odnosi się tylko i wyłącznie do muzyki.

¹⁸ T. Kukołowicz, *Raperzy kontra Filomaci*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2014, s. 442.

¹⁹ *Hip-hop w Polsce. Od blokowisk do kultury popularnej*, red. M. Miszczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 224.

²⁰ B. Kotowski, *Język, bunt, tożsamość: socjologiczno-antropologiczne studium subkultury młodzieżowej rap*, Rozpisani.pl, Warszawa 2016, s. 266.

Problematykę patriotyzmu w hip-hopie przedstawiają dwa artykuły (przynajmniej takie, o których wiem): *Utrwalenie pamięci o Powstaniu Warszawskim w świadomości młodego pokolenia. Strategie językowe w tekstach piosenek hiphopowych*²¹ oraz *Rap jako muzyka tożsamościowa: od czarnego getta do polskiego pop-nacjonalizmu*²².

Kolejnym powodem podjęcia takiego tematu było zapoznanie się z historią polskiego hip-hopu. Choć ustalenie jednoznacznej daty narodzin polskiego hip-hopu jest dosyć problematyczne, to, podążając za Andrzejem Budą, można wskazać dwie istotne daty: rok 1977, kiedy zaczął pojawiać się DJing²³ i grafitii²⁴, oraz rok 1982, kiedy rapowe nagrania zaczęły docierać na warszawską giełdę używanych płyt²⁵. Niemniej dopiero w 1998 roku (sub)kultura hiphopowa zaczęła nabierać znaczenia²⁶. W porozumieniu ze stacjami telewizyjnymi, takimi jak: VIVA Polska, MTV Polska, zainicjowano prowadzenie tam programów hiphopowych. Początkowo relacje z koncertów, zawodów breakdance²⁷, jamów grafitii²⁸ posiadały w sobie namiastkę egzotyczności. Jednak rap zaczął szybko tracić swój kontestacyjny walor i powoli stawał się mainstreamem²⁹. W związku z tym doszło do utworzenia pewnej odmiany rapu, któremu nadano nazwę hip-hopolo³⁰.

Hip-hopolo, w przeciwieństwie do „prawdziwego” rapu, bardziej spodobało się mediom, gdyż zapewniło im lepszą słuchalność i oglądalność. Jednak przedstawiciele nurtu hip-hopolo nie mieli zbyt wiele wspólnego z wcześniejszą (sub)kulturą hiphopową, a rapową stylistykę w swoich utworach traktowali jako środek do komercyjnego sukcesu. Dlatego raperzy, widząc, jak ten gatunek wypiera ich z anteny, zaczęli schodzić z powrotem „do podziemia”, by następnie walczyć o swoją autonomię w Internecie. Dzięki stworzeniu swoich wytwórni hiphopowych, stron internetowych, profili na portalu Facebook i kanałów w serwisie YouTube wypracowali sobie silną pozycję i autorytet (bez pomocy skomercjalizowanej sceny medialnej). Patrząc z perspektywy czasu, można śmiało powiedzieć, iż wygranymi są raperzy, gdyż tradycyjne media wyraźnie tracą znaczenie, w szczególności u młodzieży, a podstawowym medium komunikacji masowej stał się Internet³¹.

²¹ B. Duda, *Utrwalenie pamięci o Powstaniu Warszawskim w świadomości młodego pokolenia. Strategie językowe w tekstach piosenek hiphopowych*, Tekst i dyskurs 2014, nr 7, s. 67–80, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/9215?show=full>, 2014, dostęp: 8.10.2017 r.

²² P. Majewski, *Rap jako muzyka tożsamościowa: od czarnego getta do polskiego pop-nacjonalizmu*, Sprawy Narodowościowe 2015, nr 47, 57–79, <https://ispan.waw.pl/journals/index.php /sn/article/view/1136>, dostęp: 8.10.2017 r.

²³ „Miksowanie muzyki podczas koncertu”, P. Fliciński i S. Wójtowicz, op. cit., s. 38.

²⁴ „Sztuka malowania na murach za pomocą farb w sprayu”, ibidem, s. 60.

²⁵ A. Buda, *Historia kultury hip-hop w Polsce (1977–2013)*, Wydawnictwo Niezależne, Warszawa, 2013, s. 4–21.

²⁶ D. Węclawek, M. Flint, T. Kleyff, A. Cała, K. Jaczyński, *Antologia polskiego rapu*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2014, s. 15–16.

²⁷ „Akrobatyczny taniec polegający na wykonywaniu wielu szybkich skoków i ruchów w obrębie niezbyt szerokiego pola”, M. Lutostański, *Brzydkie słowa, brudny dźwięk*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2015, s. 94.

²⁸ „Impreza, gdzie przez wielu grafficiarzy naraz malowana jest jakaś duża powierzchnia”, D. Węclawek et al., s. 17.

²⁹ Ibidem, s. 18.

³⁰ „Pogardliwie o utworach hiphopowych przypominających muzykę popową”, P. Fliciński i S. Wójtowicz, op. cit., s. 69.

³¹ D. Węclawek et al., s. 19.

Ponadto do zajęcia się przekazami hiphopowymi tworzonymi przez raperów i umieszczanych w YouTube zachęcił mnie tekst Marka Kaźmierczaka pod tytułem *Male formy, wielkie sprawy. Deontologia a potoczność w przekazach audiowizualnych dostępnych na YouTube*³². Autor zwrócił uwagę na szanse i zagrożenia, jakie niesie ze sobą YouTube. Jak się okazuje, te szanse i zagrożenia dotyczą tej samej kwestii, bowiem YouTube daje możliwość wpływania na osobowość pojedynczych użytkowników i zbiorowości poprzez kształtowanie ich moralności oraz utrwalanie społecznie określonych wzorców zachowań i postaw moralnych, a co nie zawsze wiąże się z dobrymi intencjami autora przekazu. Kaźmierczak stroni od obarczania mediów odpowiedzialnością za dokonywane wybory przez użytkownika Internetu, bowiem, jak przekonuje: „Człowiek mówiący, że media powodują zło na świecie, ucieka w ten sposób od odpowiedzialności za treść przekazu (jako autor, twórca, czy najogólniej rzecz ujmując – nadawca) oraz za jego odbiór (czytelnik, widz, użytkownik, internauta czy po prostu – odbiorca)”³³.

Pamięć zbiorowa a hip-hop

Hiphopowe utwory patriotyczne to materiały niestandardowe w stosunku do pozostałych utworów hiphopowych, w których pojawiają się wątki na przykład dobrej zabawy, używek, policji czy kobiet. Zatem co należy rozumieć pod pojęciem „hiphopowy utwór patriotyczny”? Ponieważ w dyskursie naukowym nie funkcjonuje oficjalny termin i definicja na określenie zainteresowania historią i wątkami patriotycznymi przez raperów, to coraz powszechniejszym określeniem działalności patriotycznej raperów (na przykład utwory, koncerty, pomoc kombatantom) jest „hip-hop patriotyczny” bądź „rap patriotyczny”. Jednak sami raperzy nie zgadzają się z tym, bo inny przyświeca im cel przy tworzeniu³⁴. Natomiast moim zdaniem o „niestandardowości” hiphopowych utworów patriotycznych świadczy ich tematyka, która dotyczy opisu sytuacji społeczno-politycznej w kraju, kultywowania tradycji narodowej, komunikowania podzielanych przez lata wartości, podkreślania wspólnych korzeni, a także inkorporowania wydarzeń historycznych, co niejednokrotnie wymaga niebagatelnej znajomości historii i orientacji w sferze społeczno-politycznej w kraju przez raperów. Wręcz zdaje się, że to obserwacja sytuacji społeczno-politycznej w kraju jest impulsem dla raperów, aby przywoływać pamięć o bohaterach i ich czynach z okresu I i II wojny światowej oraz PRL-u. Czasem są to pojedyncze odwołania, na przykład w utworze *Zapomniani Bohaterowie* (pojawia się tutaj nawiązanie do Powstań Śląskich, zrywów Wielkopolski, Powstania Warszawskiego, Dywizjonu 303, Henryka Dobrzańskiego czy Edwarda i Leona Taraszkiewiczów), a czasem następuje ich kumulacja, o czym świadczy utwór *Sztafeta Pokoleń*, w którym raper przez 46 wersów wciela się w rolę uczestnika konkretnych wydarzeń:

Na drodze wielkich armii stoję przy Orłętach,
dziś biały krzyż nade mną, czy o mnie ktoś pamięta?

³² M. Kaźmierczak, *Male formy, wielkie sprawy. Deontologia a potoczność w przekazach audiowizualnych dostępnych na YouTube*, Images 2012, nr 19, s. 43–56, <http://pressto.amu.edu.pl/index.php/i/article/view/3515/3533>, dostęp: 10.10.2017 r.

³³ Ibidem, s. 45.

³⁴ Por. np. M. Kawczyńska, *Moda czy potrzeba serca, czyli biało-czerwony rap*, <http://www.tvp.info/29116361/moda-czy-potrzeba-serca-czyli-bialoczerwony-rap>, 2017, dostęp: 4.10.2017 r.

Gwarancje mam alianckie, więc jadę do Pruszkowa,
w Wigilię zginę, lecz nikt mnie nie pochowa.
Już dawno w potylicy ma dziurę moja głowa,
w czterdziestym przecież pojechałem do Charkowa.
Ja z Walentynowicz pracuję ciężko w stoczni,
mam dwanaście lat, Anders mówi: Spocznij! [...].

Raperzy próbują zakomunikować słuchaczom, co konstytuuje ich tożsamość, z jakich wydarzeń z przeszłości czerpią i co zapewnia im poczucie kontynuacji i trwania w obliczu zmieniającej się rzeczywistości. I tak na przykład w utworach *BHO*, *Młody Polak* i *Kocham to państwo*, chociaż nie mamy do czynienia z przywoływaniem konkretnych postaci i wydarzeń historycznych, to jednak nie brakuje aluzji do przeszłości:

Nasi dziadkowie czytali nam wiersze o Tobie
A dziś przekręcają się w grobie, gdy widzą młodzież
Niepoczytani wkładają Cię między wiersze
Myślą, że jesteś jedynie miejscem we wszechświecie
My wiemy więcej, bo mamy polskie serce³⁵

I po co była ta walka dziada i ojca,
gdy kamienie toczymy tak jak Syzyf bez końca
A przy stole okrągłym będą te same twarze,
roztaczając Polakom fantastyczne miraż³⁶

Chcę mknąć jak ułan, nocą przemierzać stepy
Życie ma trwać do jutra, jutro to dalekie kiedyś³⁷

Ponadto usytuowanie tych wersów w kontekście opisu kondycji Polski w XXI wieku pokazuje, iż raperzy poprzez kierowanie swojego wzroku ku przeszłości i dokonaniom przodków pozostają wierni ojczyźnie, pomimo niezadawalającego statusu ekonomicznego.

Raperzy idą o krok dalej i w każdym z analizowanych utworów patriotycznych wskazują na pewne zasady, jakimi według nich powinien kierować się patriota w XXI wieku. A mianowicie chodzi między innymi o:

- bezgraniczne kochanie ojczyzny:

Droga Polsko, oddamy Ci młodość
Broniąc Twoich świętych, niepodległych ziem nim nas w nich zakopią
A nawet jeśli wkroczą, zginiemy za godło
Twoje sześć liter jest ważniejsze, niż nasze cztery, Polsko!³⁸

Z imieniem Polski umrzeć, swoją śmiercią ją uświęcić³⁹

³⁵ Tau, *BHO*, https://www.youtube.com/watch?v=Uo7ZUg9_EtY, 2014, dostęp: 10.06.2017 r., 10.10.2017 r.

³⁶ 3Y, *Kocham to państwo*, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=aZMQVigveQg>, dostęp: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.

³⁷ Kękę, *Młody Polak*, <https://www.youtube.com/watch?v=P6tydK5J6DE>, 2015, dostęp: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.

³⁸ Tau, op. cit.

³⁹ Kękę, op. cit.

- bezinteresowne pomaganie innym:

Ublżanie ludziom mi nie imponuje, to niehonorowe zachowanie szuje
Mają to do siebie, że w potrzebie Tobie żadna nie pomoże, czujesz?⁴⁰

Bezinteresowne pomaganie innym, honorowym Twoje zachowanie czyni⁴¹

- dotrzymywanie przyrzeczeń i bycie honorowym człowiekiem:

Bądź kojarzony z honoru człowiekiem
Stój twardo na nogach, uczyni mężczyzną to z Ciebie,
A wszystko przychodzi tu z wiekiem
Dotrzymuj przyrzeczeń, bo tylko to podziw budzi pełną parą
Zwłaszcza, że dzisiaj już na całym świecie, mało dobrych ludzi na serio zostało⁴²

- bycie dumnym z polskiej historii i kultywowanie pamięci o bohaterach:

Ich oddanie, odwaga nie poszły w niepamięć
Pamiętaj, pamiętaj
Zapomniani Bohaterowie historia nie pominięta⁴³

- bycie gotowym do wzięcia odpowiedzialności za kraj:

Będę gotowy ziomuś⁴⁴
I Ty bądź gotowy ziomuś
Zamknę oczy, chcę Ci ufać
Ochroń proszę swą czujnością⁴⁵

Nadeszły czasy smutne, choć nie ma wielkich wojen
Walczcie i pracujcie, bo smutny będzie koniec!⁴⁶

W powoływaniu się raperów na dobry wizerunek bohaterów i ich czyny możemy dostrzec realizującą się funkcję tożsamościową pamięci. Co więcej, w ten sposób raperzy próbują zwrócić uwagę słuchaczy na wartości, jakie przyświecały bohaterom i które powinni uznać za własne. Stąd sednem analizowanych utworów hiphopowych wydaje się być zakończenie każdego utworu, poprzez które raperzy jeszcze raz wzywają swoich słuchaczy do działania. I tak na przykład końcowe wersy utworu *BHO*:

I jeśli jesteś jej dzieckiem, stań na baczność, wyznaj

⁴⁰ „Donosiciel, człowiek wyzuty z wszelkich zasad”, <https://www.miejski.pl/slowo-Szuja>, dostęp: 10.06.2017 r.

⁴¹ Tau, op. cit.

⁴² Ibidem.

⁴³ Hemp Gru, *Zapomniani Bohaterowie*, <https://www.youtube.com/watch?v=u62kF9XJ6Jc>, 2012, dostęp: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.

⁴⁴ „Pozytywne określenie o członku subkultury; kolega, przyjaciel”, P. Fliciński i S. Wójtowicz, op. cit., s. 202.

⁴⁵ Kękę, op. cit.

⁴⁶ Tadek, *Sztafeta Pokoleń*, https://www.youtube.com/watch?v=O9d_2jH-iQQ, 2014, dostęp: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.

Jestem Polakiem – Bóg, Honor, Ojczyzna

Młody Polak:

Jeśli jesteś młody Polak
To Ci nie jest obojętne, jak ta ziemia ma wyglądać [...]
Jeśli jesteś młodą Polką
To Ci nie jest obojętne, gdzie Twe dziecko będzie rośło

i Kocham to państwo:

Wiem, że jesteś patriotą
Niech Twe serce jednak nie śpi
Dopisz wreszcie narodowi
Ostatnią zwrotkę Roty pieśni

możemy odczytać jako zobowiązanie do pewnych czynów z racji bycia Polakiem.

Informowanie i pokazywanie tego, o jakich postaciach i wydarzeniach należy pamiętać oraz jakimi wartościami należy kierować się we współczesnym świecie, odbywa się z pewną powściągliwością. Raperzy deklarują, że zostawiają słuchaczom swobodę wyboru, nie narzucają określonego działania, nie chcą ich wychowywać. Rapując, pokazują, czym starają się kierować w życiu:

To nasza godność, być patriotą
Znaczy żyć tak, by nowe pokolenie znało wolność
Nie jestem historykiem, żeby uczyć Cię historii
Nie jestem wieszczem, tylko towarzyszem broni⁴⁷.

Stylistyka w rytmie rap

W hiphopowych utworach patriotycznych o upamiętnianiu przeszłości decyduje nie tylko tematyka, ale też język i środki artystyczne, jakie stosują raperzy do przedstawiania przeszłości.

Po pierwsze, w licznych odwołaniach skierowanych do odbiorcy dostrzegam wspomniany już przekaz pożądanych wzorów zachowań:

Słysząc krzyki kłamców, pieniądze idą pod stołem
Zdrajcy się panoszą, biedni są bohaterowie
Więc zaciśnij pięści, teraz właśnie Twoja kolej
Stańmy ramię w ramię, bo smutny będzie koniec!⁴⁸

czy:

Nie zapominajcie o wielkich ludziach
Bierzcie przykład, gdy wokół obluda⁴⁹

⁴⁷ Tau, op. cit.

⁴⁸ Tadek, op. cit.

⁴⁹ Hemp Gru, op. cit.

Zaś zwroty do Ojczyzny służą, moim zdaniem, podkreśleniu ponadczasowej wartości, jaką jest przedkładanie interesów Ojczyzny (która według mnie obecnie traci na znaczeniu) ponad własny interes:

Chciałbym jej wiernym być i o niej śnić, i myśleć o niej”⁵⁰

oraz

Droga Polsko oddamy Ci młodość
Broniąc Twoich świętych niepodległych ziem, nim nas w nich zakopią”⁵¹.

Kolejne onomatopeje:

Jeszcze słycać tętent koni [...]

Drżą ręce, bije serce, pot spływa po skroni,

które zastosował w swoim utworze Tadek, szczególnie mogą oddziaływać na wyobraźnię odbiorców o przeszłości dzięki realistycznemu obrazowi minionych wydarzeń.

Następnie porównania, które nawiązują do mitologii i symboliki heroicznej, mają oznaczać dla słuchaczy nieustępliwość i wytrwałość w działaniach wobec rządzących:

I po co była ta walka dziada i ojca, gdy kamienie toczymy tak jak Syzyf bez końca [...]

Człowiek w tłumie znów pójdzie w starej kurcie jak w zbroi,

broniąc swojej godności jak wojownik wrót Troi”⁵².

Ponadto raperzy sięgają po metafory, które opisują życie w Polsce. Kumulacja metafor jest szczególnie widoczna w utworach *BHO*:

Niebo zapłakało nad losem człowieka [...]

I mamy świętą krew, która gotuje się wściekle”)

Młody Polak:

Piękna śmierć mi wynagrodzi, okrzyk mi osłodzi usta,

a także *Kocham to państwo*:

Strumień życia niech popłynie

Niech śmierć dzieci znąci ciszę [...]

To te złote usta, co te bóstwa obiecują znów nam”).

Te metafory mają sprawić, że słuchacze nie pozostaną bierni i przeciwstawią się szkodliwym dla ojczyzny decyzjom rządzących.

Dodatkowo hip-hopowe utwory patriotyczne są intertekstualne. Raperzy, oprócz nawiązań do historii naszego narodu, sięgają również po fragmenty *Roży* Marii Konopnickiej oraz stale odwołują się do jednego wersu hymnu Polski: „Jeszcze Polska nie zginęła”. Ciekawe jest też cytowanie wypowiedzi Jana Pawła II czy Józefa Piłsudskiego. Zatem nawiązania te mogą

⁵⁰ Kękę, op. cit.

⁵¹ Tau, op. cit.

⁵² 3Y, op. cit.

sygnalizować przekształcanie postaci i źródeł ważnych dla historii naszego narodu w symbole postaw i wartości.

Ostatnią istotą rapowej stylistyki jest sposób konstruowania zdań. Stąd rap to zabawa słowem, liczne kombinacje, przestawianie szyku wyrazów, a to wszystko po to, aby zaskoczyć odbiorców pomysłowością i oryginalnością. Potwierdzeniem tej tezy są między innymi takie wersy jak:

Wiaira tą tarczą, a honor to miecz”⁵³,

Jeszcze Polska nie zginęła, kiedy my młodzi żyjemy”⁵⁴

oraz

Jeszcze Polska nie zginęła, tak nam dopomóż Bóg”⁵⁵.

Według mnie, wirtuozerię budowy hiphopowego utworu patriotycznego osiągnęła *Sztafeta Pokoleń*, w której raper przedstawił (najpewniej) najważniejsze dla niego wydarzenia z historii narodu. Przypuszczalnie praca nad tym tekstem wymagała intelektualnego i czasowego poświęcenia, aby każdy następujący po sobie wers i zwrotka dobrze ze sobą korespondowały. Być może Tadek ma świadomość tego, iż wśród odbiorców utworów hiphopowych są ludzie młodzi⁵⁶, którzy niekoniecznie lubili szkolną historię, dodatkowo okrojona z niektórych wydarzeń z życia narodu. Zatem postanowił uzupełnić ich wiedzę o informacje historyczne, z którymi współgra podkład muzyczny.

Hiphopowe utwory patriotyczne zdaniem słuchaczy

W związku z tym, że młodzi ludzie dominują na forach społecznościowych w Internecie, hiphopowe utwory patriotyczne mają większą możliwość dotarcia do szerokiego grona odbiorców. Choć bez podjęcia badań eksploracyjnych nie można ustalić, w jaki sposób hiphopowe utwory patriotyczne faktycznie wpływają na pamięć zbiorową słuchaczy, to zdaniem Kaźmierczaka YouTube pozwala, by część przekazów tworzonych przez pojedynczych użytkowników stała się wielką sprawą poprzez osiągnięcie dużej liczby wyświetleń danego utworu⁵⁷.

Teza Kaźmierczaka stała się dla mnie podstawą do przyjęcia, iż analizowane hiphopowe utwory patriotyczne odbiły się szerszym echem wśród internautów – 10 czerwca 2017 roku suma wyświetleń analizowanych utworów hiphopowych wyniosła 15,8 mln⁵⁸. Wówczas

⁵³ Tau, op. cit.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ 3Y, op. cit.

⁵⁶ Prezentowane informacje w serwisie YouTube nie pozwalają na uchwycenie cech socjodemograficznych słuchaczy, jednak posiłkując się innymi danymi, można się czegoś dowiedzieć na ten temat. Jak się okazuje, najczęściej osób słuchających rapu w 2014 roku w Polsce było w wieku od 15 do 24 lat, *Czego słuchają Polacy? Mapa preferencji muzycznych!*, Muzyka.interia.pl., 2014, <http://muzyka.in-teria.pl/pop/news-czego-sluchaja-polacy-mapa-preferencji-muzycznych,nId,1668164>, dostęp: 10.06.2017 r. Stąd mogę jedynie spekulować, do jakich grup odbiorców trafia przekaz i kto może utożsamiać się z pamięcią propagowaną przez raperów.

⁵⁷ M. Kaźmierczak, op. cit., s. 44.

⁵⁸ Hemp Gru, op. cit., Tau, op. cit., Tadek, op. cit., 3Y, op. cit., Kękę, op. cit.

liczba wyświetleń dla pojedynczych hiphopowych utworów patriotycznych prezentowała się następująco:

- *Młody Polak* (opublikowany 25.06.2015 r.) – 9,2 mln wyświetleń⁵⁹,
- *Zapomniani Bohaterowie* (opublikowany 22.01.2012 r.) – 4,4 mln wyświetleń⁶⁰,
- *BHO* (opublikowany 10.11.2014 r.) – 1,6 mln wyświetleń⁶¹,
- *Sztafeta Pokoleń* (opublikowany 15.03.2014 r.) – 545 tys. wyświetleń⁶²,
- *Kocham to państwo* (opublikowany 28.02.2014 r.) – 79 tys. wyświetleń⁶³.

Wobec powyższego data publikacji oraz stan liczby wyświetleń pojedynczych hiphopowych utworów patriotycznych komunikują, iż utwory te docierają do szerokiego grona odbiorców w krótkim czasie. Po czterech miesiącach, to jest 10 października 2017 roku, liczba wyświetleń analizowanych utworów hiphopowych wzrosła o: 976 tys. dla utworu *Młody Polak*⁶⁴, 234 tys. dla utworu *Zapomniani Bohaterowie*⁶⁵, 42 tys. dla utworu *BHO*⁶⁶, 27 tys. dla utworu *Sztafeta Pokoleń*⁶⁷ oraz 2,8 tys. w przypadku utworu *Kocham to państwo*⁶⁸. Zatem uważam, iż ta waga hiphopowych utworów patriotycznych zapewnia ciągłość trwania przekazu (z dnia na dzień przybywa odbiorców). Ponadto można uznać, iż hiphopowe utwory patriotyczne modelują pewien sposób myślenia, a także powodują, iż niektórzy słuchacze zatrzymują się na dłużej nad konkretnym utworem. Choć stwierdzenie to nie wynika z pogłębionej analizy wirtualnej wspólnoty, to można jednak zauważyć, że jedni odtwarzają kilkakrotnie jakiś utwór, a inni trafiają nań przypadkowo – taka jest istota tego serwisu.

Warto nadmienić, iż analizowane utwory różnią się między sobą pod względem liczby odtworzeń. Wpływ na to może mieć rozpoznawalność raperów oraz to, jak bardzo są lubiani. Jak wiadomo, polska scena hiphopowa w perspektywie ostatnich trzech dekad uległa zapełnieniu. Obok legend i gwiazd polskiego hip-hopu pojawia się coraz więcej młodych ludzi, którzy próbują swoich rapowych umiejętności. Co więcej, dochodzi do sytuacji, kiedy to młodzi raperzy zaczynają wyprzedzać (jeśli chodzi o liczbę odsłuchań) klasyków gatunku. I tak na przykład Tadek, który związany jest ze sceną hiphopową od prawie dwóch dekad, w momencie gdy rozpoczął swoją działalność solową (poprzednio działał w grupie Firma), stracił niektórych słuchaczy. Wciąż pojawiają się osoby, które deklarują, iż bardziej cenili sobie Tadka za czasów jego przynależności do krakowskiej Firmy. Zaś odwrotna tendencja obserwowana jest u rapera Kękę, który w ciągu ostatnich dziesięciu lat przyciągnął bardzo dużą liczbę fanów.

Uwzględniając opinie słuchaczy wyrażone w formie kliknięć – „To mi się podoba” oraz „To mi się nie podoba” – pod analizowanymi utworami zamieszczonymi w serwisie YouTube, dostrzeżemy, iż w przypadku każdego utworu zdecydowanie przeważają kliknięcia „To mi się podoba”. W oparciu o tę obserwację można przyjąć, iż hiphopowe utwory patriotyczne są pozytywnie odbierane przez słuchaczy. Zaś w zilustrowaniu tego, co słuchacze

⁵⁹ Kękę, op. cit.

⁶⁰ Hemp Gru, op. cit.

⁶¹ Tau, op. cit.

⁶² Tadek, op. cit.

⁶³ 3Y, op. cit.

⁶⁴ Kękę, op. cit.

⁶⁵ Hemp Gru, op. cit.

⁶⁶ Tau, op. cit.

⁶⁷ Tadek, op. cit.

⁶⁸ 3Y, op. cit.

doceniają w omawianych hiphopowych utworach patriotycznych oraz czy akceptują wizję raperów na temat przeszłości, pomagają następujące komentarze internautów⁶⁹:

„Szacun za wspomnienie Kaczmarek”,

„11.11.1918 – pamiętamy”,

„Jestem z krwi i kości Kresowiak. Przepelniony dumą z powodu ludzi, którzy zawsze pokazywali światu, czym jest honor. Tak jak Kocham Polskę, czyli Lechistan, tak Kocham ten kawałek. Kękę propsy po koniec mojego świata”,

„Dokładnie, niech nie będzie nam obojętna ta ziemia! Jak czytam komentarze wielu osób mówiących, że mają za przepszeniem wyjeb... na Polskę i jest im wszystko jedno, to jest mi wstyd za tych ludzi! I chyba nie są godni tutaj żyć. Nasi przodkowie walczyli o tę ziemię. Oddawali za nią życie. Ale cóż. To XXI wiek, dzisiaj wartości takie jak honor to coraz częściej już tylko slogany. Pozdrowienia dla patriotów. Nigdy nie wyrzekajcie się swojego pochodzenia!”

„Świetny materiał! Liczę, że jeszcze jakiś teledysk z Burzy się znajdzie. Cześć i chwała tym, którzy walczyli o swoją i naszą wolność”

„Pozdro z Rawicza! Historia przekazywana w taki sposób, utrwali się na zawsze!”

„1 marca – Narodowy Dzień Pamięci Żołnierzy Wyklętych! Przypomnijmy o tych, których Sowietnicy skazywali na zapomnienie...”

Jak widać, hiphopowe utwory patriotyczne aktywizują pamięć o przeszłości, a także dają świadomość wspólnej przeszłości raperów i słuchaczy, bowiem, jak stwierdza Joanna Gubała, na podstawie jednostkowych odpowiedzi można wnioskować o aktualnym kształcie i zasobie pamięci zbiorowej⁷⁰.

Podsumowanie

Podsumowując: hiphopowe utwory patriotyczne powinny uzmysłwić nam, iż jest to ważne społeczne zjawisko. Moim zdaniem owe utwory jak najbardziej wpisują się w nowe formy kreowania pamięci zbiorowej poprzez Internet. Ponieważ raperzy w swoich utworach skupiają się na upamiętnianiu wydarzeń historycznych, to hiphopowe utwory patriotyczne możemy potraktować jako niestandardową lekcję z przeszłości. Raperzy kładą nacisk na przywoływanie pamięci o tych, o których przez długi okres czasu zapominano lub o których nie chciano pamiętać w szkole i w kulturze popularnej głównego nurtu (Żołnierze Wyklęci, lotnicy z Dywizjonu 303, Powstańcy Warszawscy).

Raperzy poprzez hiphopowe utwory patriotyczne nie tylko manifestują swoje wyobrażenie o przeszłości, ale także wychodzą do słuchaczy z propozycją wartości, jakie ich zdaniem powinien wyznawać każdy, kto próbuje ich wizję historii. Stąd w analizowanych przeze mnie utworach widać, jak pamięć indywidualna, pamięć społeczna jest inna od pamięci

⁶⁹ Poniższe wypowiedzi to komentarze internautów do utworów *Zapomniani Bohaterowie*, Hemp Gru, op. cit., *Sztáfeta Pokoleń*, Tadek, op. cit. i *Młody Polak*, Kękę, op. cit., które zostały pobrane z serwisu YouTube 10.10.2017 r.

⁷⁰ J. Gubała, *Zróżnicowanie podejść badawczych w dziedzinie socjologicznych badań pamięci zbiorowej – wyższość metod jakościowych nad ilościowymi?*, Palimpsest 2012, nr 2, 130–144, http://www.palimpsest.socjologia.uj.edu.pl/tl_files/palimpsest/2012-04-23/Guba%C5%82a%20-Palimpsest%20nr%202.pdf, 2012, dostęp: 10.10.2017 r.

kulturowej, którą kreuje państwo. Drugi obieg nieformalnych wydarzeń historycznych dokonuje się w małych grupach społecznych, grupach rówieśniczych. Tu widać społeczną funkcję pamięci: wzmacnia tożsamość jednostek, spaja ludzi w grupy, łączy wspomnieniem historycznych wydarzeń.

Co więcej, raperzy wykorzystują szereg metod wpływających na odbiór przekazywanych informacji. Przede wszystkim dostrzegam to w sposobie doboru słów i konstrukcji wersów, które moim zdaniem wypowiedane w rytm podkładu muzycznego powodują łatwiejsze zapamiętywanie treści oraz stanowią zachętę do dłuższej refleksji nad przekazem utworu. Choć brakuje danych, jaki odsetek słuchaczy zatrzymuje się na dłużej przy hiphopowych utworach patriotycznych, to – bazując na doświadczeniu z koncertu – uważam, że utwory te również zyskują powodzenie w porównaniu z pozostałymi utworami hiphopowymi (niejednokrotnie odbiorcy znali wszystkie wersy hiphopowego utworu patriotycznego, do którego wcześniej musieli mieć dostęp i który zapewne dla większej liczby osób możliwy był poprzez Internet).

Hiphopowe utwory patriotyczne są wciąż żywe, pomimo iż od daty ich publikacji upłynęło trochę czasu, i o czym świadczą wyświetlenia. Dlatego warto rozszerzyć interpretację tego zjawiska o analizę odbiorców hiphopowych utworów patriotycznych. Dzięki temu można byłoby zyskać ogląd, czy słuchacze z własnej woli poszerzają wiedzę historyczną po przesłuchaniu hiphopowych utworów patriotycznych, a także czy kierują się wartościami i zasadami głoszonymi przez raperów. Jest to istotne, gdyż dla młodych ludzi przeszłość i historia grupy jest ważna. Co więcej, budują swoją tożsamość na innych faktach historycznych, niż głosiła oficjalna polityka historyczna. Teraz hip-hop patriotyczny jest popierany przez rządzących, więc chyba następuje konwergencja pamięci zbiorowej i społecznej.

Bibliografia

- 3Y., *Kocham to państwo*, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=aZMQVigveQg>, data dostępu: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.
- Białous M., Gliński P., *Internet jako medium pamięci zbiorowej*, http://repozytorium.-uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5248/1/Stud_Podl_24_2016_M.Bialous_P.Glinski_Internet_jako_medium_pamieci_zbiorowej_mlodych_ludzi.pdf, 2016, dostęp: 9.06.2017 r.
- Buda A., *Historia kultury Hip-hop w Polsce (1977–2013)*, Wydawnictwo Niezależne, Warszawa, 2013.
- Czego słuchają Polacy? Mapa preferencji muzycznych!*, Muzyka.interia.pl., 2014, <http://muzyka.interia.pl/pop/news-czego-sluchaja-polacy-mapa-preferencji-muzycznych,nId,1668164>, dostęp: 10.06.2017 r.
- Duda B., *Utrwalenie pamięci o Powstaniu Warszawskim w świadomości młodego pokolenia. Strategie językowe w tekstach piosenek hiphopowych*, *Tekst i Dyskurs* 2014, nr 7, s. 67–80, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/9215?show=full>, dostęp: 8.10.2017 r.
- Sieć pamięci: cyfrowe postaci pamięci społecznej*, red. A. Fiń, Ł. Kaprańska, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2015.
- Fliciński P., Wójtowicz S., *Hip-hop. Słownik*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Golka M., *Pamięć społeczna i jej implanty*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2009.

- Gubała J., *Zróznicowanie podejść badawczych w dziedzinie socjologicznych badań pamięci zbiorowej- wyższość metod jakościowych nad ilościowymi?*, Palimpsest 2012, nr 2, s. 130–144, http://www.palimpsest.socjologia.uj.edu.pl/tl_files/palimpsest/2012-04-23/Guba%C5%82a%20-Palimpsest%20nr%202.pdf, dostęp: 10.10.2017 r.
- Hemp Gru, *Zapomniani Bohaterowie*, <https://www.youtube.com/watch?v=u62kF9XJ6Jc>, 2012, dostęp: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.
- Hip-hop w Polsce. Od blokowisk do kultury popularnej*, red. M. Miszczyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014.
- <http://www.miejski.pl/> – Miejski Słownik Słangu i mowy potocznej.
- Kawczyńska M., *Moda czy potrzeba serca, czyli bialo-czerwony rap*, <http://www.tvp.info/29116361/moda-czy-potrzeba-serca-czyli-bialoczerwony-rap>, 2017, dostęp: 4.10.2017 r.
- Każmierczak M., *Małe formy, wielkie sprawy. Deontologia a potoczność w przekazach audiowizualnych dostępnych na YouTube*, Images 2012, nr 19, s. 43–56, <http://pressto.amu.edu.pl/index.php/i/article/view/3515/3533>, dostęp: 10.10.2017 r.
- Kękę., *Młody Polak*, <https://www.youtube.com/watch?v=P6tydK5J6DE>, 2015, dostęp: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.
- Kotowski B., *Język, bunt, tożsamość: socjologiczno-antropologiczne studium subkultury młodzieżowej rap*, Rozpisani.pl, Warszawa 2016.
- Kukołowicz T., *Raperzy kontra Filomaci*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2014.
- Lutostański M., *Brzydkie słowa, brudny dźwięk*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2015.
- Majewski P., *Rap jako muzyka tożsamościowa: od czarnego getta do polskiego pop-nacjonalizmu*, Sprawy Narodowościowe 2015, nr 47, 57–79, <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sn/article/view/1136>, dostęp: 8.10.2017 r.
- Malicki K., *Wirtualne wspólnoty pamięci. Przeszłość i pamięć zbiorowa w przestrzeni Internetu*, <https://www.ur.edu.pl/file/50316/23.pdf>, 2011, dostęp: 9.06.2017 r.
- Minta-Tworzowska D., *Pamięć „miejsca pamięci” jako budujące tożsamość w ujęciu archeologii*, Przegląd Archeologiczny 2013, tom 61, s. 33–50, http://rcin.org.pl/Content/50488/WA308_68745_PIII353_Pamiec-miejsca-pamie_I.pdf, dostęp: 4.10.2017 r.
- Nijakowski L., *Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 44.
- Saryusz-Wolska M., *Wprowadzenie*, [w]: *Pamięć zbiorowa i kulturowa – współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2009.
- Szacka B., *Czas przeszły, pamięć, mit*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2006.
- Szpociński A., *„Nośniki pamięci, miejsca pamięci*, Sensus Historiae 2014, nr 4, s. 17–26, <http://www.sensushistoriae.epigram.eu/index.php/czasopismo/article/viewFile/230/233>, dostęp: 5.10.2017 r.
- Tadek, *Sztafeta Pokoleń*, https://www.youtube.com/watch?v=O9d_2jH-iQQ, 2014, dostęp: 10.06.2017 r. i 10.10.2017 r.
- Tau, *BHO*, https://www.youtube.com/watch?v=Uo7ZUg9_EtY, 2014, dostęp: 10.06.2017 r., i 10.10.2017 r.
- Traba R., *Historia – przestrzeń dialogu*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2006.

Węclawek D., Flint M., Kleyff T., Cała A., Jaczyński K., *Antologia Polskiego Rapu*,
Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2014.

SUMMARY

Monika Ziemianin

The Internet as a medium of young people's collective memory. An analysis of selected hip-hop patriotic songs available on YouTube

Discussing the issue of collective memory, we should definitely take into account all the various groups, communities and institutions (state and civic) that contribute to the preservation of the history of the society, and study their products and ways of commemorating this history. The Internet may actually turn out to be an interesting space for the study of various forms of collective memory.

The aim of this article is to present Polish rappers' understanding of collective memory on the basis of hip-hop patriotic songs and its perception by listeners. For this reason, the article contains some extracts of hip-hop lyrics as well as some statements by Internet users who have rated patriotic musical activity of Polish rappers.

The analysis of the aforementioned resources has shown that hip-hop patriotic songs may be of interest to the audience and thus they may preserve the memory of the past communicated by the rappers.

Key words: collective memory, hip-hop patriotic songs, YouTube.

Data wpływu artykułu: 19.06.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 14.11.2017 r.

Tomasz Chłopecki

Wyższa Szkoła Prawa

Wrocław

e-mail: tchlopecki@gmail.com

Reform of the Notaries between 1929 and 1933

SUMMARY

The paper entitled ‘Reform of the Notaries between 1929 and 1933’ discusses the process of formation of the Polish notary after the country regained its independence. The Codification Commission as well as some eminent lawyers gathered around Leopold Wladyslaw Jaworski and Jakub Glass undoubtedly had a great influence on the creation of organizational and legal structures. The Decree of President Ignacy Moscicki, signed on 27th October 1933 terminated a difficult process which had been permanently investigated by the lawyers and politicians in the Second Republic. The notary solutions developed by them were one of the most modern ones in Europe at that time.

Key words: the Second Republic of Poland, Codification Commission, law, notary, reform, Ignacy Moscicki, Wladyslaw Leopold Jaworski, Jakub Glass.

Introduction

The unification of lands and the rise of the Independent Polish State in 1918 brought about the necessity of unifying all legislation, including all branches of law falling under the scope of the notary in the Polish territory. However, it was not easy to define the position of the notary and the notary institution in the state system in the period in question. After the Independence was regained, the system of the notary institution and the scope of activities of notaries were different due to separate local legislation in each territory of the State. In the territory of the Russian partition, the Russian Notary Act of 1866 was in force, issued in 1914, with some subsequent amendments, in the territory of the Austrian partition, the Austrian Notary Act of 1871 was in force, as well as the provisions contained in the Act of 1876, and in the territory of the Prussian partition, the law which covered exclusively the organization of the notary institution and notarial activities was not established; however, there were laws on non-contentious proceedings of 1898 and 1899, containing provisions

on the notary, among others¹. It should be recalled that the first draft of the Notary Act was drawn up in 1917, and its creator was Jozef Swiatopelk-Zawadzki; other drafts were those made by Stefan Gora, Wladyslaw Leopold Jaworski and the Malopolska Chambers of Notaries, resolutions of congresses in Cracow (1922) and Warsaw (1923), as well as memorials of the Association of Notaries and Registrars of Deeds².

Wladyslaw Jaworski, after examining the state of the notary institution in the legislation of Austrian partition, Prussian partition and the law of the former Kingdom of Poland, came to the conclusion that a notary was a state official because, in a state whose constitution was based on the principles of freedom of contract, individual property and inheritance law, they exercised activities which the state considered as the area of its activity and tasks, and the activities of the notary as the ones that constituted state activities³. Wiktor Natanson emphasized that, in terms of systemic and organizational structure, the definition of a notary should take into account that a notary was established by the state and operated under state control⁴. The notary was a member of the profession equipped with a self-government of a legal and public nature and operated under the control of corporate self-government bodies⁵. The arguments used “for” or “against” the notary institution were of a practical nature – as Jaworski noted, the institution of the notary was a necessary consequence of the economic system, that is a necessary element in the economy based on liberal principles, namely free market principles⁶. The definition of the position of the notary institution and the notary in the state system depended, however, on what were the limits of the state’s activity, which could be as follows: the state could carry out this scope of activity (in whole or in part), but it was carried out by the notary as a delegate of the state, or the state recognized the activities falling within the scope of the activities of the notaries, but it transferred them to the notaries without carrying them out alternatively on its own⁷.

Designated by the Civil Procedure Section in the Codification Commission as a clerk of the draft of the notary act in November 1928, Jakub Glass⁸ developed the main principles of the future draft after receiving remarks from the Ministry of Justice and representatives of the notary institution⁹. According to Jakub Glass’s concepts, two solutions to the functioning of the notary institution were possible – the creation of a strictly state notary institution composed of individuals receiving a permanent remuneration from the state – as was the case

¹ K. Werkowski, *W przededniu nowej ustawy notarialnej. Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów Związku P. N. i H.*, Notariat – Hipoteka, nr 8–9, Warszawa 1933, s. 7.

² *Koleje i losy ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 1, Warszawa 1931, s. 5.

³ T. Budzynowski, *Stanowisko notariusza w ustroju państwowym*, Notariat – Hipoteka, nr 34, Warszawa 1932, s. 5.

⁴ W. Natanson, *Kilka kwestii głównych z projektu ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 6, Warszawa 1933, s. 6.

⁵ *Ibidem*.

⁶ W. L. Jaworski, *O rozwój notariatu*, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Kraków 1925, s. 1.

⁷ W. L. Jaworski, *Reforma notarjatu*, Kraków 1929, s. 8–9.

⁸ D. Malec, *Notariat drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002, s. 243 i nast.

⁹ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja postępowania cywilnego, *Projekt ustawy notarialnej opracowany przez referenta, członka Komisji Kodyfikacyjnej Jakuba Glassa na podstawie wytycznych, uchwalonych przez podkomisję przygotowawczą*, tom I, zeszyt 7, Warszawa 1930, s. 5.

in Soviet Russia under the 1922 State Notary Act, or making a notary a public trust employee, carefully prepared for their profession through a special legal practice¹⁰.

Works on the reform of the notary institution between 1929 and 1933

A Clerk of the Codification Commission Jakub Glass, in the paper presented at the plenary session of the 2nd Congress of Polish Lawyers in Warsaw on 2 October 1929, pointed out that the professions of the judge, lawyer and notary had to be separate – the task of the judge¹¹ was to settle disputes. The lawyer¹² was a spokesperson and a defender of the party, mostly in disputable cases, whereas the notary edited and performed uncontested actions of the so-called acts of good will¹³.

At the end of 1930, the Codification Commission published a draft of the notary act, developed by a clerk and a member of the Commission, Jakub Glass, on the basis of guidelines adopted by the preparatory subcommittee at its meetings in March and October 1930. The draft was then sent to the relevant institutions asking for feedback¹⁴. The opinions were submitted, among others, by Lawyers' Association in Lviv and Przemyśl, Chambers of Notaries in Cracow, Lviv and Przemyśl, Law Society in Lublin, Jerzy Trammer, Lawyers' Union in Lviv, Lawyers' and Notaries' Union in Poznań and Association of Notaries and Registrars of Deeds in Warsaw¹⁵. The clerk's draft, together with the submitted opinions, was considered by the subcommittee at its first reading within 17 meetings in December 1931 and in January, May, June and September 1932. The composition of the subcommittee was: the chairman Zygmunt Rymowicz, a clerk Jakub Glass, Waclaw Miszewski, Jozef Skapski and Witold Pradzynski, and furthermore, those who participated partially, such as Włodzimirz Dbalowski (in 5 meetings), Stanisław Golab (in 5 meetings), Jan Sławski (in 2 meetings) and Bronisław Stelmachowski (in 1 meeting)¹⁶.

The preparatory subcommittee for the draft of the notary act of the Codification Commission held two sessions, the first on 12–13 December 1931, and the second on 10–14 January 1932, dedicated to the first reading of the draft by Jakub Glass, which led to art. 83

¹⁰ J. Glass, *Niektóre zagadnienia przyszłej polskiej ustawy notarialnej. Referat odczytany w dniu 2 października 1929 r. na posiedzeniu plenarnym II Zjazdu Prawników Polskich w Warszawie*, Warszawa 1930, s. 11–12.

¹¹ K. Fleszyński, *O zawodowych i społecznych zadaniach prawnika. Odczyt wygłoszony w cyklu „O wyborze zawodu”*, Warszawa 1928, s. 6–8.

¹² K. Fleszyński, *O zawodzie prawnika. Z cyklu odczytów pod protektoratem Ministerstwa Oświecenia i Wyznań Religijnych „O wyborze zawodu”*, Warszawa 1927, s. 6–7.

¹³ J. Glass, *Niektóre zagadnienia przyszłej polskiej ustawy notarialnej...*, s. 7; A. Rybiański, *Notariat a zakres działania sądów*, *Przegląd Notarialny*, nr 3–4, Kraków 1926, s. 267–277; S. M. Grzybowski, *Notariat a zakres działania sądów*, *Przegląd Notarialny*, nr 3, Kraków 1927, s. 281–285.

¹⁴ St. St., *Projekt polskiej ustawy notarialnej*, *Przegląd Notarialny*, nr 2, Kraków 1931, s. 196; St. Br., *Głosy o projekcie ustawy notarialnej*, *Przegląd Notarialny*, nr 3, Kraków 1931, s. 300–302.

¹⁵ *Dwa miesiące*, *Notariat – Hipoteka*, nr 3–4, Warszawa 1933, s. 1; M. Kurman, *Zrzeszenie notariuszów i pisarzy hipotecznych w b. Królestwie Polskim*, *Przegląd Notarialny*, nr 1–2, Kraków 1925, s. 108–120.

¹⁶ *Dwa miesiące*, *Notariat – Hipoteka*, nr 2, Warszawa 1933, s. 2.

of the draft¹⁷. Article 1 of the draft, which in the Glass's draft read: "the notary was a public official exercising the duties entrusted to them by the law" was given the following wording: "the notary was a state official performing activities ordered by the laws. In performance of the duties, the notary was subject only to the laws". The new wording was identical to the opinion of the Chamber of Notaries in Cracow and Wladyslaw Leopold Jaworski (definition of the notary as a state official and not a public official), the Chamber of Notaries in Przemyśl (activities ordered by the laws, not the law), and the Chamber of Notaries in Lviv, which demanded strengthening that the notary exercising their office was protected by the law equally to a judge, as the Subcommittee stated in a different way, namely that the notary in performance of their duties is subjected only to the laws¹⁸. In art. 10, the age limit needed to obtain a notary position was raised to 30, and a special judge exam and two-year professional apprenticeship were abolished¹⁹.

The amendments proposed to the draft by the notary representatives from all over Poland took a different direction in terms of definition of the notary's position in the hierarchy of state functionaries than the draft of the Subcommittee of the Codification Commission, namely the direction of expanding the notarial self-government while retaining state control as far as possible; they aimed at simplifying the irrelevant formalities of exercising power derived from the draft from the laws of the partitioning states; last but not least, the aim was the most comprehensive unification²⁰.

In his article entitled "Voice of Attorneys" on the draft of the new notary act, Stefan Breyer pointed out that the key issue was the notarial obligation, which had to be regulated by the law, together with the notary act²¹. Breyer also emphasized after Wladyslaw Jaworski that the notary signing the contract fulfilled a role described by Jaworski as "preventive jurisdiction" and that, as the judge, had to be placed above the two contracting parties – here, according to the author, a social need for a notarial profession had its source²². The Chamber of Notaries in Cracow, referring to the draft, pointed out that the draft did not take into account the legislation existing in the Austrian and German partitions, effectively abolishing the Austrian notary act, depriving this territory of the possibility of enforceability of notarial deeds under § 3 of the Austrian notary act, without introducing the analogous decision into this place²³. The draft also assumed the existence of land registers in the form in force in the former Russian Partition as the basic element for the notary act and omitted the state existing in the former Austrian and Prussian partitions²⁴. According to the draft, a notary was subordinate to the President of the Court, who acted after consulting the Notary Council, but sometimes even without a doubt, the President of the Court, in some cases, con-

¹⁷ St. Br., *Pierwsze czytanie ustawy notarialnej w Komisji Kodyfikacyjnej*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1932, s. 75; idem, *Głosy o ustawie notarialnej*, „Przegląd Notarialny”, nr 2, Kraków 1932, s. 283–289.

¹⁸ St. Br., *Pierwsze czytanie ustawy notarialnej...*, s. 75.

¹⁹ Ibidem, s. 76.

²⁰ *Wyniki obrad Stałej Delegacji notarjatu R.P.*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1933, s. 74.

²¹ S. Breyer, „*Głos adwokatów*” o *Projekcie nowej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 2, Kraków 1931, s. 214.

²² Ibidem, s. 217.

²³ *Izba notarialna w Krakowie o projekcie polskiej ustawy notarialnej. Uwagi nad projektem polskiej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 3, Kraków 1931, s. 275.

²⁴ Ibidem.

tacted the Notary Council, in other cases the Court of Appeal or directly the Minister. For this reason, there could be confusion of competencies and instances²⁵. According to the Chamber of Notaries in Przemysl, the proposed draft of the notary act implemented the postulates expressed in the memorials of the Malopolska Chambers of Notaries and in the resolutions of the General Assembly of Notaries and Registrars of Deeds of the entire Poland in Cracow and Warsaw²⁶. According to the opinion of the Lviv Chamber of Notaries, if art. 1 of the draft gave the notary the character of a public official, they should be particularly protected by law – by adding in art. 1 of the draft a formulation that the notary “in their office is under the protection of law equally to the judge” – the notary performed tasks of the non-contentious proceedings of preventive nature, and personally had all statutory powers for the office of a judge – judicial apprenticeship and judge exam²⁷.

Permanent Delegation of the Notaries and Registry of Deeds having sessions in Warsaw on 25–26 February 1933, pointed out that the normalization of the art. 1 of the draft prepared by the preparatory subcommittee of the Codification Commission met with general criticism; the congress took a position similar to that of the French law and adopted the definition of the notary as a “public official” (*fonctionnaire public*)²⁸. Karol Werkowski emphasized that four articles 1, 72, 73 and 96 influenced the definition of a notary in the draft of the law on notaries act. Thus, according to those articles, a notary could be defined as a public official who drew up notarial deeds when parties had to or wanted to give those deeds an official form, authenticated signatures, issued copies and statements, wrote protocols, protested bills of exchange, checks and other documents, and accepted documents, money or securities for safekeeping²⁹. The definition of a notary in the draft was similar to the solutions before 1876 because, according to art. 1 of the organization of the notarial profession in force at that time, the notary was a public official established for the acceptance of acts and contracts to which the parties should or want to give the character of authenticity such which was attached to public acts, and to ensuring their date, keeping them in their state, releasing their main statements and copies³⁰.

Stefan Breyer noted that, similar to the Wladyslaw Jaworski’s draft, the draft of the Codification Commission introduced a two-pronged organization of notaries – Jaworski designed notary councils as first instance authority for a notary in the official scope, and for professional affairs, he created a self-governing organization. “The aim was to reconcile the character of a notary as a state official with the undoubted living requirement of creating a notarial self-government”³¹. The organization of the notarial self-government presented in the draft of the Codification Commission was not only professionally competent, but also clearly offi-

²⁵ *Ibidem*, s. 277.

²⁶ *Opinia przemyskiej Izby notarialnej odnośnie do projektu polskiej unifikacyjnej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 4, Kraków 1932, s. 415.

²⁷ *Opinia lwowskiej Izby Notarialnej o projekcie nowej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1932, s. 6.

²⁸ W. N., *Dwudniowe owoce obrady Stałej Delegacji Notariatu i Hipoteki w sprawie projektu ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 7, Warszawa 1933, s. 3.

²⁹ K. Werkowski, *W przededniu nowej ustawy notarialnej. Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów Związku P. N. i H.*, Notariat – Hipoteka, nr 10, Warszawa 1933, s. 7.

³⁰ *Ibidem*, s. 7–8.

³¹ S. Breyer, *Organizacja notarjatu wedle projektu ust. notarjalnej uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1933, s. 46.

cial. At the same time, in the most important official cases, the notary was subordinated to the judiciary, causing confusion of powers³². Although the draft of the notary act, drawn up on the basis of the guidelines adopted by the Notarial Subcommittee at the 1st reading, was adopted – no further reading took place. Further work on the law was taken over by the Ministry of Justice³³. It should be noted, however, that the analysis of the provisions of the Decree of the President of the Republic of Poland dated 27 October 1933 on the law on notaries act³⁴ issued pursuant to art. 44 sec. 6 of the Constitution of the Republic of Poland of 17 March 1921 and the Act of 25 March 1933, authorizing the President of the Republic of Poland to issue statutory regulations³⁵, allows for stating that many of the previously proposed solutions and concepts were included in the new Act of 1933.

Law on Notaries Act of 1933

In the 10th issue of the Notary Review of October 1933³⁶, the law on notaries act³⁷ was published. The Decree of the President of the Republic of Poland dated 27 October 1933, was published in Journal of Laws No. 84, item 609, the text of which had been prepared for over 10 years³⁸. The provisions entered into force on 1 January 1934, with the exception of the two provisions (Articles 124 § 2 and 144), which came into force on the date of their publication³⁹.

Regulation of the President of the Republic of Poland in art. 1 provided that the notary was a public official appointed to draw up acts and documents to which the parties were obliged or wished to confer the guarantee of public credibility and to perform other activities entrusted to them by law; the number of notaries and their registered offices within each district court was defined by the Minister of Justice by way of regulation⁴⁰. Article 3 § 1 provided that the notary acted within the district court where they had their seat, irrespective of the place of residence of the person and the location of the place of action concerned, and the activities

³² Ibidem, s. 47.

³³ S. Gołąb, *Organizacja sądów powszechnych. Opracowana systematycznie z uwzględnieniem rozwoju historycznego, sądownictwa szczególnego oraz ustroju adwokatury, prokuratury generalnej i notariatu*, Kraków 1938, s. 107.

³⁴ Dz. U. Nr 84, poz. 609.

³⁵ Dz. U. Nr 29, poz. 249.

³⁶ *Rozporządzenie Prezydenta Rzplitej. z dnia 27 października 1933 r. Prawo o notariacie*, Notariat – Hipoteka, nr 26–27, Warszawa 1933, s. 4–18; T. Wojciechowski, *Prawo o notariacie, (Charakterystyka i praktyczne zastosowanie)*, Notariat – Hipoteka, nr 1–2, Warszawa 1934, s. 5–7; T.W., *Kilka słów o wątpliwościach w nowym prawie o notariacie*, Notariat – Hipoteka, nr 3, Warszawa 1934, s. 19–20; idem, *Kilka słów o wątpliwościach w nowym prawie o notariacie (ciąg dalszy)*, Notariat – Hipoteka, nr 4, Warszawa 1934, s. 28; Z. Szymkowiak, *Kilka uwag o polskiej ordynacji notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 3, Warszawa 1934, s. 21.

³⁷ *Zasady ustroju notariatu według projektu unifikacyjnego*, Przegląd Notarialny, nr 4, Warszawa 1933, s. 2–3.

³⁸ *Prawo o notariacie. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r., ogłoszone w Nr 84 Dziennika Ustaw, poz. 609*, Przegląd Notarialny, nr 10, Warszawa 1933, s. 2–19.

³⁹ *Przepisy wprowadzające prawo o notariacie według projektu unifikacyjnego*, Przegląd Notarialny, nr 6, Warszawa 1933, s. 19–20.

⁴⁰ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 października 1933 r., o ustaleniu ilości stanowisk notariuszy i ich siedzib urzędowych*, Dz. U. Nr 88, poz. 685.

outside the district did not have the power of notarial act. The language of the notary's office was Polish, and the use of other languages was governed by special provisions – it was in accordance with art. 1 of the Act of 31 July 1924 on the language used in the courts, public prosecutor's offices and notary's offices⁴¹ and art. 1 of the Act of 31 March 1925 on the official language of the courts and public prosecutor's offices in the districts of courts of appeal in Poznań and Toruń⁴².

Although the notary did not substitute for a party in civil litigation, the Code of Civil Procedure mentioned them several times⁴³. In addition to their position, the notary could only be a professor, a docent or a lecturer in an academic school, and only if it did not interfere with their duties as a notary; they could also be an MP or Senator, then they were given leave and were replaced by an authorized assessor⁴⁴. Notaries appointed prior to the entry into force of the provisions of the law on notaries act remained in their posts (Article 124 § 1), however, in the western lands, notaries who were also attorneys, in order to remain the notary, had to submit a special statement to the minister of justice. In these cases, it was required to be re-appointed and the notary was excluded from the list of attorneys. In the absence of a statement or appointment, the "attorney and notary" remained in the position of an attorney⁴⁵. On the day of the entry into force of the law on notaries act, local regulations concerning the organization of the notary profession and the district regulations concerning notarial activities regulated in the new law lost all binding force (Article 123 § 1)⁴⁶.

Julian Malicki pointed out that the characteristic feature of the new law was its legal and architectural structure, the main rule being that only a certified lawyer after completing the legal apprenticeship set by the law and then an assessor exam could become a notary⁴⁷. Malicki emphasized that the Notary Act, apart from the legal reconstruction of the notary's institution, that is apart from its formal side, also introduced reform of the notarial system in Poland in organizational terms, introducing a new, notarial self-government⁴⁸. Attention was paid to the rapid reorganization of the unified notary institution, the establishment of Notary Councils and the adoption of internal regulations⁴⁹. Notary Council, pursuant to the provisions of the Act and pursuant to the resolution of one of its first meetings, decided to regulate the case of deputies – art. 131 of the law on notaries act provided that those employees who worked as notaries for at least 10 years could be authorized to substitute notaries; thus, apparently leaving deputy notaries with the existing rights was not as simple as it resulted from the specific provisions of the law on notaries act, since these provisions were essential, nevertheless, substantively this case was almost entirely given to the recognition of the Notary Council, which had the right to delete from the list of deputies persons not corresponding to certain conditions and personal qualifications⁵⁰.

⁴¹ Dz. U. Nr 78, poz. 757.

⁴² Dz. U. Nr 32, poz. 226.

⁴³ S. Gołąb, *Organizacja sądów powszechnych*..., Kraków 1938, s. 108.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 114.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ I. Rosenblatt, *Przepisy wprowadzające prawo o notariacie*, Przegląd Notarialny, nr 1, Warszawa 1934, s. 8.

⁴⁷ J. K. Malicki, *Po uchwaleniu ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 25, Warszawa 1933, s. 1

⁴⁸ J. K. Malicki, *Samorząd notarialny*, Notariat – Hipoteka, nr 29, Warszawa 1933, s. 3.

⁴⁹ J. K. Malicki, *Rada notarialna, a zastępcy notariuszy*, Notariat – Hipoteka, nr 4, Warszawa 1934, s. 25.

⁵⁰ *Ibidem*.

Wiktor Natanson pointed out that art. 126 of the law on notaries act stipulated that the first General Assembly of Chambers would take place in January 1934, and the first notary councils would be constituted on 1 February 1934. At the beginning of the formation of notarial self-government, there were seven chambers of notaries covering the districts of the respective courts of appeal in the following cities: Warsaw, Lublin, Vilnius, Cracow, Lviv, Poznan and Katowice⁵¹. The first general assemblies of notaries, belonging to individual chambers of notaries, were of a specific nature, namely they were organizational assemblies – the first general assemblies of notaries took place in January 1934 in Warsaw, Lublin, Vilnius, Poznan and Katowice⁵².

As one of the most important principles of the Polish notaries, Austrian trade journal mentioned the provision of art. 82, ordering drawing up of contracts regarding immovable property in the form of a notarial deed under pain of nullity⁵³. In the conclusions, the Austrian rapporteur stated that “although the wishes of the Polish notaries to directly subordinate the institutions to the authority of the Minister of Justice had not been met, within the seriousness of this law, notaries were public officials with a defined scope of activity, equally with judges and attorneys, that is they performed tasks clearly defined in the act, which had not been the case with Austrian notaries previously”⁵⁴.

Konstanty Wolny pointed out that § 2 of article 3 of the law on notaries act provided that the act performed by a notary outside the area of the district court did not have the force of a notarial act – it was irrelevant whether the notary knew that he was operating outside the boundaries of the area to which their property stretched⁵⁵. If the notary performed the same activity outside the district and partly within the area of the district court, the whole activity was deprived of the force of a notarial act, whereas drawing up the notarial deed at the notary’s seat did not have the force of a notarial act if the notary confirmed the identity of parties outside the boundaries of their district⁵⁶.

Stanislaw Stein pointed out that the main principle of the Polish law on notaries act was the profession of a notary – in principle, only a certified lawyer who demonstrated a relatively long, 5-year notarial practice and also passed the notary examination could be nominated as the notary (art. 7 of the law on notaries act)⁵⁷. Assuming this principle as the basis for building the Polish notary institution, the legislator gave an unambiguous expression to the conviction that in order to meet difficult obligations, the notary had to have full legal training and the ability to edit legal documents bearing the guarantee of public credibility⁵⁸. Only the notary prepared in such a way was able to fulfill their duties “in accordance with the law” (art. 13), direct vocational training of trainees (art. 58 § 2), refuse to act in opposition to the law (art. 64),

⁵¹ W. Natanson, *Prawo o notariacie w ujęciu systematycznym*, Przegląd Notarialny, nr 11, Warszawa 1933, s. 6.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ J. Glass, „*Notariatszeitung*” o polskim prawie o notariacie, Przegląd Notarialny, nr 1, Warszawa 1934, s. 11.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ K. Wolny, *Zagadnienie nieważności czynności notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 5, Warszawa 1934, s. 2.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ S. Stein, *Prawo o notariacie w świetle dwuletniej próby życia*, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Warszawa 1936, s. 3.

⁵⁸ *Ibidem*.

provide the parties with all necessary explanations concerning the legal side of the deed (art. 83 § 2), revise (as a Delegate of the Notary Council) other notary offices (art. 38 § 1), and sit in the Disciplinary Courts of the Chamber as a judge or disciplinary spokesman⁵⁹.

Conclusion

To summarize, I would like to state that the development of the notary institution and the presented concepts in the period of the Second Polish Republic were on a very high level. Within the 15 years after regaining Independence, the provisions that can certainly be regarded as the “Constitution of the Polish Notaries”, were created and successfully implemented. The concepts by Gora, Jaworski, and Glass, among others, supported by eminent practitioners – notaries, attorneys and judges, as well as the activities of the Codification Commission, resulted in the fact that the Polish notary institution had one of the most modern notarial provisions in Europe at that time⁶⁰. Of course, Polish concepts also reached the already proven solutions of Western European countries – Italy, Austria, France or Germany. It is important to emphasize, however, the difficulties of unifying the laws of particular partition areas and the diversity of legal systems that were binding in Poland in 1918. The notions of notary institution, as the state and public office, access to the profession, apprenticeships, notary deputies, the scope of the activity of the chambers of notaries, tax matters and notary fee rates were also of particular importance. Certainly, many of these issues are also present in contemporary discussions on changes in the notary institution.

Bibliografia

- Breyer S., „*Głos adwokatów*” o *Projekcie nowej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 2, Kraków 1931.
- Breyer S., *Organizacja notarjatu wedle projektu ust. notarialnej uchwalonego przez Komisję Kodyfikacyjną*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1933.
- Budzynowski T., *Stanowisko notariusza w ustroju państwowym*, Notariat – Hipoteka, nr 34, Warszawa 1932.
- Dwa miesiące*, Notariat – Hipoteka, nr 2, Warszawa 1933.
- Dwa miesiące*, Notariat – Hipoteka, nr 3–4, Warszawa 1933.
- Fleszyński K., *O zawodowych i społecznych zadaniach prawnika. Odczyt wygłoszony w cyklu „O wyborze zawodu”*, Warszawa 1928.
- Fleszyński K., *O zawodzie prawnika. Z cyklu odczytów pod protektoratem Ministerstwa Oświecenia i Wyznań Religijnych „O wyborze zawodu”*, Warszawa 1927.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Zob. szerzej D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007; idem, *O dorobku polskiego notariatu i notariuszy okresu międzywojennego. Uwagi z okazji jubileuszu 70-lecia „Konstytucji notariatu polskiego”*, Sesja naukowa pt. *70 lat zunifikowanego polskiego prawa o notariacie*, Warszawa 2003; A. Oleszko, *Ustrój polskiego notariatu*, Warszawa 1999.

- Glass J., „*Notariatszeitung*” o polskim prawie o notariacie, Przegląd Notarialny, nr 1, Warszawa 1934.
- Glass J., *Niektóre zagadnienia przyszłej polskiej ustawy notarialnej. Referat odczytany w dniu 2 października 1929 r., na posiedzeniu plenarnym II Zjazdu Prawników Polskich w Warszawie*, Warszawa 1930.
- Gołąb S., *Organizacja sądów powszechnych. Opracowana systematycznie z uwzględnieniem rozwoju historycznego, sądownictwa szczególnego oraz ustroju adwokatury, prokuratury generalnej i notariatu*, Kraków 1938.
- Grzybowski S.M., *Notariat a zakres działania sądów*, Przegląd Notarialny, nr 3, Kraków 1927.
- Izba notarialna w Krakowie o projekcie polskiej ustawy notarialnej. Uwagi nad projektem polskiej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 3, Kraków 1931.
- Jaworski W.L., *O rozwój notariatu*, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Kraków 1925.
- Jaworski W.L., *Reforma notariatu*, Kraków 1929.
- Koleje i losy ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 1, Warszawa 1931.
- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja postępowania cywilnego, *Projekt ustawy notarialnej opracowany przez referenta, członka Komisji Kodyfikacyjnej Jakuba Glassa na podstawie wytycznych, uchwalonych przez podkomisję przygotowawczą*, tom I, zeszyt 7, Warszawa 1930.
- Kurman M., *Zrzeszenie notariuszów i pisarzy hipotecznych w b. Królestwie Polskim*, Przegląd Notarialny, nr 1–2, Kraków 1925.
- Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.
- Malec D., *Notariat drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.
- Malec D., *O dorobku polskiego notariatu i notariuszy okresu międzywojennego. Uwagi z okazji jubileuszu 70-lecia „Konstytucji notariatu polskiego”, Sesja naukowa pt. 70 lat zuniifikowanego polskiego prawa o notariacie*, Warszawa 2003.
- Malicki J. K., *Po uchwaleniu ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 25, Warszawa 1933.
- Malicki J. K., *Rada notarialna, a zastępcy notariuszy*, Notariat – Hipoteka, nr 4, Warszawa 1934.
- Malicki J. K., *Samorząd notarialny*, Notariat – Hipoteka, nr 29, Warszawa 1933.
- Natanson W., *Kilka kwestii głównych z projektu ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 6, Warszawa 1933.
- Natanson W., *Prawo o notariacie w ujęciu systematycznym*, Przegląd Notarialny, nr 11, Warszawa 1933.
- Oleszko A., *Ustrój Polskiego Notariatu*, Warszawa 1999.
- Opinia lwowskiej Izby notarialnej o projekcie nowej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1932.
- Opinia przemyskiej Izby notarialnej odnośnie do projektu polskiej unifikacyjnej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 4, Kraków 1932.
- Prawo o notariacie. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r., ogłoszone w Nr 84 Dziennika Ustaw, poz. 609.*, Przegląd Notarialny, nr 10, Warszawa 1933.

- Przepisy wprowadzające prawo o notariacie według projektu unifikacyjnego*, Przegląd Notarialny, nr 6, Warszawa 1933.
- Rosenblatt I., *Przepisy wprowadzające prawo o notariacie*, Przegląd Notarialny, nr 1, Warszawa 1934.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzplitej. z dnia 27 października 1933 r. Prawo o notariacie*, Notariat – Hipoteka, nr 26–27, Warszawa 1933.
- Rybiański A., *Notariat a zakres działania sądów*, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Kraków 1926.
- St. Br., *Głosy o projekcie ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 3, Kraków 1931.
- St. Br., *Głosy o ustawie notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 2, Kraków 1932.
- St. Br., *Pierwsze czytanie ustawy notarialnej w Komisji Kodyfikacyjnej*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1932.
- St. St., *Projekt polskiej ustawy notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 2, Kraków 1931.
- Stein S., *Prawo o notariacie w świetle dwuletniej próby życia*, Przegląd Notarialny, nr 3–4, Warszawa 1936.
- Szymkowiak Z., *Kilka uwag o polskiej ordynacji notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 3, Warszawa 1934.
- T. W., *Kilka słów o wątpliwościach w nowym prawie o notariacie (ciąg dalszy)*, Notariat – Hipoteka, nr 4, Warszawa 1934.
- T. W., *Kilka słów o wątpliwościach w nowym prawie o notariacie*, Notariat – Hipoteka, nr 3, Warszawa 1934.
- W. N., *Dwudniowe owoce obrady Stalej Delegacji Notariatu i Hipoteki w sprawie projektu ustawy notarialnej*, Notariat – Hipoteka, nr 7, Warszawa 1933.
- Werkowski K., *W przededniu nowej ustawy notarialnej. Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów Związku P. N. i H.*, Notariat – Hipoteka, nr 8–9, Warszawa 1933.
- Werkowski K., *W przededniu nowej ustawy notarialnej. Referat wygłoszony na Zjeździe Delegatów Związku P. N. i H.*, Notariat – Hipoteka, nr 10, Warszawa 1933.
- Wojciechowski T., *Prawo o notariacie, (Charakterystyka i praktyczne zastosowanie)*, Notariat – Hipoteka, nr 1-2, Warszawa 1934.
- Wolny K., *Zagadnienie nieważności czynności notarialnej*, Przegląd Notarialny, nr 5, Warszawa 1934.
- Wyniki obrad Stalej Delegacji Notariatu R.P.*, Przegląd Notarialny, nr 1, Kraków 1933.
- Zasady ustroju notariatu według projektu unifikacyjnego*, Przegląd Notarialny, nr 4, Warszawa 1933.

STRESZCZENIE

Tomasz Chłopecki

Reforma notariatu w latach 1929 – 1933

Artykuł Reforma notariatu w latach 1929 – 1933 przedstawia proces kształtowania się polskiego notariatu po odzyskaniu niepodległości. Ogromny wpływ na tworzenie się

struktur organizacyjnych i prawnych miała Komisja Kodyfikacyjna oraz wybitni prawnicy, kierowani przez Władysława Leopolda Jaworskiego i Jakuba Glassa. Rozporządzenie Prezydenta Ignacego Mościckiego, podpisane dnia 27 października 1933 r., zakończyło trudny proces kształtowania się notariatu realizowany przez prawników i polityków w II Rzeczypospolitej. Wprowadzone przepisy były jednymi z najnowocześniejszych w tym czasie w Europie.

Słowa kluczowe: II Rzeczypospolita , Komisja Kodyfikacyjna, prawo, notariusz, reforma, Ignacy Mościcki, Władysław Leopold Jaworski, Jakub Glass.

Data wpływu artykułu: 14.03.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 24.11.2017 r.

Lukasz Kempka

Wyższa Szkoła Bankowa w Gdyni

e-mail: adzdzafar@wp.pl

Oferta wstępna formą zaproszenia do negocjacji w przedmiocie finansowania kapitałowego

STRESZCZENIE

Umiejętnie skonstruowana oferta to w obrocie gospodarczym, jakim jest obrót pieniądza, duża część sukcesu. Aby doszło do zawarcia umowy inwestycyjnej, konieczne jest jej przyjęcie przez tego, do kogo jest skierowana. Kodeks cywilny przewiduje jednak sytuacje, gdy zawarcie umowy jest możliwe bez akceptacji adresata oferty. W praktyce obrotu gospodarczego przedsiębiorcy bardzo często borykają się z problemem zrozumienia istoty instytucji oferty oraz zasadami prawidłowego jej konstruowania. Oferta należy do jednego ze sposobów zawierania umów. Stanowi jednostronne oświadczenie woli podmiotu zainteresowanego przeprowadzeniem inwestycji a akceptacją proponowanych warunków przez oblata.

Słowa kluczowe: oferta, oferta wstępna, elementy oferty, zawarcie oferty, chwila i miejsce zawarcia umowy, fundusz kapitałowy, inwestor, inwestycja.

Wstęp

Oferta wstępna przesyłana przez inwestora kapitałowego nie wyczerpuje znamion przetargu czy umowy przedwstępnej. Nie daje również podstaw do negocjacji. Przedsiębiorca albo ją przyjmuje, albo nie. Dopiero przyjęcie oferty jest tak naprawdę zaproszeniem do negocjacji. W praktyce obrotu gospodarczego przedsiębiorcy bardzo często borykają się z problemem zrozumienia istoty instytucji oferty oraz zasadami prawidłowego jej konstruowania. W związku z tym należy odpowiedzieć na rodzące się pytanie, jak określić ofertę wstępną, aby w pełni zrozumieć, jak funkcjonuje inwestorskie podejście do zawarcia umowy.

1. Warunki oferty

Najczęstszym trybem nawiązywania stosunków umownych np. przez fundusz private equity czy venture capital¹ jest złożenie oferty i jej przyjęcie (podpisaniem umowy term-

¹ Private equity/venture capital. Choć terminy „venture capital” i „private equity” nie doczekały się jeszcze odpowiedników w języku polskim, to sektor private equity/venture capital stał się trwałym elementem polskiego rynku kapitałowego i ważnym czynnikiem rozwoju polskiej gospodarki. Jak wiele innych terminów ze świata nowoczesnej gospodarki także i te pochodzą z angielskiego. Venture capital i private equity oznaczają szczególnie rodzaj inwestycji kapitałowych: inwestycje spółki niotowane na giełdzie. Private equity (PE) to pojęcie ogólniejsze – to wszelkie inwestycje na niepublicznym rynku kapitałowym, w celu osiągnięcia średnio- i długoterminowych zysków z przyrostu wartości kapitału (<http://www.psik.org.pl/co-to-jest-pevc.html>, dostęp: 1 września 2016 r.). Filantropijne fundusze venture capital. Idea funduszy private equity/venture capital polega na zastosowaniu mechanizmów selekcji, badania, wyceny, negocjacji, monitorowania, budowania wartości i wyjścia z inwestycji do finansowania społecznych przedsięwzięć. Podmioty utworzone na gruncie tych idei nie maksymalizują zysków, ale społeczną stopę zwrotu z inwestycji. Bez względu na różnice w definicji wynikające z krótkiej historii tej formy wspierania działalności filantropijnej (European Venture Philanthropy Association została założona w 2004 r. Za początki powstania rynku przyjmuje się późne lata 90. Sam termin „venture philanthropy” pierwszy raz został użyty przez J. D. Rockefellera III w 1969 r.) można wskazać cechy: inwestowanie kapitału wraz z przekazaniem wiedzy, wdrożenie zarządzania ryzykiem w spółkach portfelowych, powszechność procesu mierzenia wyników, inwestorskie wsparcie zarządcze dla spółek portfelowych, długoterminowa perspektywa inwestycyjna, zdefiniowana strategia wyjścia (L. Alemany, M. Scarlata, *Philanthropic venture capital* [w:] D. Cumming, *Venture Capital Investment Strategies, Structures, and Policies*, John Wiley & Sons, New Jersey 2010, s. 193–232, s. 136). Fundusze venture capital (VC) oferują wsparcie kapitałowe małym, ale już prężnie funkcjonującym spółkom (przedsięwzięcia na wczesnym etapie rozwoju to obszar zainteresowania aniołów biznesu i funduszy typu seed. Jeśli pomysł na biznes zyska uznanie zespołu inwestycyjnego funduszu, to firma może liczyć na dofinansowanie w wysokości od kilku do nawet kilkudziesięciu milionów euro. W zamian za to fundusz zostaje udziałowcem firmy, przejmując często dużo ponad 50% jej udziałów. Cel każdego menedżera VC jest prosty: znalezienie „garażowej” firmy, która po otrzymaniu zastrzyku gotówki i know-how rozwinie się w giganta pokroju Google’a, Skype’a czy – w polskich warunkach – Wirtualnej Polski. Wszystkie te firmy korzystały z kapitału typu venture i pozwoliły swoim inwestorom osiągnąć stopy zwrotu liczone w tysiącach procentów. Dla przykładu inwestor, który wyłożył 20 mln dolarów na rozwój telefonii internetowej Skype, sprzedał po kilku latach tę spółkę za kwotę 2,6 mld dolarów. Ulubione obszary inwestycyjne VC to tradycyjnie telekomunikacja, Internet, informatyka i biotechnologie, ale znaczna część funduszy interesuje się też bardziej tradycyjnymi branżami. Taka forma wsparcia posiada wiele zalet. O ile banki niechętnie finansują młode firmy, żądając wysokich zabezpieczeń i – przede wszystkim – regularnej spłaty rat, to fundusz VC zgadza się na większe ryzyko i może poczekać dłużej na zwrot z inwestycji. Główny cel funduszu VC to wzrost wartości przedsiębiorstwa, a następnie – odsprzedanie go z zyskiem innemu inwestorowi. Trochę inaczej wygląda sprawa z funduszami private equity (PE). Tego typu fundusze inwestują tylko w duże i stabilne spółki, które ugruntowały już swoją pozycję na rynku. Minimalna wartość inwestycji wynosi tu co najmniej kilkanaście milionów euro. Górnej granicy nie ma, a w praktyce nierzadko spotyka się inwestycje przekraczające 100 mln euro. Potencjalną skalę inwestycji najlepiej uświadamia nieoficjalna informacja płynąca z branży, że przejęcie operatora logistycznego CTL kosztowało fundusz Bridgepoint ponad 1 mld zł. Pomysł funduszu VC lub PE na zarobek to przejęcie firmy, jej restrukturyzacja (cięcie kosztów, rozwój działu sprzedaży, wprowadzenie nowych produktów do oferty itd.), ewentualne połączenie z innym podmiotem (efekt synergii), a następnie – zyskowna sprzedaż innemu inwestorowi (http://www.pi.gov.pl/Finanse/chapter_95011.asp).

-sheet²). Powszechność tej formy wynika z dwóch względów. Decydujące znaczenie ma prostota takich czynności, czytelnych także dla nieprofesjonalistów, po wtóre wpływa na to okoliczność, iż nie ma zazwyczaj racjonalnej potrzeby, aby zawarcie typowych nieskomplikowanych umów, które dominują w obrocie, poprzedzać negocjacjami, nie mówiąc już o ich zawieraniu w ramach przetargu, czyli aukcji. Oferta jest oświadczeniem woli jednej ze stron, która wyraża stanowczy zamiar zawarcia umowy oraz zawiera co najmniej istotne jej postanowienia *essentialia negotii*³. Zatem stanowi ona jeden ze stopni procedury zawarcia

² term-sheet to dokument określający warunki brzegowe potencjalnej transakcji inwestycyjnej o charakterze kapitałowym lub dłużnym. Stronami tego dokumentu są inwestor, udziałowiec lub udziałowcy przedsiębiorstwa, a także samo przedsiębiorstwo. Dokument określa: (1) Warunki brzegowe określające typ i cel inwestycji, określenie liczby i ceny akcji, sposób konwersji na udziały/akcje w przypadku długu, klauzule antyrozwodniowe (anti-dilution), strategię „wyjścia” z inwestycji itp. (2) Warunki brzegowe określające ograniczenia narzucone przedsiębiorstwu w związku z inwestycją, a w tym np. kwestie raportowania, przygotowywania planów rozwoju i prognoz, zmiany w strukturze udziałowców/akcjonariatu, sprzedaży akcji przez zarządzających-udziałowców, regularnych posiedzeń rady nadzorczej, wypłaty dywidend, znaczące wydatki na majątek trwały, udziały w innych przedsiębiorstwach, wypłaty wynagrodzeń dla doradców powyżej określonych poziomów, koszty transakcji itp. (3) Oświadczenia i zapewnienia udziałowca lub udziałowców dotyczących przedsiębiorstwa, np. dotyczących prawidłowości sprawozdań finansowych, rozliczeń podatkowych (CIT, VAT) czy ZUS, określających zobowiązania przedsiębiorcy do inwestycji, niekaralności, zobowiązań pozabilansowych itp. (4) Warunki brzegowe określające zobowiązania stron, które, jeśli nie zostaną zaspokojone, to spowodują anulowanie/unieważnienie uzgodnień wynikających z term-sheet, a w tym sposobu akceptacji dokumentacji transakcyjnej, sposobu przeprowadzenia badania due diligence i oceny jego wyników, konkretnej daty zamknięcia transakcji, innych warunków zawieszających. term-sheet nie stanowi wiążącej umowy pod względem prawnym. Pomimo iż jest często formą oferty inwestycyjnej składanej przedsiębiorcy przez inwestora venture capital, to pod względem prawnym akceptacja term-sheet nie będzie stanowić o zawarciu wiążącej umowy dotyczącej inwestycji w dane przedsięwzięcie. term-sheet w sposób wiążący może jednak określać niektóre zagadnienia, jak np. określenie, kto ponosi koszty due diligence i inne (sposób i miejsce rozstrzygnięcia sporów, określanie zakresu i czasu obowiązywania zasad poufności). W przypadku realizowania procesu inwestycyjnego przez strony zgodnie z założeniami term-sheet (i np. przy braku oświadczenia jednej ze stron o niekontynuowaniu procesu na skutek uzasadnionych przyczyn), ale niedojścia transakcji do skutku z winy jednej ze stron – term-sheet może być dowodem w sprawie sądowej i podstawą roszczeń odszkodowawczych. W przypadku przedsiębiorstwa w wczesnym etapie rozwoju term-sheet będzie często dokumentem bardzo prostym w formie i treści. Może on więc mieć nawet od jednej do kilku stron. Zdarza się jednak, iż w niektórych transakcjach (dotyczy to spółek dojrzałych) ma on kilkadziesiąt stron (jest to wtedy dokument bardzo zbliżony do umowy inwestycyjnej). term-sheet może być przygotowany w oparciu o szablon (często w przypadku firm na wczesnym etapie rozwoju) lub stworzony od podstaw. Decyduje tu najczęściej wielkość transakcji, poziom zaufania stron i koszty doradcy prawnego. W przypadku gdy inwestorem jest business angel, angel investor lub informalny inwestor, tego dokumentu może w ogóle nie być, ponieważ przechodzi się od razu do pracy nad umową inwestycyjną. Zamiast formalnego term-sheet strony zawierają umowę słowną (najczęściej w postaci dość ogólnie zarysowanych warunków transakcji, np. przy pomocy poczty elektronicznej). W takich przypadkach nie ma też umowy o zachowaniu poufności – Confidentiality agreement lub Non-Disclosure Agreement, lub NDA (http://www.venture-capital.info.pl/term_sheet-w-venture-capital/).

³ Wyrok Sądu Apelacyjnego z dnia 23 sierpnia 2013 r., sygn. akt I ACa 296/13, lex nr 1363285, w sprawie *Essentialia negotii* umowy sprzedaży pakietu akcji spółki notowanej na giełdzie papierów wartościowych, stwierdzono, że: „O ile odwołując się do treści art. 535 k.c., do *essentialia negotii* umowy sprzedaży będącej umową nazwaną należy określić przedmiot sprzedaży oraz ceny i w zdecydowanej większości przypadków będą to wystarczające w rozumieniu art. 66 § 1 k.c. istotne postanowienia

kontraktu, swoim charakterem przypomina oświadczenie woli inwestora, skierowana jest do konkretnej strony – przedsiębiorcy lub spółki kapitałowej prowadzącej działalność gospodarczą. Jest to czynność prawna dwustronnie zindywidualizowana⁴. W związku z tym w postępowaniu uczestniczy strona, która składa propozycję, oraz strona przyjmująca daną propozycję w myśl art. 66 § 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (dalej k.c.)⁵. Oferta musi być tak sformułowana, aby do zawarcia umowy właściwej wystarczyło, że oblat powie słowo tak⁶. Oferta może być prywatna, skierowana do konkretnego adresata, oraz publiczna *ad incertis persona*, skierowana do ogółu lub kręgu osób⁷. Adresat oferty może ją w całości przyjąć, doprowadzając w ten sposób do zawarcia umowy, lub odrzucić. W zasadzie nie ma możliwości jej modyfikacji, jednak jeżeli oferta zostanie odrzucona, może dojść do negocjacji przyszłego kontraktu⁸.

Oferta funduszy private equity czy venture capital nie musi zawierać całej treści przyszłego kontraktu. Powinna ona jednak oznaczać najważniejsze i istotne elementy umowy, kwestie nie objęte treścią oferty będą wówczas regulowane przez przepisy ogólne prawa cywilnego lub ustalone zwyczaje społeczne (art. 56 k.c.). W zasadzie stopień szczegółowości oferty zależy od jej charakteru. Należy pamiętać, że oferent jest związany z jej treścią (art. 66 § 1 k.c.), wskutek czego oblat może, przyjmując ją, żądać zawarcia kontraktu o określonej w niej treści, co powoduje, że oferent musi pozostać w gotowości podpisania umowy, w przypadku kiedy zaproponował oblatowi ofertę⁹. O tym, czy mamy do czynienia z ofertą, decyduje treść oświadczenia woli, nie zaś fakt użycia przez składającego oświadczenie słowa „oferta”. Ofertą jest każde oświadczenie woli odpowiadające wymaganiom art. 66 § 1 k.c.,

umowy sprzedaży (zwłaszcza gdy świadczenie stanowiące przedmiot sprzedaży jest niepodzielne), to w razie sprzedaży pakietu akcji spółki notowanej na giełdzie papierów wartościowych wszystkie istotne postanowienia umowy nie wyczerpują się w essentialia negotii tego typu umowy. Akcja jest to papier wartościowy łączący w sobie prawa o charakterze majątkowym i niemajątkowym, wynikające z uczestnictwa akcjonariusza w spółce akcyjnej. Z punktu widzenia interesów zbywającego akcje akcjonariusza, zwłaszcza wykonywania praw majątkowych i organizacyjnych przysługujących z akcji oraz zapewnienia stabilności notowań spółki, istotne jest to, czy zbycie określonego pakietu akcji nastąpi jednorazowo czy też w transzach – w tym przypadku ile akcji zawierają poszczególne transze i w jakim czasie następuje zbycie każdej z transz⁷.

⁴ J. Mojak, J. Widło, *Polskie Prawo Kontraktowe*, Warszawa 2005, s. 45.

⁵ Dz. U. z 2017 r., poz. 1132.

⁶ Z. Banaszkiewicz, A. Brzozowski, J. Majak, Ł. Okietko, M. Pazdan, W. Pietrzykowski, W. Popiołek, M. Safian, E. Skowrońska-Bocian, K. Zarodkiewicz, K. Zasada, *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz do art. 1-449*¹⁰, red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2011, s. 381.

⁷ Ibidem, s. 282; Charakter publicznej oferty oznacza jej skierowanie do bliżej określonych osób w sposób dający możliwość zapoznania się i ewentualnego skorzystania z przedstawionej oferty. Oferta może być złożona wprost, w sposób dorozumiany (por. uwagi do art. 60 k.c.), a także objęty domniemaniem prawnym (np. wystawienie rzeczy w miejscu sprzedaży na widok publiczny z orzeczeniem ceny, por. uwagi do art. 543 k.c.). Przyjmuje się, że oferta skierowana do nieoznaczonego bliżej kręgu osób może być w każdej chwili cofnięta lub zmieniona, co nie wpływa ujemnie na sytuację prawną osób, które wcześniej przyjęły ofertę albo elektronicznie zawiadomiły o otrzymaniu oferty, doprowadzając w ten sposób do zawarcia kontraktu. Oferty omawianego typu są z reguły oparte na założeniu ograniczającym związanym z oferentem (Z. Banaszkiewicz, A. Brzozowski, J. Majak et al., op. cit., s. 384).

⁸ S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza*, Warszawa 2014, s. 282.

⁹ J. Rajski, *Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2000, s. 90.

a więc stanowiące skierowaną do innej osoby stanowczą propozycję zawarcia umowy obejmującą minimalną jej treść¹⁰.

2. Elementy oferty

Elementem konstytutywnym oferty funduszy private equity czy venture capital, oprócz stanowczego zamiaru bycia z nią związanym przez oferenta, jest określenie istotnych dla przyszłej umowy postanowień *essentialia negotii*. Brak istotnych postanowień sprawia, że propozycja zawarcia umowy nie zostanie uznana za ofertę, a jedynie, w najlepszym razie, za zaproszenie do rozpoczęcia rokowań, uznając, że ogłoszenie w prasie o sprzedaży samochodów nie ma cech oferty w rozumieniu art. 66 k.c., jeżeli nie zawiera wszystkich istotnych postanowień mającej powstać w przyszłości umowy. Tego rodzaju ogłoszenie należy uznać w konkretnym przypadku za zaproszenie do rozpoczęcia rokowań (art. 71 k.c.)¹¹. Przez istotne postanowienia należy rozumieć przedmiotowo istotne (konieczne) elementy umowy, które ją charakteryzują i indywidualizują. Wystarczające jest z reguły powołanie się na szczegółowe dane zawarte w dołączonych prospektach, katalogach czy innych informacjach, które stanowią integralną część oferty. W praktyce obrotu cywilnoprawnego stopień szczegółowości oferty zależeć będzie od charakteru proponowanej umowy. Należy jednak wskazać, że w każdym wypadku oferta powinna być bardzo starannie zredagowana z uwagi na to, że oferent związany jest z jej treścią. Składający ofertę powinien także dbać o właściwą terminologię, określając wyraźnie swoje oświadczenie woli jako ofertę¹².

Oferta może zawierać także rozmaite inne postanowienia *accidentalialia negotii naturalia negotii*. W wyniku braku scharakteryzowania elementów oferty, należy uznać ją za ofertę, która składa się z następujących elementów: określenie inwestycji, określenie stron transakcji, struktura transakcji lub warunki transakcji, innych warunków transakcji, terminu ważności¹³.

2.1. Określenie inwestycji

Określenie inwestycji to działanie określające: cele funduszu, kwotę, jaką fundusz jest skłonny zainwestować w firmę, oraz jakiej oczekuje korzyści w zamian za dokonanie wypłaty środków. Inwestor już na tym etapie żąda określonej ilości udziałów, jakich oczekuje za wniesiony kapitał, np. 40% w kapitale zakładowym spółki lub 60% określonej liczby udziałów, zazwyczaj fundusze stosują widełki, czyli od 100 do 200 zł.

Przykładowo: fundusz pod nazwą K. Investment oświadcza, że jest zainteresowany dokonaniem inwestycji w spółkę Zakłady Mechaniczne Sp. z o.o. na kwotę do 40 000 000,00 zł i w związku tym obejmie od 40 do 49% udziałów w kapitale zakładowym spółki. Powyższy zapis pozostawia pewne pole manewru dla funduszu, ponieważ podjęcie ostatecznej decyzji co do kwoty inwestycji nastąpi dopiero po określeniu wartości firmy. Fundusz nie wiąże się jedną kwotą i jedną liczbą – może w ostateczności zainwestować 1 mln zł i objąć 49%

¹⁰ Uchwała SN z dnia 28 września 1990 r., sygn. akt III CZ 33/90, OSNCP 1991 r, nr 1, poz. 3.

¹¹ Wyrok SN z dnia 20 października 1978 r., sygn. akt IV CR 402/78, OSNCP 1979, Nr 7–8, poz. 154.

¹² Z. Banaszkiwicz, A. Brzozowski, J. Majak et al., op. cit., s. 382.

¹³ Ibidem, s. 394.

udziałów, ale może zainwestować 35 mln zł i objąć 40% udziałów. W tej części inwestor często określa swoją strukturę transakcji, czyli formę objęcia udziałów. Jeżeli będzie to poprzez wykup udziałów, wówczas fundusz umieszcza klauzulę: Inwestor zainteresowany jest zakupem 50% udziałów w kapitale zakładowym spółki za kwotę do 5 mln zł. Spotykamy tutaj określenie „do X kwoty”. Jest to powszechnie stosowany zapis w ofercie wstępnej i przewija się w całym dokumencie. Inwestor nie chce składać wiążących obietnic, nie mając jeszcze pełnego obrazu firmy, w którą chce zainwestować, dlatego kwoty i wartości udziałów są zawsze przedstawiane szacunkowo. Inną propozycją struktury transakcji jest oświadczenie funduszu o dokonaniu wypłaty środków poprzez udzielenie pożyczki. Spotykamy się wówczas z takim zapisem: fundusz dokona inwestycji na zasadach udzielenia preferencyjnej pożyczki w kwocie 1 000 000,00 zł z oprocentowaniem 2% na okres i z tego tytułu obejmie nie mniej niż 20% udziałów w kapitale zakładowym spółki. Tutaj również fundusz stosuje zasadę widełek, ale nie jest to zapis od 100 zł do 200 zł, ale zasada do kwoty, do wartości, do ilości udziałów; jeżeli inwestor określi się, że zainwestuje kwotę do 1 mln zł, to wiemy, że kwota nie będzie większa niż 1 mln zł, ale może być niższa, nawet 1 zł. Najczęściej spotykanym sposobem dokonania inwestycji w spółkę kapitałową jest ustanowienie nowych udziałów i objęcie ich przez nowego udziałowca po określonej cenie. Inwestor, przystępując do spółki, obejmuje, a nie kupuje, określoną liczbę nowych udziałów po określonej cenie, a co za tym idzie, pieniądze trafiają wyłącznie na konto spółki, a nie do prywatnej kieszeni obecnych właścicieli, i tak spotykamy najczęściej zapis: inwestor K. Inwestment oświadcza, że zainteresowany jest dokonaniem inwestycji w spółkę zakłady Metalowe Sp. z o.o., do kwoty 19 000 000,00 zł za 49% udziałów w kapitale zakładowym spółki. Inwestycja dokonana zostanie przez podniesienie kapitału zakładowego spółki Zakłady Metalowe Sp. z o.o. do kwoty 40 000 000 zł. Inwestor obejmie nowe udziały¹⁴.

W ofercie wstępnej określenie inwestycji jest normą bezwzględnie obowiązującą, określającą przyszłe warunki transakcji, których fundusz nie zmieni w przyszłości (art. 68 k.c.) i nie będą podlegać negocjacjom przy zawarciu umowy właściwej. Zapis ten powoduje, że konsekwentna zmiana warunków inwestycji i próba wynegocjowania w późniejszym czasie większych środków finansowych lub oddania mniejszej ilości udziałów jest niemożliwa. Informacja, że przedsiębiorca po zaaprobowaniu oferty wstępnej chce rozpocząć negocjacje o zwiększeniu w umowie term-sheet kwoty kapitału, powoduje zazwyczaj zerwanie dalszych negocjacji przez fundusz. Wynika to w głównej mierze z samych procedur finansowania przez instytucję finansową, a te są bardzo podobne we wszystkich funduszach private equity. Fundusz zazwyczaj dysponuje określonym budżetem i budżet ten zostaje najpierw zatwierdzony przez komitet inwestycyjny, a następnie dopiero jest przedstawiany w ofercie wstępnej. Negocjacja podwyższenia kapitału często jest niemożliwa, ponieważ fundusz nie posiada kapitału na dany projekt¹⁵.

2.2. Określenie stron transakcji

Oczywistym jest, że w każdej ofercie musi istnieć oznaczenie stron. W ofercie wstępnej jest to bardzo ważny element dokumentu¹⁶. Fundusz kapitałowy, który zainteresowany jest

¹⁴ Przykład własny.

¹⁵ Przykład własny.

¹⁶ Z. Banaszkiwicz, A. Brzozowski, J. Majak et al., op. cit., s. 395.

dokonaniem inwestycji, wcale nie wypłaca środków na kapitał przedsiębiorcy i nie obejmuje udziałów, mimo iż jest stroną przyszłej umowy: Uzgodnione warunki transakcji i umowy inwestycyjnej. Fundusz najczęściej inwestuje przez swoje subfundusze (spółki celowe powołane do danej inwestycji), informacja taka jest już podawana na etapie oferty wstępnej i tak możemy spotkać zapis, z którego wynika, że po stronie inwestora znajduje się inny podmiot lub inwestor wraz z nowym podmiotem gospodarczym.

Przykładowy zapis z oferty wstępnej może brzmieć:

1. Strony Transakcji: Inwestor: X1 subfundusz grupy kapitałowej X2.
2. Zarządca Kapitału: X3 sp. z o.o. reprezentowana przez prezesa zarządu pana Y.
3. 1 Biorca Kapitału: Przedsiębiorca Sp. z o.o.
4. Obecni Udziałowcy.
5. Zarząd Spółki¹⁷.

Z zapisu tego wynika, że inwestorem jest fundusz X1, który będzie stroną wszystkich przyszłych umów, jednak wypłacającym środki finansowe i obejmującym udziały w przedsiębiorstwie jest spółka celowa X3, występująca pod nazwą zarządca kapitału. W praktyce to spółka X3 obejmie udziały w przedsiębiorstwie i ona wypłaca środki, zazwyczaj 100% udziałów w spółce X3 posiada podmiot X2.

Inny spotykany zapis to:

1. Finansujący: jest X1. Sp. z o.o., z siedzibą reprezentowana przez Prezesa Zarządu.
2. Kupujący: w celu zakupu 100% udziałów w firmie przedsiębiorca Sp. z o.o. powstanie spółka celowa X 2, w której finansujący będzie posiadał większą część kapitału zakładowego.
3. Sprzedający: Obecni udziałowcy¹⁸.

Może być również i taki prosty zapis określający strony:

1. Inwestor: (obejmujący akcje) jest X1 Sp. z o.o. reprezentowana przez Pana Y.
2. Biorca kapitału: Przedsiębiorca S.A..
3. Zarząd Spółki.
4. Obecni Akcjonariusze.

Musimy zaważyć, że w ofercie wstępnej pojawia się druga strona, a więc to, w jaką firmę fundusz zainwestuje. Zasadą oferty wstępnej jest to, że adresowana jest ona do czterech podmiotów biorcy kapitału:

1. Spółki, jako osoby prawnej.
2. Zarządu, jako reprezentującej daną spółkę.
3. Obecnych udziałowców/akcjonariuszy, którzy muszą podjąć decyzję o oddaniu lub sprzedaży części swoich udziałów.
4. Rada Nadzorcza, jeżeli w Spółce jest Rada Nadzorcza, również i ona staje się stroną oferty wstępnej.

Tak naprawdę każdy z tych organów/institucji jest podmiotem oferty wstępnej. W dalszej części oferty możemy spotkać regulację kształtującą stosunek jednego z tych podmiotów łącznie lub samodzielnie z inwestorem¹⁹.

¹⁷ Przykład własny.

¹⁸ Przykład własny.

¹⁹ Przykład własny.

2.3. Struktura transakcji lub warunki transakcji

W omawianej strukturze oferty wstępnej inwestor oznacza pewne ramowe warunki przyszłej inwestycji. Pomimo iż przedstawiona norma prawna ma charakter ramowy, to inwestor w przyszłości żąda, aby warunki te zostały utrzymane w umowie term-sheet. Nie zawsze się to jednak dzieje. Określenie inwestycji jest normą bezwzględnie obowiązującą, natomiast warunki transakcji określają pewne wstępne wytyczne dalszej negocjacji, stanowią pewnego rodzaju drogowskaz przy tworzeniu umowy – Uzgodnione Warunki Transakcji. Fundusz pragnie przekazać biorcy kapitału, co będzie brane pod uwagę w firmie, aby można było przeprowadzić transakcję. Przykładowo: W przypadku akceptacji niniejszego dokumentu będzie on podstawą do sporządzenia dokumentu – Uzgodnione Warunki Transakcji, w którym strony zawrą kluczowe warunki przyszłej inwestycji. Szczegółowe warunki inwestycji, w tym ostateczna kwota i struktura transakcji, wartość pożyczki, kwota wykupu udziałów, zostaną określone w Uzgodnionych Warunkach Transakcji. Inwestor zastrzega sobie prawo, jeszcze przed podpisaniem Uzgodnionych Warunków Transakcji, do przeprowadzenia pełnego badania biorcy kapitału oraz jego działalności; przeprowadzenia due diligence finansowo-operacyjnego; badania wszystkich nieruchomości oraz maszyn i urządzeń będących przedmiotem inwestycji; dokonania wyceny zorganizowanej części przedsiębiorstwa; opracowania prognoz finansowych. Obecni udziałowcy oraz zarząd spółki zobowiązują się do pomocy przy badaniu przedsiębiorstwa i udostępnieniu wszystkich wymaganych dokumentów lub inwestor zastrzega sobie prawo, jeszcze przed podpisaniem Uzgodnionych Warunków Transakcji do przeprowadzenia pełnego badania przedsiębiorstwa. Badanie to polegać będzie w szczególności na: due diligence, wycenie całego przedsiębiorstwa, utworzeniu prognoz. Zarząd zobowiąże się do pomocy i udostępnienia wszystkich wymaganych dokumentów. Badanie będzie miało charakter przygotowania projektu finansowego dla przedsiębiorstwa, a jego harmonogram będzie obejmował: szczegółowe badanie wszystkich rachunków, nieruchomości oraz maszyn i urządzeń przedsiębiorstwa; przygotowanie podmiotu gospodarczego, która dokona inwestycji; przygotowanie Uzgodnionych Warunków Transakcji²⁰.

W strukturze transakcji inwestor określa również formę płatności, transze kapitału oraz zasady jej wypłaty. Na przykład: inwestor zainwestuje 6 500 000 PLN w dwóch transzach. Rozpatrywana inwestycja zakłada: pierwsza transza inwestycji wyniesie 500 000 PLN, w zamian inwestor wykupi 100% udziałów w kapitale zakładowym Spółki za kwotę nieprzekraczającą 500 000 PLN od obecnych udziałowców; druga transza inwestycji wyniesie 6 000 000 PLN i polegać będzie na podwyższeniu kapitału zakładowego w spółce o kwotę 6 000 000 PLN, z czego 4 000 000 PLN pokryte zostanie w formie aportu towarowego do produkcji (towar w żywcu wieprzowym i wołowym). Cena żywca wniesionego do spółki obliczona zostanie na podstawie średniej tygodniowej ceny w oparciu o informacje ZSRIR (Zintegrowany System Rolniczej Informacji Rynkowej). Inwestor nie wyklucza możliwości dalszych inwestycji kapitałowych w spółkę, uzależnione to będzie od realizacji wyników (dług netto, EBITDA) spółki zgodnie z prognozami sporządzonymi za 2012/2013

²⁰ Przykład własny.

lub za okres 12 miesięcy, rozpoczynając się od pierwszego dnia miesiąca następującego po miesiącu, w którym nastąpiła płatność drugiej transzy do spółki²¹.

2.4. Inne warunki transakcji

Inwestor oczekuje, że obecni udziałowcy oraz obecny zarząd pozostaną na swoich stanowiskach na czas wejścia kapitałowego i będą aktywnie uczestniczyć w zarządzaniu spółką oraz przyczynią się do jej rozwoju i podniesienia wartości jej udziałów. Inwestor przewiduje system motywacyjny dla zarządzających w formie objęcia udziałów lub premii pieniężnej. Inwestor informuje również, że żąda wprowadzenia swojego przedstawiciela do rady nadzorczej, w przypadku braku organu rady nadzorczej w spółce inwestor już na tym etapie informuje, że będzie oczekiwał jej powołania. Na końcu oferty wstępnej jest stosowana klauzula: Dokument ten, zatytułowany oferta wstępna, jest wstępną propozycją i nie jest zobowiązaniem dla inwestora i jego doradców do realizacji inwestycji, nie stanowi oferty w rozumieniu art. 66 k.c. W przypadku jego akceptacji będzie on podstawą do sporządzenia dokumentu Uzgodnione Warunki Transakcji (tzw. *Term Sheet*), w którym strony zawrą kluczowe warunki przyszłej umowy inwestycyjnej oraz umowy zakupu udziałów Spółki będącej porozumieniem pomiędzy inwestorem a obecnymi udziałowcami w celu dokonania transakcji²².

Inwestor informuje o zasadach podziału kosztów, jakie strony poniosą podczas przygotowania i negocjacji w sprawie proponowanej inwestycji. Zazwyczaj inwestor oczekuje, że on sam, menadżerowie, spółka i obecni udziałowcy poniosą koszty przygotowania inwestycji, każde w swoim własnym zakresie. Występuje w umowie zapis mówiący o terminie wyłączności, który tak naprawdę informuje o tym, że tego terminu nie ma. Inwestor na tym etapie nie oczekuje wyłączności. Jednak decyzja co do warunków ewentualnego udziału w procesie due diligence może zostać podjęta przed wynegocjowaniem uzgodnionych warunków transakcji lub przyjęciu oferty zakupu przez obecnych udziałowców. Inwestor zastrzega sobie prawo pełnego badania spółki przed podpisaniem dokumentu – Uzgodnione Warunki Transakcji (tzw. *Term Sheet*).

²¹ Przykład własny.

²² Moment podpisania term-sheet może być różny. Przykładowo może być podpisany: (1) na samym początku rozmów inwestora venture capital z przedsiębiorcą albo (2) już po przeprowadzeniu tzw. due diligence zewnętrznego (czyli bez informacji od przedsiębiorcy, ale po przeprowadzeniu szczegółowych badań rynkowych, opinii specjalistów branżowych na temat samej branży i pozycji przedsiębiorstwa, opinii konkurentów, dostawców, odbiorców itp.) lub nieformalnego due diligence (określanego często jako pierwszy etap due diligence), a przed due diligence potwierdzającym (określanym jako drugi etap due diligence albo, w przypadku bardziej dojrzałych firm, po prostu due diligence). Zawartość term-sheet może być różna w zależności od czasu jego podpisania, oczekiwań stron, poziomu złożoności transakcji itp. Na przykład term-sheet podpisany po przeprowadzeniu tzw. external due diligence (due diligence zewnętrznego) może być bardziej rozbudowany niż term-sheet po przeprowadzeniu wstępnego etapu due diligence, gdy inwestor venture capital posiada już bardzo dużo informacji o firmie. Wysoki poziom złożoności będzie wymagał szerokiego i szczegółowego przedstawienia w term-sheet. Podobnie – wysokie oczekiwania formalne dotyczące zagadnień prawnych. term-sheet stanowi dokument, na podstawie którego jest przygotowywana umowa inwestycyjna. Z praktycznego punktu widzenia bardzo szczegółowy term-sheet oznacza mniej pracy przy umowie inwestycyjnej (http://www.venture-capital.info.pl/term_sheet-w-venture-capital/).

Ostatnim elementem oferty wstępnej jest określenie jej ważności. Inwestor zawsze wyznacza termin na podjęcie decyzji, czy przedsiębiorca przyjmie ofertę, czy ją odrzuci. Najczęściej spotykaną formą zapisu jest podanie konkretnej daty (art. 66 § 1 k.c.), np. niniejsza oferta jest ważna do dnia 14 września 2012 r. Zależy to od funduszu kapitałowego, ale terminy na przyjęcie oferty to okres ok. 2 tygodni do miesiąca.

Warunki umowy nie muszą być zamieszczone w odrębnym dokumencie nazwanym ofertą. Jeżeli zostały zamieszczone np. w prospekcie emisyjnym, to takie stanowią element oferty i w razie jej przejścia bez zastrzeżeń przez drugą stronę wchodzi w skład treści umowy nabycia akcji²³.

Cecha konstytutywna oferty nie jest kwestionowana, jednak źle się stało, że nie dodano wyraźnego zapisu wzorowanego na art. 14 Konwencji wiedeńskiej²⁴, zgodnie z którym jedynie stanowcza propozycja zawarcia umowy może być uznana za ofertę. Zgodnie z art. 14 Konwencji wiedeńskiej propozycja zawarcia umowy skierowana do jednej lub wielu określonych osób stanowi ofertę, jeżeli jest wystarczająco precyzyjna i wskazuje, że w razie jej przyjęcia strony będą nią związane w przyszłej umowie. Propozycja jest wystarczająco precyzyjna, jeżeli wskazuje towary oraz w sposób wyraźny lub dorozumiany określa lub pozwala ustalić ich ilość i cenę. Propozycję skierowaną do osób nieokreślonych uważa się jedynie za zaproszenie do składania oferty, chyba że osoba składająca taką propozycję jednocześnie oświadczyła inaczej. Z kolei art. 66 k.c. definiuje ofertę, wskazując, że oświadczenie drugiej stronie woli zawarcia umowy stanowi ofertę, jeżeli określa istotne postanowienia tej umowy. Należałoby przyjąć, że w przypadku oferty sprzedaży towarów (tylko do takich kontraktów odnosi się Konwencja) istotne postanowienia powinny obejmować: określenie stron, wskazanie towaru oraz jego ilości i ceny. Są to elementy niezbędne do zawarcia umowy sprzedaży. W praktyce sens oferty w obu aktach jest więc bardzo podobny. Należy jednak pamiętać, że treść oferty nie jest ograniczona do wskazanych elementów istotnych. Oferent może nadać jej taki kształt, jakiego oczekuje od przyszłej umowy, włączyć do niej zarówno postanowienia o charakterze *naturalia negotii*, czyli elementy przedmiotowo nieistotne, tzn. postanowienia odnoszące się do tych elementów czynności prawnej, które w razie braku odmiennej regulacji w umowie wynikają z dyspozytywnych przepisów ustawy, jak i *accidentalialia negotii*, czyli elementy podmiotowo istotne, tzn. postanowienia, które stanowią treść czynności prawnej tylko wówczas, jeżeli zostały do niej włączone na mocy, np. warunek lub termin²⁵.

3. Zawarcie umowy w drodze oferty

Do zawarcia umowy dochodzi w momencie, gdy w odpowiedzi na oświadczenie złożone przez oferenta, zawierające wszystkie wskazane powyżej elementy, adresat tego oświadczenia (oblat) złoży wyraźnie własne oświadczenie o jej przyjęciu (art. 70 k.c.). W określonych jednakże sytuacjach do zawarcia umowy dojdzie także wówczas, gdy oblat zachowa się

²³ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 8 września 1995 r., sygn. akt III CZP 102/95, ONSC 1995 r., nr 12, poz. 182.

²⁴ Konwencja wiedeńska o międzynarodowej sprzedaży towarów (Convention on Contracts for the International Sale of Goods) z dnia 11 kwietnia 1980 r., Dz. U. z 1997 r., Nr 45, poz. 286.

²⁵ U. Ernst, A. Rachwał, F. Zoll, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2011, s. 80.

w sposób bierny, czyli w ogóle nie zareaguje na złożoną mu ofertę (art. 68² k.c.). Mówimy wówczas o dorozumianym przyjęciu oferty²⁶. Przypadek ten jest wyjątkiem od ogólnej reguły, zgodnie z którą nawiązanie stosunku obligacyjnego następuje poprzez jasno wyartykułowany konsens obu stron. Po pierwsze, wynikać może z postanowień łączącej strony umowy. Przykładowo: w ramowej umowie dostawy strony zawarły klauzulę, iż w przypadku trwającego przez określony czas milczenia odbiorcy strony złożą mu ofertę (np. ofertę dostawy określonej partii towarów), umowa w tym zakresie zostaje zawarta. Przyjęcie w takiej ramowej umowie postanowienia dopuszczającego takie właśnie rozumienie milczenia oblata nie powinno budzić wątpliwości w świetle art. 353¹ k.c., stosującego zasadę swobody umów. Po drugie, możliwość milczącego zawarcia umowy wynikać może z art. 68² k.c., zgodnie z którym przedsiębiorca otrzymał od osoby, z którą pozostaje w stałych stosunkach gospodarczych, ofertę zawarcia umowy w ramach swej działalności, brak niezwłocznej odpowiedzi poczytuje się za przyjęcie oferty²⁷. Zaznaczyć należy w tym miejscu, że z naturalnych względów milczące zawarcie umowy nie będzie miało miejsca, gdy dla skuteczności umowy konieczne jest zachowanie formy szczególnej, zastrzeżonej pod rygorem nieważności, np. formy pisemnej czy pisemnej z podpisem notarialnie poświadczonym. Regulacja art. 68² k.c. budzi kontrowersje w zakresie wykładni i właściwego stosowania. W przypadku klasycznego złożenia oferty i jej przyjęcia nie istnieje zazwyczaj pomiędzy stronami wątpliwość co do samego zawarcia umowy. W omawianym przypadku częste w praktyce są sytuacje, w których oblat nie mający świadomości, że brak jego reakcji może w niektórych sytuacjach zostać zakwalifikowany jako akceptacja oferty, zostaje zaskoczony faktem, że doszło do zawarcia umowy. W związku z tym powyższa regulacja powinna być stosowana ściśle, bez możliwości wykładni rozszerzającej. Nie może być bowiem tak, aby stosowanie owego milczącego mechanizmu stało się polem do nadużyć. Przechodząc do bliższej analizy przepisu art. 68² k.c., należy się zastanowić, jak w ogóle kwalifikować milczenie oblata na złożoną mu ofertę. W przypadku tym konieczne będzie odesłanie do treści art. 60 k.c., definiującego pojęcie oświadczenia woli²⁸. Milczenie adresata oferty winno, jak stanowi ten przepis, ujawniać jego wolę w sposób dostateczny. Innymi słowy, milczenie musi być przejawem właśnie woli oblata, który przez takie bierne zachowanie zamierza zaakceptować złożoną mu ofertę. Oddaje to znana rzymska formuła: *qui tacet consentire videtur ubi loqui potuit et debuit*. Poprzez zgodę taką rozumieć należy zatem zasadniczo sytuację, w której pozostaje on bezczynny pomimo faktu, iż można i należałoby domagać się od niego zajęcia stanowiska. Tak więc przy tym trybie ofertowego zawierania umów sens milczenia wynikać musi z postawy samego zainteresowanego, który poprzez swoją bierność wyraża własną decyzję w zakresie przyjęcia oferty²⁹.

W związku z tym milczenie adresata oferty rozumieć należy jako oświadczenie woli, któremu, zgodnie z zastosowaniem właściwych reguł interpretacyjnych, nadać należy sens zgody na zawarcie umowy. W tym miejscu podkreślić wyraźnie należy, iż zastosowanie mechanizmu z art. 68² k.c. będzie obowiązywać wyłącznie wówczas, gdy z treści oferty wynika, że oferent nie oczekuje jej akceptacji w określonym czasie lub formie. O ile oferent

²⁶ Wyrok SA w Katowicach z dnia 18 marca 2004 r., sygn. akt ICA 1238/2003, lex nr 396990.

²⁷ Wyrok SA w Poznaniu z dnia 24 września 1991 r., sygn. akt I ACr 358/91, OSA 1992, nr 4, poz. 38, s. 39.

²⁸ Uchwała SN – Izba Cywilna z dnia 5 lutego 1992 r., sygn. akt III CZP 154/91, Wok. 1992, nr 5, s. 4.

²⁹ Z. Banaszkiewicz, A. Brzozowski, J. Majak et al., op. cit., s. 394.

wskazał przykładowo, że czeka na odpowiedź na swoją ofertę w terminie tygodnia od jej złożenia, brak w ogóle potrzeby sięgania do omawianej regulacji, milczenie oblata nie będzie oznaczać przyjęcia oferty. Powyższe jest przejawem generalnej zasady obowiązującej przy ofertowym trybie zawierania umów, zgodnie z którą milczenie adresata nie oznacza akceptu dla złożonej oferty. Mechanizm wskazany w przepisie art. 68² k.c. znajdzie zastosowanie w sytuacjach szczególnych. Przesłankami jego zastosowania jest równoczesne zaistnienie następujących warunków: adresatem oferty jest przedsiębiorca, oferent i oblat pozostają w stałych stosunkach gospodarczych, oferta dotyczy zawarcia umowy w ramach działalności oblata.

Przechodząc do analizy pierwszego z wymienionych warunków, zwrócić należy uwagę, iż przepis określa oblata jako przedsiębiorcę, nie wskazując w ogóle statusu oferenta. Unormowanie dotyczące milczącego przyjęcia oferty odnosi się zatem do przypadków, w których profesjonalistą jest oblat, oczywiście nie ma przeszkód, aby był nim także oferent. Nawiasem mówiąc, w praktyce przepis art. 68² k.c. najdonioślejszą rolę spełnia właśnie w relacjach, w których obie strony są przedsiębiorcami, niemniej wchodzi on w grę także wówczas, gdy pozycji takiej nie ma oferent. Okoliczność tę należy wyraźnie zaakcentować, często spotkać można się z błędnymi poglądami, iż mechanizm ten stosuje się wyłącznie w obrocie dwustronnie profesjonalnym, co jest nieprawdą. Tytułem przypomnienia wskazać wypada w tym miejscu, iż zgodnie z definicją zawartą w art. 43¹ k.c., przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna [...] prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową. Oferentem zdefiniowanym jako osoba, z którą przedsiębiorca pozostaje w stałych stosunkach gospodarczych, może być każdy podmiot prawa cywilnego, zatem nie tylko inny przedsiębiorca, ale każda osoba fizyczna, prawna i jednostka organizacyjna posiadająca zdolność prawną. W tym kontekście nie ma żadnych przeszkód, aby oferentem był na przykład także konsument, przy czym nie zmienia tego warunek pozostawania oferenta i oblata w stałych stosunkach gospodarczych³⁰.

Przesłance drugiej – pozostawanie obu stron w stałych stosunkach gospodarczych. Rozumie się przez nie wyłącznie takie stosunki, które mają charakter ciągły lub powtarzalny (art 69 k.c.). Zastosowanie w tym przypadku art. 68² k.c., który dopuszcza stosowanie milczącego przyjęcia oferty, jest możliwe jedynie w takich przypadkach, kiedy strony dobrze się znają, a milczące przyjęcie oferty służy uproszczeniu obrotu gospodarczemu i lepszej współpracy poprzez znaczne ograniczenie formalności związanych z realizacją umowy.

Słusznie podkreśla się, iż ustalenie, czy dane strony pozostawały w takich właśnie stosunkach, wymaga każdorazowo wszechstronnej oceny okoliczności danego przypadku. Zazwyczaj nie budzi wątpliwości sytuacja, w której strony związane są umowami gospodarczymi obowiązującymi w dłuższym okresie czasu, np. umową kooperacji, taką jak np. ramowa umowa dostawy. O ile na podstawie takiej właśnie umowy jedna ze stron składa w określonych, cyklicznie powtarzalnych odstępach czasu zamówienia (oferty) na dostawę towarów, zwłaszcza jeżeli składane jest ono w sformalizowany sposób, np. w oparciu o ustalony wcześniej szablon zamówienia, można mówić o stałości stosunków w rozumieniu przepisu art. 68² k.c.³¹ W praktyce zazwyczaj jest tak, iż stałe kontakty pomiędzy stronami doprowadziły

³⁰ Ibidem.

³¹ Wyrok WSA z dnia 18 marca 2004 r., sygn. akt I ACa 1238/03, OSA 2005, nr 5, poz. 24, który stwierdził, że „o stałości stosunków w rozumieniu [...] art. 68² k.c. można mówić w sytuacji, gdy strony związane są pewnymi umowami gospodarczymi w dłuższym okresie (np. kooperacji, franchisingu

do ukształtowania pewnego zwyczaju zawierania umów, co w konsekwencji pozwala na niemalże automatyczne ich przyjmowanie, według wypracowanego i stosowanego regularnie schematu postępowania. Z drugiej strony, pojedyncze czy okazjonalnie umowy zawierane pomiędzy stronami co pewien czas nie powodują, jak się wydaje, ukształtowania stałości stosunków gospodarczych, choć niewątpliwie świadczyć mogą o współpracy. Kwestie te mają jednak charakter oceny i częstokroć trudny do jednoznacznej kwalifikacji, co w konsekwencji może stać się przyczyną sporu pomiędzy stronami. Generalnie zatem za stosunki gospodarcze, w rozumieniu przywołanego przepisu, uznać należy stosunki prawne zawierane w ramach szeroko rozumianego obrotu gospodarczego, przy czym, jak się podkreśla, mogą mieć one charakter zarówno jednostronnie, jak i dwustronnie gospodarczy. Przychylić należy się także do poglądu, iż poprzez stosunek gospodarczy należy rozumieć taki, którego celem jest osiągnięcie korzyści ekonomicznej, co z kolei wyłącza spod zakresu tego pojęcia np. stałe stosunki dwóch stron o charakterze współpracy naukowej czy badawczej³².

W przypadku zastosowania regulacji art. 68² k.c., tj. w trzeciej przesłance, wymóg, aby oferta dotyczyła zawarcia umowy w ramach działalności oblata, podkreślić należy, iż poprzez działalność rozumie się zarówno działalność gospodarczą, jak i zawodową. Zgodnie z przywołanym wcześniej przepisem art. 43¹ k.c. bez znaczenia dla statusu przedsiębiorcy jest okoliczność, który z tych dwóch rodzajów działalności jest wykonywany przez adresata oferty. Przychylić się jednak należy do stanowiska, iż dla bezpieczeństwa obrotu, a także mając na uwadze szczególny charakter przepisu, zasadnym byłoby ograniczenie zakresu zastosowania regulacji wyłącznie do takich rodzajów umów, które strony zawierały już w przeszłości (art. 69 k.c.).

W przypadku kumulatywnego spełnienia się opisanych trzech przesłanek objętych dyspozycją przepisu art. 68² k.c. brak niezwłocznej odpowiedzi oblata na ofertę poczytuje się za jej przyjęcie. Jeżeli zatem przedsiębiorca nie odpowiedział niezwłocznie na ofertę, dochodzi do zawarcia umowy według treści określonej w ofercie, poprzez samo milczenie oblata. Termin „niezwłocznie” należy przy tym rozumieć jako czas potrzebny adresatowi oferty, aby w zwykłym toku czynności udzielił odpowiedzi na ofertę. W tym zakresie postuluje się czasem odesłanie do terminów wskazanych w art. 66 § 2 k.c., określającym ustawowe terminy odczekiwania oferenta na odpowiedź oblata. Powyższe odesłanie może być o tyle kontrowersyjne, że art. 66 § 2 k.c. mówi wyłącznie o terminie złożenia odpowiedzi na ofertę,

itp.), powodującymi stałą współpracę gospodarczą [...]. Natomiast incydentalne umowy danego typu, zawierane pomiędzy stronami, co jakiś czas [...] nie mieszczą się w pojęciu «stałych stosunków» w rozumieniu omawianej regulacji i nie dają podstaw do jej stosowania, gdy nie prowadzą do powstania stałej współpracy gospodarczej”.

³² Ibidem. W uzasadnieniu wyroku SN z dnia 5 grudnia 2003 r., IV CK 286/02, lex nr 164015, SN, jeszcze na gruncie art. 386 k.c., stwierdził, że „choć dla przyjęcia istnienia stałych stosunków [...] nie jest obojętna ilość, wielkość, powtarzalność i częstotliwość zawieranych między stronami transakcji oraz wielkość obrotów, to jednak [...] decydujące znaczenie ma stały charakter tych kontaktów umożliwiający przewidzenie zarówno tego, że oferta zostanie złożona, jak i jej przybliżonej wielkości, a przede wszystkim zachowania stron związanego ze składaniem i przyjmowaniem ofert oraz zawieraniem umów. Jedynie stałe kontakty, które doprowadziły do wytworzenia się zwyczajowego, stałego trybu zawierania umów, w których reakcje każdej ze stron na czynności drugiej strony są zawsze podobne i łatwe do przewidzenia, a do zawierania umów dochodzi rutynowo i niejako automatycznie, mogą uzasadniać przyjęcie, że strony pozostają w stałych stosunkach [...], w których brak odpowiedzi na ofertę może być uznany za jej przyjęcie”

podczas gdy dla oceny, czy oblat niezwłocznie udzielił odpowiedzi, wziąć należy pod uwagę wszystkie okoliczności danego przypadku, w szczególności stopień skomplikowania i zawilgości oferty, wpływający na czas potrzebny dla dokładnego zapoznania się z jej treścią. Istotnym jest także, iż art. 68² k.c. nie określa rodzaju odpowiedzi adresata oferty, która skutkuje zniweczeniem przyjęcia oferty. Oczywista jest sytuacja, w której oblat odpowiada wprost, że nie przyjmuje oferty. Analogiczny skutek w postaci braku akceptacji oferty zaistnieje również wówczas, gdy oblat w odpowiedzi na ofertę wskaże zastrzeżenia w postaci zmiany oferty lub jej uzupełnienia. Spowoduje to bowiem konieczność zastosowania przepisu art. 68 k.c., zgodnie z którym odpowiedź oblata traktowana będzie jako nowa oferta. Kontrowersja powstaje w praktyce w sytuacji, gdy przedsiębiorca po otrzymaniu oferty, której przyjęcie możliwe jest przez milczenie, składa odpowiedź, z której wynika, że rozważy tę ofertę albo udzieli na nią odpowiedzi w określonym czasie. Z jednej strony nie mamy tutaj do czynienia z odrzuceniem oferty, co może implikować twierdzenie, że doszło do zawarcia umowy. Z drugiej zaś nie sposób, jak się wydaje, zakwalifikować tego rodzaju odpowiedzi jako milczenia. Przychylić się zatem należy do stanowiska, iż oblat milczy wyłącznie w sytuacji, gdy nie podejmie żadnego zachowania, aby zapobiec zastosowaniu mechanizmu z art. 68² k.c. Do milczącego przyjęcia oferty nie dojdzie zatem nie tylko wówczas, gdy oblat ofertę niezwłocznie odrzuci, lecz także wówczas, gdy udzieli odpowiedzi takiej jak wskazana powyżej. Poprzez nią wyraża on swoją wolę, której, zgodnie z regułami wykładni wskazanymi w art. 60 k.c., nie sposób zinterpretować jako przyjęcia oferty. Na tle omówionych zagadnień łatwo zauważyć, iż z instytucją milczącego przyjęcia oferty wiążą się liczne wątpliwości, z których część zaprezentowano w niniejszym tekście. Wyjątkowość opisanego mechanizmu, pozwalającego za zawieranie w określonych warunkach umów przy bierności jednej ze stron, wpływa na to, że niewątpliwie ma on charakter szczególny. Powyższe implikuje konieczność bardzo rygorystycznego przestrzegania przesłanek stosowania przepisu art. 68² k.c. W przeciwnym razie nadal spotykać będziemy się ze sporami, w których jeden podmiot (oferent) domaga się wynagrodzenia za wykonanie umowy, podczas gdy drugi (oblat) twierdzi, iż żadnej umowy nigdy nie zawarł. W kontekście przedmiotowej regulacji wniosek, jaki płynie dla przedsiębiorcy, jest następujący: w przypadku otrzymania oferty, której nie chce on zaakceptować, celem uniknięcia ewentualnych wątpliwości, winien złożyć wyraźne oświadczenie o jej odrzuceniu.

4. Chwila i miejsce zawarcia umowy

W myśl art. 70 § 1 k.c. w razie wątpliwości umowę poczytuje się za zawartą w chwili otrzymania przez składającego ofertę oświadczenia o jej przyjęciu, a jeżeli dojdzie do składającego ofertę oświadczenia o jej przyjęciu nie jest wymagane, to w chwili przystąpienia przez drugą stronę do wykonania umowy. Umowę uważa się za zawartą w miejscu otrzymania przez składającego ofertę oświadczenia o jej przyjęciu, a jeżeli dojdzie do składającego ofertę oświadczenia o jej przyjęciu nie jest wymagane, uważa się, że oferta jest składana w miejscu zamieszkania albo w siedzibie składającego ofertę w chwili zawarcia umowy³³.

Omawiany przepis ma charakter interpretacyjny, stosowany jest tylko na wypadek wątpliwości. Chwila (data) zawarcia umowy jest oznaczona przez strony w sposób zrozumiały

³³ U. Ernst, A. Rachwał, F. Zoll, op. cit., s. 102.

i nie budzący wątpliwości. Takie zachowanie stron wydaje się szczególnie celowe wówczas, gdy chwila dojścia do skutku umowy z założenia nie pokrywa się z chwilą przyjęcia oferty, lub gdy zostaje zawarta między nieobecnymi. Czas i miejsce zawarcia umowy określa się przez ustalenie czasu i miejsca złożenia przez kontrahentów zgodnego oświadczenia woli, w wyniku którego następuje zawarcie umowy. W przypadku gdy każdy z kontrahentów złożył oświadczenie woli w różnym czasie lub w innym miejscu, to zgodnie z art. 70 § 1 k.c. kontrakt uznaje się za zawarty w chwili otrzymania przez oferenta oświadczenia woli oblata o jej przyjęciu, a jeżeli dojście do oferenta oświadczenia woli nie jest potrzebne, w chwili przystąpienia przez drugiego kontrahenta do wykonania umowy. Umowę uważa się za zawartą w miejscu otrzymania przez oferenta oświadczenia o przyjęciu oferty, a jeżeli dojście do oferenta oświadczenia nie jest potrzebne, w miejscu zamieszkania lub siedziby oferenta w chwili zawarcia kontraktu (art. 70 § 2 k.c.).

Wprowadzone do powyższego artykułu zmiany zostały objęte ustawą o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw z dnia 14 lutego 2003 r.³⁴, polegającymi na: zastąpieniu w § 1 słowa „potrzebne” słowem „wymagane” oraz na określeniu w § 2 miejsca zawarcia umowy, gdy oferta złożona została w drodze elektronicznej. Wynikiem tej zmiany jest wyraźne uregulowanie dopuszczalności złożenia i przyjęcia oferty na elektronicznych nośnikach informatycznych. Pozostaje ona także w związku z uregulowaniem przyjętym w art. 66¹ k.c.

Zakończenie

Przedsiębiorcy nawiązują kontakty gospodarcze ze swoimi potencjalnymi kontrahentami w różny sposób. Jedną z możliwych form nawiązania relacji formalno-prawnych (zawarcia umowy) jest złożenie oferty private equity czy venture capital i jej przyjęcie przez adresata oferty. Zgodnie z art. 66 k.c. oświadczenie drugiej stronie woli zawarcia umowy stanowi ofertę, jeżeli określa istotne postanowienia tej umowy. Zatem dane oświadczenie woli powinno zawierać dwa elementy. Po pierwsze oświadczenie to powinno zawierać skierowaną do drugiej strony (tzw. oblata) stanowczą propozycję zawarcia umowy. Po drugie zaś – powinno ono określać istotne postanowienia tej umowy. Stanowczość propozycji zawarcia umowy sprowadza się do tego, że z treści składanego oświadczenia woli powinna w sposób jasny i niebudzący wątpliwości wynikać wola oferenta do zawarcia określonej umowy. Stanowczość ta polega również na tym, że po jego złożeniu oferent nie jest już zobligowany do składania jakichkolwiek dalszych oświadczeń, aby umowa doszła do skutku. Po złożeniu oferty zawarcie umowy zależy już wyłącznie od decyzji oblata, a więc od tego, czy przyjmie on ofertę. Charakteru stanowczości nie będą natomiast miały sformułowania typu „warunkowa oferta”, „wstępna oferta”, „niewiążąca”, „z zastrzeżeniem jej potwierdzenia”, „pod warunkiem akceptacji” itp. Nie można też uznać za stanowcze wyrażenie woli zawarcia umowy użycie w ofercie trybu warunkowego, np. „zapropoNOWALIBYŚMY zawarcie umowy”, „chcielibyśmy podpisać umowę”, „skłonni byli byśmy zawrzeć umowę” itp. Jeżeli zatem osoba, do której skierowane zostało takie oświadczenie woli, powzięła wątpliwości co do charakteru zgłoszonej propozycji zawarcia umowy (czy jest to oferta, czy zaproszenie do rokowań), powinna niezwłocznie domagać się odpowiednich wyjaśnień od składającego

³⁴ Ustawa z dnia 14 lutego 2003 r., Dz. U. Nr 49, poz. 408.

oferę. Drugim elementem niezbędnym dla uznania danego oświadczenia woli za ofertę jest to, aby obejmowało ono istotne postanowienia proponowanej umowy. Ustawa nie określa, co należy rozumieć pod pojęciem istotne postanowienia umowy. Należy przyjąć, iż chodzi w tym przypadku o takie sprecyzowanie przez oferenta minimalnych warunków proponowanej umowy, tzw. *essentialia negotii*, aby nie wymagała już ona żadnego uzupełnienia ze strony adresata ofert.

Jeśli zatem – przykładowo – przedmiotem oferty inwestycji kapitałowej jest zainwestowanie w zakłady naprawy pojazdów, to do istotnych jej postanowień należy zaliczyć: określenie kwoty inwestycji, wartości przedsiębiorstwa, określenie ilości przejmowanych udziałów oraz przyszły sposób kontroli nad inwestycją. Jednakże nic nie stoi na przeszkodzie, aby oferta zawierała także rozmaite inne postanowienia, tzw. *accidentalialia negotii* oraz *naturalia negotii*, zawierające opis i wartość nieruchomości, na której znajduje się zakład, czy też określenie kadry menadżerskiej, minimalnej ilości zatrudnionych mechaników, wynagrodzenia dla zarządu itp. W praktyce obrotu gospodarczego szczególność oferty zależeć będzie od charakteru proponowanej umowy. Nie ulega wątpliwości, że inną zawartość będzie miała oferta na wynajem lokalu użytkowego czy wykonanie prostej usługi, a inna na propozycję inwestycji kapitałowej. Przepisy kodeksu cywilnego nie przewidują żadnej szczególnej formy dla złożenia oferty, chyba że forma ta przewidziana jest dla ważności samej umowy, która ma być zawarta. W obrocie gospodarczym regułą jest składanie ofert w formie pisemnej, jakkolwiek dopuszczalne jest również składanie ofert w postaci elektronicznej. Możliwość taką przewiduje art. 66 § 1 k. c. Nie jest również wykluczone złożenie oferty w formie ustnej, jakkolwiek w obrocie gospodarczym nie jest to szeroko praktykowane. Częściej możemy spotkać się z przyjęciem oferty w formie ustnej (potwierdzenie telefoniczne), zwłaszcza wśród podmiotów pozostających ze sobą w stałych relacjach gospodarczych.

Tak jak to zostało zaznaczone, oferta musi zawierać stanowczą wolę zawarcia umowy oraz określać minimum jej treści, a także powinna być podpisana przez osobę upoważnioną do reprezentowania podmiotu składającego ofertę. Dokument nazwany „ofertą”, który jednak nie zawiera powyższych elementów, nie jest ofertą w rozumieniu przepisów kodeksu cywilnego i nie wywołuje określonych w nim skutków prawnych. W takich przypadkach może on co najwyżej stanowić zaproszenie do rokowań. W praktyce obrotu gospodarczego dokument wyrażający wolę zawarcia umowy może występować pod różnymi nazwami, np. „zamówienie”, „zamówienie na wykonanie”, „zapotrzebowanie” itp. Dzieje się tak często, dlatego iż składający ofertę zakładają, że skoro nie nazwą swojego oświadczenia woli ofertą, to w ten sposób unikną ewentualnych skutków prawnych wynikających ze złożenia oferty. Jest to przeświadczenie błędne. Użycie takiej terminologii może niekiedy budzić wątpliwość, co do charakteru prawnego oświadczenia oferenta, czy chodzi w danym przypadku o ofertę, reklamę czy też zaproszenie do rokowań. Dlatego też wskazane jest, aby składający ofertę posługiwał się właściwą terminologią, określając wyraźnie swoje oświadczenie woli jako ofertę.

Oferent składający ofertę jest nią związany. Stan związania ofertą polega na tym, że oferent, który ją złożył oblatowi nie może nic już w niej zmienić, a decyzja odnośnie tego, czy umowa dojdzie do skutku, czy też nie, zależy wyłącznie od oblata. Oferent nie może zapobiec zawarciu umowy w razie przyjęcia oferty przez oblata. Adresat oferty może ją w całości przyjąć, doprowadzając w ten sposób do zawarcia umowy, lub ją odrzucić. Może też, o czym poniżej, przyjąć ją z zastrzeżeniem. Kodeks cywilny nie przewiduje żadnej szczególnej formy dla przyjęcia lub odrzucenia oferty. Oferent może jednak określić sposób jej przyjęcia, wskazując np. na wymagania formalne z tym związane, jak również

sprecyzować sposób zawiadomienia oferenta przez oblata o przyjęciu oferty, np. zawiadomienie listem poleconym, telefaxem, poprzez odesłanie podpisanego projektu umowy załączonego do oferty itp. Zarówno treść oświadczenia woli o przyjęciu, jak i odrzuceniu oferty nie musi być skomplikowana. Wystarczy, że z treści takiego oświadczenia wynikać będzie jasno, że oferta została przyjęta lub odrzucona. Przyjęcie oferty może w szczególności polegać na prostym odpisaniu oferentowi „tak” lub użyciu innego równoważnego słowa typu „akceptujemy”, „przyjmujemy do wykonania”, „zgadzamy się na zaproponowane warunki” itp. Możliwe też jest zaakceptowanie oferty poprzez powtórzenie treści oferty, np. „w odpowiedzi na ofertę z dnia, dotyczącą proponowanej inwestycji kapitałowej w spółkę X, przyjmujemy proponowaną kwotę oraz strukturę transakcji”.

Odrzucając ofertę, oblat nie ma żadnego prawnego obowiązku uzasadniania swojej decyzji i może ograniczyć się jedynie do stwierdzenia, że oferta nie została przyjęta. Czasami zbyt obszernie wyjaśnianie przyczyn odrzucenia oferty może obrócić się przeciwko oblatowi, zwłaszcza wówczas, gdy oferent z tych czy innych powodów nie godzi się z jego decyzją. Brak odpowiedzi oblata na złożoną ofertę w zasadzie oznacza, że nie złożył on oświadczenia woli ani o przyjęciu oferty, ani jej odrzuceniu. Wyjątek od tej reguły przewiduje art. 68 § 2 oraz 69 k.c., które dopuszczają milczące lub konkludentne (tj. przez fakty dokonane) przyjęcie oferty. Dotyczy to głównie przedsiębiorców oraz podmiotów pozostających ze sobą w stałych stosunkach prawnych, co do których mamy do czynienia z ugruntowaną praktyką lub pewnym zwyczajem milczącego potwierdzania oferty, lub sytuacji, w których z treści oferty wynika, iż dojście do składającego ofertę oświadczenia o jej przyjęciu nie jest potrzebne. Ta ostatnia zasada nie odnosi się w szczególności do wypadków omawianej inwestycji kapitałowej. W takich przypadkach brak oświadczenia o przyjęciu oferty równoznaczny jest z jej odrzuceniem.

W przypadku przyjęcia oferty przez oblata strony nie muszą dodatkowo potwierdzać tego faktu, na przykład poprzez zawieranie odrębnej umowy. Zawarcie umowy następuje przez sam fakt przyjęcia oferty przez oblata. W obrocie gospodarczym tego typu rozwiązania praktykowane są z reguły między przedsiębiorcami, którzy pozostają ze sobą w stałych relacjach gospodarczych. W innych przypadkach zasadą jest podpisywanie odrębnej umowy, w której strony potwierdzają niejako warunki zawarte w ofercie. Adresat oferty nie może wprowadzać jakichkolwiek zmian lub uzupełnień do treści oferty. W wypadku przyjęcia oferty dokonanego z zastrzeżeniem zmian lub uzupełnienia jej treści poczytuje się to, co do zasady, za nową ofertę – tj. kontrofertę (art. 68 k.c.). Przyjęcie oferty z zastrzeżeniem zmian lub uzupełnienia jej treści prowadzi zatem do odwrócenia dotychczasowych ról stron i tak pierwotny adresat oferty (oblat) staje się oferentem, a dotychczasowy podmiot składający ofertę (oferent) staje się jej adresatem (oblatem). Nieco odmiennie sytuacja ta wygląda w przypadku przedsiębiorców. Zgodnie z art. 68 ust. 1 k.c. w stosunkach między przedsiębiorcami odpowiedź na ofertę z zastrzeżeniem zmian lub uzupełnień, nie zmieniających istotnie treści oferty, poczytuje się za jej przyjęcie. W takim przypadku strony wiąże umowa o treści określonej w pierwotnej ofercie, z uwzględnieniem zastrzeżeń zawartych w odpowiedzi na nią.

Oferent, tak jak to zaznaczono, jest ofertą związany i nie może jej zmienić ani odwołać. Jedyny wyjątek przewiduje art. 66 § 2 k.c. W stosunkach między przedsiębiorcami oferta może być odwołana przed zawarciem umowy, jeżeli oświadczenie o odwołaniu oferty zostało złożone drugiej stronie przed wysłaniem przez nią oświadczenia o przyjęciu oferty. Jednakże oferty nie można odwołać, jeżeli wynika to z jej treści lub określono w niej termin przyjęcia oferty. Oferta powinna zawierać termin, w którym oferent związany jest jej postanowieniami. W braku takiego oznaczenia zastosowanie znajdują postanowienia art. 66 § 2 k.c.

Zasadą jest, że oferent ma pełną swobodę w oznaczeniu terminu związania ofertą. Może on zatem oznaczyć zarówno termin początkowy, od którego oczekiwał będzie na odpowiedź oblata, jak i termin końcowy, do upływu którego oczekiwał będzie na tę odpowiedź. Jeżeli oferent nie określił w ofercie terminu początkowego, termin związania ofertą biegnie od chwili, gdy oferta doszła do jej adresata w taki sposób, że mógł się on zapoznać z jej treścią, z tym że przyjmuje się, iż doręczenie adresatowi dokumentu zawierającego ofertę jest równoznaczne z możliwością zapoznania się z jego treścią.

Zauważyć należy także, że artykuł 66 § 1 k.c. wprowadził istotną zmianę, która polega na zniesieniu obowiązującej dotychczas w naszym prawie zasady, że oznaczenie terminu związania oferenta złożoną ofertą należy do niezbędnych elementów oferty. W pierwotnym brzmieniu art. 66 § 1 k.c. stanowił, że „Kto oświadczył drugiej stronie wolę zawarcia umowy, określając w oświadczeniu jej istotne postanowienia (oferta), i oznaczył termin, w ciągu którego oczekiwać będzie odpowiedzi, ten jest ofertą związany aż do upływu oznaczonego terminu”. Nowa definicja oferty zbliżona jest do poprzedniej, jeśli chodzi o konstytutywne przesłanki jej skuteczności: skierowanie jej do oznaczonej osoby oraz określenie istotnych postanowień przyszłej umowy. W obecnym brzmieniu usunięto fragment oznaczenia terminu, w którym oferent pozostaje swą propozycją związany. Skutkiem tego jest mniej wyraźne niż poprzednio odwołanie się przez ustawodawcę do zasad związania ofertą. W kwestii tej J. Rajski stwierdził, że zmiana ta jest jedynie powierzchowna i nie ma charakteru merytorycznego, jako że oznaczenie terminu było w dotychczasowym stanie prawnym fakultatywne³⁵.

Oferta wstępna wystawiana przez inwestora tak naprawdę łączy w sobie zaproszenie do negocjacji i jest propozycją. Jednakże nie jest w rozumieniu przepisów kodeksu cywilnego ofertą, mimo iż tak się nazywa. Jest to specyficzna forma dokumentu, który nie zobowiązuje tak naprawdę strony do niczego. Nie można oprzeć na niej późniejszego roszczenia ani powództwa, tak naprawdę jedyną sankcją nieprzestrzegania jej zapisów jest wycofanie się jednej ze stron transakcji.

Dlaczego jednak fundusze ją wystawiają? Zalety oferty wstępnej są takie, że fundusz kapitałowy, wystawiając ją i otrzymując aprobatę od przedsiębiorcy, tak naprawdę nie jest zobowiązany do niczego. Fundusz otrzymuje wręcz pewne prawa i możliwości, takie jak: możliwość badania spółki, prawo zmiany umowy i działalności spółki, prawo do badania towaru i oceny produktu przedsiębiorstwa, prawo do wnikliwej diagnozy danej branży, natomiast przedsiębiorca otrzymuje marzenie przyszłego finansowania i ogromnych możliwości rozwoju swojej firmy.

Bibliografia

- Alemany L., Scarlata M., *Philanthropic venture capital* [w:] D. Cumming, *Venture Capital Investment Strategies, Structures, and Policies*, John Wiley & Sons, New Jersey 2010, s. 193–232.
- Banaszkiewicz Z., Brzozowski A., Majak J., Okietko Ł., Pazdan M., Pietrzykowski W., Popiołek W., Safian M., Skowrońska-Bocian E., Zarodkiewicz K., Zasada K., *Kodeks cywilny*, tom I, Komentarz do art. 1–449¹ □, red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2011

³⁵ J. Rajski, *Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2002, s. 93.

Dmowski S., Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza*, Warszawa 2014.

Ernst U., Rachwał A., F. Zoll, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2011.

http://www.pi.gov.pl/Finanse/chapter_95011.asp

http://www.venture-capital.info.pl/term_sheet-w-venture-capital/

Mojak J., Widło J., *Polskie prawo kontraktowe*, Warszawa 2005.

Rajski J., *Prawo o kontraktach w obrocie gospodarczym*, Warszawa 2000.

Akty prawne

Konwencja wiedeńska o międzynarodowej sprzedaży towarów (Convention on Contracts for the International Sale of Goods) z dnia 11 kwietnia 1980 r., Dz. U. z 1997 r., Nr 45, poz. 286.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. kodeks cywilny, Dz. U. z 2017 r., poz. 1132.

Ustawa z dnia 14 lutego 2003 r. kodeks cywilny, Dz. U. Nr 49, poz. 408.

Orzecznictwo

Wyrok SN z dnia 20 października 1978 r., sygn. akt IV CR 402/78, OSNCP 1979, Nr 7–8, poz. 154.

Uchwała SN z dnia 28 września 1990 r., sygn. akt III CZ 33/90, OSNCP 1991 r, nr 1, poz. 3.

Wyrok SA z dnia 24 września 1991 r., sygn. akt I ACr 358/91, OSA 1992, nr 4, poz. 38, s. 39.

Uchwała SN – Izba Cywilna z dnia 5 lutego 1992 r., sygn. akt III CZP 154/91, Wok. 1992, nr 5, s. 4.

Postanowienie SN z dnia 8 września 1995 r., sygn. akt III CZP 102/95, ONSC 1995 r., nr 12, poz. 182.

Wyrok SA z dnia 18 marca 2004 r., sygn. akt I ACa 1238/03, OSA 2005, nr 5, poz. 24.

Wyrok SA z dnia 23 sierpnia 2013 r., sygn. akt I ACa 296/13, lex nr 1363285.

Wyrok SN z dnia 5 grudnia 2003 r., IV CK 286/02, lex nr 164015

SUMMARY

Łukasz Kempka

The initial offer as a form of invitation to negotiation on capital financing

A skillfully constructed offer conditions success in business to a great extent. For a trade agreement to be concluded, it must be adopted by its addressee. Nevertheless, the Civil Code provides for situations where an agreement may be concluded without being accepted by the offeree. In practice, entrepreneurs often cannot grasp the essence of the institution of the offer and the principles of its construction. The offer constitutes

just one way of concluding contracts. It is a unilateral declaration of an entity interested in concluding the contract, and the contract enters into force upon its successful adoption by the offeree.

Key words: offer, elements of the offer, the conclusion of the offer, time and place of the agreement.

Data wpływu artykułu: 08.05.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 26.10.2017 r.

Maciej Błażewski

Uniwersytet Wrocławski

e-mail: maciej.blazewski@uwr.edu.pl

Elektroniczne rejestry publiczne jako środki komunikacji elektronicznej

STRESZCZENIE

Elektroniczne rejestry publiczne są elementem elektronicznej administracji, który ułatwia wykonywanie zadań publicznych. Rejestry te są rodzajem środków komunikacji elektronicznej umożliwiającym gromadzenie oraz upowszechnianie informacji. Elektroniczne rejestry publiczne są prowadzone przez organy administracji publicznej lub przez inne podmioty realizujące zadania publiczne. Przepisy prawa znacząco różnicują sposób prowadzenia elektronicznych rejestrów publicznych. W opracowaniu przedstawiono model tych rejestrów, który może być przydatny przy innych badaniach naukowych nad elektroniczną administracją.

Słowa kluczowe: elektroniczna administracja, organ administracji publicznej, rejestr publiczny, środek komunikacji elektronicznej.

Wstęp

Jednym z elementów elektronicznej administracji, rozumianej jako wykonywanie zadań publicznych z zastosowaniem ICT (*Information and Communication Technologies*), są elektroniczne rejestry publiczne¹. Są one rodzajem środków komunikacji elektronicznej, ponieważ podmioty je prowadzące rejestrują lub upowszechniają informacje w nich zebrane drogą elektroniczną. Środkiem komunikacji elektronicznej jest narzędzie teleinformatyczne, które służy przekazywaniu informacji z lub do podmiotów publicznych².

¹ J.F. Affisco, K. Soliman, *E-government: a strategic operations management framework for service delivery*, Business Process Management Journal 2006, Volume 12, s. 13; K. Kraemer, J.L. King, *Information technology and administrative reform. Will e-government be different* [w:], *E-government research: policy and management*, red. D. Norris, New York 2008, s. 2.

² Zgodnie z definicją legalną wyrażoną w art. 3 pkt 5 ustawy z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1219), środkiem komunikacji elektronicznej są rozwiązania techniczne, w tym urządzenia teleinformatyczne i współpracujące z nimi narzędzia programowe, umożliwiające indywidualne porozumiewanie się na odległość przy wykorzystaniu transmisji danych między systemami teleinformatycznymi, a w szczególności pocztą elektroniczną. Problematykę pojęcia środka komunikacji elektronicznej, bazującą na powyższej definicji legalnej, przedstawia m.in.

Celem opracowania jest wykazanie, że przepisy prawne nakazują wykorzystanie zróżnicowanych metod przekazania informacji w celu ich rejestracji oraz upowszechnienia. Badania zostały przeprowadzone metodą analityczno-dogmatyczną, w tym poprzez analizę licznych regulacji prawnych określających funkcjonowanie i strukturę elektronicznych rejestrów publicznych z wykorzystaniem systemów teleinformatycznych. Ze względu na potrzebę jasnego przedstawienia wyników badań przykłady tych rejestrów wyrażone w przepisach prawa zostały przedstawione w przypisach.

Elektroniczny rejestr publiczny – wyjaśnienie pojęcia

Znacząca część ewidencji i rejestrów publicznych jest prowadzona w drodze elektronicznej³, co ma na celu ułatwienie dostępu do informacji gromadzonych przez organy administracji publicznej oraz inne podmioty realizujące zadania publiczne⁴. Przepisy prawa regulujące prowadzenie elektronicznych rejestrów publicznych nie są jednorodne. Część tych rejestrów jest prowadzona w formie elektronicznej obligatoryjnie⁵, a część

M. Kotulska w opracowaniu *Zakres stosowania środków komunikacji elektronicznej w postępowaniu administracyjnym*, Samorząd Terytorialny 2015, nr 7–8, s. 76.

³ Zakres pojęcia elektronicznego rejestru publicznego obejmuje jednocześnie ewidencje oraz rejestry prowadzone w drodze elektronicznej. Na takie rozumienie tego pojęcia wskazuje treść art. 3 pkt 5 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 570, dalej u.i.p.r.), zgodnie z którym rejestrem publicznym jest rejestr, ewidencja, wykaz, lista, spis albo inna forma ewidencji, służąca do realizacji zadań publicznych, prowadzona przez podmiot publiczny. Zob. I. Adamska, *Czy nowela ustawy o informatyzacji i KPA zrewolucjonizuje e-administrację?*, Czas Informacji 2010, nr 1, s. 4; D. Felcenloben, *Zadania katastru nieruchomości jako rejestru publicznego*, Przegląd Prawa Publicznego 2011, n 2, s. 17.

⁴ Celem elektronicznych rejestrów publicznych, jako części e-administracji, jest usprawnienie wykonywania zadań przez podmioty publiczne. Zob. D. Bogucki, *Jaka będzie przyszłość elektronicznej administracji? Część I – trendy*, Czas Informacji 2011, nr 1, s. 61; D. Bogucki, *Jaka będzie przyszłość elektronicznej administracji? Część II – perspektywy*, Czas Informacji 2011, nr 2, s. 80; M. Kotulska, *Wykorzystanie środków komunikacji elektronicznej w postępowaniu administracyjnym*, Przegląd Prawa Publicznego 2012, nr 9, s. 23; A. Pawluczuk, P. Drożdżewicz, E. Grudzińska, K. Hołubowicz, *Strony internetowe urzędów gmin jako element wsparcia e-administracji w gminie*, Samorząd Terytorialny 2014, nr 5, s. 36–37. Problematykę elektronicznych rejestrów publicznych przedstawiają także: Z. Mazur, H. Mazur, T. Mendyk-Krajewska, *Elektroniczne rejestry publiczne*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2015, nr 852, s. 507–508.

⁵ Elektronicznymi rejestrami publicznymi prowadzonymi obligatoryjnie w drodze elektronicznej są m.in.: ewidencja egzaminatorów (§ 7 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 kwietnia 2009 r. w sprawie ramowego programu szkolenia kandydatów na egzaminatorów, sposobu prowadzenia ewidencji egzaminatorów oraz trybu wpisywania i skreślenia egzaminatorów z ewidencji, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1305 ze zm., dalej r.e.e.); ewidencja zbiorów oraz usług danych przestrzennych infrastruktury informacji przestrzennej (§ 4 ust. 1 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 października 2010 r. w sprawie ewidencji zbiorów i usług danych przestrzennych objętych infrastrukturą informacji przestrzennej, Dz.U. Nr 201, poz. 1333 ze zm.); ewidencja pokładowych i osobistych nadajników sygnału niebezpieczeństwa (§ 6 ust. 1 rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 4 września 2013 r. w sprawie ewidencji pokładowych i osobistych nadajników sygnału niebezpieczeństwa, Dz.U. poz. 1132); ewidencja instrumentów finansowych (§ 2 ust. 1 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 25 lipca 2013 r. w sprawie sposobu

fakultatywnie⁶. Niektóre elektroniczne rejestry publiczne są prowadzone jednocześnie w drodze elektronicznej oraz papierowej⁷. Ta różnorodność regulacji jest związana ze stopniowym wprowadzaniem e-administracji w Polsce, co wynika z niedostatecznego przygotowania organów administracji publicznej oraz podmiotów administrujących do stosowania tego rodzaju środka komunikacji elektronicznej. Zróżnicowanie to obejmuje rejestry wewnętrzne, umożliwiające komunikację pomiędzy podmiotami publicznymi, czyli w drodze G2G (*Government to Government*), jak i rejestry służące do zapewnienia komunikacji w kierunku zewnętrznym, to jest G2C (*Government to Citizen*) oraz G2B (*Government to Business*)⁸. Prowadzawca różnicuje także miejsce prowadzenia elektronicznych rejestrów publicznych, poprzez wykorzystanie istniejącej infrastruktury teleinformatycznej⁹ lub nowych systemów

prowadzenia przez Komisję Nadzoru Finansowego ewidencji instrumentów finansowych, Dz.U. poz. 987, dalej r.e.i.f.); centralna ewidencja organizatorów turystyki i pośredników turystycznych (§ 3 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sportu i Turystyki z dnia 9 listopada 2016 r. w sprawie Centralnej Ewidencji Organizatorów Turystyki i Pośredników Turystycznych, Dz.U. poz. 1861).

⁶ Elektronicznymi rejestrami publicznymi prowadzonymi fakultatywnie w drodze elektronicznej są m.in.: ewidencja dróg, obiektów mostowych, tuneli, przepustów i promów (§ 17 ust. 1 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 16 lutego 2005 r. w sprawie sposobu numeracji i ewidencji dróg publicznych, obiektów mostowych, tuneli, przepustów i promów oraz rejestru numerów nadanych drogom, obiektom mostowym i tunelom, Dz.U. Nr 67, poz. 582); ewidencja klubów sportowych (§ 2 ust. 2 rozporządzenia Ministra Sportu i Turystyki z dnia 18 października 2011 r. w sprawie ewidencji klubów sportowych, Dz.U. Nr 243, poz. 1449); ewidencja obrotu towarami o znaczeniu strategicznym (§ 3 ust. 3 rozporządzenia Ministra Gospodarki z dnia 10 maja 2013 r. w sprawie ewidencji obrotu towarami o znaczeniu strategicznym, Dz.U. poz. 619, dalej r.o.t.); ewidencja zaświadczeń o przetworzonych zużytych bateriach lub zużytych akumulatorach (§ 3 ust. 2 rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 25 sierpnia 2015 r. w sprawie wzoru zaświadczenia o przetworzonych zużytych bateriach lub zużytych akumulatorach oraz ewidencji zaświadczeń o przetworzonych zużytych bateriach lub zużytych akumulatorach, Dz.U. poz. 1529); rejestr zaświadczeń wydawanych przez organy podatkowe (§ 9 ust. 4 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie zaświadczeń wydawanych przez organy podatkowe, Dz.U. poz. 2355 ze zm.).

⁷ Przepisy prawa regulują obowiązek prowadzenia rejestrów lub ewidencji w drodze papierowej i elektronicznej, co ma miejsce m.in. w przypadku ewidencji zakładów leczniczych dla zwierząt (§ 2 ust. 1 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 16 sierpnia 2004 r. w sprawie szczegółowego sposobu prowadzenia ewidencji zakładów leczniczych dla zwierząt oraz otrzymywania z niej wypisu, Dz.U. Nr 194, poz. 1995), lub stanowią o możliwości jednoczesnego prowadzenia w drodze papierowej i elektronicznej, co dotyczy m.in. ewidencji wód, urządzeń melioracji wodnych oraz zmeliorowanych gruntów (§ 2 ust. 2 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 grudnia 2004 r. w sprawie sposobu prowadzenia ewidencji wód, urządzeń melioracji wodnych oraz zmeliorowanych gruntów, tekst jedn. Dz.U. z 2014., poz. 1403).

⁸ B. Kasprzyk, *Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 2011, z. 23, s. 343–344.

⁹ Istniejąca infrastruktura techniczna, która jest wykorzystywana do prowadzenia elektronicznych rejestrów publicznych, obejmuje m.in. Biuletyn Informacji Publicznej, dalej BIP, który jest ujednoliconym systemem stron w sieci teleinformatycznej (art. 8 ust. 1 ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1764, dalej u.d.i.p.) oraz profil zaufany ePUAP (art. 3 pkt 14, dalej u.i.p.r.). Przykładem stosowania BIP do prowadzenia elektronicznych rejestrów publicznych jest m.in. rejestr instytucji kultury (§ 10 ust. 1 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 stycznia 2012 r. w sprawie sposobu prowadzenia i udostępniania rejestru instytucji kultury, Dz.U. poz. 189, dalej r.i.k.); rejestr wyrobów niezgodnych z wymaganiami lub stwarzających zagrożenie (§ 3 ust. 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2016 r. w sprawie rejestru

teleinformatycznych¹⁰, jak również sposób wykorzystania tych rejestrów jako rodzaju środka komunikacji elektronicznej.

Jednocześnie przepisy prawa wprowadzają relatywnie spójny model prowadzenia elektronicznych rejestrów publicznych odnoszący się do ich trzech sfer: podmiotowej, przedmiotowej, dotyczącej systemów teleinformatycznych, oraz przedmiotowej, związanej z rejestrowanymi informacjami. Funkcjonowanie elektronicznych rejestrów publicznych jest związane z działaniami podejmowanymi przez trzy rodzaje podmiotów. Są nimi: podmiot prowadzący rejestr, podmiot rejestrujący oraz podmiot je pozyskujący. Podmiotem prowadzącym ten rejestr jest organ administracji publicznej lub podmiot administrujący, czyli podmiot prywatny realizujący zadania publiczne. Podmiotem rejestrującym oraz pozyskującym informacje gromadzone w tym rejestrze może być organ administracji publicznej lub podmiot prywatny, w zależności od charakteru rejestru oraz celu ich przekazania i pozyskania.

Sfera przedmiotowa dotycząca systemów teleinformatycznych odnosi się do warunków technicznych właściwych dla ich funkcjonowania w związku z przekazywaniem (rejestrowaniem oraz udostępnieniem) oraz przechowywaniem informacji. Przepisy prawa różnicują wymagania techniczne, przyjmując m.in. automatyczne¹¹ lub jednostkowe¹² przekazanie danych, jak również zabezpieczenia informacji przed ich zniekształceniem lub zniszczeniem¹³.

wyrobów niezgodnych z wymaganiami lub stwarzających zagrożenie, Dz.U. poz. 1374, dalej r.r.w.n.). Stosowanie profilu zaufanego ePUAP może mieć miejsce, gdy konieczna jest weryfikacja tożsamości podmiotu rejestrującego, co występuje w przypadku m.in. rejestru związku uczelni publicznych (§ 8 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 3 października 2014 r. w sprawie sposobu prowadzenia oraz szczegółowego trybu udostępniania rejestru związków uczelni publicznych, Dz.U. poz. 1377 ze zm.); rejestru instytucji szkoleniowych (§ 2 ust. 4 pkt 4 lit. b rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 27 października 2004 r. w sprawie rejestru instytucji szkoleniowych, tekst jedn., Dz.U. z 2014 r., poz. 781).

¹⁰ Przepisy prawa częściowo nakładają obowiązek utworzenia elektronicznego rejestru publicznego z wykorzystaniem odrębnego systemu teleinformatycznego, co ma miejsce m.in. w przypadku rejestr PESEL, rejestrów mieszkańców oraz rejestrów zamieszkania cudzoziemców (art. 3 ustawy z dnia 24 września 2010 r. o ewidencji ludności, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 657, dalej u.e.l.). W świetle art. 3 pkt 3 u.i.p.r. systemem teleinformatycznym jest zespół współpracujących ze sobą urządzeń informatycznych i oprogramowania zapewniający przetwarzanie, przechowywanie, a także wysyłanie i odbieranie danych przez sieci telekomunikacyjne. Zdaniem K. Teleckiej, systemem teleinformatycznym, w rozumieniu tego przepisu, mogą być nawet dwa komputery umożliwiające wzajemną komunikację. K. Telecka, *Skuteczne doręczenie elektronicznych dokumentów i oferty w postaci elektronicznej zamawiającemu będącemu podmiotem publicznym*, Czas Informacji 2011, nr 1, s. 27.

¹¹ Przekazywanie danych w sposób automatyczny oznacza wykonanie tych czynności bez bezpośredniego udziału człowieka. Przykłady automatycznego przekazywania danych zostaną przedstawione w części dotyczącej rejestrowania oraz udostępniania danych.

¹² Jednostkowe przekazywanie danych oznacza wykonywanie tych czynności wobec konkretnych danych bezpośrednio przez człowieka. Problematyka jednostkowego przekazywania danych, poprzez przedstawienie przykładów wyrażonych w przepisach prawa, zostanie szerzej przedstawiona w części dotyczącej rejestrowania oraz udostępniania danych.

¹³ Przepisy prawa wskazujące obowiązek zabezpieczenia danych są zawarte m.in. w: ewidencji obrotu towarami o znaczeniu strategicznym (§ 4 ust. 1 r.o.t.), ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych, ewidencji wniosków o przyznanie płatności (art. 6 ustawy z dnia 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności, tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 807 ze zm.), rejestrze dawców komórek rozrodczych i zarodków

Sfera przedmiotowa dotycząca informacji odnosi się do wymagań dla ich rodzaju i treści. Przepisy prawa wskazują, jakie informacje powinny być przekazane określonym rodzajom podmiotów¹⁴. Prawidłowe funkcjonowanie elektronicznych rejestrów publicznych jest związane z zarejestrowaniem lub udostępnieniem ścisłego zakresu informacji, tak aby podmiot pozyskujący informacje nie potrzebował wyszukiwać tych informacji w inny sposób.

Sfery elektronicznych rejestrów publicznych przekładają się na dwie płaszczyzny związane z wykorzystaniem tych rejestrów jako rodzaju środków komunikacji elektronicznej, to jest rejestrowania oraz udostępniania danych. Te dwie płaszczyzny są związane z przekazywaniem informacji drogą elektroniczną do oraz z rejestru publicznego. Sam rejestr służy ułatwieniu przekazania tych informacji. Poza tymi sferami pozostaje płaszczyzna przechowywania informacji w rejestrze, które, jako że nie wiążą się z ich przekazywaniem w drodze elektronicznej, nie odnoszą się do funkcji elektronicznego rejestru publicznego jako rodzaju środka komunikacji elektronicznej.

Rejestrowanie danych

Pierwszą płaszczyzną funkcjonowania elektronicznych rejestrów publicznych jest rejestrowanie danych. Przepisy prawa stanowią o częściowej rejestracji za pomocą środków komunikacji elektronicznej. Oznacza ona wprowadzenie danych do tego rejestru lub aktualizację zgromadzonych danych. Rejestrowanie danych odbywa się jednostkowo albo automatycznie. Zasadą jest jednostkowe rejestrowanie danych, czyli przekazywanie konkretnych informacji do rejestru publicznego¹⁵. Czynności te są wykonywane przez podmiot prowadzący rejestr lub podmiot rejestrujący. Podmiot prowadzący elektroniczny rejestr publiczny rejestruje informacje, które wcześniej samodzielnie pozyskał oraz zostały mu przekazane przez podmiot rejestrujący drogą papierową¹⁶. Prywatny podmiot rejestrujący przekazuje informacje, gdy przepisy prawa uwarunkowują uzyskanie uprawnień przez ten podmiot¹⁷. Publiczny

(§ 6 pkt 2 rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 października 2015 r. w sprawie rejestru dawców komórek rozrodczych i zarodków, Dz.U. poz. 1745).

¹⁴ Zakres przekazywanych danych jest tożsamy z zakresem danych, które powinny być przechowywane w elektronicznym rejestrze publicznym.

¹⁵ Na taką zasadę wyrażoną w przepisach prawa wskazuje liczba przypadków jednostkowego rejestrowania, które zostały przytoczone w poniższych przypisach.

¹⁶ Podmiot prowadzący rejestr wykonuje rejestrację informacji, które samodzielnie zebrał, co ma miejsce m.in. w przypadku prowadzenia dokumentacji lekarsko-weterynaryjnej przez lekarza weterynarii (§ 2 pkt 2 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 września 2011 r. w sprawie zakresu i sposobu prowadzenia dokumentacji lekarsko-weterynaryjnej i ewidencji leczenia zwierząt oraz wzorów tej dokumentacji i ewidencji, Dz.U. Nr 224, poz. 1347) oraz rejestru psów zaszczepionych przeciwko wścieklicznie (§ 1 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 czerwca 2004 r. w sprawie wzoru i szczegółowego sposobu prowadzenia rejestru psów zaszczepionych przeciwko wścieklicznie oraz wzoru zaświadczenia o szczepieniu psa przeciwko wścieklicznie, Dz.U. Nr 160, poz. 1672). Przykładem rejestracji danych przez podmiot prowadzący rejestr na podstawie informacji przekazanych drogą papierową jest wprowadzenie danych na podstawie wniosku o wpis ładowiska do ewidencji ładowisk wniesionego w drodze papierowej (§ 2 ust. 1 rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 1 lipca 2013 r. w sprawie ewidencji ładowisk, Dz.U. poz. 795).

¹⁷ Przykładem przekazania danych przez prywatny podmiot rejestrujący są m.in. zgłoszenia: identyfikacyjne i aktualizacyjne osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej,

podmiot rejestrujący przesyła informacje do rejestru, gdy wiąże się to z realizowanymi przez niego zadaniami publicznymi¹⁸. Część regulacji dotyczących e-administracji nakłada na podmiot jednostkowo rejestrujący dane obowiązek ich weryfikowania przed zapisaniem do elektronicznego rejestru publicznego. Weryfikację wykonuje podmiot prowadzący rejestr, gdy dane te pochodzą od podmiotu zewnętrznego wobec administracji publicznej¹⁹. Przepisy prawa wyjątkowo stanowią o automatycznym rejestrowaniu danych, oznaczającym ich przekazywanie pomiędzy systemami teleinformatycznymi, zapewniającymi funkcjonowanie elektronicznych rejestrów publicznych bez bezpośredniego udziału człowieka²⁰. Jednym z tych rejestrów jest rejestr PESEL mający częściowo charakter rejestru referencyjnego, ponieważ opisuje sytuację prawną osoby fizycznej poprzez podanie o niej podstawowych danych²¹. Zgromadzenie znaczącej części informacji o poszczególnych osobach fizycznych w jednym rejestrze ułatwia późniejsze ich pozyskanie.

Udostępnianie danych

Płaszczyzna udostępniania informacji wiąże się z pozyskaniem ich przez podmiot odrębny wobec podmiotu prowadzącego rejestr. U powszechnianie może mieć charakter jednostkowy

będącej podatnikiem lub płatnikiem – NIP-2; identyfikacyjne i aktualizacyjne osoby fizycznej będącej podatnikiem lub płatnikiem – NIP-7; aktualizacyjne osoby fizycznej będącej podatnikiem – ZAP-3; identyfikacyjne i aktualizacyjne w zakresie danych uzupełniających – NIP-8 (§ 1 rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 26 listopada 2014 r. w sprawie określenia rodzajów zgłoszeń, które mogą być składane za pomocą środków komunikacji elektronicznej, Dz.U. poz. 1666). Podmiot rejestrujący przekazuje jednostkowe dane także w przypadku: ewidencji instrumentów finansowych, do której dane wpisywane są na podstawie zawiadomienia (§ 2 ust. 3 w zw. z § 3-4 r.e.i.f.), oraz ewidencji egzaminatorów zawierającej informacje wprowadzone na podstawie wniosku o wpis do tej ewidencji (§ 2 ust. 1 r.e.e.).

¹⁸ Podmiotem publicznym rejestrującym jest m.in. wojewoda, który wnosi zgłoszenie dotyczące rejestracji związku międzygminnego, zmiany statutu związku międzygminnego lub wykreślenia związku międzygminnego z rejestru związków międzygminnych (art. 68 ust. 1d w zw. z art. 68 ust. 1a–b ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 446 ze zm.), jak również zgłoszenie dotyczące rejestracji związku powiatów, zmiany statutu związku powiatów oraz wykreślenia związku powiatów z rejestru związków powiatów (art. 68 ust. 5 w zw. z art. 68 ust. 2–3 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 814 ze zm.).

¹⁹ Weryfikacja danych ma miejsce m.in. w związku z prowadzeniem centralnego rejestru osób posiadających uprawnienia budowlane oraz ukaranych z tytułu odpowiedzialności zawodowej w budownictwie (§ 6 ust. 1 rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 23 października 2014 r. w sprawie wzorów i sposobu prowadzenia w formie elektronicznej centralnych rejestrów osób posiadających uprawnienia budowlane oraz ukaranych z tytułu odpowiedzialności zawodowej w budownictwie, Dz.U. poz. 1513) oraz Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej (art. 27 ust. 5 ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1829 ze zm., dalej u.s.d.g.).

²⁰ Automatyczne rejestrowanie danych ma miejsce w kierunku G2G, a odbywa się m.in. w przypadku przesyłania informacji przez Centralny Rejestr Podatników – Krajową Ewidencję Podatników do krajowego rejestru urzędowego podmiotów gospodarki narodowej (art. 14 ust. 3a ustawy z dnia 13 października 1995 r. o zasadach ewidencji i identyfikacji podatników i płatników, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 869, dalej u.z.e.p.) lub do Centralnego Rejestru Płatników Składek (art. 14 ust. 3b u.z.e.p.).

²¹ W.R. Wiewiórowski, *Rewolucja 2010? Czy nowelizacja ustawy o informatyzacji może pchnąć polski e-government na nowe tory?*, Czas Informatyki 2010, nr 2, s. 35.

lub otwarty. Informacje są przekazywane jednostkowo, gdy podmiot prowadzący rejestr udostępnia je indywidualnie innemu podmiotowi na jego wniosek²². Otwarte udostępnienie informacji oznacza umożliwienie podmiotom pozyskującym dane bezpośredniego dostępu do nich bez udziału podmiotu prowadzącego rejestr. Te informacje mogą służyć wykonywaniu zadań publicznych przez podmiot publiczny je pozyskujący, co ma miejsce w kierunku komunikacji G2G. Pozyskane informacje mogą być także pomocne dla podmiotów zewnętrznych wobec administracji publicznej lub wobec innych podmiotów prywatnych, jeżeli kierunkiem komunikacji jest G2C lub G2B²³.

Przepisy prawne różnicują także sposób udostępniania informacji zgromadzonych w elektronicznych rejestrach publicznych. Rejestry te pełnią wówczas rolę środka komunikacji elektronicznej. Informacje mogą być udostępniane całościowo lub częściowo za pomocą technologii teleinformatycznej. Całościowe stosowanie tej technologii ma miejsce, gdy przepisy prawa stanowią o przekazaniu tych informacji pomiędzy systemami teleinformatycznymi, w konsekwencji czego informacje zostają zapisane w systemie zarządzanym przez podmiot pozyskujący te informacje²⁴. Częściowe stosowanie drogi elektronicznej oznacza, że informacje te są pobrane w drodze elektronicznej poprzez sporządzenie wygenerowanego wydruku²⁵.

²² Elektronicznym rejestrem publicznym, z którego dane są przekazywane jednostkowo, jest m.in. ewidencja gospodarstw rolnych oraz ewidencja wniosków o przyznanie płatności, z których informacje są udostępniane na wniosek Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (§ 2 w zw. z § 1 ust. 1 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 stycznia 2004 r. w sprawie warunków oraz trybu udostępniania danych przechowywanych w rejestrach i ewidencjach prowadzonych na podstawie odrębnych przepisów, Dz.U. Nr 10, poz. 90 ze zm.), jak również centralne repozytorium kopii zbiorów danych ewidencji gruntów i budynków, z którego informacje są udostępniane podmiotom realizującym zadania publiczne (§ 5 ust. 2 pkt 9 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 17 stycznia 2013 r. w sprawie zintegrowanego systemu informacji o nieruchomościach, Dz.U. poz. 249).

²³ Podmiot zewnętrzny wobec administracji może uzyskać dane pomocne dla niego ze względu na jego relacje z podmiotami publicznymi, co dotyczy głównie informacji publicznych zawartych w Biuletynie Informacji Publicznej (art. 8 ust. 2 u.d.i.p.). Informacje pomocne dla podmiotów zewnętrznych wobec administracji publicznej, ze względu na relacje z innymi podmiotami prywatnymi, są udostępniane m.in. w Centralnej Ewidencji i Informacji o Działalności Gospodarczej (art. 38 ust. 2a pkt 1 u.s.d.g.) oraz Krajowym Rejestrze Zezwoleń na Prowadzenie Aptek Ogólnodostępnych, Punktów Aptecznych oraz Rejestrze Udzielonych Zgód na Prowadzenie Aptek Szpitalnych i Zakładowych (art. 68 ust. 3d w zw. z art. 68 ust. 3b ustawy z dnia 6 września 2001 r. – Prawo farmaceutyczne, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 2142 ze zm.).

²⁴ Przykładem udostępnienia danych za pomocą technologii teleinformatycznej jest ich przekazanie z rejestru PESEL, rejestrów mieszkańców oraz rejestrów zamieszkania cudzoziemców (art. 47 ust. 1 w zw. z art. 46 u.e.l.).

²⁵ Nauka prawa wskazuje na potrzebę zapewnienia automatycznej konwersji m.in. z dokumentu elektronicznego na papierowy. M. Tabor, *Dokument elektroniczny w administracji publicznej – czas na zmiany*, Czas Informacji 2010, nr 2, s. 86. Metoda ta jest uwzględniona w przepisach prawa poprzez możliwość wygenerowania wydruku zawierającego informacje pochodzące z elektronicznych rejestrów publicznych. Przepisy prawa stanowią o możliwości wygenerowania tych dokumentów w przypadku części rejestrów. Przykładami tych rejestrów są m.in. rejestr systemu zapasów interwencyjnych (§ 2 ust. 1 rozporządzenia Ministra Gospodarki z dnia 8 grudnia 2014 r. w sprawie rejestru systemu zapasów interwencyjnych, Dz.U. poz. 1814), rejestr instytucji kultury (§ 2 r. i. k.), rejestr zakładów wytwarzających lub wprowadzających do obrotu pasze (§ 3 ust. 1 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 grudnia 2012 r. w sprawie sposobu prowadzenia rejestru zakładów wytwarzających pasze, Dz.U. z 2013 r., poz. 68), rejestr wyrobów niezgodnych z wymaganiami lub stwarzających zagrożenie (§ 3 ust. 2 r. r. w. n.).

Zakończenie

Przepisy prawa w sposób zróżnicowany regulują funkcjonowanie i strukturę elektronicznych rejestrów publicznych. Różnicowanie regulacji wynika z charakteru tych rejestrów, które mogą być: obligatoryjne lub fakultatywne, wewnętrzne lub zewnętrzne, wykorzystujące infrastrukturę publiczną lub infrastrukturę prywatnych podmiotów. Możliwe jest jednak zbudowane ogólnego modelu swoistego dla ujęcia tych rejestrów jako środków komunikacji elektronicznej. Przekazywanie informacji obejmuje dwie płaszczyzny: rejestrowanie oraz udostępnienie. Także każda z tych płaszczyzn jest zróżnicowana ze względu na rodzaj przekazywanej informacji i potrzeby jej weryfikacji i ochrony. Zróżnicowanie elektronicznych rejestrów publicznych wynika ze swoistości zadań publicznych, których realizacji służą te rejestry, jak również stopniowego rozwoju elektronicznej administracji w Polsce.

Bibliografia

- Adamska I., *Czy nowela ustawy o informatyzacji i KPA zrewolucjonizuje e-administrację?*, Czas Informacji 2010, nr 1.
- Affisco J.F., Soliman K., *E-government: a strategic operations management framework for service delivery*, Business Process Management Journal 2006, Volume 12.
- Bogucki D., *Jaka będzie przyszłość elektronicznej administracji? Część I – trendy*, Czas Informacji 2011, nr 1.
- Bogucki D., *Jaka będzie przyszłość elektronicznej administracji? Część II – perspektywy*, Czas Informacji 2011, nr 2.
- Felcenloben D., *Zadania katastru nieruchomości jako rejestru publicznego*, Przegląd Prawa Publicznego 2011, nr 2.
- Kasprzyk B., *Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli*, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 2011, z. 23.
- Kotulska M., *Wykorzystanie środków komunikacji elektronicznej w postępowaniu administracyjnym*, Przegląd Prawa Publicznego 2012, nr 9.
- Kotulska M., *Zakres stosowania środków komunikacji elektronicznej w postępowaniu administracyjnym*, Samorząd Terytorialny 2015, nr 7–8.
- Kraemer K., King J.L., *Information technology and administrative reform. Will e-government be different [w:] E-government research: policy and management*, red. D. Norris, New York 2008.
- Mazur Z., Mazur H., Mendyk-Krajewska T., *Elektroniczne rejestry publiczne*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2015, nr 852.
- Pawluczuk A., Drożdżewicz P., Grudzińska E., Hołubowicz K., *Strony internetowe urzędów gmin jako element wsparcia e-administracji w gminie*, Samorząd Terytorialny 2014, nr 5.
- Tabor M., *Dokument elektroniczny w administracji publicznej – czas na zmiany*, Czas Informacji 2010, nr 2.
- Telecka K., *Skuteczne doręczenie elektronicznych dokumentów i oferty w postaci elektronicznej zamawiającemu będącemu podmiotem publicznym*, Czas Informacji 2011, nr 1.

Wiewiórowski W.R., *Rewolucja 2010? Czy nowelizacja ustawy o informatyzacji może pchnąć polski e-government na nowe tory?*, Czas Informacji 2010, nr 2.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1875).
- Ustawa z dnia 13 października 1995 r. o zasadach ewidencji i identyfikacji podatników i płatników (t. j. Dz.U. z 2017 r., poz. 869).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1868).
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1764).
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 2142 ze zm.).
- Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1219).
- Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 807 ze zm.).
- Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 1829 ze zm.).
- Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 570).
- Ustawa z dnia 24 września 2010 r. o ewidencji ludności (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 657).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 stycznia 2004 r. w sprawie warunków oraz trybu udostępniania danych przechowywanych w rejestrach i ewidencjach prowadzonych na podstawie odrębnych przepisów (Dz.U. Nr 10, poz. 90 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 czerwca 2004 r. w sprawie wzoru i szczegółowego sposobu prowadzenia rejestru psów zaszczerpionych przeciwko wścieklicznie oraz wzoru zaświadczenia o szczepieniu psa przeciwko wścieklicznie (Dz.U. Nr 160, poz. 1672).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 16 sierpnia 2004 r. w sprawie szczegółowego sposobu prowadzenia ewidencji zakładów leczniczych dla zwierząt oraz otrzymywania z niej wypisu (Dz.U. Nr 194, poz. 1995).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 27 października 2004 r. w sprawie rejestru instytucji szkoleniowych (tekst jedn., Dz.U. z 2014 r., poz. 781).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 grudnia 2004 r. w sprawie sposobu prowadzenia ewidencji wód, urządzeń melioracji wodnych oraz zmeliorowanych gruntów (tekst jedn. Dz.U. z 2014., poz. 1403).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 16 lutego 2005 r. w sprawie sposobu numeracji i ewidencji dróg publicznych, obiektów mostowych, tuneli, przepustów

- i promów oraz rejestru numerów nadanych drogom, obiektom mostowym i tunelom (Dz.U. Nr 67, poz. 582).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 kwietnia 2009 r. w sprawie ramowego programu szkolenia kandydatów na egzaminatorów, sposobu prowadzenia ewidencji egzaminatorów oraz trybu wpisywania i skreślenia egzaminatorów z ewidencji (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1305 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 października 2010 r. w sprawie ewidencji zbiorów i usług danych przestrzennych objętych infrastrukturą informacji przestrzennej (Dz.U. Nr 201, poz. 1333 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 września 2011 r. w sprawie zakresu i sposobu prowadzenia dokumentacji lekarsko-weterynaryjnej i ewidencji leczenia zwierząt oraz wzorów tej dokumentacji i ewidencji (Dz.U. Nr 224, poz. 1347).
- Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z dnia 18 października 2011 r. w sprawie ewidencji klubów sportowych (Dz.U. Nr. 243, poz. 1449).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 stycznia 2012 r. w sprawie sposobu prowadzenia i udostępniania rejestru instytucji kultury (Dz.U. poz. 189).
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 grudnia 2012 r. w sprawie sposobu prowadzenia rejestru zakładów wytwarzających pasze (Dz.U. z 2013 r., poz. 68).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 stycznia 2013 r. w sprawie zintegrowanego systemu informacji o nieruchomościach (Dz.U. poz. 249).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 10 maja 2013 r. w sprawie ewidencji obrotu towarami o znaczeniu strategicznym (Dz.U. poz. 619).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 25 lipca 2013 r. w sprawie sposobu prowadzenia przez Komisję Nadzoru Finansowego ewidencji instrumentów finansowych (Dz.U. poz. 987).
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 1 lipca 2013 r. w sprawie ewidencji lądowisk (Dz.U. poz. 795).
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 4 września 2013 r. w sprawie ewidencji pokładowych i osobistych nadajników sygnału niebezpieczeństwa (Dz.U. poz. 1132).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 3 października 2014 r. w sprawie sposobu prowadzenia oraz szczegółowego trybu udostępniania rejestru związków uczelni publicznych (Dz.U. poz. 1377 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Rozwoju z dnia 23 października 2014 r. w sprawie wzorów i sposobu prowadzenia w formie elektronicznej centralnych rejestrów osób posiadających uprawnienia budowlane oraz ukaranych z tytułu odpowiedzialności zawodowej w budownictwie (Dz.U. poz. 1513).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 26 listopada 2014 r. w sprawie określenia rodzajów zgłoszeń, które mogą być składane za pomocą środków komunikacji elektronicznej (Dz.U. poz. 1666).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 8 grudnia 2014 r. w sprawie rejestru systemu zapasów interwencyjnych (Dz.U. poz. 1814).

- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 25 sierpnia 2015 r. w sprawie wzoru zaświadczenia o przetworzonych zużytych bateriach lub zużytych akumulatorach oraz ewidencji zaświadczeń o przetworzonych zużytych bateriach lub zużytych akumulatorach (Dz.U. poz. 1529).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 października 2015 r. w sprawie rejestru dawców komórek rozrodczych i zarodków (Dz.U. poz. 1745).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie zaświadczeń wydawanych przez organy podatkowe (Dz.U. poz. 2355 ze zm.).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2016 r. w sprawie rejestru wyrobów niezgodnych z wymaganiami lub stwarzających zagrożenie (Dz.U. poz. 1374).
- Rozporządzenie Ministra Sportu i Turystyki z dnia 9 listopada 2016 r. w sprawie Centralnej Ewidencji Organizatorów Turystyki i Pośredników Turystycznych (Dz.U. poz. 1861).

SUMMARY

Maciej Błazewski

Electronic public records as means of electronic communication

Electronic public registers are an element of e-government, which enable the performance of public tasks. These registers are a means of electronic communication and their purpose is to collect and disseminate information. Electronic public registers are kept by public authorities or by other entities performing public tasks. Legal regulations clearly specify the possible methods of electronic public record keeping. This study presents a model of these registers, which may be useful in other scientific studies on electronic administration.

Key words: e-government, public authority, public register, means of electronic communication.

Data wpływu artykułu: 3.10.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 20.11.2017 r.

Krzysztof Justyński

Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach

e-mail: justyn@o.pl

Policja w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego województwa śląskiego

STRESZCZENIE

Policja, jako umundurowana i uzbrojona formacja służąca społeczeństwu i przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz właśnie do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego, została powołana na podstawie ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji. Do podstawowych zadań Policji należy ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra, ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców, jak również prowadzenie działań kontrterrorystycznych. Wskazać należy, że policja nie jest w stanie samodzielnie zapewnić bezpieczeństwa na terenie województwa śląskiego. Konieczny jest udział innych instytucji oraz zaangażowanie społeczności lokalnych. O powyższych kwestiach traktuje niniejszy artykuł.

Słowa kluczowe: Śląsk, policja, bezpieczeństwo, porządek, publiczny.

Zapewnienie szeroko rozumianego bezpieczeństwa jest obowiązkiem organów administracji rządowej, jak i samorządowej. W zakresie swoich kompetencji odpowiedzialność ponoszą także instytucje publiczne oraz organizacje samorządowe. Odpowiedzialnością, w określonym stopniu, obciążone jest również społeczeństwo – mieszkańcy lokalnych społeczności.

Każde państwo powinno spełniać siedem funkcji: wewnętrzną, zewnętrzną, gospodarczo-organizatorską, socjalną, adaptacyjną, regulacyjną oraz innowacyjną. Z punktu widzenia przedmiotu rozważań kluczowa jest funkcja wewnętrzna, która sprowadza się do zapewnienia porządku i bezpieczeństwa wewnątrz kraju, co osiąga się poprzez działanie odpowiednich podmiotów, w tym Policji. Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto, „że bezpieczeństwo wewnętrzne państwa to stan uzyskany w efekcie spełniania przez państwo funkcji wewnętrznej realizowanej w ramach strategicznej polityki bezpieczeństwa narodowego, przejawiający się ochroną:

- w ujęciu wąskim – porządku konstytucyjnego, bezpieczeństwa publicznego i bezpieczeństwa powszechnego;
- w ujęciu szerokim – porządku konstytucyjnego, życia i zdrowia obywateli, majątku naro-

dowego przed bezprawnymi działaniami, a także skutkami klęsk żywiołowych i katastrof technicznych”¹.

Zapewnienie bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego stanowi jedno z zadań publicznych. W procesie tworzenia prawa, jego stosowania, jak i w literaturze prawniczej przyjęło się używanie tych określeń jednocześnie, zestawiając je w jeden termin „bezpieczeństwo i porządek publiczny”. Próby wyjaśnienia pojęć „bezpieczeństwo publiczne” oraz „porządek publiczny” w polskiej myśli naukowej były podejmowane niejednokrotnie. W wyniku analizy definicji można postawić tezę, że zajmujący się tym problemem uważają te pojęcia za nieokreślone, a zatem trudne do zdefiniowania². Niemniej jednak można wyodrębnić następujące, typowe elementy dla terminu „bezpieczeństwo publiczne”, mianowicie:

- zagrożenia bezpieczeństwa publicznego skierowane są przede wszystkim przeciwko państwu, jego celom, interesom oraz ustrojowi społeczno-politycznemu i ekonomicznemu;
- zagrożenia mają charakter *publiczny*, co oznacza, że mogą one negatywnie oddziaływać na warunki życia zbiorowego, bez względu na to, czy bezpośrednio narażają na niebezpieczeństwo większą zbiorowość czy też tylko pojedyncze jednostki.³

Należy zatem stwierdzić, że „bezpieczeństwo publiczne to stan przejawiający się ochroną porządku prawnego, życia i zdrowia obywateli oraz majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami”⁴. Porządek publiczny, podobnie jak bezpieczeństwo publiczne, to również pewien określony stan wewnętrzny państwa, bowiem w żadnej zorganizowanej społeczności jej członkowie nie mogą realizować swojej woli bez żadnych ograniczeń. Zasady postępowania i współżycia członków społeczności określają stosowne unormowania, jak na przykład obyczaje, normy moralne, religijne czy prawne.

Pisząc o bezpieczeństwie i porządku publicznym, nie można pominąć kwestii dotyczących zapobiegania ich zagrożeniom. W tym miejscu podkreślić trzeba, że policja nie jest w stanie samodzielnie zapewnić takiego bezpieczeństwa. Konieczny jest udział innych instytucji oraz zaangażowanie społeczności lokalnych. Wynika to ze złożonego charakteru tego zjawiska, związanego z występowaniem kilku kluczowych czynników, które należy uwzględnić w działaniach zapobiegawczych. Sprawca, ofiara oraz sytuacja sprzyjająca popełnieniu przestępstwa – „wyznaczając obszar swobodnego *trójkąta przestępstwa* stanowiącego podstawę rozwiązywania problemów z zakresu porządku i bezpieczeństwa – muszą być brane pod uwagę w działaniach zapobiegawczych, a sprowadzają się one do⁵:

- ograniczania przyczyn przestępczości w toku procesu socjalizacji (związanego z wyzwaniem aktywności społeczności lokalnych, np. grupy sąsiedzkiej pomocy);
- rozpoznawania zagrożeń, prognoz i przeciwdziałania popełnieniu przestępstwa oraz wpływu na potencjalnych sprawców i sytuacje kryminogenne (oddziaływania za pomocą mediów, wpływ na rozwiązania architektoniczne, stosowanie technicznych systemów zabezpieczeń, monitoring itp.);

¹ *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, red. nauk. B. Wiśniewski, S. Zalewski, Bielsko-Biała 2006, s. 22–23.

² E. Ura, *Prawo administracyjne. Część druga*, Rzeszów 1997, s. 97.

³ *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu...*, s. 27–28.

⁴ *Ibidem*, s. 28

⁵ J. Fiebig, *Miejsce policji w zapobieganiu przestępczości*, referat wygłoszony na konferencji: *Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym – diagnozy i rozwiązania*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn, 24–25.05.1999 r.

- w sytuacji gdy przestępstwo zostało już popełnione, niedopuszczenia do powrotu do przestępstwa ujętych już sprawców”⁶.

Stąd też z punktu widzenia organizacji państwa o bezpieczeństwie można mówić m.in. w wymiarze instytucjonalnym, gdyż państwo powołuje instytucje mające identyfikować zagrożenia, przeciwdziałać im, a w przypadku ich wystąpienia – reagować na nie. Organa ochrony bezpieczeństwa państwa są kreowane zatem w oparciu o istniejące bądź tworzone normy prawa⁷. Policja, jako umundurowana i uzbrojona formacja służąca społeczeństwu i przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz właśnie do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego, została powołana na podstawie ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji⁸.

O policji rozumianej w kategorii jednolitej, umundurowanej organizacji, posiadającej zhierarchizowaną strukturę, powołanej do utrzymania bezpieczeństwa, porządku publicznego i poszanowania prawa, realizującej zadania określone stosownymi aktami prawnym mówimy dopiero od XX wieku⁹. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na znaczenie pojęcia „policja” we współczesnej polskiej doktrynie prawa administracyjnego. Z. Leoński – propagator materialnego rozumienia policji – uważa przez to pojęcie „[...] organy zajmujące się ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, ochroną przed zagrożeniami ładu i spokoju publicznego, ochroną przed zagrożeniami zdrowia, życia itp., działaniami w stanach zagrożeniach (np. klęski żywiołowej) bez względu na to, jak ustawodawca nazywa organy powołane do ochrony tych wartości”¹⁰. Z kolei S. Fundowicz stoi na stanowisku, że „materialne pojęcie policji odnosi się do wszystkich działań państwa, które skierowane są do ochrony przed zagrożeniami, natomiast nie ma znaczenia, które organy te zadania wykonują”¹¹. B. Dolnicki istotę pojęcia „policja” widzi w znaczeniu funkcjonalnym, jako cel, którym jest ochrona interesów państwa przed naruszeniem lub też przywrócenie stanu sprzed naruszenia oraz jako możliwość zastosowania przymusu służącego do osiągnięcia tego celu¹². M. Matan wyodrębnił natomiast trzy elementy, które składają się na istotę policji, tzn.: cel działalności – sprowadzający się do utrzymania porządku publicznego, środek działania – w postaci przymusu oraz metodę realizacji celu – polegającą na zapobieganiu niebezpieczeństwu, względnie zwalczaniu już dokonanych naruszeń porządku prawnego¹³.

Ewolucja, jakiej ulegało pojęcie „policji” w ciągu wieków, była wynikiem zarówno zmiany poglądów na zadania i cele państwa, walki o prawa człowieka, jak również efektem wzrostu świadomości wśród sprawujących władzę bądź dążących do niej na temat roli policji jako organu spełniającego funkcję przemocy dla zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz utrzymania władzy. Biorąc pod uwagę polskie prawodawstwo, zwłaszcza

⁶ *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu...*, s. 56–57.

⁷ *Ibidem*, s. 10.

⁸ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. z 2016 r. poz. 1782.

⁹ Por. B. Wiśniewski, J. Prońko, *Ogniwa ochrony państwa*, AON, Warszawa 2003, s. 61.

¹⁰ Z. Leoński, *Istota i rodzaje policji administracyjnych* [w:] *Administracja publiczna u progu XXI wieku. Praca dedykowana prof. J. Szreniawskiemu z okazji jubileuszu 45-lecia pracy naukowej*, Przemysł 2000, s. 243, cyt za: T. Sokólska, *Policja administracyjna*, rozprawa doktorska, UŚ Katowice 2006, s. 33.

¹¹ S. Fundowicz, *Policja i prawo policyjne* [w:] *Nauka administracji wobec wyzwań współczesnego państwa prawa*, red. J. Łukasiewicz, Rzeszów–Cisna 2002, s. 184.

¹² T. Sokólska, *op. cit.*, s. 34.

¹³ Szerzej, A. Matan, *Policja administracyjna jako funkcja administracji publicznej* [w:] *Nauka administracji...*, s. 354.

wymienioną ustawę z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, to obecnie nazwa „policja” przyśluguje wyłącznie wskazanej w ustawie formacji i w tym kontekście trzeba ją odróżniać od „policji administracyjnych”, oznaczających organy wykonujące funkcje reglamentacyjne i regulatywne, polegające na wydawaniu nakazów, zakazów, zezwoleń itp., takich jak policja sanitarna, policja celna, skarbowa czy budowlana¹⁴. Zauważyć należy, że zmiany zachodzące we współczesnym świecie, przede wszystkim związane z charakterem zagrożeń, niosą nowe wyzwania w każdej dziedzinie działalności ludzkiej, w tym w obszarze zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego, co może mieć wpływ na dalszą ewolucję pojęcia „policja”.

Do podstawowych zadań Policji należy ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra, ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców, jak również prowadzenie działań kontrterrorystycznych w rozumieniu ustawy z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych. Ponadto Policja zobowiązana jest do inicjowania i organizowania działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym, współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi, a także do gromadzenia, przetwarzania i przekazywania informacji kryminalnych oraz prowadzenia zbiorów danych zawierających informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych śladach linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu deoksyrybonukleinowego (DNA). Policja sprawuje również nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi, kontroluje przestrzeganie przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych, jak i współdziała z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów.

W skład Policji wchodzi służby: kryminalna, śledcza, prewencyjna oraz wspomagająca działalność Policji w zakresie organizacyjnym, logistycznym i technicznym. Zaznaczyć należy, że jednostką organizacyjną służby śledczej Policji, realizującą na obszarze całego kraju zadania w zakresie rozpoznawania, zapobiegania i zwalczania przestępczości zorganizowanej, jest Centralne Biuro Śledcze Policji (CBŚP). W skład Policji wchodzi także policja sądowa, wyodrębnione oddziały prewencji i pododdziały antyterrorystyczne, ośrodki szkolenia i szkoły policyjne oraz Wyższa Szkoła Policji i instytuty badawcze. Przy czym organizację i zakres działania Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie jako szkoły wyższej oraz tryb wyznaczania i odwoływania rektora oraz wyznaczania, wyboru i odwoływania prorektorów reguluje ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym, a organizację i zakres działania instytutów badawczych oraz tryb powoływania i odwoływania dyrektorów tych instytutów oraz ich zastępców reguluje ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych.

Przełożonym wszystkich funkcjonariuszy Policji jest Komendant Główny Policji, jako centralny organ administracji rządowej, właściwy w sprawach ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Komendanta Głównego Policji powołuje i odwołuje Prezes Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw wewnętrznych, któremu jednocześnie podlega. Organami administracji rządowej

¹⁴ S. Sagan, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, „LexisNexis”, Warszawa 2003, s. 570.

na obszarze województwa w sprawach ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego są wojewoda przy pomocy komendanta wojewódzkiego Policji, działającego w jego imieniu, oraz komendant wojewódzki Policji działający w imieniu własnym w sprawach wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych, dochodzeniowo-śledczych i z zakresu ścigania wykroczeń oraz wydawania indywidualnych aktów administracyjnych, jeżeli ustawy tak stanowią. Organami administracji rządowej na obszarze województwa w sprawach ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego są także komendant powiatowy (miejski) Policji i komendant komisariatu Policji.

Generalnie terytorialny zasięg działania wymienionych organów odpowiada zasadniczemu podziałowi administracyjnemu Państwa, przy czym ustawodawca wprowadził kilka zastrzeżeń. Z terytorialnego zasięgu działania komendanta wojewódzkiego Policji właściwego dla województwa mazowieckiego wyłączono obszar m.st. Warszawy oraz powiatów: grodzkiego, legionowskiego, mińskiego, nowodworskiego, otwockiego, piaseczyńskiego, pruszkowskiego, warszawskiego zachodniego i wołomińskiego, w których zadania i kompetencje odpowiadające zadaniom i kompetencjom komendanta wojewódzkiego Policji wykonuje Komendant Stołeczny Policji. Ponadto na obszarze m.st. Warszawy zadania i kompetencje odpowiadające zadaniom i kompetencjom komendanta powiatowego (miejskiego) Policji wykonuje właściwy terytorialnie komendant rejonowy Policji. Dodać należy, że w miastach będących siedzibą władz miasta na prawach powiatu i powiatu mającego siedzibę władz w tym mieście, można utworzyć komendę miejską Policji, wykonującą zadania na obszarze tego miasta i powiatu. Komendant wojewódzki Policji w porozumieniu z Komendantem Głównym Policji, w razie takiej potrzeby, może także utworzyć komisariat kolejowy, wodny, lotniczy lub inny komisariat specjalistyczny. Z kolei komendant powiatowy (miejski) Policji może tworzyć rewiry dzielnicowych oraz posterunki Policji na zasadach określonych przez Komendanta Głównego Policji.

Komendanci Policji są zobowiązani do składania rocznego sprawozdania ze swojej działalności, a także informacji o stanie porządku i bezpieczeństwa publicznego właściwym wojewodom, starostom, wójtom (burmistrzom lub prezydentom miast) oraz radom powiatu i gmin. Przy czym komendant stołeczny Policji składa sprawozdanie i informacje wojewodzie mazowieckiemu, a w zakresie dotyczącym działalności Policji na obszarze m.st. Warszawy – Prezydentowi i Radzie m.st. Warszawy. W razie zagrożenia bezpieczeństwa publicznego lub zakłócenia porządku publicznego sprawozdania i informacje składa się tym organom niezwłocznie, na każde ich żądanie. W zakresie wykrywania przestępstw i ścigania ich sprawców sprawozdania i informacje mogą być przekazywane wyłącznie sądom i prokuratorom, na ich żądanie. Komendanci powiatowi (miejscy) Policji są dodatkowo obowiązani udostępniać Komisji Bezpieczeństwa i Porządku, na żądanie jej przewodniczącego, dokumenty i informacje dotyczące pracy Policji na terenie powiatu, z wyjątkiem akt personalnych pracowników i funkcjonariuszy, materiałów operacyjno-rozpoznawczych, dochodzeniowo-śledczych oraz akt w indywidualnych sprawach administracyjnych.

Wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub starosta może również żądać od właściwego komendanta Policji przywrócenia stanu zgodnego z porządkiem prawnym lub podjęcia działań zapobiegających naruszeniu prawa, a także zmierzających do usunięcia zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego. Żądanie takie nie może jednak dotyczyć czynności operacyjno-rozpoznawczych, dochodzeniowo-śledczych, z zakresu ścigania wykroczeń, jak również nie może dotyczyć wykonania konkretnej czynności służbowej ani określać sposobu wykonania zadania przez Policję.

Koszty związane z funkcjonowaniem Policji są pokrywane z budżetu państwa, niemniej jednak jednostki samorządu terytorialnego, państwowe jednostki organizacyjne, stowarzyszenia, fundacje, banki oraz instytucje ubezpieczeniowe mogą uczestniczyć w pokrywaniu wydatków inwestycyjnych, modernizacyjnych lub remontowych oraz kosztów utrzymania i funkcjonowania jednostek organizacyjnych Policji, a także zakupu niezbędnych dla ich potrzeb towarów i usług. Dodatkowo rada powiatu lub rada gminy może przekazać, na warunkach określonych w porozumieniu zawartym między organem wykonawczym powiatu lub gminy a właściwym komendantem powiatowym (miejskim) Policji, środki finansowe stanowiące dochody własne powiatu lub gminy dla Policji, z przeznaczeniem na rekompensatę pieniężną za czas służby przekraczający ustawową normę bądź nagrodę za osiągnięcia w służbie, dla policjantów właściwych miejscowo komend powiatowych (miejskich) i komisariatów, którzy realizują zadania z zakresu służby prewencyjnej.

Policja, realizując ustawowe zadania, w celu rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw i wykroczeń oraz poszukiwania osób ukrywających się przed organami ścigania, wymiaru sprawiedliwości lub osób, które na skutek wystąpienia zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca ich pobytu należy odnaleźć w celu zapewnienia ochrony ich życia, zdrowia lub wolności, wykonuje czynności operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe. W zakresie określonym w odrębnych ustawach wykonuje również czynności na polecenie sądu, prokuratora, organów administracji państwowej i samorządu terytorialnego.

Na rzecz bezpieczeństwa społeczności lokalnych województwa śląskiego zadania z zakresu ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego wykonują 32 komendy Policji, w tym 19 komend miejskich Policji oraz 13 komend powiatowych Policji, w których łącznie jest 10077 etatów Policji, 826 etatów pracowników Korpusu Służby Cywilnej oraz 461 etatów pracowników bezmnożnikowych. Ponadto na terenie województwa śląskiego funkcjonuje Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach, Komisariat Autostradowy Policji w Gliwicach, Samodzielny Pododdział Antyterrorystyczny Policji w Katowicach, Oddział Prewencji Policji w Katowicach oraz dwa Samodzielne Pododdziały Prewencji Policji w Bielsku-Białej i Częstochowie. Łącznie posiadają one 2387 etatów Policji, 420 etaty pracowników Korpusu Służby Cywilnej i 348 etatów pracowników bezmnożnikowych. Razem etatów Policji w garnizonie śląskim jest 12 464.¹⁵

Komendy miejskie Policji zostały utworzone w: Bielsku-Białej, Bytomiu, Chorzowie, Częstochowie, Dąbrowie Górniczej, Gliwicach, Jastrzębiu Zdroju, Jaworznie, Katowicach, Mysłowicach, Piekarach Śląskich, Rudzie Śląskiej, Rybniku, Siemianowicach Śląskich, Sosnowcu, Świętochłowicach, Tychach, Zabrze i w Żorach. Z kolei w Będzinie, Bieruniu, Cieszynie, Kłobucku, Lublińcu, Mikołowie, Myszkowie, Pszczynie, Raciborzu, Tarnowskich Górach, Wodzisławiu Śląskim, Zawierciu i w Żywcu działają komendy powiatowe Policji. W strukturach organizacyjnych większości komend miejskich i powiatowych garnizonu śląskiego funkcjonują komisariaty Policji, mianowicie:

- KPP w Będzinie (komisariaty w Czeladzi, Siewierzu, Sławkowie oraz Wojkowicach),
- KMP w Bielsku-Białej (4 komisariaty w Bielsku-Białej oraz komisariaty w Czechowicach-Dziedzicach, Jasienicy, Kobiernicach, Szczyrku),
- KMP w Bytomiu (5 komisariatów w Bytomiu),
- KMP Chorzów (2 komisariaty w Chorzowie),

¹⁵ Stan na 1.07.2017 r.

- KPP Cieszyn (komisariaty w Skoczowie, Strumieniu, Ustroniu, Wiśle i Zebrzydowicach),
- KMP w Częstochowie (6 komisariatów w Częstochowie oraz komisariaty w Blachowni, Kłomnicach, Koniecpolu, Olszynie i Poczesnej),
- KMP w Dąbrowie Górniczej (1 komisariat w Dąbrowie Górniczej),
- KMP w Gliwicach (5 komisariatów w Gliwicach oraz komisariaty w Knurowie i Pyskowicach),
- KMP w Katowicach (7 komisariatów w Katowicach),
- KPP w Kłobucku (komisariaty w Krzepicach i we Wręczycy Wielkiej),
- KPP w Lublińcu (komisariat w Woźnikach),
- KPP w Mikołowie (komisariaty w Łaziskach i Orzeszu),
- KPP w Myszkowie (komisariat w Koziegłowach),
- KPP w Pszczynie (komisariat w Pawłowicach),
- KPP w Raciborzu (komisariaty w Krzyżanowicach i Kuźni Raciborskiej),
- KMP w Rudzie Śląskiej (5 komisariatów w Rudzie Śląskiej),
- KMP w Rybniku (komisariaty w Czerwionce Leszczyny, Gaszowicach i Rybniku Boguszy),
- KMP w Sosnowcu (5 komisariatów w Sosnowcu),
- KPP w Tarnowskich Górach (komisariaty w Kaletach, Pyrzowicach, Radzionkowie, Tworogu i Zbrosławicach),
- KPP w Wodzisławiu Śląskim (komisariaty w Gorzycach, Pszowie, Radlinie i Rydułtowach),
- KMP w Zabrze (5 komisariatów w Zabrze),
- KPP w Zawierciu (komisariaty w Łazach, Ogrodzieńcu i Szczekocinach),
- KPP w Żywcu (komisariaty w Gilowicach, Jeleśni, Łodygowicach, Rajczy i Węgierskiej Górze).

Podsumowując, do zadań realizowanych na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa mieszkańcom województwa śląskiego na poziomie komendy wojewódzkiej Policji należy zaliczyć: planowanie, organizowanie i koordynowanie zadań związanych z realizacją prowadzonych na obszarze województwa operacji policyjnych w zakresie zapewnienia porządku i bezpieczeństwa publicznego; organizowanie, koordynowanie i nadzorowanie funkcjonowania służb dyżurnych w jednostkach Policji; koordynowanie i nadzór nad ochroną bezpieczeństwa ludzi oraz bezpieczeństwa i porządku. Ponadto KWP realizuje zadania w zakresie planowania, organizowania, koordynowania działań w warunkach katastrof naturalnych i awarii technicznych, przygotowania jednostek Policji nadzorowanych przez komendanta wojewódzkiego Policji do wykonywania zadań w warunkach zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego, konstytucyjnie określonych stanów nadzwyczajnych oraz bieżącego współdziałania z innymi podmiotami systemu bezpieczeństwa państwa.

Na kolejnym, niższym poziomie zarządzania w Policji, na poziomie komendy powiatowej/miejskiej Policji są realizowane zadania w zakresie: organizowania, koordynowania i nadzorowania funkcjonowania służb dyżurnych w podległych jednostkach, ochrona bezpieczeństwa ludzi oraz porządku publicznego w komunikacji publicznej oraz na obszarach wodnych, wykonywanie czynności zapewniających bezpieczeństwo i porządek w ruchu na drogach publicznych przez kierowanie tym ruchem oraz jego kontrolowanie, realizowanie zadań związanych z likwidacją skutków zdarzeń drogowych oraz zabezpieczeniem procesowym śladów i dowodów. Na szczeblu komendy powiatowej następuje także planowanie i organizacja działań własnych oraz koordynacja działań jednostek podległych w warunkach katastrof naturalnych i awarii technicznych, a ponadto następuje przygotowanie do wykonywania zadań w warunkach konstytucyjnie określonych stanów nadzwyczajnych oraz bieżące

współdziałanie z innymi podmiotami systemu bezpieczeństwa państwa. Prowadzone jest również bieżące doskonalenie struktury organizacyjnej komendy powiatowej Policji oraz jednostek nadzorowanych zarówno przez monitorowanie i ocenę zastosowanych rozwiązań organizacyjnych, jak i analizowanie oraz opiniowanie propozycji dotyczących zmian strukturalnych. Do przedsięwzięć podejmowanych na najniższym poziomie zarządzania Policją, tj. na szczeblu komisariatu i komisariatu specjalistycznego, należy zaliczyć realizowanie zadań służby prewencyjnej oraz zadań administracyjno-porządkowych.

Ważne miejsce wśród jednostek organizacyjnych Policji realizujących zadania na rzecz lokalnego bezpieczeństwa zajmują oddziały prewencji Policji i samodzielne pododdziały prewencji Policji. To właśnie policjanci pełniący służbę w tych strukturach realizują istotną część zadań prewencyjnych na rzecz bezpieczeństwa społeczności lokalnych, w tym na rzecz bezpieczeństwa mieszkańców województwa śląskiego. Należy do nich w szczególności: wykonywanie zadań związanych z prowadzeniem operacji policyjnych w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego, udział w działaniach pościgowo-blokadowych za niebezpiecznym przestępcą, jak również ochrona porządku publicznego w czasie konstytucyjnie określonych stanów nadzwyczajnych, katastrof naturalnych i awarii technicznych. Wśród zadań szczególnie ważnych z punktu widzenia lokalnego bezpieczeństwa należy wymienić ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego podczas legalnych zgromadzeń publicznych oraz w czasie imprez masowych i protestów społecznych, przywracanie porządku publicznego w przypadkach zbiorowego naruszenia prawa oraz wspieranie jednostek Policji w działaniach patrolowych oraz patrolowo-interwencyjnych.

Bibliografia

- Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, red. B. Wiśniewski, S. Zalewski, Bielsko-Biała 2006.
- Fiebig J., *Miejsce policji w zapobieganiu przestępczości*, referat wygłoszony na konferencji: *Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym – diagnozy i rozwiązania*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn, 24–25.05.1999 r.
- Fundowicz S., *Policja i prawo policyjne* [w:] *Nauka administracji wobec wyzwań współczesnego państwa prawa*, red. J. Łukasiewicz, Rzeszów–Cisna 2002.
- Leoński Z., *Istota i rodzaje policji administracyjnych* [w:] *Administracja publiczna u progu XXI wieku. Praca dedykowana prof. J. Szreniawskiemu z okazji jubileuszu 45-lecia pracy naukowej*, Przemyśl 2000.
- Matan A., *Policja administracyjna jako funkcja administracji publicznej* [w:] *Nauka administracji wobec wyzwań współczesnego państwa prawa*, red. J. Łukasiewicz, Rzeszów–Cisna 2002.
- Sagan S., *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, „LexisNexis”, Warszawa 2003.
- Sokólska T., *Policja administracyjna*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Śląski, Katowice 2006.
- Ura E., *Prawo administracyjne. Część druga*, Rzeszów 1997.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, Dz.U. z 2016 r. poz. 1782.
- Wiśniewski B., Prońko J., *Ogniwa ochrony państwa*, AON, Warszawa 2003.

SUMMARY

Krzysztof Justyński

Police in the internal security system of the Silesian voivodeship

Police forces, as a uniform and armed formation which is supposed to serve the community and protect it through the maintenance of public order, was set up by the Act of 6th April 1990 on the Police. The protection of people's health and life, their property, public safety and order, crime prevention activities along with the maintenance of safety in public transport as well as detecting crimes and misdemeanors, arresting criminals and counterterrorism activities constitute the main duties of the aforementioned formation. It should be pointed out that the Police of the Silesian voivodeship area is unable to provide security single-handedly. Thus, the participation of other institutions along with the involvement of the local community is crucial.

Key words: Silesia, police, security, order, public.

Data wpływu artykułu: 23.10.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 7.11.2017 r.

Piotr Szymaniec

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu,
Instytut Społeczno-Prawny
e-mail: pszymaniec@poczta.onet.pl

Integracyjne podejście do systemu prawa. Uwagi o pracy Marii A. Kapustiny, *Prawne regulowanie. Podejście systemowe* (*Правовое регулирование: Системный подход*, Sankt-Petersburg 2017, s. 273)

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przeanalizowanie koncepcji systemu prawnego wskazanego w pracy Marii A. Kapustiny. W przekonaniu autora koncepcja ta wzbogaca dotychczasowe podejście do zagadnienia o element kulturowy. W polskiej nauce prawa nadal dominuje pojmowanie systemu prawa wyłącznie w kategoriach systemu norm, wobec tego również z punktu widzenia polskiej literatury prawniczej propozycje M.A. Kapustiny wydają się interesujące.

Słowa kluczowe: system prawny, świadomość prawna, kultura prawna, Maria A. Kapustina, *integrative jurisprudence*.

Koncepcja „integracyjnej jurysprudencji” (*integrative jurisprudence*) nie spotkała się jak dotąd w polskiej literaturze naukowej z większym zainteresowaniem. Została ona rozwinięta w Stanach Zjednoczonych w latach 70. i 80. przez profesorów – Jerome’a Halla i Harolda J. Bermana, natomiast od jakiegoś czasu budzi także coraz większe zainteresowanie za naszą wschodnią granicą. Dowodem tej tendencji jest najnowsza praca Marii A. Kapustiny, przygotowana jako podstawa otrzymania stopnia doktora nauk, odpowiednika polskiej habilitacji. Autorka postawiła sobie za cel ujęcie systemu prawa z perspektywy „integracyjnej jurysprudencji”, jak również wskazanie, w jaki sposób taki punkt widzenia wzbogaca dotychczasowe rozumienie tego pojęcia, rozwijane zarówno w światowym prawoznawstwie, jak i w nauce rosyjskiej. Z kolei zamierzeniem niniejszego szkicu jest próba zarysowania, czy i w jaki sposób podejście prezentowane przez M.A. Kapustinę może uzupełnić rozważania nad systemem prawa prowadzone w polskiej nauce prawa.

Praca Marii Kapustiny składa się z trzech interesujących rozdziałów. Pierwszy zatytułowany jest *Prawo jako system*, drugi dotyczy teorii systemu prawnego jako projektu integrującej jurysprudencji i jej roli w formowaniu systemowej koncepcji prawnego regulowania. Natomiast ostatni rozdział obejmuje zagadnienia prawnego regulowania, stanowienia prawa oraz stosowania prawa, przy czym – jak zaznacza autorka – pierwsze dwa pojęcia, choć powiązane, nie są jednak tożsame. Pierwszy rozdział ma charakter wyraźnie wpro-

wadzający, przedstawiając dotychczasowe poglądy odnośnie do systemowego podejścia w prawoznawstwie oraz systemu prawnego jako takiego¹.

Jak interesująco wskazuje autorka, jeszcze w radzieckiej literaturze prawniczej – od lat 60. – rozwijano pojęcie systemu prawnego, ale było ono dość ubogie. Ówczesne podejście miało charakter „mechanistyczny”, tzn. ujmowało proces stanowienia norm składających się na system jako w pełni racjonalny proces, dający się opisać w kategoriach cybernetycznych, natomiast adresaci norm mieli je stosować w sposób, który z kolei można było przedstawić za pomocą pewnego algorytmu. Jeszcze w latach 60. Sergiej S. Aleksiejew (1924–2013, *nota bene* późniejszy współautor konstytucji rosyjskiej z 1993 r.) wprowadził pojęcia „mechanizm regulacji prawnej” czy „instrumenty prawne”, będące wyrazem mechanistycznego pojmowania procesu stanowienia prawa, niewątpliwie powstałego pod wpływem marksizmu, który operował takimi pojęciami, jak „aparatus” czy „maszyna”, w odniesieniu do prawa i państwa (rozdział 2, § 2, s. 137–138)². Zresztą – co Maria Kapustina zaznacza – takie rozumienie systemu prawnego można do dziś spotkać w wielu rosyjskich podręcznikach z zakresu teorii i filozofii prawa. Jak wyjaśnia autorka, nawiązując do poglądu G.W. Malcewa, popularność takiego podejścia wiąże się z tym, że daje ono złudzenie panowania nad rzeczywistością społeczną i wyraźnych związków między elementami procesu regulacyjnego, który jest przedstawiony jako całkowicie racjonalny i odznaczający się niemal matematyczną precyzją (rozdział 2, § 2, s. 138–140). Tymczasem na jego gruncie trudno jest wyjaśnić rzeczywisty charakter procesów mających miejsce we współczesnym systemie prawnym, a przecież – co jest niemalże oczywiste dla obserwatorów współczesnych systemów politycznych – nie bez wpływu na nie są multikulturalizm, relacje międzynarodowe oraz zjawiska regionalizacji i globalizacji. Dlatego też – zdaniem autorki – dotychczasowe ujęcie powinno zostać uzupełnione o subiektywny „ludzki wymiar” (rozdział 2, § 3, s. 157). Takie uzupełnienie ma być możliwe dzięki sięgnięciu do dorobku zwolenników *integrative jurisprudence*.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że w polskiej literaturze przedmiotu od lat 60. i 70. zaczęło dominować – za sprawą przede wszystkim twórczości Jerzego Wróblewskiego, który tyleż inspirował się ideami Hansa Kelsena, co polemizował z nimi³ – ujęcie systemu prawnego jako systemu norm. Według stwierdzenia samego Wróblewskiego system prawny można opisać jako system norm statyczno-dynamiczny złożony. Oznaczało to, że w systemie tym między elementami (normami) występują zarówno powiązania zarówno o charakterze treściowym, jak i formalnym (inaczej rzecz ujmował Kelsen, według którego więzi w systemie prawnym miały charakter dynamiczny). Jak zaznaczał Wróblewski, zagadnienie zupełności systemu prawnego należało uznać za bardzo kontrowersyjne, aczkolwiek on sam skłaniał się do przyjęcia, że ówczesny system prawny PRL miał w pewnym stopniu zupełny charakter, natomiast pojawiające się w nim luki techniczne – tj. luki polegające na braku

¹ Szczególnie zaznaczają się w nim uwagi na temat pojmowania systemu prawa u Hansa Kelsena i Eugena Ehrlicha, Roberta Alexy’ego oraz realistów skandynawskich.

² Rzecz ciekawa, że w latach 90. Aleksiejew przechodził na pozycje coraz bliższe stanowisku szkoły prawa natury.

³ Kelsen uważał, że system prawa składał się zarówno z norm generalnych, jak i norm indywidualnych, natomiast koncepcja dominująca w tamtym czasie w Polsce (a także innych państwach socjalistycznych) redukowała pojmowanie systemu prawnego do norm abstrakcyjnych i generalnych zob. J. Wróblewski, *Decyzja sądowa a koncepcja systemu prawa* [w:] J. Wróblewski, *Pisma wybrane*, Warszawa 2015, s. 288–289.

uregulowania przez normy jakiegoś elementu pozytywnego, umożliwiającego wydanie rozstrzygnięcia – należało wypełnić w drodze analogii. Z kolei uznawano, że luki *extra legem* i *contra legem* w takim systemie nie były możliwe⁴. Inny wybitny teoretyk prawa, Zygmunt Ziemiński, podobnie ujmował system prawa, uznając, że jest on uporządkowany więziami statycznymi i dynamicznymi⁵. Takie rozumienie systemu prawnego chyba z tego względu stało się tak powszechne w polskiej nauce, że dawało się zoperacjonalizować, tzn. stanowiło uzasadnienie i podbudowę przyjmowanych koncepcji wykładni prawa (jakkolwiek ta akurat problematyka budziła pewne spory). Jednakże w tym ujęciu na elementy kulturowe w systemie prawnym nie ma miejsca, a takie zagadnienia, jak świadomość prawna, zostają zepchnięte do niszowych badań socjologów prawa. Poczynione tu stwierdzenia nie oznaczają, że w polskiej doktrynie prawa nie były i nie są głoszone inne poglądy na temat systemu prawa. Wystarczy w tym miejscu wspomnieć o stanowisku Ewy Łętowskiej, która w licznych publikacjach dowodzi, że współczesny system prawny ma charakter dynamiczny i multicytryczny zarazem (jakkolwiek tezy tej uczonej nie zostały jak dotąd rozwinięte w rozbudowaną koncepcję teoretyczną)⁶. W kontekście poczynionych tutaj uwag, odnośnie do pojmowania systemu prawa w polskiej literaturze, tym bardziej warto odnieść się do propozycji zawartych w pracy Marii Kapustiny.

„Integracyjna jurysprudenceja” jest synkretycznym projektem, który w zamierzeniu jego współtwórcy – Harolda J. Bermana – miał łączyć wybrane założenia pozytywizmu prawniczego, szkoły prawa natury oraz szkoły historycznej i w ten sposób wykraczać poza te trzy nurty. Jak pisze Berman, jeżeli pozytywizm prawniczy traktuje prawo pragmatycznie jak instrument polityczny, to szkoła prawa natury koncentruje się na elemencie moralnym w prawie. Z kolei szkoła historyczna traktuje prawo jako manifestację rozwoju historycznego etosu i kultury danego społeczeństwa. Te trzy punkty widzenia niekoniecznie muszą być postrzegane jako wzajemnie wykluczające się. Przeciwnie, uczyony ów uważa, że faktycznie się one uzupełniają. Podkreśla, że błędem pozytywistów jest ubóstwienie państwa, zwolennicy prawa natury nazbyt ufają rozumowi, a adherenci szkoły historycznej deifikują naród i jego tradycję. Eliminacja tych błędów może się dokonać wskutek integracji tych stanowisk, co tylko wtedy będzie miało miejsce, gdy przyjmie się szersze rozumienie prawa, niż czyni to każde z nich⁷. Jerome Hall, a za nim Berman, przyjmuje w związku z tym, że prawo jest

⁴ J. Wróblewski, *Modele systemów norm a system prawa* [w:] J. Wróblewski, *Pisma wybrane...*, s. 224–249; por. M. Zirk-Sadowski, *Wstęp* [w:] J. Wróblewski, *Pisma wybrane...*, s. 8–9.

⁵ Z. Ziemiński, *Struktura systemu norm prawnych* [w:] *Z teorii i filozofii prawa Zygmunta Ziemińskiego*, Warszawa 2007, s. 127–158; S. Wronkowska, *Przedmowa*, [w:] *Z teorii i filozofii prawa...*, s. XII.

⁶ Uczona podkreśla: „[...] współcześnie system prawa to wielki mechanizm, na wzór ogromnego zegara. Wieloskładnikowy, policentryczny mechanizm, złożony z wielu podzespołów [...] System prawa jest [...] dynamiczny; nie tyle «jest», co ustawicznie «się staje», wysiłkiem ustawodawcy i gestorów poszczególnych podsystemów, a także jako wypadkowa rozwoju wydarzeń. Są tu np. sądy stosujące prawo i wypełniające swą praktyką luzy decyzyjne i odczytujące znaczenia słów, pojęć i zwrotów użytych przez ustawodawcę i innych twórców prawa. Jest też administracja [...], ale także podmioty zawierające umowy, korzystające z wolności i swobody, jakiej prawo udziela i jaką chroni”, E. Łętowska, *Sugestie dla mego librecisty* [w:] *Doktorzy Honoris Causa Uniwersytetu Warszawskiego. Profesor Ewa Łętowska*, Warszawa 2016, s. 76–78. Rzecz jasna, mamy tutaj ciągle ślady mechanistycznego patrzenia na system.

⁷ H. J. Berman, *Toward an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History*, *California Law Review* 1988, vol. 76, no. 4, s. 779–801. Warto dodać, że Berman narzekał na upadek metody historycznej w anglosaskim prawoznawstwie. Postulował też odrodzenie historycznej jurysprudenceji, odmiennej od koncepcji nacjonalistycznych czy romantyzmu historycznego.

typem działania społecznego i procesem, w którym fakty, normy i wartości łączą się (*coalesce*) i są aktualizowane⁸. Według Bermana prawo jest działalnością polegającą na nadawaniu prawnego porządku relacjom społecznym za pomocą prawodawstwa, rozstrzygania spraw i administrowania, a wobec tego trzy jego aspekty – polityczny, moralny i historyczny – mogą zostać uwzględnione⁹. Natomiast Maria Kapustina uważa (rozdział I, § 4, s. 99), że „integrująca jursprudencja” daje możliwość powiązania systemu wartości (element jusnaturalistyczny), systemu norm (element pozytywistyczny, a ściślej – normatywistyczny) oraz rzeczywistych relacji prawnych (element socjologiczny)¹⁰.

Według M.A. Kapustiny „integracyjne podejście” pozwala dodać do „tradycyjnego” rozumienia systemu prawa dalsze elementy, a mianowicie zasady prawne, idee prawne, wartości kulturowe, wreszcie świadomość prawną (będącą kategorią, której istotność podkreślał niegdyś Leon Petrażycki) i kulturę prawną jako taką. Wszystkie te składniki nie oddziałują bezpośrednio na regulowane normami prawnymi zachowanie ludzi, ale mają dla systemu prawnego znaczenie pośrednie, gdyż wpływają na stosowanie tych norm, a przez to – na ich efektywność. System norm jest podstawowym, ale bynajmniej nie kluczowym elementem systemu prawa. Zdaniem badaczki świadomość prawna pełni funkcję pośredniczącą między systemem norm a praktycznym stosowaniem regulacji (rozdział 2, § 1, s. 111)¹¹. Jak podkreśla M.A. Kapustina, właśnie w świadomości prawnej został utrwalony zestaw wartości o charakterze kulturowym, wpływający na postrzeganie przez uczestników obrotu prawnego siebie samych, swoich kontrahentów, a także praw i obowiązków swoich i innych podmiotów. To wszystko za sprawą świadomości prawnej transmitowane jest do praktyki stosowania prawa (rozdział 2, § 2, s. 154–155). Ona też decyduje o tym, w jaki sposób i w jakim zakresie jednostki w danej kulturze są skłonne ograniczyć własną wolność, by poddać się normom o charakterze ogólnospołecznym (rozdział 2, § 3, s. 157–158). Świadomość prawna jest zatem także w tym sensie integrującym elementem systemu prawa, że spaja w sobie obiektywne i subiektywne podstawy wolności prawnej (wprowadzenie, s. 34).

Świadomość tę można zresztą podzielić na świadomość prawną profesjonalistów – prawników, świadomość prawną prawodawców oraz świadomość prawną zwykłych obywateli – adresatów prawa. I jedna, i druga, i wreszcie trzecia ma wpływ na proces stanowienia,

⁸ J. Hall, *Comparative Law and Social Theory*, Louisiana State University Press, Baton Rouge 1963, s. 78–82; por. J. Hall, *Integrative Jurisprudence*, *Hastings Law Review* 1976, vol. 27, no. 3, s. 785.

⁹ H. J. Berman, *op. cit.*, s. 782.

¹⁰ Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że w literaturze rosyjskiej do koncepcji *integrative jurisprudence* nawiązywali wcześniej Andriej W. Poliakov i Władimir G. Grafski.

¹¹ Autorka czyni interesującą uwagę, iż od lat 30. aż do połowy 50. („odwilży” po śmierci Stalina) element psychologiczny został w zasadzie wykluczony z pojęcia świadomości prawnej, a świadomość tę zredukowano do połączenia poglądów idei i założeń dotyczących efektywnego stanowienia prawa. W kolejnych dekadach zaś – w zasadzie aż do lat 80. – do świadomości prawnej nie przywiązywano większej wagi, rozumiejąc ją jako stosunek klas społecznych do istniejącego porządku normatywnego. Co znaczące, Maria Kapustina widzi głębsze przyczyny tego stanu rzeczy niż tylko recepcja oficjalnej ideologii marksistowskiej. Otóż zaznacza ona, że absolutyzowanie racjonalnego elementu świadomości prawnej ma jeszcze związek z racjonalistyczną doktryną prawa natury z XVII i XVIII wieku, a także rozwiniętą przez Jeana-Jacques’a Rousseau doktryną suwerenności ludu, który jako prawodawca się nie myli. Klasyczny racjonalizm – jak uważa autorka – wpłynął też na postrzeganie sędziów jako osób charakteryzujących się wyższą umysłowością. Najnowszą wariacją na ten temat ma być figura sędziego – „Herkulesa”, o którym pisał Ronald Dworkin (rozdział 2, § 3, s. 159–160).

wykładni i stosowania prawa. Świadomość prawna odgrywa istotną rolę w odniesieniu do postaw wobec prawa stanowionego, sposobu, w jaki zostanie ono zastosowane, ale także w procesach samoregulacyjnych, w których – jak to ma nierzadko miejsce na gruncie prawa prywatnego – podmioty prawa same wiążą się określonymi normami o charakterze umownym (por. rozdział 2, § 2, s. 149; rozdział 3, § 1, s. 165–166). Jak pokazuje autorka, zwłaszcza współcześnie samoregulacja jest ważna dla systemu prawnego jako takiego, gdyż w ten sposób kształtuje się często praktyka podmiotów profesjonalnych, rzutująca dalej na stanowienie norm przez organy państwa, a także stosowanie ich przez sądy¹². Zresztą – jak podkreśla Maria Kapustina (i w tym względzie jej stanowisko jest bliskie pogładowi Ewy Łętowskiej) – nawet ustanowione normy prawa pozytywnego są swego rodzaju „żywym” fenomenem, zmieniającym się wraz z ekonomicznym, politycznym i socjokulturowym kontekstem (wprowadzenie, s. 32–33). Zatem można stąd wywieść wniosek, że niejako naturalny i zgodny z przeobrażeniami kultury prawnej jest wybór dynamicznej wykładni norm należących do systemu prawnego.

Z tego wszystkiego wynika, że dla stosowania prawa ważny jest kontekst kulturowy¹³, obejmujący racjonalne i irracjonalne jurydyczne fenomeny. O ile do tych pierwszych należą celowo stanowione normy bądź też polityka państwa, np. w zakresie popierania partnerstwa publiczno-prywatnego, o tyle na te drugie składają się tradycje prawne czy mity (rozdział 2, § 1, s. 134–135)¹⁴. O stanie kultury prawnej decydują – rzecz jasna – normy prawa stanowionego (czyli odpowiednik tego, co w jurysprudencji amerykańskiej nazywa się *law in books*), ale także standardy instytucjonalne, stereotypy zachowań, które są kwalifikowane jako zgodne z prawem (dopuszczalne), jak również idee dotyczące prawa oraz wartości, a więc stan społecznej świadomości prawnej. To wszystko tworzy podbudowę kulturową

¹² Można znaleźć liczne przykłady także na gruncie polskiego systemu prawnego, w których organy sądownicze „podchwytują” już istniejącą w obrocie gospodarczym praktykę, a następnie legitymizują ją w orzecznictwie.

¹³ Jak zresztą wielokrotnie podkreśla autorka, badacz prawa także jest uwikłany w swoją kulturę prawną i wiarę w to, że może się całkiem z tego uwikłania wyzwolić, należy uznać za iluzję (por. rozdział I, § 1, s. 59–61). Zresztą – z czego Maria Kapustina doskonale sobie zdaje sprawę – pogląd o ograniczeniu horyzontu poznawczego przez takie czynniki jak własna pozycja społeczna czy kultura głosili od lat 70. francuscy poststrukturaliści.

¹⁴ Tu należy zaznaczyć, że w polskiej teorii prawa dominowało (i chyba dalej dominuje) podejście zarówno w odniesieniu do stanowienia, jak i stosowania prawa. Jeśli chodzi o ten pierwszy aspekt, to wiele miejsca poświęcano racjonalnemu stanowieniu prawa, a także racjonalnemu prawodawcy jako pewnego rodzaju założeniu systemu prawnego (posiadającym charakter zdecydowanie idealizacyjny, ale jednocześnie użyteczny z punktu widzenia uzasadnienia dyrektyw wykładni prawa); zob. np.: E. Kustra, *Racjonalny ustawodawca. Analiza teoretycznoprawna*, Toruń 1980, s. 85 i nast.; S. Wróblewska, *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982, s. 149 i nast.; J. Wróblewski, *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 132–166. Natomiast w zakresie stosowania prawa Jerzy Wróblewski wiele miejsca poświęcał racjonalności uzasadnienia decyzji stosowania prawa. Pisał, że uzasadnienie konkretnej decyzji sądowej wtedy jest „racjonalne z wewnętrznego punktu widzenia, gdy jest ono konsekwentne ze względu na reguły rozumowania, jakie się w tym uzasadnieniu przyjmuje. Jest ono racjonalne z zewnętrznego punktu widzenia, jeżeli odpowiada ono przesłankom i regułom rozumowania, jakie przyjmuje podmiot kwalifikujący zewnętrznie to uzasadnienie”, J. Wróblewski, *Uzasadnienie i wyjaśnienie decyzji sądowej* [w:] J. Wróblewski, op. cit., s. 428; zob. M. Zirk-Sadowski, *Wstęp...*, s. 8. Jak można sądzić, uznanie elementu irracjonalnego w stosowaniu prawa w świetle koncepcji Wróblewskiego byłoby pewną aberracją.

systemu, mającą wszakże bardzo istotne znaczenie praktyczne (rozdział 2, § 2, s. 154–155). W psychologicznym świetle badań (tutaj autorka odwołuje się do Philipa Zimbardo) należy uznać, że sam tekst prawny nie jest jeszcze czynnikiem wystarczającym, by skłonić ludzi do postępowania w określony sposób (rozdział 2, § 3, s. 161–162). Zatem ustawodawca, jeśli chce, aby stanowione przezeń prawo było efektywne, musi wszystkie te czynniki brać pod uwagę przy formułowaniu norm prawnych (z tego też względu znaczenie ma nawet sposób językowego wyrażenia normy). Jak zastrzega autorka, ważne zatem jest, aby wykrycić historyczno-kulturowe tło i czynniki wpływające na rozwój danej kultury prawnej (rozdział 2, § 2, s. 154–155). Stanowisko M. A. Kapustiny wyraźnie dowartościowuje badania historycznoprawne, które – jeżeli są przeprowadzane w sposób umiętny – mogą mieć kapitalne znaczenie dla pokazania rozwoju kultury prawnej. „Integracyjne” stanowisko pozwala więc zrehabilitować niejako tę część nauk prawnych, która zwłaszcza w Polsce uważana jest za pozbawioną większego znaczenia dla współczesności, a jej nauczanie spychane jest (niejednokrotnie przy aplauzie studentów) na margines studiów uniwersyteckich¹⁵. Trzeba jednak zastrzec, że badania, które tutaj wchodziłyby w grę, musiałyby odznaczać się odpowiednim poziomem metodologicznym, tzn. uwzględniać kulturowy kontekst przeobrażeń prawnych, a nie wyłącznie koncentrować się na mechanicznym nieledwie odnotowywaniu kolejnych nowelizacji i nowych aktów prawnych albo – dajmy na to – zebrań czy posiedzeń określonych organów władzy¹⁶.

O ile pierwszy punkt rozdziału III poświęcony jest roli prawodawcy, o tyle dwa kolejne dotyczą już działalności podmiotów stosujących prawo, a zatem luk w prawie oraz samego stosowania prawa. Jeżeli rozważania na temat luk dość bliskie są temu, co odnaleźć można w polskiej literaturze przedmiotu, to interesujące dla nas mogą być uwagi odnoszące się do aplikacji prawa, będące niejako sprawdzianem dla podejścia proponowanego we wcześniejszych fragmentach pracy. Otóż bazują one na wnioskach z rozbudowanych badań nad implementacją prawa medycznego w Federacji Rosyjskiej, w których uczestniczyła także autorka. Jednakże powód wyboru takiego akurat przykładu nie jest wyłącznie pragmatyczny. Mianowicie z jednej strony „mechanistyczne” podejście do regulacji prawnej w Rosji doprowadziło do „zalanania” takich dziedzin prawa jak na przykład prawo medyczne technicznymi i naukowymi terminami (rozdział 3, § 3, s. 214–215). Można zresztą sądzić, że podobnie sytuacja wygląda w innych krajach. W związku z tym pojawia się pytanie o rozumienie i stosowanie tych pojęć przez podmioty stosujące prawo, nie składające się przecież wyłącznie z lekarzy. Z drugiej strony świadomość prawna podmiotów profesjonalnych – lekarzy i osób zarządzających placówkami medycznymi, najczęściej nie będących

¹⁵ Trzeba uczciwie zaznaczyć, że do takiego traktowania dyscyplin historycznoprawnych niejednokrotnie przyczyniali się sami przedstawiciele tych dyscyplin, przeładowując wykładane przez siebie przedmioty zupełnie zbędnymi encyklopedycznymi szczegółami, a następnie wymagając ich podczas egzaminów w sposób, który czynił ich postrachem studentów, nieraz zasadnie zastanawiających się, w jaki sposób informacje, jakie musieli przyswoić, przekładają się na poziom ich ogólnego wykształcenia. Nie kontynuując tego wątku, w tym miejscu wypada odesłać do zbioru prac pod redakcją Jacka Mazurkiewicza: *Egzamin powinien mieć sens i być sprawiedliwy. O egzaminowaniu studentów prawa, kandydatów na aplikantów, aplikantów, doktorantów i innych prawników*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, Wrocław 2013, s. 342.

¹⁶ Wydaje się, że w badaniach nad historią prawa w Polsce nurt odwołujący się do przeobrażeń kultury prawnej stanowi margines. To jest jednak problem wymagający podjęcia w odrębnym studium.

prawnikami, wpływa również na stosowanie przepisów prawa medycznego¹⁷. Z przytoczonych badań wynika, że w Rosji szczególnymi problemami w tym zakresie były kwestie związane z poufnością informacji o stanie zdrowia, jak też zgodą na pobranie tkanek i organów do transplantacji. Język aktów prawnych też sprawiał problemy w ich stosowaniu. Badania pokazały, że naszpikowane terminami naukowymi teksty prawne są jako tako zrozumiałe najwyżej dla 20% obywateli (rozdział 3, § 3, s. 231). Tymczasem nie trzeba dowodzić, że ma to duże znaczenie z punktu widzenia realizacji praw pacjenta. Zdaniem Marii Kapustiny przeważającym opisanych przez nią negatywnych tendencji związanych ze stosowaniem prawa, dotyczące formalizacji i biurokratyzacji prawa, a także ograniczania praw podmiotów nie posiadających określonej wiedzy fachowej, może być tylko wprowadzenie „integracyjnego” podejścia do regulowania stosunków społecznych za pomocą prawa.

Kończąc, warto podkreślić, iż wartością pracy Marii A. Kapustiny jest to, że autorka w swoich rozważaniach uwzględnia przeobrażenia współczesnego państwa, dokonujące się zarówno pod wpływem nacisków wewnętrznych – pochodzących ze strony społeczeństwa obywatelskiego (jakkolwiek procesy związane z tworzeniem się jego struktur przebiegają rozmaicie w różnych państwach), jak i zewnętrznych, mających związek z jednej strony z procesami integracji gospodarczej państw, z drugiej zaś – z oddziaływaniem korporacji transnarodowych (rozdział 2, § 1). Ponadto praca oparta jest na bardzo dużej liczbie (przeszło 300) pozycji literaturowych opublikowanych w czterech językach. Autorka wykorzystuje nie tylko pozycje z zakresu prawa i filozofii, ale także socjologii, psychologii czy teorii systemów, przy czym w szczególnie dużym stopniu wykorzystano prace takich teoretyków i filozofów prawa jak Jerome Hall, Robert Alexy, Joseph Raz, Hans Kelsen, Eugen Ehrlich, Rudolf von Jhering, Gustav Radbruch, Friedrich von Hayek i Leon Petrażycki. Zatem trzeba zaakcentować, że dobrze udokumentowana źródłowo praca Marii A. Kapustiny stanowi interesujący głos w debacie na temat tego, jak należy pojmować system prawa. Zachęca ona na pewno do podjęcia na nowo tego zagadnienia także w polskiej literaturze przedmiotu.

Bibliografia

- Berman H. J., *Toward an Integrative Jurisprudence: Politics, Morality, History*, California Law Review 1988, vol. 76, no. 4.
- Hall J., *Comparative Law and Social Theory*, Louisiana State University Press, Baton Rouge 1963.
- Hall J., *Integrative Jurisprudence*, Hastings Law Review 1976, vol. 27, no. 3.
- Kapustina M.A., *Правовое регулирование: Системный подход*, Sankt-Petersburg 2017.
- Kustra E., *Racjonalny ustawodawca. Analiza teoretycznoprawna*, Toruń 1980.

¹⁷ Głośny kilka lat temu w Polsce przypadek samowolnej sterylizacji przez lekarzkę lekko upośledzonej intelektualnie pacjentki, która urodziła kolejne dziecko, pokazuje, jak duże znaczenie ma świadomość prawna podmiotów wykonujących świadczenia medyczne. Wszak lekarka była przekonana, że ma prawo wykonać taki zabieg, i wykonując go, działa w interesie pacjenta! Zob. P. Żytnicki, *Steryliczacja dla dobra pacjentki. O zgodzie nikt nie pomyślał*, 6.08.2013, http://wyborcza.pl/1,76842,14393752,Sterylizacja_dla_dobra_pacjentki__O_zgodzie_nikt_nie.html?disableRedirects=true, dostęp: 31.08.2017 r.

- Łętowska Ewa, *Sugestie dla mego librecisty* [w:] *Doktorzy Honoris Causa Uniwersytetu Warszawskiego. Profesor Ewa Łętowska*, Warszawa 2016.
- Egzamin powinien mieć sens i być sprawiedliwy. *O egzaminowaniu studentów prawa, kandydatów na aplikantów, aplikantów, doktorantów i innych prawników*, red. J. Mazurkiewicz, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, Wrocław 2013.
- Wronkowska S., *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982.
- Wronkowska S., *Przedmowa* [w:] *Z teorii i filozofii prawa Zygmunta Ziemińskiego*, Warszawa 2007.
- Wróblewski J., *Pisma wybrane*, Warszawa 2015.
- Wróblewski J., *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.
- Ziemiński Z., *Struktura systemu norm prawnych* [w:] *Z teorii i filozofii prawa Zygmunta Ziemińskiego*, Warszawa 2007.
- Zirk-Sadowski M., *Wstęp* [w:] J. Wróblewski, *Pisma wybrane*, Warszawa 2015.
- Żytnicki P., *Sterylizacja dla dobra pacjentki. O zgodzie nikt nie pomyślał*, 6.08.2013, http://wyborcza.pl/1,76842,14393752,Sterylizacja_dla_dobra_pacjentki__O_zgodzie_nikt_nie.html?disableRedirects=true, dostęp: 31.08.2017 r.

SUMMARY

Piotr Szymaniec

Integrative approach towards the legal system. Remarks concerning Mariia A. Kapustina's dissertation entitled Legal regulation. A systemic approach (Sankt-Petersburg 2017)

The aim of this article is to analyze the concept of the legal system presented in the work of Mariia A. Kapustina. In the author's view, this concept adds the cultural element to the current approach to the issue. In Polish jurisprudence, the perception of the legal system only in terms of the system of norms is still predominant, thus from the point of view of Polish legal literature the proposals of M.A. Kapustina appear to be interesting.

Key-words: legal system, legal consciousness, legal culture, Mariia A. Kapustina, integrative jurisprudence.

Data wpływu artykułu: 07.09.2017 r.

Data akceptacji artykułu: 03.10.2017 r.

Zasady zamieszczania artykułów w Zeszytach Naukowych PWSZ im. Witelona w Legnicy

Procedura recenzowania artykułów naukowych

1. Do oceny każdego artykułu naukowego powołuje się dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki afiliowanej przez autora/ów publikacji, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora, będących pracownikami nauki z obszaru naukowo-badawczego, który jest przedmiotem publikacji.

2. Artykuł przesyłany do recenzenta nie może zawierać danych identyfikujących autora/ów, ani ich afiliacji; obowiązuje zasada nie ujawniania swoich tożsamości między autorami i recenzentami (double-blind review process).

3. Recenzja artykułu ma formę pisemną i jest sporządzona na formularzu recenzji zatwierdzonym przez Radę Wydawniczą.

4. Ocena artykułu jest wyrażona w punktach.

5. Recenzja kończy się jednoznacznym orzeczeniem, czy artykuł może być opublikowany w czasopiśmie. Warunkiem opublikowania artykułu są dwie pozytywne recenzje. W uzasadnionych wypadkach artykuł może być skierowany do trzeciej recenzji.

6. Autor/rzy artykułu zamieszczanego w Zeszytach Naukowych jest zobowiązany do pisemnej odpowiedzi na recenzje i przekazanie jej do Przewodniczącego Komitetu Redakcyjnego za pośrednictwem Redaktora Tematycznego.

7. Komitet Redakcyjny Zeszytów Naukowych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy decyduje, czy artykuł będzie opublikowany w danym numerze czasopisma.

Recenzent w arkuszu recenzji publikacji musi oświadczyć, na zasadzie wyboru, że:

- a) nie zna tożsamości Autora recenzowanej publikacji i afiliacji,
- b) zna tożsamość Autora recenzowanej publikacji i Jego afiliację, ale nie występuje konflikt interesów¹:

¹ Za konflikt interesów uznaje się zachodzące między recenzentem a autorem bezpośrednie relacje osobiste (pokrewieństwo do drugiego stopnia, związki prawne, związek małżeński), relacje podległości zawodowej lub bezpośrednią współpracę naukową w ciągu ostatnich dwóch lat poprzedzających rok przygotowania recenzji.

Instrukcja dotycząca przygotowania i struktury artykułów

1. Zapis elektroniczny (tekst w edytorze Microsoft Word) – w jednym pliku powinien znaleźć się cały tekst główny, streszczenie oraz słowa kluczowe w języku polskim i angielskim, przypisy, bibliografia, indeksy. Sporządzenie przypisów, bibliografii, indeksów oraz tłumaczenie tytułu, streszczenia i słów kluczowych na język angielski należy do obowiązków autora.

2. Tekst pracy należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt, z odstępem między wierszami 1,5. Można stosować pogrubienie jako wyróżnienie w tekście, nie należy stosować podkreśleń liter, wyrazów i zdań oraz „twardych” spacji. Strony maszynopisu należy ponumerować.

3. Tabele, rysunki i fotografie powinny być zamieszczone w tekście jak najbliżej miejsca powołania się na nie.

4. Wielkość tabel, rysunków i fotografii wraz z tytułem i źródłem nie może przekraczać formatu B5 (12,5 x 18,5 cm). Tytuły tabel, rysunków i fotografii, źródło, tekst w tabelach należy pisać czcionką TNR 9 pkt. z pojedynczym odstępem. Należy zachować odrębną kolejność numeracji tabel i rysunków.

5. Materiał graficzny (rysunki, wykresy, diagramy itp.) powinny być przygotowane za pomocą programów pracujących w środowisku Windows, np. Corel Draw, Excel, Photoshop itp. w formie gotowej do druku z możliwością naniesienia na nich poprawek po redakcji wydawniczej.

6. Po każdej tabeli oraz podpisie każdego rysunku i fotografii należy podać źródło lub informację „opracowanie własne”, „opracowanie własne na podstawie:...”.

7. Tabele należy podpisywać na górze (przed tabelą), natomiast rysunki – na dole (pod rysunkiem).

8. Rysunki w całej pracy winny być wykonane jedną i tą samą techniką, a napisy w obrębie wszystkich rysunków – w tym samym kroju i rozmiarze.

9. Fotografie i mikrofotografie – winny być wyraźne i kontrastowe. Linie, strzałki i inne oznaczenia na fotografiach należy umieszczać czarnym tuszem na jaśniejszych polach, a białym tuszem – na ciemniejszych. Napisy w obrębie wszystkich fotografii należy wykonać z zastosowaniem tego samego kroju i rozmiaru czcionki.

10. Wszelkie przekłady z języków obcych dotyczące materiałów graficznych powinny być odpowiednio przygotowane przez autora. Wydawnictwo nie weryfikuje tłumaczeń.

11. Jednostki i pisownia – obowiązuje międzynarodowy zapis układu SI, np. $\text{g}\cdot\text{dm}^3$ (a nie g/dm^3). Wszystkie nazwy obcojęzyczne należy zapisywać kursywą, a skróty bibliograficzne stosować zgodnie z aktualnym katalogiem skrótów.

12. Należy przyjąć ogólną zasadę, że w jednej publikacji (książce, monografii, Zeszytach Naukowych) obowiązuje jeden sposób cytowania literatury, a wykaz literatury zamieszcza się na końcu publikacji.

13. Bibliografię należy zestawić w porządku alfabetycznym w następujący sposób: nazwisko autora, inicjały imion; rok wydania (gdy w danym roku jest więcej prac tego samego autora, po roku należy oznaczyć poszczególne pozycje literami a, b, c itd.); tytuł pracy (kursywą); skrót bibliograficzny wydawnictwa i miejsce wydania, numer tomu, numer zeszytu lub czasopisma oraz numer strony, np.:

Książki:

Żuk B., *Biometria stosowana*, PWN, Warszawa 1989, s. 321.

Waniowski P., Badanie cen [w:] *Badania marketingowe. Podstawowe metody i obszary zastosowań*, red. K. Mazurek-Łopacińska, AE, Wrocław 2002, s. 224–231.

Mazurek K.H. (red.), *Podstawowe metody badań marketingowych*, AE, Wrocław 2005, s. 25–30.

Prace z czasopism:

Płaskowska E., Matkowski I.K., Moszczyńska E., Kordas L., Wpływ sposobu uprawy na zdrowotność pszenicy jarej, *Zesz. Nauk., AR Wroc.* 2002, Rol. LXXXIV, nr 445, 207–215.

Soltan A., Światowa Organizacja Opakowań WPO – jej cele, struktura i formy działania, *Opakowania* 1999, nr 12, 18–21.

Kowal J.A., 2003, Perspektywy integracji europejskiej, *Teraźniejszość i Przyszłość*, nr 4, 34–41.

Wszystkie informacje można pobrać ze strony Zeszytów Naukowych – zn.pwsh.lgnica.edu.pl.

Autor otrzymuje makietę pracy do korekty autorskiej, którą powinien wykonać w ciągu 7 dni. Zmiany w tekście wynikające z korekty autorskiej nie mogą przekraczać 3% zmian, w innym przypadku autor ponosi koszty ponownych prac redakcyjnych.

Wraz z tekstem artykułu zgłaszanego do opublikowania, autor/rzy jest zobowiązany: złożyć oświadczenie (Oświadczenie autora/autorów), że utwór nie był dotąd publikowany, jego treść i materiał ilustracyjny nie naruszają osobistych i majątkowych praw osób trzecich, podać swoją afiliację oraz określić opisowo i procentowo indywidualny twórczy wkład poszczególnych współautorów w powstanie utworu.

Autor przed opublikowaniem pracy zobowiązany jest podpisać autorską umowę wydawniczą. Jeśli w pracy znajdują się jakiegokolwiek cudze treści lub cudzy materiał ilustracyjny, autor przygotowywanej publikacji jest zobowiązany bezwzględnie podać źródło, a w niektórych wypadkach uzyskać pisemną zgodę posiadacza praw autorskich. Za naruszenie praw autorskich osób trzecich wszelkie konsekwencje prawne i finansowe ponosi autor.

